

Alapító: Grafoprodukt Kft., 24000 Szabadka,
József Attila u. 26., tel./fax: 024/555-032
Kiadó: Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság
Elnök: Szabó Lajos
Szerkesztőség és levélcím: Grafoprodukt Kft.,
24000 Szabadka, József Attila u. 26.,
tel./fax: 024/555-032
e-mail: bacsorszag@open.telekom.rs., bacsorszag@gmail.com
www.bacsorszag.rs
Szerkesztőbizottság:
Riczy Péter (elnök), Besnyő Károly, Dr. Czékus Géza, Dr. Mészáros
Zoltán, Fábrián Borbála (PhD.), Dr. Németh Ferenc, Özevgy Károly
Főszerkesztő: Dr. Németh Ferenc
Olvasószerkesztő: Fábrián Borbála, PhD.
Számítógépes tördelés: Göncöl Róbert
Korrektor: Huszka Márta
Tagsági díj egy évre: 1000 dinár
Számlaszám: 160-135364-26
Nyomda: Grafoprodukt Kft., Szabadka
Igazgató: Özevgy Károly
Minden jog fenntartva!

A szerkesztőség beleegyezése nélkül a Bácsországban
megjelent cikkek nem közölhetők!

A címlapon: Görög Demeter Magyar Atlas ... című
munkájából a Bács vármegye ábrázoló lap (Medvey Gábor
gyűjteményéből); Teodorovich Arzen Nepomuki Szent János
(1815) titeli oltárképének részlete (fotó: Pecze Rózsa);
Harmath István: Mészáros Lázár (fotó: Fábrián Borbála)
A belső borítón: A bajai halászlé (fotó: Pump Károly);
A zentai városháza (A zentai Városi Múzeum képeslevele-
zőlap-gyűjteményéből); A szenttamási avar üveg ivókürt;
A bácskossuthfalvai Hósi emlékmű 2014-ben (fotó: Bálint
Lajos); Jean K. Hinkel pincészetének pezsgőcímkéje és
Ladány és Fia pincészet veltelini borcímkéje (dr. Fülöp
Mihály gyűjteményéből)
A hátsó belső borítón: A dombói kolostor romjai
napjainkban (fotó: Pecze Rózsa); Az egyházi virág (fotó:
Czékus Géza)
A hátsó borítón: A kishorgosi Árpád-kori templomrom
(fotó: Horváth Hilda)

CIP - Katalógizacija u publikaciji
Biblioteka Matice srpske, Novi Sad
930.85(497.113)

„BÁCSORSZÁG”: vajdasági honismereti szemle /
főszerkesztő Németh Ferenc. - 1995, 1- . - Szabadka
Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság, 1995-. - 30 cm
Tromesečno
ISSN 1450-6831
COBISS.SR-ID 135176711

Készült a



támogatásával.

TARTALOM

Németh Ferenc Értékkörzés, értékmentés és hagyománytiszteltet	2	Szabó József A martonosi Pestényi család	62
Fábrián Borbála Mészáros Lázárnak szobrot állított Baja városa	3	KÖNYVESPOLC Mészáros Zoltán Emlékezés a Szabadkán történt népiirtásra 67	
Weisz Boglárka Vásáros helyek a középkori Bács és Bodrog megyékben	4	VISSZATEKINTŐ Mindszenty Antal Titel/Tétel	68
Cseh Valentin A magyar-oszmán háborúk története a kezdetektől 1437-ig, és a déli végvárrendszer kialakulása	8	Hicsik Dóra Kincsek a sajtóban	73
Németh Ferenc A tekiái Mária-kegyhely történetéből	13	Fábrián Borbála „A Decsy-család múltját firtattam”.....	77
Rajsló Ilona A Vizsolyi Biblia	17	Mészáros Zoltán A jugoszláviai alkalmazott, gyakorlati nemzetpolitika egy képben kifejezve	81
Palatinus Aranka A megyeszékhely árnyékában, 125 évvel ezelőtt telepítették Muzslyát	21	Szlávics Károly A szabadkai-borvidék első üveghordós pincéje	82
Kovács Mária Faragó Mátyás naplója a pápai altisztképző „oskolából”, 1917	27	Gál Zoltán Becherer Károlyra emlékezünk (1934 – 2014)	85
KÖNYVESPOLC Sarlós István „Pedig én katona akartam lenni”	33	Némethné Balázs Katalin A jelen erőfeszítése – a jövő építése, Tanácskozási Szegeden	86
Tari László A királyvár Zenta	35	Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna Anyanyelv és identitás – régiós konferencia Szegeden	87
Pecze Rózsa Az újjvidéki Rákóczi-fejes ház	39	KÖNYVESPOLC Balahó Zoltán Szekernyés János: A magyarság emlékjelei a Bánságban	89
Jávör Béla A bajai halászlé	41	KÖNYVESPOLC Ricz Péter Teleki Júlia: Göröngyös utakon	90
Szlávics Károly A horgos-királyhalmi borvidék történetéhez	44	Gerlovics Szilveszter Egy évezred magyar pénzei II. István	92
Csúszó Dezső A vízimentés kezdetei Palicson	48	Rokay Zoltán Szulik József papkölte	94
Lázár Dezső Csantavér főtere	51	KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGÜNK Czékus Géza Az egyházi virág	97
Besnyő Károly Honosságunk jelképei	54	Ricz Péter A kishorgosi Árpád-kori templom és temető	99
Wicker Erika Avar kori üveg ivókürt a zentai múzeumban	57		
Szilágyi Mária Dombó	58		

Értéktörzés, értéktmentés és hagyománytisztelt

Németh Ferenc, főszerkesztő

Sorok a húszéves Bácsországról

A címben jelölt három jellemző foglalja össze talán a legpontosabban mindazt a tevékenységet, amelyet vajdasági honismereti szemléként a *Bácsország* az utóbbi két évtizedben kifejtett számos helytörténész, művelődéstörténész, levéltáros, néprajzkutató stb. szorgalmas és kitartó közreműködésével. A folyóirat idei jubileuma mindenképpen jó alkalom az értékelésre, a megtett út felmérésére, a tanulságok levonására. A felmutatott eredmények pedig azt sugallják, hogy gazdag, értékes munka áll mögöttünk. Olyan munka, amelyet az elkövetkező években is folytatnunk kell, legalább olyan megszálottsággal és eltökéltséggel, mint az elmúlt időszakban.

A lapmellékletként induló, mára már tekintélyes folyóirattá izmosodó *Bácsország* sikeres, felfelé ívelő pályát futott be az elmúlt húsz évben, miközben fejlődése során nehéz időszakai is voltak, de mindmáig sikeresen vette az akadályokat. A 19. századi előzményeket leszámítva, az első folyóirat volt a Vajdaságban, amely szervezeten serkentette a helytörténészek munkáját, publikálási lehetőséget biztosítva nekik, s teszi azt ma is, határon innen és túl népszerűsítve művelődéstörténeti, helytörténeti értékeinket. Mindazt, amire büszkék lehetünk, ami kultúránk, örökségünk, identitásunk része, s amit mindenképpen őriznünk, ápolnunk kell. Némi túlzással úgy is minősíthetném a *Bácsországot* – amelynek kezdettől fogva munkatársa, majd szerkesztőbizottsági tagja is voltam –, hogy immár szellemi és tárgyi örökségünk gazdag és megbízható tárháza lett.

Ennél nagyobb dicsőretet talán nem is mondhatnék.

A vajdasági magyar közösségnek, olvasóinknak nyújtotta mindazt, amit eddig nyújtott, s nélküle bizvást szegényebb volna értékeink tárháza. Azt, az immár hagyományosnak tekinthető értéktörző/

értéktmentő tevékenységet, amelyet a 20. század végén indított be, most, a 21. század elején is folytatja az új nemzedékek, új olvasók legnagyobb öröme.

Indulásától kezdve mozgósította és további kutatómunkára ösztönözte helytörténészeinket, kutatóinkat, akiknek addig nemigen volt intézményes háttérük, s jórészt magukra voltak hagyatva. Az ő fiókjaikból kerültek elő azután azok a lappangó, becses adatokat rejtő helytörténeti írások, cikkek, bemutatásra érdemes tárgyak, amelyek a *Bácsország* révén váltak közkinccsé. Rácsodálkozást kiváltó kultúrtörténeti írások kerültek felszínre, amelyekből, a húsz év során, folyóiratunkban több kötetnyi került közlésre. Ne feledjük azt sem, hogy egyik-másik írás, tanulmány többéves, fáradságos gyűjtőmunka eredménye volt. A folyóirat pedig, mondjuk el azt is, olyan emberek munkáját gyűjti csokorba minden egyes számában, akiknek a helyismereti kutatások nem pusztán szakmai érdeklődést, hivatali elkötelezettséget jelentenek, hanem egy életre szóló megszálottságot, hobbit, életmódot. Éppen ez a „többlet” tudta az eddigiekben is biztosítani a folytonosságot, s a jövőben is ez lesz a fennmaradás záloga.

Az évek során nagy családdá terebélyesedett a *Bácsország* munkatársi gárdája, amely időközben több értékes tagját elveszítette ugyan, de amely rendszeresen új tagokkal is gyarapodott, biztosítva a folyóirat megjelenésének folyamatosságát és a vállalkozás fenntarthatóságát.

Ha a *helyismeret* fogalma alatt valamely hely, terület vagy település részletes ismeretét értjük, a társadalmi viszonyokkal egyetemben (tehát tágabban értelmezzük a *helytörténet*nél, amely valamely város vagy helység múltjának ismertetését és tudományos feldolgozását jelöli), akkor örömdetes tényként könyvelhetjük el, hogy a helyismereti kutatások (beleértve a publikálást is) Vajdaságban az utóbbi másfél-két évtizedben jelentősen gyarapodtak. Nemcsak mennyiségben, hanem minőségben is, miközben a folyóiratokban, lapokban vagy önálló kötetekben publi-

kált munkák zöme csak egyik szegmen-tumára, a helytörténetre összpontosult. Ennek áttekintését és kimerítő elemzését 2004-ben Kalapis Zoltán végezte el egyik tanulmányában (Kalapis Zoltán: Jelenkori összegezés, némi visszapiillantással. A vajdasági magyar helytörténeti irodalom a XXI. század legelején. In: *Létünk*, 2004/2., 104–127.), aki több mint száz helytörténeti munkát vett számba az 1992 és 2004 közötti időszakban. Természetesen ez csak egy része a vajdasági helyismereti szakirodalomnak. Hiszen éppen a *Bácsország* a példája és bizonyítéka annak (sok száz írásával meg a Bácsország-könyvek sorozatával), hogy az elmúlt időszakban sem lankadt a kutatási kedv és a feltáró munka. Számos nevet és témát említhetnék ennek igazolására, de azért nem teszem, mert minden felsorolás azt a veszélyt rejtegeti magában, hogy valaki véletlenül, méltatlanul kimarad.

Ugyancsak folyóiratunk mutatott példát arra is, hogyan kell kellő tisztelettel viszonyulni szellemi és tárgyi értékeinkhez, s hogyan illik megemlékezni szűkebb tájegységünk, de egyetemes magyarságunk jubileumairól is. Az egymást követő főszerkesztők – már egyéni affinitásuk, képességük és kialakított munkatársi körük révén – ennek a munkának adtak hol kisebb, hol nagyobb lendületet.

Az idei kerek évforduló egy régi ötlet megvalósítását is aktualizálja: a *Bácsország* cikkbibliográfiájának elkészítését és megjelentetését, amely immár nélkülözhetetlen az olvasók és kutatók eligazodásában. E munka, amely reményeim szerint az év végéig napvilágot lát, szolgáltat majd pontos adatokat arról, hogy az elmúlt két évtizedben kik és milyen tartalommal gazdagították a folyóiratot. Fontos rálatást nyújt majd a folyóirat eddigi munkájára és egyben, alkalomszerűen jelölni is fogja a Bácsország-évfordulót.

A *Bácsország*, a jubileumi évben is, de a továbbiakban is, értelemszerűen azon fáradozik majd, kiadójával, új főszerkesztőjével és munkatársi gárdájával egyetemben, hogy az értéktörzés, értéktmentés és hagyománytisztelt legyen munkájában a három fő szempont. Miközben új kutatók bevonásával, új rovatok indításával, azaz megújult tartalommal továbbra is, kitartóan a honismeret szolgálatában áll. Értékeink őréként.

Reményeim szerint még sokáig. ♦

Mészáros Lázárnak szobrot állított Baja városa

Fábián Borbála, Baja

Baia Városa szobrot állított 2015. március 15-én híres szülöttjének, Mészáros Lázárnak, a tudós katonának. Ünnepi pillanat ez, hogy halála után 157 évvel így emlékezhetünk a Batthyány-kormány hadügyminiszterére, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc kiemelkedő alakjára, Baja országgyűlési képviselőjére.

Ez a mellszobor az első Mészáros Lázár-szobor, mert korábban (Budapesten és Kalocsán) csak mint a Batthyány-kormány tagjának állítottak szobrot, szoborcsoportok részeként. Bácskaiak számára is különleges pillanat, hiszen az első világháború óta nem állítottak köztéri szobrot a Délvidéken valamelyik, az 1848/49-es forradalomban és szabadságharcban részt vett hősről. Vajdaság-szerzte több Petőfi- és Kossuth-szobrot emeltek, de mintha a bácskai hősről, Mészáros Lázáról és Schweidel Józsefről, illetve a bánáti hőseinkről: Kiss Ernőről vagy Lázár Vilmosról elfeledkeztünk volna.

Mészáros Lázár maga sem várta az utókortól, hogy majd szoborral emlékezik meg róla, bár az 1848/49-es szabadságharcban betöltött szerepével kapcsolatban írta bátyjának, Antalnak: „Nem tudom, mit fog mondani az utóvilág, közömbös is lesz, hogy mit mondand halálom után, hanem azt meg nem fogja tagadni tőlem, hogy becsületes ember voltam, és hogy ahol lehetett mindenhol jót tettem, és még a rosszat is jóval viszonzotam. Családunk nem utolsó tagja és első történelmi embere avval, mit mutatott, mit tett, remélem becsületére fog válni.”¹

1848-ban így látták az új hadügyminisztert: „Hadügyérünk nem valami marcizális, mord kinézésű, s gőgös affektálás által magát nevetségessé tevő, kozákos főtiszt, hanem valódi humánus férfiú, eleven eszű, kedélyes ember, a szó legnemesebb értelmében hazafi vagy polgárkatonája.”² Horváth Mihály, a kortárs történetíró szerint is a „legbecsületesebb magyar” volt, aki „mindenből kitűnő, buzgó hazafias érzelmei, jellemének ritka becsületessége, tisztasága s egyenessége, a társas

életben tanúsított kedélyessége, és a gyakran kedvverítő humor, mellyel nyilvános szónoklatát fűszerezte, mindenk felett pedig a németes szellemű hadseregben töltött harminczöt évi szolgálatának daczára teljesen megőrzött magyar zamatú egyénisége által nagy mértékben kiérdemelte a közbecsület és közkedvességet. Ellene soha, még akkor sem támadt ellenszenv, midőn később a hadsereg vezérletét alkalmaslag többször átvéven, abban a szerencse kedvezésének nem örvendhetett.”³

Az emigrációban írt naplója, levelei, visszaemlékezése tanúskodik arról, hogy őt a száműzetés sem törte meg. A szobor visszaadja azt a lelki békét, amelyet a valóságos ember a sorsába belenyugodva, a nehézségeket elviselve is árasztott maga körül. Ezt fejezi ki például naplójának ez a bejegyzése is: „A többiről nem beszélek, mert tiszt és hivatali állásom annyi sűrűlódásoknak, észrevételeknek meg be- és leszólásoknak volt kitéve, hogy vádolnom kellene, ha többet szólnék. Egyet azonban mondhatok, hogy utánam jobb nem jött, és ha én nem is neveltettem tudományosan, de az élet és egyenes gondolkodásom, telhető igazságszeretettel párosított természetesen eszem annyit adott, hogy lehetőleg legjobban töltém ki helyemet, adjon Isten hazámnak jobb s lelkiismeretesebb hivatalnokot.”⁴

Mészáros Lázár korán árvaságra jutott. Négy éves korában édesapja, két évvel később édesanyja is meghalt. Rokonai, később bátyái nevelték. Iskolába Baján és Szabadkán a ferences gimnáziumba járt, jogi tanulmányait Pécsen kezdte el. Ezeket megszakítva a napóleoni háborúkban önkéntesként kezdte katonai pályáját. A huszártiszti pályáján a nagy fordulópontra 1844 volt, amikor Radetzky javaslatára ezredessé nevezték ki. A hadügyminiszteri kinevezésével együtt kapta meg a tábornoki rangot, majd vezérőrnagy és 1849-ben altábornagy lett.

Tudós katona volt, hiszen sokat olvasott, ismerte korának gondolkodóit, hét nyelven beszélt. Széchenyi Istvánnal levelezett a reformkor gazdasági kérdéseiről, a selyemtenyésztés-

sel kapcsolatban jelentek meg cikkei. A Magyar Tudós Társaság 1844-ben Széchenyi, Eötvös, Vörösmarty és többek javaslatára választotta levelező tagjául. Mészáros Lázár, bár Itáliában állomásozott, mégis a hazai hírekről folyamatosan értesült, nemcsak a baráti levelekből, hanem például a *Pesti Hírlap*ból, melynek előfizetője volt.

A katonai pályája és az 1848/49-ben játszott szerepe helyett emlékezzünk meg a szülői házról is, hiszen ennek kertjében állították fel a szobrot. A szülői házról keveset tudunk. A nagy család számára kevés hely volt benne, de a gyermek, Lázi emlékezete szerint nagy kertje volt sokféle virággal, patakkal, filagóriával. A Fő utca (ma: Vörösmarty utca) és József utca sarkán lévő épület kertje egészen a mai Gál Péter utcáig, majdnem a Széchenyi utcáig húzódott. A 18. század végén 600 házból álló magyarok, németek, bunyevácok, rácok lakta mezőváros egyik központja volt, hiszen szemben az Oroszlán vendégfogadó, a közelben kávéház állt. Szomszédjukban lakott a postamester is. Mészáros Lázár édesapja bácskai nemesként gyakran fogadott vendégeket. Mészáros János a maga erejéből jutott magas rangra és szerzett birtokot családjának. Mészáros Lázár életútjában így emlékezett vissza rá: „apám tekintetes táblabíró volt, ezenkívül szabadkai polgár, bajai nemes honoratior, Grassalkovics birtokában élt, de nemesi kiváltságos telken uralkodott s kormányzott”. Második feleségétől, a bunyevác Piukovits Katalintól született legkisebb gyermeke, Lázár, 1796. február 20-án. Baja város polgárai ebben az évben ünnepelték meg, hogy éppen 100 évvel korábban városi rangot kapott Baja. A másik fontos esemény az egy évvel korábban, ünnepélyes keretek közt átadott Rókus-kápolna építésének befejezése volt. 1991. március 15-én – 24 évvel ezelőtt – ennek a kápolnának a kriptájába helyeztük végső nyugalomra az Angliában elhunyt Mészáros Lázárt. ♦

Irodalom

Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben. I. kötet, 2. kiadás, Pest, 1871

Mészáros Lázár emlékezete, szerk.: Kőhegyi Mihály és Merk Zsuzsa, Baja, 1993

Mészáros Lázár külföldi levelei és életrajza, Budapest, 1881

Mészáros Lázár törökországi naplója, Budapest, 1999

Jegyzetek

¹ Mészáros Lázár törökországi naplója, Budapest, 1999. 22.

² Nemzetőr, 1848. május 27-i szám

³ Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben. I. kötet, 2. kiadás, Pest, 1871. 307.

⁴ Mészáros Lázár törökországi naplója, Budapest, 1999. 21.



Harmath István alkotása

Vásáros helyek a középkori Bács és Bodrog megyékben¹

Weisz Boglárka, Budapest

A Magyar Királyság területén kezdetben csak a király tarthatott vásárokat, a 13. századtól azonban egyre több – egyházi vagy világi – birtokos szerzett vásártartási jogot. Az uralkodó előjoga azonban anynyiban fennmaradt, hogy vásárt csak király engedélyezhetett. A vásártartási jogot az oklevél kiállítását követően kihirdették, így mindazok, akik számára ez sérelmet jelentett, kifogással élhettek. A Hármaskönyv szerint a vásári adomány kiállítását követő egy éven belül meg kellett tartani a vásárt, különben az adományozott elvesztette a vásártartási jogát.²

A két megye területén a legkorábbi hetivásárok az ispánsági központokban létesültek. A bodrogi révet és a vásárvámot (portum ac theloneum ipsius mercati) I. László adományozta a pannonthalmi apátságnak.³ 1225 előtt a bodrogi ispán mindkét vámot (tributum, quod eis de foro et portu Budruo competit) elfoglalta, visszaszerzésüket III. Honorius, majd IX. Gergely pápa is sürgette II. Andrásnál, illetve IV. Bélánál.⁴ A vámok végül visszakérültek az apátság tulajdonába, hiszen 1240-ben Uros apát Csentei Herruch kezelésére (ad procurandum) bízta azokat.⁵ A 14. századi források szerint Bodrogbán a vásárt szombatonként tartották,⁶ és elképzelhető, hogy ez már így lehetett Szent László uralkodása alatt is. A magyar vásárnap szó a 'vásár nap' szóösszetételből alakult ki. A magyar nyelv így hívja azt a napot, amely a középkori időszámítás szerint a hét első napja volt, és amelyiken minden keresztény számára kötelező volt a misehallgatás. A 11. század elején a vásárt vásárnaponként a templom előtt tartották.⁷ A templom melletti vásárnap vásártartást említi a pécsvárad apátság hamis oklevele is, amely szerint Szent Péter egyháza mellett vásárnap vásárt tartottak.⁸ A Képes krónika szerint I. Béla a vásárokat szombati napra helyezte,⁹ a rendeletet azonban a szakirodalom I. Géza intézkedésének tekinti.¹⁰ Elképzelhető, hogy Bodrogbán is hasonlóan alakult a vásár napja, azaz egy vásárnap hetivásár került át szombatra. A Bácsban tartott vásárokról Idrisi tudósít a 12. században, szerinte Bácsban több vásár és kereskedés van, iparosok működnek és a búza olcsó, mert sok van belőle.¹¹

Bács megyében a központ vásarán túl más településeken is számolnunk kell hetivásárokkal már az Árpád-korban, így Szondon,¹² Vásárhelyen, Curlachon és Váradon. Szondot 1192-ben Fulbert fia Gergely magtalan halála után III. Bélától Makariás ispán és testvérei kapták meg. Makariás Belszondon vásárral és a Dunán – ott, ahol a Lassúduna a Dunába torkollik – révvél rendelkezett.¹³ 1230-ban II. András Makariás comes fia Monoszló nembeli Tamás comest megerősítette birtokaiban, Belszond fele Tamás ispáné volt, a másik fele Andrásé. Belszondon vásár és dunai rév volt, amelyeken a megyés ispán és a vámszedők nem szedhettek vámot, mert jövedelmét Tamás comesnek engedték át.¹⁴ Belszondon Makariás által tartott 12. századi vásár (forum liberum) még vámmentes volt és mentesült a megyés ispán joghatósága alól. A vámmentesség biztosítása a vásár korai szakaszában elősegítette, hogy a vásárt a kereskedők felkeressék. Miután a vásár már látogatott lett, Makariás fia, Tamás már vámszedést gyakorolt, amelyet II. András el is ismert. Szond környékén 1192. évi határjárása szerint azonban egy másik vásár is működött, mégpedig a Mihály földjén és birtokán lévő vásárhely (ad locum fori Mychaelis).¹⁵ 1206-ban Savonca határjárása pedig Szombatvásárhelyet (ad locum fori Zumbboth) adta meg egyik határpontként.¹⁶ Györffy György szerint Szombatvásárhely és Mihályvásárhely azonos.¹⁷ A két helynév azonosítását a határjárás alapján igazolni lehet. Míg 1192-ben a vásárhely megadásakor a terület birtokosát emelik ki, addig 1206-ban már a vásár napjának, szombatnak a jelentősége figyelhető meg. A szarácénok Curlach falujának vásárját (forum de villa Sarachenorum, que vocatur Curlach) 1238. január 29-én IV. Béla a johannitáknak adta.¹⁸ Curlach lokalizálása bizonytalan, valószínűleg Becse vidékén feküdt,¹⁹ a vásárt pedig egyéb forrásból nem ismerjük. A Duna révének két oldalán alakult ki a Bács megyei Pétervárad, illetve a Szerém megyei Aranylábúbács. Mindkét terület Töre (Gurwey) fia Péter birtokában volt Gertrúd királyné meggyilkolásáig, azaz 1213-ig.²⁰ Ezt követően Pétervárad a király kezébe került, míg Aranylábúbácsot István ifjabb király a kun Bachkoldának adományozta. Péterváradot 1237-ben IV. Béla a belakúti apátságnak adományozta,²¹ Aranylábúbácsot pedig István ifjabb

király 1267-ben Iván fia Andrásnak juttatta.²² IV. Béla 1237. évi adományában úgy rendelkezett, hogy a belakúti apátság vásarán a pénzváltók vagy az adószedők, amint a többi vásárokon, megjelenhessenek, és hivatalukat a szükséges módon végezhessek.²³ Aranylábúbács falut István ifjabb király a péterváradai révvél (cum portu in Petervaradgya) és a vásárral (cum foro) együtt adta Andrásnak.²⁴ István egy régi hívének tett adományt, amellyel apjára akart csapást mérni, amikor az általa alapított belakúti kolostor birtoktestéből egy igen fontos részt kiszakított. V. István halála után vita alakult ki a belakúti apátsággal, amelynek végeredménye az 1291. évi egyezség lett, amelynek alapján Csaba, nemzetsége tagjai és szolgái díjtalanul kelhetnek át a váradai réven, továbbá ha Csaba jobbágysai vagy nemzetségének tagjai Váradra mennek vásár okán, akkor mentesülnek a vámfizetés alól.²⁵ Mindezek alapján úgy véljük, hogy vásárt mindkét településen tartottak, azonban a Bács megyei Péterváradon megtartott vásár volt a jelentősebb, amely a belakúti apátság felügyelete alatt állt, és ahol az apátság vámszedést is gyakorolt.

Bodrog megyében Cseményvásárán mutatható még ki a forrásokból Árpád-kori vásár, ugyanis 1192-ben Újlak határjárásában szerepel Cseményvásárra menő út (ad viam, que ducit ad forum Chemel),²⁶ az adat arra utal, hogy Cseményvásárán legkésőbb a 12. század végén már vásárt tartottak.

A 14. században újabb vásárok létesültek a vizsgált vidéken. Bács megye területén Egyedújfalun kaphatott a 14. században vásárendegélyt. Erre utal, hogy az óbudai apácák, amikor 1382-ben egy csere során a birtokhoz jutottak, az itt szedett vásár- és útvám (cum tributo viatico et fori) is a kezükbe került.²⁷ Az újfalui vásárt vásárnaponként tartották,²⁸ és Miklós kalocsai érsek panasza szerint az ő Arnat birtokán megtartott vásárának károkat okozott, ezért 1410-ben interdictum alá vette az újfalusi jobbágyokat. Zsigmond akként rendelkezett, hogy a vásártartás nem lelki, hanem birtoklási kérdés, így azt ne interdictum kimondásával oldja meg az érsek, hanem a királyi kúriában keresse igazát.²⁹ Az 1460-as években új lendületet vett a kalocsai érsekkel a vásár ügyében folytatott vita. 1462. április 2-án Mátyás Egyedújfaluban az óbudai apácáknak vásárnapon és hétfőn forum liberum tartását

engedélyezte, hozzáfűzve, hogy régtől fogva (ab antiquo tempore) e két napon szokták a vásárokat tartani.³⁰ Ez idő tájt azonban a kalocsai érsek a vásárt elfoglalta, és saját Arnat birtokán hirdette meg, pénteki és szombati napokon tartva azt.³¹ Mátyás 1463-ban figyelmeztette az érseket, hogy engedje vissza a vásárt Újfaluba.³² Erre sor is kerülhetett, valószínűleg úgy, hogy a vásár napja is változott, azaz vasárnap és hétfő helyett szombat és vasárnap lett, hiszen 1466-ban Mátyás már akként rendelkezett, hogy az Újfaluban szombatonként tartott vásárt átrakja hétfő napra úgy, hogy ugyanazok a szabadságok érvényesek a hétfői vásárra, mint amelyek a szombatra is voltak (sub hiisdem libertatibus et praerogativis quibus huiusmodi forum in dictis Sabbatis celebrabatur).³³

A Bodrog megyei Csente birtokon I. Károly engedélyezett vásárt Csőr nembeli Péter fia Tamásnak.³⁴ Az oklevél nem maradt ugyan fenn, csak említésből ismerjük, keletkezését 1333 és 1342 közé tehetjük, későbbi adatokból azonban feltételezhetjük, hogy a privilégium keddi hetivásárra szolt.³⁵ A 14. század végén pedig Zsigmond Pongráci Töttös unokájának, Lászlónak Pongrác birtokán (possessio) engedélyezett csütörtökön megtartott hetivásárt.³⁶

1339-ben zagoriai várakért cserébe a király Héder nembeli Henrik fia Péternek adta Baranya megyében Szekcső és Kőszeg várakat, Danóc várost, Bodrog megyében pedig Dávod, Szántó és Nyavalyád birtokokat.³⁷ Ezt követően Péter a bodrogi vásárt áthelyezte Dávodba.³⁸ Nem volt ismeretlen gyakorlat a középkori Magyar Királyságban, hogy egy vásárt egyik birtokról a másikra helyeznek át, ehhez azonban királyi engedélyre volt szükség.³⁹ A Dávodba áthelyezett vásárt illetően nem ismerjük a királyi engedélyt, sőt az is bizonyos, hogy Bodrogban még a későbbiekben is tartottak szombatonként hetivásárt.⁴⁰ 1340. november 27-én I. Károly Becsei Töttös⁴¹ számára engedélyezte, hogy Bátmonostora birtokán csütörtökönként vásárt tartson, ha azon megyében más közeli vásár nincs, aminek ezáltal kára keletkezne (in illa provincia aliud forum tam propinquum non existat ut, ei detrimentum, aliquod, possit generare).⁴² Két évvel később Henrik fia Péter fellépett e bátmonostori vásárral szemben, ugyanis Dávod nevű birtokán, a keddi vásáron kihirdette, hogy sem a hozzá tartozók, sem más emberek az ő birtokain és a Dunán lévő réven nem mehetnek a bátmonostori vásárra.⁴³ Töttös végül 1347-ben hétfői napra kért vásárendedélyt, amit I. Lajos meg is adott neki,⁴⁴ ez ellen azonban még ebben az évben Henrik fia Péter határozottan fellépett. A Budáról, Szegedről, valamint Szerém és Baranya megyékből ide vezető utakat lezáratta, a bátmonostori vásárra tartókat megverette, s a saját Dávod nevű birtokán keddenként

tartott hetivásáron való részvételre kötelezte.⁴⁵ A század második felében fordult a helyzet: ekkor ugyanis Töttös fia László volt az, aki Péter özvegyének dávodi vásárát lerombolta, a kereskedőket pedig saját, Garán tartott vásárára kényszerítette. Bebek István országbíró okleveléből azt is megtudjuk, hogy Garán uralkodói adományból hétfőn délig (feriis secundis usque meridiem) tartottak vásárt, míg Dávodon vasárnaptól keddig tartott a hetivásár. A két vásár valójában nem zavarhatta egymást, mivel Dávod és Gara egy mérföld távolságra (in una leuca seu rasta) feküdtek.⁴⁶ Az országbíró a vásárendedélyre vonatkozó oklevelek bemutatását kérte a felektől,⁴⁷ ugyanis ki kellett derítenie, hogy rendelkezik-e az özvegy a dávodi vásárra vonatkozóan oklevéllel,⁴⁸ illetve hogy a vásárt Dávodban tényleg vasárnaptól keddig tartották-e. A vitát eleve eldönthette volna a vásárendedélyek kiadásának időrendje, mivel azonban a két vásár nem ugyanazon napra esett, nem okozhatott gondot a két település egy mérföldnél kisebb távolsága sem. A két fél nem várva meg a peres eljárás lefolyását, még ebben az évben kibékült.⁴⁹

A 14. században bizonyosan felkereshető vásárok között voltak azok a forum comprovincialek is, amelyekre csak háromvásáros kikiáltásokból ismerünk adatokat. A forum comprovinciale vagy forum provinciale megnevezést hetivásárookra alkalmazták.⁵⁰ A háromvásáros kikiáltást peres eljárás során az alperesnek a többszöri idézés ellenére történő távolmaradásakor alkalmazták. A háromvásáros kikiáltások egy része ugyanazon megyére esett,⁵¹ vannak azonban két vagy három megyében elrendeltek is.⁵² A kihirdetés színhelyei az idézett fél személyétől, birtokviszonyaitól, illetőleg maguktól a vitatott birtokok elhelyezkedésétől függtek.⁵³ Előfordult azonban, hogy csak két vásáron (in duobus foris conprovincialibus) került sor kihirdetésre.⁵⁴ A vásári kikiáltást alkalmazták olyan esetekben is például, amikor az uralkodó vásárendedélyt biztosított, vámtételeket állapított meg: ilyenkor azonban nem határozták meg a vásárok helyét és időpontját, ahol ezeket a mindenki számára fontos információkat közhírré tették, csak általánosságban fogalmaznak az oklevelek. A vizsgált két megye esetében csak Bodrogból ismerünk háromvásáros kikiáltásokat, és ezek mindegyike csak a megye területére eső vásárokon rendelte el a peres fél perbehívását. 1363-ban a Bodrogban tartott szombati, a Hajszentlőrincen megrendezett vasárnapi és a Dávodon lévő keddi hetivásár szerepelt;⁵⁵ míg 1366-ban a bodrogi (szombat) és a hajszentlőrinci (vasárnap) vásár mellett a Cséntén felkereshető keddi vásár adott helyet ilyen kikiáltásnak.⁵⁶

A 15. századból újabb hetivásár-engedélyeket ismerünk mindkét megye területéről. A korábban már említett Egyedújfalú 1462. évi vásárendedélye azonban olyan hetivásárokra szolt (vasárnap és hétfői napokra), amelyeket

már korábban is megtartottak.⁵⁷ Ez pedig jól mutatja, hogy a 14–15., sőt 16. századi vásárendedélyek esetében nem lehetünk soha biztosak abban, hogy azok nem egy korábban már létező vásár újabb engedélyei. Az oklevelek időnként utalnak arra, hogy az adott vásár már korábban is létezett, ahogy az Egyedújfalú esetében is így történt, előfordul azonban az is, hogy ez a forrásból nem derül ki. A Szabolcs megyei Kisvárdán 1393-ban Mária királyné engedélyezett szerdai hetivásárt, amit azonban már a század elején is megtartottak a településen.⁵⁸ A Hont megyei Hídvégen már a 15. század elején tartottak szerdai hetivásárt, mégis II. Ulászló 1505-ben Tamás esztergomi érsek kérésére szerdai heti vásártartási jogot biztosított Hídvégnek két sokadalom engedélyezése mellett.⁵⁹

A Bács megyei Paraszti esetében a legkorábbi ismeretünk a hetivásárról az 1486. évi vásárendedély, amikor Mátyás király Nagylucsei Orbán győri püspöknek,⁶⁰ királyi kincstartónak engedélyezte, hogy mezővárosában (oppidum) hétfőnként hetivásárt tartson.⁶¹ Bodrog megyében pedig Tóti birtok (possessio) 1469. évi csütörtöki hetivásár-engedélyét ismerjük, amit Mátyás Várdai István kalocsai és bácsi érseknek⁶² adott meg.⁶³ Mindkét esetben a hetivásár mellett éves vásárra, sokadalomtartására is engedélyt kaptak a birtokosok. A középkori Magyar Királyságban az éves vásárok engedélyezésekor az uralkodók mindig valamely ünnepnaphoz kötődően, és attól viszonyított időtartamokra biztosították a vásártartás lehetőségét. Ezen időtartamok szólhattak csak az adott ünnepnapra, a leghosszabb viszont 29 napra szóló kiváltság volt. A sokadalom tartásának engedélye esetén az uralkodó a vásárt felkereső kereskedőknek szabad járás-kelést biztosított a király védelme alatt (sub nostra protectione et tutela speciali), a sokadalmat csak más évi vásárok jogának sérelme nélkül (absque tamen preiudicio nundinarum seu fororum annualium liberorum aliorum) tarthatták meg. Egy település nemcsak egy, hanem több sokadalom megtartására is kaphatott kiváltságot: vagy úgy, hogy egy már létező éves vásár mellé az uralkodó egy újabbat engedélyezett, vagy úgy, hogy a privilégium eleve több tartására vonatkozott. A sokadalmak egy része csak egy-egy szűkebb régióban, más része nemcsak országosan, hanem európai szinten is jelentőséggel bírt.

Paraszti 1486-ban Szűz Mária születésének ünnepe (szept. 8.) előtti és utáni napokra, amint az szükséges (aliisque diebus ipsas festivitates precedentibus et subsequantibus ad id scilicet necessario aptis et sufficientibus), kapta engedélyt, mégpedig más királyi szabad városok szabadsága szerint engedélyezte azt az uralkodó (sub hiisdem libertatum prerogativis, quibus nundine seu fora annualia liberarum civitatum nostrarum celebrare consuevit).⁶⁴

Tóti két éves vásárra kapott engedélyt 1469-ben, az egyiket Kisboldogasszony (szept. 8.), a másikat Szent Gál napján (okt. 16.) tarthatták meg, valamint az ünnepek előtti és utáni napokban, ahogy az szükséges volt. A sokadalmat Tóti más városok, mezővárosok és szabad falvak szabadsága szerint tarthatta meg (sub hiisdem libertatibus et prerogativis, quibus nundine seu fora annualia aliarum civitatum, oppidorum et villarum liberarum tam nostrarum quam aliorum quorumcumque celebrantur).⁶⁵

A 15. századi források olyan hetivásárokról is megőriztek adatokat, amelyeknek vásárendegélyét nem ismerjük. A 15. század közepén per alakult ki a kalocsai érsekség és Garai László nádor özvegye, Alexandra tescheni hercegnő⁶⁶ és fiuk, Jób között a Vaskapuban (Bács m.) régtől fogva (ab antiquo) tartott szombati és vásárnapi vásárok miatt. Várdai István kalocsai érsek végül megegyezést kötött az asszonnyal 1461-ben, amelynek értelmében anya és fia ígéretet tett arra, hogy sem Kürt, sem egyéb birtokaikon nem tartanak olyan vásárt, amely a vaskapui szombati, vásárnapi és keddi vásárokat megkárosítaná.⁶⁷

Bodrog megye területén pedig legkésőbb a 15. században Baján szerdánként adhattak vehettek a kereskedők.⁶⁸ Emellett e megyéből a 15. századból is fennmaradtak háromvásáros kikiáltások: 1422-ben Hajszentlőrinc (vásárnap), Szántó (kedd), Apáti (szerda); 1423-ban Bátmonostor (vásárnap), Dávod (kedd), Szeremle (szerda), majd 1438-ban Bátmonostor (vásárnap), Dávod (kedd) és Szeremle (csütörtök) vásárait találjuk meg.⁶⁹

A vizsgált területeken a 15. századtól mutathatók ki az éves vásárok. Fentebb már említettünk két olyan sokadalmat, amelynek megtartására vonatkozó királyi engedélyt is ismerjük, ezeken túl is tartottak azonban sokadalmakat. Bácsban virágvasárnap és nagycsütörtök ünnepe tájékán rendezték e vásárokat, amelyekre Budáról is érkeztek kereskedők.⁷⁰ Gyála mezővárosában pedig legkésőbb a 15. század második felében volt sokadalom.⁷¹ Szond város vargáinak 1448. évi céglevele szerint, mivel a szomszédos éves vásárokon, azaz a Bács megyei Szenttamáson, Csikán, Várfalván, Futakon és a Valkó megyei Újlakon 4 dénárt szednek az idegen vargáktól, a szondiak a szondi éves vásáron két dénárt szedhessenek.⁷² A cégfeljölés első szakaszában jellemző volt, hogy bizonyos hetipiacokon a céhtagok saját portékájuk árusítását védték az idegenekkel szemben, illetve monopolizálták a céhtagok kicsiben folytatott kereskedelmét.⁷³ A szondi szabályozás, úgy tűnik, ahogy a környék többi, ma már nem ismert városi cég szabályozása is arra irányulhatott, hogy az idegen vargák csak az éves vásárokon árusíthattak, a hetivásárokon meg sem jelenhettek, a sokadalmakkor is csak helyi céhek megfizetett összeg fejében



Vásáros helyek Bács és Bodrog megyékben

A térképet tervezte Weisz Boglárka, készítette Nagy Béla (MTA BTK TTI)

árusíthattak. A mesterség gyakorlásának jogát a céhlevél természetesen kizárólag a céh tagjainak a jogává tette, a kereskedelem korlátozása pedig csak tovább növelte a külső konkurenciával szembeni hatékony fellépés lehetőségét. Bodrog megyében is találunk természetesen éves vásárokat a Tótiban tartottakon túl: Hajszentlőrincen Szent Lőrinc ünnepe idején (aug. 10.),⁷⁴ Bátmonostoron Szent Imre napja tájékán (nov. 5.).⁷⁵

Természetesen azokon a településeken, ahol csak éves vásárt említettek a források, így Futak, Szenttamás, Szond, Csika, Várfalva és Gyála, tartottak heti vásárokat is, ezeknek azonban sem az alapítás idejét, sem a napját nem ismerjük. Mindez fordítottan már nem mondható el teljes bizonyossággal, azaz ahol csak hetivásárt ismerünk, nem feltétlenül kellett lennie sokadalomnak is.

Az árucere intézményi hátterét az uralkodók teremtették meg, azok működése és fejlődése már tőlük függetlenül zajlott le. A vásár belső szabályozása már a vásárbirtokos jogköréhez tartozott. Ennek során rendelkezhetek arról, hogy a piactér mely részén milyen árusok árusíthattak, és ezek

a helyek a későbbiekben állandósultak. A vásárbirtokosok előírhatták azt is, hogy a vásáron milyen sorrendben lehet vásárolni, ki és mennyit árusíthatott. Sajnos a vizsgált területen azonban nem ismerünk ilyen belső szabályozásokat, létezésükben azonban nem kételkedhetünk.

A vásáros helyek nagyrészt a Kalocsáról délre vezető főút mentén helyezkedtek el. Ez egyrészt Baja, Bátmonostor, Tóti, Dávod és Szántó érintésével jutott el Bodrogra, illetve Bodrogból Újlakon keresztül vagy Cseményvásáran át lehetett eljutni a Tisza melletti Becsére, vagy Savoncán át Bácsba, majd onnan tovább Péterváradra. Ez utóbbi út leágazásai vezettek Vaskapura, Gyálára és Futakra,⁷⁶ illetve Parasztiin és Szenttamáson át a Tisza menti Földvárra. Egyes esetekben a vásárok jelentőségét és forgalmát pozitívan befolyásolta a dunai rév közelsége. Ez elmondható Szeremléről, Bodrogról, Szondról, Futakról és Váradról, ami azt is jelenti, hogy vásáraik a túlparton élők számára is könnyen elérhetőek voltak. Sajnos Bács megye területén a hetivásárok

napját nem ismerjük minden esetben, így következtetéseket sem tudunk levonni belőle. Míg Bodrog megye északi területén az látható, hogy az egymáshoz viszonylag közel lévő települések ugyanazokon a napokon tartották hetivásáraikat, addig a megye déli területén más-más napokon lehetett a vásárokat felkeresni. Ennek ellenére csak olyan vásárok miatt kerekedett perpatvar, amelyeket nem azonos napokon rendeztek meg, így ezen perpatvarok mögött valóban nem a kereskedelmet, hanem egyéb okokat kell feltételeznünk. Egyetlen kivételként említhetjük az arnati és az egyedújfalui vásárokat, itt azonban a vásár napjának áthelyezésével megoldható volt a probléma kezelése. Az azonos napokon tartott hetivásárok békés egymás melletti működésének az oka abban kereshető, hogy más-más vonzáskörzettel rendelkeztek, a fennmaradt források azonban ezek pontos megállapítására nem elégségesek. A sokadalmak bizonyosan nagyobb vonzáskörzettel bírtak, mint a hetivásárok, de csak annyit tudunk, hogy Bácsban megfordultak budai kereskedők,⁷⁷ Szondon és Egyedújfaluban pedig esztergomi polgárok, ugyanis e két településen az óbudai apácák elismerték az esztergomiak vámmenteségi kiváltságát.⁷⁸ Szond ugyanakkor a Valkó megyeiek,⁷⁹ és feltételezhetően a Baranya megyében élők számára is kereskedési lehetőséget teremtett. ♦

Jegyzetek

- ¹ A szerzőt, aki az MTA BTK ITI tudományos főmunkatársa, a munka elkészítésében a Bolyai János Ösztöndíj (BO/00685/14/2) támogatta.
- ² Werbőczy ill. sive decretum tripartitum juris consuetudinarii indylyti regni Hungariae, a magistro Stephano de Werbőcz. Claudiopolis, 1762. 287–288. (II/2. 3 §)
- ³ Vö. 1093–1095: *Diplomata Hungariae antiquissima accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia* I. (ab anno 1000 usque ad annum 1131). Edendo operi praefuit Georgius Györfy, adiuerunt Johannes Bapt. Borsa, Franciscus L. Hervay, Bernardus L. Kumorovitz et Julius Moravcsik. Budapestini 1992. (a továbbiakban: DHA I.) 301. (Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II. Szerk. Szentpétery Imre, Borsa Iván. Budapest 1923–1987. [a továbbiakban: RA] 29. sz.); 1213: Árpád-kori új okmánytár–XII. Közé teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Budapest 1860–1874 (a továbbiakban: ÁÜO) VI. 362. (RA 282. sz.); 1213: ÁÜO I. 131. (RA 283. sz.); 1236. március 2.: ÁÜO XI. 472. (RA 610. sz.).
- ⁴ 1225: *Vetera monumenta historica Hungarum sacrum illustantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner*. I. Romae 1859. 53.; 1238: A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története I–XII/B. Szerk. Erdélyi László, Sörös Pongrácz. Budapest 1902–1916. (a továbbiakban: PRT) I. 758.
- ⁵ PRT I. 792.
- ⁶ 1363: Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 5218.; 1366: DL 5363.
- ⁷ A vásárnap megtartásáról már Szent István rendelkezett (I/9. § *Decreta regni mediaevalis Hungariae*. The Laws of the medieval Kingdom of Hungary I. 1000–1301. Eds. János M. Bak, György Bónis, James Ross Sweeney. California 1999. 3.). Szent László I. István intézkedését enyhíti, amikor lehetővé teszi, hogy bizonyos területekről csak egy ember menjen el a többiek nevében, új azonban az a kitétel, hogy a többiek áldozatát tegye az asztalra (I/11. §, I/25. § Závodszky Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. [Függelék: A törvények

- szövege] Budapest, 1904, 160., 162.). Az istváni intézkedést azonban kiterjeszti a zsidókra is, azonos büntetést írva elő a törvény ellen vétőknek (I/26. Závodszky L.: Törvények i. m. 162.).
- ⁸ + 1015: DHA I. 76. RA 6. sz.
- ⁹ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* I. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini, 1937, 358.
- ¹⁰ = Györfy György: István király és műve. Budapest, 1983, 335.; Jánosi Mónika: Törvényalkotás Magyarországon a korai Árpád-korban. Szeged, 1996, 102.
- ¹¹ 1154.: Elter István: Magyarország Idrisi földrajzi művében (1154). *Acta Historica* 82 (1985) 59.
- ¹² Szondhoz l. bővebben: C. Tóth Norbert: Szond (Egy dél-alföldi mezőváros a középkorban). In.: „Quasi liber et pictura” Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Szerk.: Kovács Gyöngyi. Budapest, 2004, 589–600.
- ¹³ in villa Belzud habet forum et portum super Danubium ubi Losoyuduna intrat Danubium cum tali libertate concessa, ut nec tributarius aliqui ibi tributa exigere presumat, et comes parochialis nullum impedimentum faciendi habeat potestatem – Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 262 045.
- ¹⁴ comes parochialis et nullus tributarius in eodem foro vel portu exactionem tributi exigere presumat, sed cedant in usum dicti Thome Bani – ÁÜO XI. 224. (RA 467. sz.); Ártira IV. Béla 1231-ben, ÁÜO XI. 234–235. (RA 596. sz.)
- ¹⁵ DF 262 045.
- ¹⁶ Hazai okmánytár. *Codex diplomaticus patrius*. Kiadják: Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső. I–VIII. Győr–Budapest 1865–1891. (a továbbiakban: HO) VII. 3. (RA 222. sz.).
- ¹⁷ Györfy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Budapest, 1963, 236.; Vö. Szabó G. Ferenc: A vásározás emlékei középkori helységneveinkben. Nyíregyháza, 1998, 110–11.; Püspöki Nagy Péter: Piacok és vásárok kezdetei Magyarországon 1000–1301 I. Az Árpád-kori vásártartás írott emlékei és azok kritikája az államszervezéstől a tatárjárásig. Budapest, 1989, 129.
- ¹⁸ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: CD) IV/1. 109. (RA 637. sz.).
- ¹⁹ Vö. Györfy Gy.: Történeti földrajz I. i. m. 217.
- ²⁰ *Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens* I. Bearb. [Georg] [Daniel] Deutsch, [Friedrich] Firnhaber. Wien, 1857, (a továbbiakban: UGS I.) 88.
- ²¹ ÁÜO VII. 29.
- ²² Vö. 1237: ÁÜO VII. 29.; 1267: UGS I. 88.
- ²³ ÁÜO VII. 30. (RA 621. sz.).
- ²⁴ UGS I. 88. (RA 1869. sz.).
- ²⁵ Solymosi László: A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon. Budapest, 1998, 245.
- ²⁶ 1412: DF 262 045.
- ²⁷ DL 6904.
- ²⁸ A 14. század második felétől ismételtelen felbukkan a vásárnapi vásártartás engedélyezése, melyre nemcsak a keresztyénység megszilárdulása adott lehetőséget, hanem az évenként megtartott vásárok vasárnapi vásármája is.
- ²⁹ DL 9635.
- ³⁰ DL 15 714.
- ³¹ DL 15 819.
- ³² DL 15 871.
- ³³ DL 16 390.
- ³⁴ DL 9717.
- ³⁵ 1366: DL 5363.
- ³⁶ 1390: Zsigmondkori oklevéltár I–XI. Szerk.: Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor. Budapest, 1951–2012 (a továbbiakban: ZsO) I. 1466. sz.
- ³⁷ HO V. 125. Vö. Engel, Pál: Die Güssinger im Kampf gegen die ungarische Krone. In: Die Güssinger. Hrsg. Heide Dienst, Irmtraut Lindeck-Pozza. Eisenstadt, 1989, 100.
- ³⁸ Vö. 1366: A zichi és vásonekei gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I–XI. Szerk. Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Döry Ferenc. Pest–Budapest, 1871–1915 (a továbbiakban: Zichy) III. 287.

- ³⁹ Vö. Weisz Boglárka: Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban. Budapest, 2012, 30–31.
- ⁴⁰ 1363: DL 5218.; 1366: DL 5363.
- ⁴¹ Vö. Engel Pál: Középkori magyar genealógia. In: DVD Könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret: Tóttös (bátmonostori); Bátmonostort I. Károly 1322. január 8-án adományozta, mint örökös nélkül meghalt ember birtokát, Becsei Imrénék, Zichy I. 221–222. (Anjou-kori oklevéltár I–XXXVII. Szerk. Almási Tibor, Blazovich László, Géczi Lajos, Kristó Gyula, Piti Ferenc, Sebők Ferenc, Tóth Ildikó. Budapest–Szeged, 1990–2014 [a továbbiakban: Anjou-oklt.] VI. 403. sz.). Erről az uralkodó 1323-ban újabb oklevelet bocsátott ki (Zichy I. 221–222.), majd ugyanebben az évben Imrét be is iktatták – az öröklött birtokaként megjelölt – Bátmonostora birtokba, Zichy I. 236–237. (Anjou-oklt. VII. 301., 385. sz.)
- ⁴² Zichy I. 584. (Anjou-oklt. XXIV. 695. sz.)
- ⁴³ DL 87 137. (Anjou-oklt. XXVI. 338. sz.)
- ⁴⁴ Zichy II. 234.
- ⁴⁵ Zichy II. 261–262.
- ⁴⁶ A „leuca” gall, vagyis francia mérföld, a „rasta” német mérföld, l. Bogdán I.: Magyarországi hossz- és földmértékek 83., 86.; Vö. Tripartitum i. m. 282. (II/10. 4. §).
- ⁴⁷ 1366: Zichy III. 287.
- ⁴⁸ Dávid 1342 előtt került Henrik fia Péter birtokába, vö. DL 87 137.; Garát Becsei Tóttös 1334-ben vásárolta meg, l. Zichy I. 421–422.
- ⁴⁹ Zichy III. 294.
- ⁵⁰ Kubinyi András: A belkereskedeleme a késő középkori Magyarországon. In.: Gazdaság és gazdaságkódás a középkori Magyarországon. Gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet. Szerk.: Kubinyi András, Laszlovsky József, Szabó Péter. Budapest, 2008, 235.
- ⁵¹ pl. Boldva–Lád–Szentpéter (Borsod m.) – 1293: DL 90 763.; Pécs–Szentlőrinc–Kisdér (Baranya m.) – 1417: DL 10 549.; Szécs–Balog–Rozsnyóbánya (Gömör m.) – 1430: DL 16 753.
- ⁵² pl. Esztergom–Bény (Esztergom m.) – Egeg (Hont m.) – 1295: Monumenta ecclesiae Strigoniensis II. Collegit et edidit Ferdinandus Knauz, Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii 1874. 365–368.; Tapolcán (Zala m.) – Veszprém (Veszprém m.) – Győr (Győr m.) – 1369: PRT II. 531.
- ⁵³ A kikáltásra egy vásáron is sor kerülhetett (1478: DL 17 627.), sőt találunk olyan eseteket is, amikor nem három, hanem több megyei vásáron hajtottak végre kihirdetést (pl. 1478: DL 102 598.).
- ⁵⁴ Szatmár–Németi (Szatmár m.) – 1322: CD VIII/2. 394.
- ⁵⁵ DL 5218.
- ⁵⁶ DL 5363.
- ⁵⁷ DL 15 714. – Mivel 1410-ben még csak a vasárnapi vásárról hallunk, feltehető, hogy annak hétfőre való kiterjesztésére e két időpont, azaz 1410 és 1462 között került sor.
- ⁵⁸ 1393: Zichy IV. 515.; Vö. 1337: Zichy I. 521.
- ⁵⁹ 1423: ZsO X. 1528. sz.; 1505: DL 25 296.
- ⁶⁰ Engel P.: Genealógia i. m.: Nagylucei (Dóczy és Lipcei).
- ⁶¹ DL 19 153.
- ⁶² Engel P.: Genealógia i. m.: Gútkeled nem S. Sárvarmonostori ág 10. tábla: Várdai.
- ⁶³ Zichy XI. 11.
- ⁶⁴ DL 19 153.
- ⁶⁵ Zichy XI. 11.
- ⁶⁶ Engel P.: Genealógia i. m.: Dorozsma nem 4. tábla: Garai (náadori ág).
- ⁶⁷ DL 88 362.
- ⁶⁸ 1406: Zichy V. 486.
- ⁶⁹ 1422: ZsO IX. 251. sz.; 1423: ZsO X. 260. sz.; 1438: DL 80 631.
- ⁷⁰ 1433: A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára II. Kiadja gróf Sztáray Antal. Szerk. Nagy Gyula. Budapest, 1889 (a továbbiakban: Sztáray I.) 300., 302.
- ⁷¹ DL 18 693.
- ⁷² DL 14 145.
- ⁷³ Skorka Renáta: A céhrendszer kibontakozása. In: A magyar kézművesipar története. Szerk.: Szulovszky János. Budapest, 2005, 128.
- ⁷⁴ 1480: DL 18 400.
- ⁷⁵ 1482: DL 88 663.
- ⁷⁶ Vö. Györfy Gy.: Történeti földrajz I. i. m. 206., 703.; Blazovich László: Városok az Alföldön a 14–16. században. Szeged, 2002, 48.
- ⁷⁷ 1433: Sztáray I. 300., 302.
- ⁷⁸ 1449: DL 14 211.
- ⁷⁹ 1478: DL 18 051.

A magyar–oszmán háborúk története a kezdetektől 1437-ig, és a déli végvárrendszer kialakulása

Cseh Valentin, Zalaegerszeg

1. Az oszmán–magyar küzdelem első időszaka

AXIV. század elején Kis-Ázsia nyugati részén, Szöjüt (Sögüt) falu térségében egy új, akkor még jelentéktelennek tűnő államalakulat története kezdődött el. Ez a kis ország vezetője, Oszmán bég után kapta a nevét, és még a Kis-Ázsiát uraló sok apró török fejedelemség között sem számított különösebben jelentősnek. Legalábbis eleinte, de köszönhetően a geopolitikai helyzetüknek és kiváló uralkodóiknak, az ifjú állam kihasználta kínálkozó lehetőségeit és sorra foglalta el Kis-Ázsia fontosabb városait. A törököké lett 1331-ben Nicea (Izmit) és 1337-ben Nikomédia (Izmit), majd 1354-ben Gallipoli elfoglalásával megvetették a lábukat Európában. Az ezt követő évtizedekben kihasználták Bizánc belső problémáit, Szerbia megroppanását Dusán István halálát követően, s Bulgária gyengeségét. Így a balkáni térségben könnyűszerrel hódítottak meg újabb és újabb területeket az oszmánok, akik a délkelet-európai keresztény államok elleni háborúkhöz Kis-Ázsia muzulmánjai közül sokakat megnyertek.

Magyarország ekkoriban Európa egyik legerősebb monarchiája volt, amelynek hatalma az észak-balkáni területektől egészen a Balti-tenger térségéig terjedt. I. (Nagy) Lajos királyt nyugtalanította ugyan a török balkáni térnyerése, de komolyabb keresztes hadjáratot nem vezetett ellenük. XI. Gergely pápa viszont az 1371-es érnomeni csatát követően támogatta volna, ha a magyar király hadat vezet az oszmánok ellen, de politikai okok miatt akkor e lépésre nem került sor. Végül 1375-ben Nagy Lajos hadat vezetett Havasalföldre a török ellen, s győzedelmeskedett felettük. Ugyanakkor a török veszélynek Magyarországon eleinte nem tulajdonítottak különösen nagy jelentőséget. Ebben szerepe volt a korábbi évszázadok tapasztalatainak is, hiszen sok olyan új hódító jelent meg addigra Euró-

Magyarország történeti fejlődését jelentős mértékben befolyásolta az a több évszázados harc, amely a XIV. század végétől bontakozott ki hazánk és az Oszmán Birodalom között. A két ország közti küzdelem eleinte nagyhatalmi vetélkedésnek tűnt, de rövidesen a Magyar Királyság önvédelmi harcává alakult át az oszmánokkal folytatott háborúskodás...

pában, akik kezdeti sikereik után egyszer csak eltűntek (pl.: tatárjárás).

Ez esetben viszont az események más folyást vettek, és a további történelem bebizonyította, hogy komolyan számolni kell az oszmánokkal. Ezt bizonyítja, hogy Sismán Jánost, az utolsó középkori bolgár cárt és V. (Palaiologosz) János bizánci császárt a törökök hűbéresükké tették az 1370-es évek elején, míg Szerbiát az 1389-es első rigómezei csatában legyőzték. E csatában esett el Lázár szerb király és I. Murád oszmán szultán is, akit Miloš Obilić ölt meg. A csata következtében az új szerb uralkodó, Lazarević István, a török hűbéres lett.

Rigómezőt követően Magyarország helyzete is megváltozott, az egyre gyakoribb oszmán támadások miatt Luxemburgi Zsigmond magyar királynak cselekednie kellett, hiszen kiderült, hogy a török okozta gondok nem orvosolhatóak olyan egyszerűen, amint azt a budai udvarban esetleg várhatták. Zsigmond ezért mozgásba hozta a magyar diplomáciai gépezetet, és Kanizsai Miklós segítségével, kétévnyi előkészítő munkával egy nemzetközi keresztes hadat hozott össze azzal a céllal, hogy kiűzzék az oszmánokat a Balkánról. A magyar, angol, francia, német, lengyel, velencei és bizánci alakulatokból álló keresztes sereg 1396. szeptember 25-én Nikápolynál ütközött meg az I. Bajezid szultán vezette oszmánokkal, akik a francia lovagok fegyelméletlenségé-

de főleg a rossz taktika és az elavult hadviselési módszerek miatt megsemmisítő vereséget mértek az európaiakra, ezzel szertefoszlott a török gyors kiűzésének lehetősége Európából.

Magyarország a nikápolyi csata után defenzívába szorult az Oszmán Birodalommal szemben a balkáni hegemoniáért folytatott vetélkedésben. Ez Zsigmond királyt is komoly változtatásokra készítette. Ennek eredményeképpen egy védelmi koncepciót kellett kialakítania a királynak ahhoz, hogy Magyarország eredményesen vegye fel a versenyt a hódítókkal. A koncepció lényege az volt, hogy déli

szomszédjainknál vazallusi függést alakítsunk ki a királyi udvar, s ezzel egy ütközőzónát hozzon létre. Továbbá a déli határoknál a már korábbi évszázadokban is működő bánságok rendszerét megszilárdította, amihez szorosan kapcsolódott a kiépülő végvárrendszer, amit katonailag a mezei haderő segített.¹

Ahhoz, hogy a magyar sereg eredményesen harcolhasson a törökkel szemben, növelni kellett a könnyű fegyverzetű csapatok létszámát, hogy hasonló taktikai elemeket tudjunk alkalmazni, mint az ellenség. Ennek érdekében az 1397-es temesvári országgyűlés fontos katonai törvényeket hozott. A gazdagabb nemeseket egyfajta zsoldossereg kiállítására kötelezték a következők szerint: minden húsz jobbággy után egy lovas íjászt kellett kiállítaniuk és táborba vezetniük. A magyar hadszervezet különös gondja az volt, hogy a nemesek az ország határain túl nem akartak hadakozni, de Zsigmond a temesvári országgyűlésen elfogadtatta, hogy a török veszélyre való tekintettel, a királlyal kellett tartaniuk a nemeseknek, ha az külföldön vezet támadást az oszmánok ellen. Hosszú távon azonban ez nem volt alkalmazható. Annál is kevésbé, mert az európai trend is a zsoldossereg kialakulása felé hatott. Megjegyzendő, hogy a nemesi insurrectio által hadra kelt nemesek harcértéke egyre rosszabb volt. Ennek sok összetevője volt,



Magyarország a 14. században

azonban főként arra vezethető vissza, hogy a magyar nemességet is egyre inkább lekötötte birtokainak igazgatása és hivatalainak ellátása – már azoknál a nemeseknél, akik megfelelő birtokkal rendelkeztek. A szegényebb nemeseknek igazából a fegyverzet megvásárlása is gondot okozott. A telekkatonasággal ezt is orvosolni próbálta az uralkodó.

Azonban pusztán katonai intézkedések megtétele kevés lett volna ahhoz, hogy Magyarország védelmét biztosítani tudja a király, ezért hazánk déli határainak előterében egy hűbéres államokból álló ütközőzóna kialakítására törekedett Zsigmond. Ennek a zónának a jelentősebb országoi Bosznia, Szerbia és Havasalföld voltak. A cél az volt, hogy ott fogják fel a török támadásokat. Zsigmond király céljának elérése érdekében az említett országok uralkodóit magyarországi földadományokkal is megpróbálta hazánkhoz kötni. Igaz, ugyanakkor elnézte, hogy szövetekezzenek a törökkel is.

Az ütközőállamok közül a legfontosabb István despota Szerbiája volt, hiszen a legtöbb oszmán támadás keresztül jött déli szomszédunk területén. A rigóme-

zei csata óta Lazarević István uralkodott² Szerbiában, s egészen az ankarai csatáig³ I. Bajezid szultán vazallusa volt. A török vereséget követően kihasználta az Oszmán Birodalomban kitört trónviszályt, és átpártolt Zsigmondhoz.⁴ Ennek gyakorlati haszna is volt számára, hiszen megkapta Nándorfehérvárt és a Macsói bánásgot, miközben magyarországi birtokossá vált, és a Sárkány-rend alapítója lett. E „szövetség” a király megóvta a dél-magyarországi megyéket a török pusztítástól, amit még az is biztosított, hogy a szerb uralkodó 1413-ban az oszmán fennhatóságot is elismerte.⁵ Lazarević egészen 1427-ben bekövetkezett haláláig hű maradt Zsigmondhoz, és az 1426-os tatai szerződésben⁶ elismerte István despota utódjának Brankovics Györgyöt⁷, cserébe Magyarország visszakapta Nándorfehérvárt és a Macsói bánásgot több várral egyetemben. Ami a király kezére került még 1427 őszén, de Galambócot annak szerb kapitánya a török kezébe játszotta át.⁸ Ezért a király 1428-ban megostromolta az említett várat, de a török sereg megjelenése miatt az ostrom sikertelen maradt, és ő maga is csak nehezen jutott át a nemrég

épített Szentlászlóvárbra.⁹ Szerbiával hazánk kapcsolata a későbbiekben már nem volt annyira kiegyensúlyozott, amit az erősödő török előretörés miatt az új despotára, Brankovics Györgyre nehezedő nyomás is előidézett.

Zsigmond politikája talán Boszniában működött a legrosszabbul, hiszen e déli szomszédunknál a politikai viszonyok is ziláltabbak voltak. Boszniában a bogumilizmus¹⁰ és a Tvrtko király utáni belső válság miatt a magyar királynak gyakorta katonai beavatkozásokra volt szüksége, hogy hatalmát érvényre juttassa. Zsigmond eleinte Osztoja Istvánt támogatta II. Tvrtkóval szemben. 1415-ben Dobojnál Hervoja és török segédcsapatai legyőzték a magyar bárókat, így Bosznia Magyarország számára elveszett. Ámbár 1425-ben II. Tvrtko elismerte Zsigmondot hűbérurának, de a magyar király nem tudta megvédeni vazallusát annak ellenségeivel szemben. Tallóci Matkó csapatai stabilizálták II. Tvrtko helyzetét Boszniában, s több fontos várból ettől kezdve magyar helyőrség állomásozott.



Galambóc várának romjai – www.varak.hu

Boszniahoz hasonlóan bonyolult helyzet volt Havasalföldön is. Itt 1395-ig Mircse vajda uralkodott, aki hű volt a magyar királyhoz, amikor I. Vlad elűzte őt, de 1402-ben az elűzött uralkodó visszaszerelte trónját és 1418-ig Zsigmond király hűségén maradt. Ennek ellenére 1411-ben szövetséget kötött a lengyel királlyal Magyarország ellen, mégis: 1418-ig Havasalföld és Magyarország között fennállt a jó viszony. Ezután Mihály lett az új vajda, majd 1420-ban II. Radu, akit 1422-ben II. Dan követett a trónra. Magyarország ezeket a vajdákat folyamatosan támogatta a török ellen. II. Dan is csak magyar segítséggel tudta megszilárdítani a hatalmát. Ennek érdekében Ozorai Pipo¹¹ 1423-ban, 1424-ben, 1426-ban, míg Csáki Miklós 1425-ben ment Havasalföldre, hogy hadakozzon Raduval és a törökökkel. A helyzet akkor romlott meg teljesen, amikor a törökök 1432-ben az akkori vajdát, Alexandru Aldeat hűbérsükké tették. Egy 1436-os magyar expedíció hatalomra juttatta Vlad Dracult, s ez egy időre megoldotta a helyzetet. A török Vlad Dracul uralkodása alatt végleg befolyása alá vonta a román fejedelemséget, amely felett már csak időnként tudott befolyásra szert tenni a magyar király.

Az ütközőállamok rendszere az 1420-as évek végére gyakorlatilag zsákutcába jutott, ezért egyre fontosabb szerepe lett a XIV. század vége óta kiépülő déli végvárrendszernek. Zsigmond király 1399-ben a temesi ispán irányítása alá vonta a Maros és a Duna közt fekvő vármegyéket.¹² Ezzel a védelem egyik legfontosabb részének az irányítását centralizálta. E vidék irányítója 1404-től Ozorai Pipo volt egészen halálá-

az Adriáig ért. Pálffy Géza, az oszmán-magyar háborúk neves kutatója a török elleni védelmi rendszer történetét három időszakra osztja fel. Az általam tárgyalt időszakok szerint a végvárrendszer kiépülésétől 1526-ig terjedő időszakban található. Azon belül is a XIV. század második felétől 1470-ig terjedő periódusba.¹⁴ Zsigmond már a kezdet kezdetén királyi kézbe vette az al-dunai várakat, azokat komoly mértékben megerősítette, s újakat is épített. Erre komoly szükség is volt, hiszen a XIV. század végéig Nándorfehérvár és Szörényvár között csak Görgény, Orsova, Galambóc, Haram és Keve várai álltak. Ozorai Piponak az új várak megépítésében jelentős szerep jutott. Dombó (Dubovac) vára már a XIV. század végén állhatott, míg Pipo 1424-ben újjáépítette Orsovát és Szörényvárat. 1430



Nándorfehérvár egykori fellegrvárának mekettje a Kalemegdánon Belgrádban
Fotó: Cseh Valentin

ig, majd a Tallóci család¹³ kezébe került a Temesi bánság vezetése. A következő fontos lépés volt Szörényvár Magyarországhoz csatolása és a Szörényi bánság bevonása a határvédelembe. A déli határ középső és keleti részén a már IV. Béla idején felállított Macsói bánságnak volt kiemelten fontos szerepe. Ez a bánság 1403-tól 1427-ig a szerb despota fennhatósága alá tartozott, de utána visszakért Magyarországhoz. A déli határok nyugati felén a XV. század első felében a Horvát és Szlavón bánságoknak is fontos szerepe volt.

E bánságokkal Zsigmond a végvárrendszer hátszágát kívánta megteremteni, hogy ezzel biztosítsa a várakat, ha támadás éri őket. A végvárak alkották a védelem első vonalát. A végvári vonal a Kárpátok lábainál fekvő Szörényvártól

körül mintegy 11 új vár állt a veszélyeztetett szakaszon, s még Sán (Saan) szigetét is megerősítették. Maga Zsigmond Szentlászlóvárát építette fel Galambóccal szemközt. Ezekkel az építkezésekkel a Nándorfehérvár–Szörényvár szakaszon a következő jelentősebb várak álltak a XV. században: Orsova, Miháld, Pét, Szinice, Drankó, Szentlászlóvár, Pozsaszin, Haram, Dombó, Keve, Tornyistye. Ehhez hasonló volumenű váráépítések Buda 1541-es esztének időszakáig nem történtek Magyarországon. Fontos elem a végvárrendszer kiépülésében az 1426-os tatari szerződés, amelynek eredményeként Nándorfehérvár és több fontos vár is visszakért Magyarországhoz. Többek között: Szokol, Brodar, Dragisa, Halap, Macsó stb.

Hogy a költségeit csökkentse, Zsigmond király 1429 és 1432 között az al-dunai határszakaszt a Német Lovagrenddel védette, de ez csak átmeneti megoldást jelentett, hiszen 1436-ban már Tallóci Frankó lett a szörényi bán. Ez után Zsigmond a déli végeken a további centralizációt segítette elő azáltal, hogy a Tallóci családot bízta meg az egész védelem irányításával. Megjegyzendő, hogy nem ez volt az első eset, amikor Zsigmond központositani akarta a déli végek irányítását. Az al-dunai várak királyi tulajdonba vétele, a bánsági és végvári haderő közös irányítása is magában hordozta ezt a törekvést, valamint a Német Lovagrenddel kötött egyezsége is ebbe az irányba mutatott.

A Tallóciak a következő címeket szerezték meg: 1429-ben Matkó Nándorfehérvár kapitánya lett, ezen kívül a fivérek viselték Szlavónia, Horvátország és Szörény bánságát, kormányozták a kalocsai érsekséget, Csanád, Várad és Zágráb püspökségét, a vránai perjelséget, továbbá alájuk tartozott számtalan vármegye is. Mintegy 52 várat igazgattak a teljes déli határon, amihez még a temesvári-kevei sókamara és az általuk igazgatott területeken a kamara hasznának beszedése is járt. Megjegyzendő, hogy ilyen mértékű hatalomkoncentráció Magyarországon ritka volt a központi hatalom mellett. Ezzel Zsigmond olyan biztos gazdasági és katonai potenciált adott a Tallóci fivérek kezébe, hogy biztosan tudták működtetni a rájuk bízott védelmi rendszert. A védelem elég jól működött, amit Nándorfehérvár 1440-es ostroma is mutat: a szultánnak eredménytelenül kellett visszavonulnia.

A király a déli határ többi részén is hasonlóan járt el. A Száva mentén Zsigmond az átkelőket faerődítésekkel erősítette meg. Boszniában, mint már részben említettem, egyes várakba magyar őrseget raktak: Jajca és Szrebernik magyar fennhatóság alá került, magyar őrség ült Bobovac, Dubočac, Vranduk, Toričan és még több település váraiban.

Emellett az Adria partján is voltak még várak, azonban a Zsigmond-korban és a XV. század első felében főként a Nándorfehérvár–Szörényvár szakasz volt kitéve a nagyobb török támadásoknak, hiszen e részen volt hazánk határos az Oszmán Birodalommal.

A védelem negyedik eleme maga a haderő volt, ami adott esetben segíthette a szorongatott végvárat. Már Zsigmond kidolgozott egy reformjavaslatot¹⁵ 1433-ban, amely szerint a török ellen az egyes főurak, főpapok és megyék a következő haderőket kellett, hogy kiállítsák:

1.) Az Adria és Dalmácia felé a török és szövetségesei ellen 3000 lovaszt kellett kiállítania a királynak, a horvát bánnak, a korbáviai, cetini és segnai grófoknak.

2.) Az Unna folyó felé a török ellen 2500 lovaszt kellett kiállítania a szlavón bánnak, a vránai perjelnek, a zágrabi püspöknek, Tahi (Tóth) Lőrincnek és a Blagay uraknak.

3.) Ozora irányába a török ellenében 16 900 lovaszt kellett kiállítani. A szerb despotának 8000, Bulgáriának 4000 lovaszt, míg a többi a pozsegi főispán, a bosnyák és a pécsi püspök, a Bothos urak, a macsói bán, Garai János, Lévai Cseh Péter, Gergelyffy János, Maróthi János, Matkó Szebernekből

(Tallóci Matkó?), Wajdady Henrik és Herkei Lóránd György állította ki.

4.) A Temesközben Szörényig 3800 lovaszt kellett kiállítania a kalocsai érseknek, a váradi és a csanádi püspököknek, a királynak, az oláhoknak, a kunoknak és a jászoknak, valamint Temes, Keve, Zaránd, Arad, Csanád, Torontál, Krassó és Csongrád vármegyéknek.

5.) Ugyancsak a török ellen kellett katonákat kiállítania a következő ország-részeknek és megyéknek: Dalmácia, Horvátország, Szlavónia rendjeinek, Bosznia fennmaradt részeinek, Hercegovinának (Szent Száva hercegsége), Verőce, Somogy, Zala, Baranya, Bács, Pozsega, Valkó, Bodrog, Szerém és Tolna vármegyéknek. Nekik összesen 12 500 lovaszt kellett kiállítaniuk a török ellen.

6.) Erdélynek ugyancsak katonákat kellett adnia, hogy ha a török vagy egyéb ellenség ellen szükséges volna, akkor megfelelő haderővel tudjon akár támadni, akár török vagy egyéb támadást elhárítani. Összesen 21 150 lovaszt kellett kiállítania a királynak, az erdélyi püspöknek, a havasalföldi és moldvai vajdának, az erdélyi vajdának, a székelyeknek, a szászoknak és az erdélyi nemeseknek, Bihar, Békés, Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Máramaros, Bereg, Kraszna, Külső- és Belső-Szolnok vármegyéknek.¹⁶

Ezzel a rendszerrel kívánta Zsigmond megoldani Magyarország védelmét az Oszmán Birodalom ellen. Ha mindegyik katona hadba szállt volna a török ellen, akkor ezekről a területekről mintegy 60 200 lovaszt lehetett volna kiállítani. Ennyivel nyilvánvalóan meg lehetett volna védeni a Magyar Királyságot. A király tervezetéből látható, hogy nemcsak a magyar főurakkal, főpapokkal és a megyékkel, hanem az ütközőzónának szánt déli szomszédjaink haderejével is számolt. Sajnos tervezete nem valósult meg, noha 1435-ben e hadügyi kérdéseket törvényben rögzítette.

A későbbi történelem megmutatták, hogy a Zsigmond alatt kiépített déli határvédelmi rendszer jól működött, és egészen 1471-ig nem is kellett hozzányúlni. Ekkor aztán Mátyás király három főbb szervezeti egységre bontotta fel a déli határvédelmet, s az ő uralkodására alakult ki teljes egészében a kettős végvárrendszer, amely 1521-ig visszaverte a török offenzívákat, s csak Nándorfehérvár bevételét után omlott össze. Zsigmond király haláláig a védelem még biztosan tartotta magát, amit annak is köszönhetett, hogy Ozorai Pipo és a Tallóci család megfelelően irányította az ország déli határainak a védelmét. ♦



Szentlászlóvár romjai – www.varak.hu

Irodalom

THALLÓCZY LAJOS – ÁLDÁSY ANTAL: Magyarország melléktartományainak oklevéltára. II. kötet. A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526. Budapest, 1907, MTA

ÁGOSTON GÁBOR: A Nándorfehérvárhoz vezető út. Magyarország, a balkáni oszmán terjeszkedés, a nándorfehérvári győzelem. In: Visy Zsolt: Déli harangszó. Tanulmányok a pápai rendelet félezeréves jubileumára. Budapest, 2000, 203–244. p.

ÁGOSTON GÁBOR: Török sikerek és taktika a 15–16. századi török–magyar harcokban. Rubicon, 2000/5.

BÁRCZAY OSZKÁR: A hadügy fejlődésének története. II. kötet. Budapest, 1895, MTA

THIM JÓZSEF: A szerbek története a legrégibb kortól 1848-ig. Nagybecskerek, 1892

DRASKÓCZY ISTVÁN: A tizenötödik század története. s. I., 2000, Pannonica Kiadó

SZABÓ, ĐURO: Sredovjecní gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji. Zagreb, 1920 (Horvátország és Szlavónia középkori várai)

ENGEL PÁL: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. kötet. Budapest, 1996

ENGEL PÁL: Ozorai Pipo emlékezete. In: Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Budapest, 2003, 247–301. p.

ENGEL PÁL: Szent István Birodalma. A középkori Magyarország



Szörény vár romjai – www.varak.hu



Szörényvár romjai – www.varak.hu

története. Budapest, 2001

GERE LÁSZLÓ: Várak a Szeremében. In: Kollár Tibor (szerk.): A középkori Dél-Alföld és Szer. Szeged, 2000, 337–381. p.

LIPTAI ERVIN (főszerk.): Magyarország hadtörténete I. A honfoglalástól a kiegyezésig. s. I., 1985, Zrínyi Katonai Kiadó

Magyar Kódex, 2. köt. Lovagkor és reneszánsz. Magyarország művelődéstörténete 1301–1526. Budapest, 1999, Kossuth Kiadó

MÁLYUSZ ELEMÉR: A négy Tallóci fivér. Történelmi Szemle, 1980/4.

MATUZ JÓZSEF: Az Oszmán Birodalom története. Budapest, 1990

PÁLFFY GÉZA: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz). Történelmi Szemle, 1996/2–3., 163–217. p.

PÁLOSALVI TAMÁS: Nikápolytól Mohácsig 1396–1526. Budapest, 2005, Zrínyi Kiadó

PERJES GÉZA: Seregszemle. Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok. Budapest, 1999, Balassi Kiadó–Zrínyi Kiadó

PÖR ANTAL – SCHÖNHERR GYULA: Az Anjouk kora. Az Anjou ház örökösei (1301–1439). Szilágyi Sándor (szerk.): A magyar nemzet története. III. kötet. Budapest, 1895

RUDOLF R. ŠMIT–GIORGJE BOŠKOVIĆ: Srednjevekovni gradovi u Vojvodini. Novi Sad, 1939 (Középkori várak a Vajdaságban)

SAKÁLY FERENC: A török-magyar küzdelem szakaszai. In: Rúzsás Lajos – Szakály Ferenc (szerk.): Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulójára alkalmából. Budapest, 1986

Jegyzetek

¹ Pálffy Géza és Szakály Ferenc munkái alapvetőek a témával kapcsolatban.

² Igaz, a porta Vuk Brankovicsot is elismerte szerb uralkodónak. Brankovics lehetőség szerint Velence, Ragúza és Magyarország felé próbált szövetségeseket találni. A Nikápolytól Magyarországot támogató Vuk Brankovics a csata után Philippopolisban raboskodott, és valószínűleg szultáni parancsra 1398. október 6-án megmérgezték.

³ Az ankarai csatában Lazarević István és fivére, Vuk, Brankovics Gergely és György is részt vett a szerb csapatokkal. E csatából Konstantinápolyon át tartottak Szerbiába. Ekkor kapta meg István fejedelem a despotá címet Manuel bizánci császártól, s kérésére a császár bebörtönözte Brankovics Györgyöt.

⁴ Ez a szerb-magyar szövetség sokaknak nem tetszett Szerbiában, akiknek Vuk, a despotá fivére állt az élére. Ennek a küzdelemnek az lett a vége, hogy Vuk megkapta Dél-Szerbiát.

⁵ 1413. június 10-én győzte le Mehmed fivérét, Muszát Csamorlunál, és ezzel lezárult az egy évtizedig tartó trónharc az Oszmán Birodalomban. Nyilván ez készítette István despotát arra, hogy megegyezzen a törökökkel. Ezután Szerbia békében élt a despotá haláláig.

⁶ A szerződés magyar fordítását közli: Thallóczy–Áldásy 1907, XXV–XXVIII. p. E szerződésnek az is célja volt, hogy Szerbiát megóvja a török hódítástól.

⁷ Az 1425-ös szrebnicai gyűlésen ismertette el utódjának István despotá Brankovicsot a szerb főurakkal és papsággal.

⁸ A vár kapitánya csak akkor volt hajlandó átadni a várat, ha Zsigmond megfizeti a Lazarević István volt despotával szembeni követelését, de erre a magyar király nem volt hajlandó. Pör–Schönherr 1895, 567. p.

⁹ Ebben az ostromban tűnt ki Rozgonyi Cecília, Rozgonyi István temesi ispán neje, aki hőstettéért Zsigmondtól adományt kapott. A király ekképpen emlékezett meg Cecília asszony tettről: „Tudniillik maga a grófnő úrasszony, a mikor mi és említett István úr, az ő férje a nyáron, a melynek már harmadik fordulóján vagyunk, seregeinkkel a mondott Galambóc vár körülzárolásában voltunk és fáradoztunk, egyéb úrasszonyoknál bátrabban és derekabban, a mi Szent-László várának nevezett várunkhoz, melyet az említett Galambóc várral szemközt a Duna azon részén építettünk, oda merészt jönni és egy fegyveres gályánkra, melyet többek közt éppen ott a Duna folyamon tartottunk, nemcsak leküzdvé az asszonyi és női nemmel járó gyenge, remegő, megijedő lelki állapotot, de sőt lelkesedéssel és katonai bátorsággal vakmerően felszállott és azzal a mondott Duna folyamon serényen most ide, majd oda evezett, a harci támadás megkezdése után pedig abba beleveggyülve több győzelmes rohamot intézett, továbbá ugyanarról a gályáról az ostromágyúkból vagy bombardákból, kődobogépekből és más e célra szolgáló hadi szerszámokból azon Galambóc várára t. i. az ellenünk harczoló törökök ellen, a kiké volt a vár, többször sőt ismételtlen lövetni nem félt.” Szilágyi 1895, 204. p.

¹⁰ Ez egy Boszniában elterjedt eretnekmozgalom volt, ami ellen már I. (Nagy) Lajos is harcolt pápai felhatalmazással.

¹¹ Filippo Scolari, firenzei származású pénzügyi szakember, aki Zsigmond szolgálatában jelentős mértékben járult hozzá a török elleni védelemhez.

¹² A Temesi bánsághoz Temes, Csanád, Csongrád, Arad, Krassó, Keve, Zaránd vármegyék tartoztak, továbbá a vlach területek. Pálffy 1996, 170 p.; Engel 2003, 258 p.

¹³ A Tallóci család Raguzából települt először Nándorfehérvárra, majd Zsigmond szolgálatába álltak és rövidesen a déli végek irányítói lettek.

¹⁴ Pálffy 1996, 163–217. p.

¹⁵ Ez a javaslat, amelyben az „orde de bataille”, vagyis a tulajdonképpen hadrend volt, kijelölte, hogy kinek melyik határszakaszt kellett védenie.

¹⁶ Bárczay 1895, 482–483. p.

A tekiai Mária-kegyhely történetéből

Egy régi képes levelezőlap és néhány, kevésbé ismert kiadvány tükrében

Németh Ferenc, Újvidék

Egy látványos, 1900 táján megjelentetett ritka, tekiai képes levelezőlap irányított a sorok írójának figyelmét (ismét) a tekiai kegyhelyre, amely nemrég Özvegy Károly gyűjteményéből került elő, *Gruss aus Mariaschnee* felirattal. A dupla, összecusukható, úgynevezett mozaiklap Újvidéken jelent meg Josef Singer jeles Duna utcai udvari fényképész kiadásában, és szépen dokumentálja e sokat látogatott, szerémségi búcsújáró kegyhely több mint száz évvel ezelőtti helyszíneit: az 1881-ben felépített kéttornyú templomot, annak eredeti (ma már megváltoztatott) belterét, a templom melletti, csodaerejű, ma már nem létező „szent fát”, a Brauner-tölgyet, az azóta eltüntetett fehér keresztet, a régi kálvária-dombot a stációkkal és Jézus-sírral egyetemben, valamint a Vezérdombon (Vezirac) emelt győzelmi, azaz Jenő herceg-keresztet, amely az 1716. augusztus 5-én aratott törökök feletti győzelem emlékét hirdette. Fontos történelmi és vallásnéprajzi fotódokumentum e lap, amelyet nyilván az odalátogató búcsújárók vásároltak nagy mennyiségben a 19. század végén és a 20. század elején. A Havas Boldogasszony templom előtt még lovas kocsik mellett pózoltak a búcsújáró hely látogatói, a templom belterének felvételén pedig jól kivehető, hogy a híres oltárkép 1900 táján egy hatágú csillag közepében, még ovális keretben (!) függött az oltár felett. Csak éppen a csodatevő vizéről híres forrás, azaz „szentkút” fotója hiányzik még a lapról, ahol a búcsújárók vizet ittak és megmosakodtak, s amelyhez a betegek gyógyulás reményében járultak. Mint az egyik forrásmunkában olvassuk, „a kegykép előtt való buzgó imádkozás, vagy a forrás vizében való mosakodás után számtalan csodás gyógyulás történt. Pár év előtt is történet egy feltűnő gyógyulás és alig múlik el év, hogy a Szent Szűz ne segített volna feltűnő módon a hozzáfolyamodókon.”¹

A kegyhely fogalmát Berti János esperes-plébános köte-



tében így határozza meg: „a kegyhelyek vagy búcsújáró-helyek olyan szent helyek, amelyeket az emberek azért keresnek fel szívesen, mert azok a megváltás titkával szoros összefüggésben, vagy azért, mert ott a szent helyen valamely szentnek ereklyéit őrzik, vagy pedig azért, mert Isten azon a helyen valamelyik szentnek közbenjárása folytán igen gyakran csodálatos és rendkívüli kegyelmeket osztogatni szokott.”² Nyilván ez utóbbi meghatározásba illeszkedik a tekiai kegyhely is.



A nagy múltú tekiai Mária-kegyhely története, amely Pétervárad közelében található a belgrádi múút mellett, nagyjából ismert: a mai díszes kéttornyú templom helyén a 13. századtól a 16. század derekáig létezett egy Szűz Máriának szentelt katolikus templom, amelyet a törökök 1526. május 28-át követően, Pétervárad elfoglalása után ledöntöttek és helyére egy deszkából épült iszlám rendházat emeltek, amelyben két dervis tartózkodott, s amely mellé egy kis, karcsú tornyú dzsámit is építettek.³ Innen ered a neve is, hiszen arabul a *takija* szó menedékhelyet, zárdát jelent.⁴ Hosszú ideig a pétervárad és a karlócai török előkelőségek kedvenc kirándulóhelye



volt.⁵ Ez a török szentély 1687-ben néptelenedett el, amikor is a törökök elhagyták a pétervárad várat. „Az elhagyott templomba és remetelakba az akkori esztergomi érsek, gróf Kollonich engedélyével két jezsuita atya költözött 1695-ben. A két jezsuita összegyűjtötte a szétszórtan élő katolikus lakosokat, letelepítette a lankás hegyoldalakon és a törökök által elpusztított szőlőterületeket újból művelés alá vették. Ugyancsak helyreállították a török templomot, átalakították római katolikus

kápolnává és a Szeplőtelen Szűz tiszteletére szentelték fel.¹⁶

Az 1699. évi karlócai békének végét kellett volna ugyan vetnie a törökök garázdálkodásának ezen a vidéken, de III. Ahmed szultán nagyvezére, Damad Ali pasa 1716. július 29-én 200 000 főnyi seregével megjelent a Fruška gora lankáin, Karlóca és Pétervárad között, s augusztus 5-én, éppen Havas Boldogasszony ünnepének reggelén, a kegyhely közelében megütközött Savoyai Jenő hadaival.⁷ Az ütközet reggel hét órától a déli harangszóig tartott, és Savoyai hadainak fölényes győzelmével ért véget.⁸ „A törökök teljesen megverve, vad futásban kerestek menedéket.”⁹ A csatában Ali pasa is életét vesztette.¹⁰

A szájhagyomány egyébként úgy tartja, hogy a győztes csata napján szokatlanul hidegre fordult az idő, és annak ellenére, hogy nyár volt, hó borította el a tájat, s e szokatlan jelenség hátráltatta meg az ellenséget. Jenő herceg és katonái is meg voltak győződve arról, hogy a sikert nemcsak hősiességük hozta meg, hanem a „keresztények segítségé”-nek, Szűz Máriának a pártfogása is. Ezért a csata után siettek imával leróni kegyeletüket a Szűzanyának. A környék keresztény lakossága a későbbi években is, augusztus 5-én, a győztes csata színhelyére zarándokolt, hogy imával adjon hálát Szűz Máriának.¹¹ A 19. században egyik leglátogatottabb búcsúhelye volt vidékünknek.

A Mária-oltárkép

Több folklorizálódott történet szól a csodás oltárkép eredetéről. Az egyik szerint Savoyai Jenő herceg hadi sátrában állítólag Szűz Mária képe díszelgett, s ez a kép volt a római Havi Boldogasszony képének hű mása. Mivel a fényes győzelmet éppen ennek ünnepén vívták ki, elhatározta, hogy a festményt örök emlékül hagyja a csata színterén lévő, Szűz Máriának szentelt kápolnának. Ezért a csata után tartott hálaadás alkalmával ő maga vitte át sátrából, ágyúk dörgése mellett a Szeplőtelen Fogantatás kápolnájába, ahol a főoltárra helyezte.¹² Ettől a naptól nevezték el a kápolnát Havi Boldogasszony kápolnájának. Az említett képet a nyári hónapokban a tekiai szentélyben, a téli hónapokban pedig a pétervárad Szent György-templomban őrzik.¹³ Impozáns körmenetben viszik át a hívek a tekiai Boldogasszony-képet a vártemplomból a



tekiai búcsújáráhely templomába, s ez a szokás 1868-tól honosodott meg.¹⁴

Egy másik történet szerint a győztes csapatok a csata végeztével a tekiai kápolna közelében álló hatalmas fa ágai között egy Mária-képet találtak, amely a római Maria Maggiore híres kegyképének volt a hasonmása.¹⁵ Állítólag senki sem tudta, hogy a kép kié volt, és hogyan került oda a fa ágai közé, s miként maradt sértetlen a harcok során. A legenda szerint Jenő herceg személyesen vette le a képet a fa ágai közül és vitte be nagy ünnepség közepette a kápolnába, ahol Te Deum mellett helyezték az oltárra.¹⁶ „Ennek az eseménynek természetesen hamar híre ment, és a török veszedelem végleges elmúltával mind többen és többen zarándokoltak a híres kegyképhez s így lett Tekia híres búcsújárá helyé.”¹⁷



A Mária-oltárkép Jordánszky Elek 1835-ben megjelent könyvéből

Csorba Béla szerint minden bizonnyal a 17. század végén a jezsuiták „hozhatták magukkal a római Santa Maria Maggiore kápolna Fekete Madonnájának a másolatát”, amelynek betegségtől óvó jelentőséget tulajdonítottak.¹⁸ Ugyanakkor azt a változatot is megemlíti, amely szerint a kegykép (a templommal együtt) Savoyai Jenő fogadalmi ajándéka volt, aki „imával fogadta a csata előtt, hogy templomot emel a Szűzanyának, s kegyképet adományoz oltárnak a dervisek szent helyén, ha győz.”¹⁹ Jelzi továbbá, a fán függő Mária-kép legendakörének bővülését is az 1930-as években.²⁰





A tekiai kegytemplom napjainkban
(fotó: Pecze Rózsa)

A tekiai kegykép előtti buzgó imádkozás, vagy a közeli forrás vizében való mosakodás után a múltban állítólag számtalan csodás gyógyulás és imameghallgatás történt. A hálás hívek a köszönet, illetve gyógyulás jeléül különféle tárgyakat hagytak a kegyhelyen.

A gyógyító Brauner-tölgy

A már említett Singer-féle képes levelezőlap a Brauner-tölgy fotójának képaláírásában pontosítja, hogy ez a „Brauner-fa a Havas Boldogasszony kegyhely mellett. Brauner tábornagy halálának helye a győztes törökellenes csatában. 1716. augusztus 5.” Ennek történetéről írja Csorba Béla, hogy Brauner grófot, Jenő főherceg egyik tábornokát, éppen Havas Boldogasszony napján fogták el a törökök és a kápolna előtti tölgyfára felakasztották. Ennek a fának „amely az 1980-as évek elejéig megvolt, központi szerepe van a tekiai kegyhely mitológiájában. Hosszú ideig a Mária-képet is a fára akasztották ki, mintegy Savoyai Jenő hasonló cselekedetének emlékére”.²¹ A fa levelének és kérgének állítólag gyógyító hatása volt, ami növelte tiszteletét, s amelyet szentelményként használtak.²²

Egy másik forrás szerint Brauner Szigfridet nem akasztották fel a törökök az említett tölgyre, hanem ott, több társával együtt, kegyetlenül lemészárolták. Bert János esperes-plébános így meséli el a történetet: „A törökök báró Brauner Szigfridet [aki Pálffy János előhadában harcolt, s akit 1716. augusztus 2-án fogtak el Karlócánál], társaival vasra verették és így őrizték őket a csata elvesztéséig. Menekülésük alkalmával a foglyokat kegyetlenül legyilkolták. Így talált rájuk a győztes Jenő főherceg Ali pasa sátora előtt, amint szörnyen megcsonkított és megkínzott testükből még frissen bugyogott a vér. Ezen módon bosszulták meg a törökök a nagy vereségüket és vezérük halálát.”²³

A fehér kereszt

A 19. század végén még fehér keresztnek (Weisses Kreuz) nevezték a búcsújárók, úgy tüntették fel a korabeli képeslapon. Egy oltár formájú alapra fehér márványból készített feszület volt, bronzból készült Jézus-szoborral. A búcsújárók egyik kötelező állomáshelye volt ez, amelyhez elsőként járultak imádkozni az odaérkezők. A templomhoz közel egy magaslaton állt, s nem tudni, vajon azonos volt-e azzal az *aranykereszttel*, amelyet Csorba Béla említ írásában.²⁴ Az is lehetséges, hogy igen, mert a fehér kereszten levő, bronz-

ból készült Jézus-szobrot festették, s feltehetően annak aranyszínű miatt nevezte a nép aranykeresztnek. Természetesen ez csak feltételezés.

A kegyhely átépítése

A tekiai kegyhelyet a 18. század első felében, a Brauner családnak köszönhetően bővítették: lebontották a dzsámi tornyát, az épületet a pétervárad oldalán két öllel meghosszabbították, és egy tető alá húzták.²⁵ 1754-ben a kis kápolnát a kettőről nyolc öltre hosszabbították és fatornyot építettek föléje.²⁶ A kegyhely egyik érdekessége, hogy két búcsúja van: Szent Anna napján (július 26.) van a kis búcsú, Havas Boldogasszony ünnepén (augusztus 5.) pedig a nagy.²⁷ A kis búcsút a Segítő Szűz Mária képe a megnagyobbított templomba való átvitele évfordulóján, a nagy búcsút pedig a török feletti győzelem napján tartják. Mindkét búcsú napjára XII. Kelemen pápa teljes búcsút engedélyezett mindazoknak, akik ott töredelmesen meggyónnak és szentáldozáshoz járulnak.²⁸

A templom 1881-ben nyerte el mai alakját, amikor is Ilija Okruglic plébános két gót tornyot építtetett rá, miközben a munkálatok során eltüntették az egykori török mecset utolsó maradványait is. Annak helyébe épült a kupola a kis toronnyal, amellet egy új sekrestyével is bővítették. Ekkor került a templomba egy új oltár is, amelyet a szentély közepén a kupola alatt helyeztek el. A kegytemplomot azóta többször is felújították.

A közel 300 éves, nagy múltú búcsújáró hely továbbra is szép számmal vonzza a zarándokokat és hívőket szentmisére, imameghallgatásra.

Tekiai imák, énekek

A közel három évszázados tekiai búcsújárás számos, vallásnéprajzi szempontból figyelemfelkeltő imát, éneket eredményezett, amelyből egy csokrot Wátz Oszkár szentszéki tanácsos, plébános, a Katolikus Hitélet szerkesztője gyűjtött egybe 1930-ban megjelentetett füzetében (Wátz Oszkár: *Tekiai kegyhely története, búcsú imák és énekek*. A tekiai búcsúra járó jámbor hívek számára. Kiadja a Katolikus Hitélet könyv- és kegytárgykereskedése, Stara Kanjiža, 1930). Ebben korábban keletkezett tekiai búcsújáró énekeket gyűjtött egy-



be, amelyeket évente énekeltek a búcsújárók, s mentett meg a feledéstől. E válogatásból közlünk most néhányat.²⁹

Köszönteni jöttünk Havi Boldogasszony,
Ezen drága napon, mennyei Nagyasszony,
Jóságodért, hálát adni,
Téged Szent Szűz megköszönteni,
Drága szent Fiaddal itten üdvözölni.

*

Nézzétek csak jó hívek, itt van a Tekia,
A templomnak sarkánál vagy az odvasfa,
Három ága van az odvasfának,
De szép neve van Szűz Máriának,
Az Úr Jézus Krisztus drága Anyjának.³⁰

*

Üdvözlégy ezerszer tekiai Szent Szűz,
Íme itt előtted irgalomért esdünk.
Légy segítség a bűnös népeidnek,
Könyörögi érettünk méhed gyümölcsének.

*

Jertek ide, óh, bűnösök e csoda fához,
Tekiai Szűz Mária csodafájához,
Itt tündöklök e csodafa,
Melyen ragyog Szűz Mária, a szép szűz Virág,
Szent Anna méhébe oltotta égi rózsája.

*

Isten hozzád kegyes Anya,
Óh fájdalmas Szűz Mária,
Megyünk drága szent képedtől,
Búcsút veszünk szent színedtől.

*

Havi Szent Szűz, Tekiának ékes csillaga,
Hozzád jöttünk édes Anyánk, drága viola,
Ékes oltára szívünknek, Te vagy szűz Anyánk,
Havi boldogságos Szent Szűz, kegyes patrónánk. ♦

Jegyzetek

¹ Anonim: A tekiai kegyhely története. = Katolikus Hítlelet, 1931. augusztus 1., 6–7.

² Berti János: A Tekijai Boldogasszony. A Petrovaradin melletti Tekijára zarándoklók kézikönyve. A tekijai kegyhely kiadása és tulajdona. Jelašić Pavle nyomdájá, Petrovaradin, 1938, 3–46.

³ Uo.

⁴ Uo.

⁵ Uo.

⁶ Uo.



⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ A kegyhely történetét, többek között lásd az alábbi kiadványokban: Wátz Oszkár: Tekiai kegyhely története, búcsú imák és énekek. A tekiai búcsúra járó jámbor hívek számára. Kiadja a Katolikus Hítlelet könyv- és kegytárgykereskedése, Stara Kanjiža, 1930; Anonim:

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ Berti János: A Tekijai Boldogasszony. A Petrovaradin melletti Tekijára zarándoklók kézikönyve. A tekijai kegyhely kiadása és tulajdona. Jelašić Pavle nyomdájá, Petrovaradin, 1938, 3–46.

²⁴ Csorba Béla: Tekiai búcsújárók. = Csorba Béla: Még azt mondják Temerinben... Cnesa, Kanizsa, 1997, 49–60.

²⁵ Berti János: A Tekijai Boldogasszony. A Petrovaradin melletti Tekijára zarándoklók kézikönyve. A tekijai kegyhely kiadása és tulajdona. Jelašić Pavle nyomdájá, Petrovaradin, 1938, 3–46.

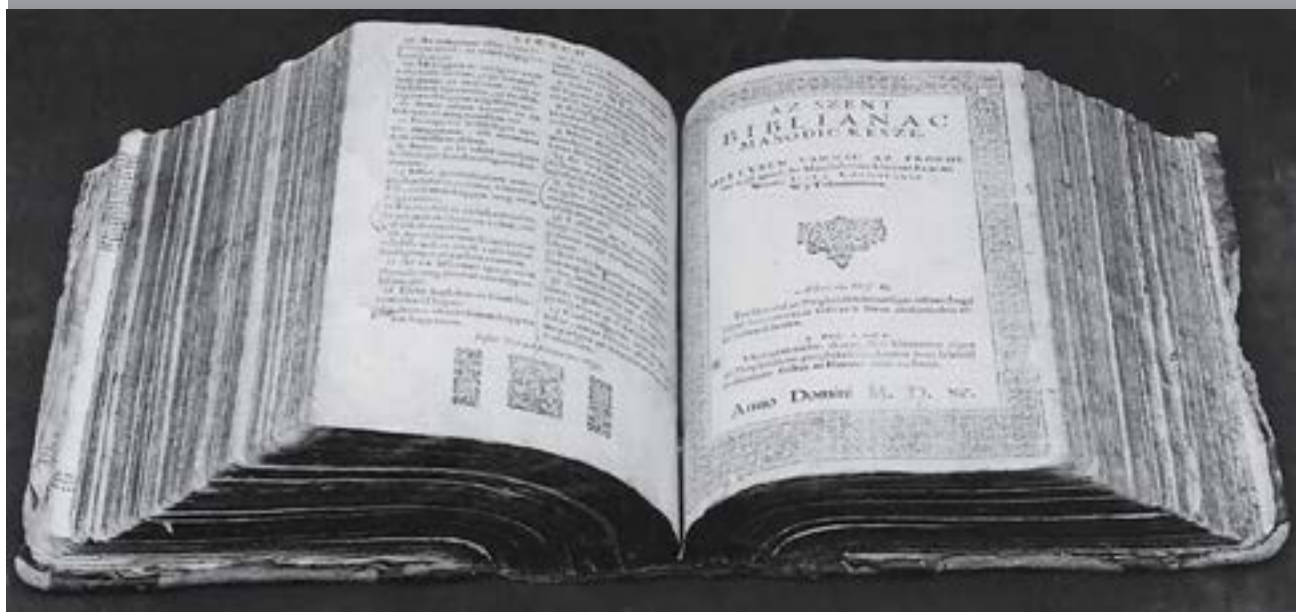
²⁶ Uo. Erről tanúskodik a templom falába helyezett tábla is, az alábbi felirattal: „Petrovaradinenses Jesu Socii Auxilio Christianorum posuere MDCCCLIV.” Azaz, „A pétervárdi jezsuiták a keresztények segítségének állították 1754-ben.”

²⁷ Anonim: A tekiai kegyhely története. = Katolikus Hítlelet, 1931. augusztus 1., 6–7.

²⁸ Uo.

²⁹ Tekiai énekek. = Wátz Oszkár: Tekiai kegyhely története, búcsú imák és énekek. A tekiai búcsúra járó jámbor hívek számára. Kiadja a Katolikus Hítlelet könyv- és kegytárgykereskedése, Stara Kanjiža, 1930, 11–24.

³⁰ Ezt az éneket Csorba Béla is közli egy 19. század végi, kéziratos énekeskönyv nyomán (Csorba Béla: Tekiai búcsújárók. = Csorba Béla: Még azt mondják Temerinben... Cnesa, Kanizsa, 1997, 49–60.), azzal, hogy a Wátz Oszkár által publikált későbbi változatnak nem őt, hanem hat szakasza van.



A VIZSOLYI BIBLIA

Rajzli Ilona, Óbecse

A Vizsolyi Biblia, az első teljes nyomtatott magyar nyelvű Biblia 2015 elején hungarikum lett. Nyomtatása 425 évvel ezelőtt, 1590. július 20-án fejeződött be Vizsolyban. Ezt a Bibliát a közeli gönci lelkipásztorról Károlyi-Bibliának is nevezik, mert Károlyi Gáspár szerkesztette, rendezte sajtó alá és irányította a fordítását.

A Vizsolyi Biblia napjainkig az első teljes, nyomtatásban megjelent magyar nyelvű biblia. 1981-ben a Magyar Helikon gondozásában reprint kiadásban került ez a páratlan kiadvány az olvasók elé; „nyelvünknek, irodalmunknak és nyomdászataunknak e 16. századi remeke újra eredeti szépségében áll előttünk” – állapítja meg Szabó András, a reprint kiadáshoz csatolt ismertető füzetben (Szabó 1981: 3).

Nálunk is – mint Európa más területein – az anyanyelvre (vulgáris nyelvre) lefordított biblia-szöveg tudott igazán hatni, amit a középkor végén a többféle eretnekmozgalom, majd később a reformáció tűzött ki célul. Az első magyar kéziratos bibliafordítások a Vulgatából¹ készültek; ám az az igény, hogy a fordító mindegyik bibliai könyv esetében visszanyúljon az eredeti forrásnyelvi (görög, héber, arámi) szöveghez, csak a reformáció előretörése

után mutatkozik, jóllehet már Erasmus is egybevetette Hieronymus (Jeromos) latin fordítását a göröggel. A reformáció hívei „a bibliai szöveget az objektíven megismerni vélt világ tükröződésének tekintik”, s ezért nyúlnak vissza az ősi héber-görög szövegekhez (Nemeskürty 1990: 14).

Károlyi Gáspár életéről, tanulmányairól, hézagosan ugyan, de vannak (igaz, részben vitás!) adataink: eredeti nevét (Radics vagy Radicsith) szülővárosa után

változtatta Károlyira². A brassói tanulóévek után (1556 körül bizonyíthatóan) Wittenbergben tanult, Bod Péter – máig bebizonyítatlan – adata szerint Strasbourghban és Svájcban is, ám mind nyelvtudása, mind pedig bibliakritikai tudása mindenképpen felkészültté tette a teljes biblia lefordítására. Göncre került prédikátornak, ahol megírta egyetlen ismert önálló művét (*Két könyv, minden országoknak és királyoknak jó és gonosz szerencséjének okairul...*, 1563),



A vizsolyi templom (fotó: Asztalos József)



A Vizsolyban őrzött Vizsolyi Biblia címlapja

ami lényegében prédikáció formájú hitvitázó mű, protestáns történetbölcsélet: a megtérésre, a reformáció elfogadására szólítja fel olvasóit, ugyanúgy, mint közel fél évszázaddal később Magyarai István (*Az országokban való sok romlásoknak okairól* ..., 1602), aki az ország helyzetét, a török igtát egyaránt Isten büntetésének nevezi.

Közben mind Heltai Gáspár kolozsvári, mind pedig Bornemisza Péter detrekői műhelyében nyomtatják a biblia egyes részeinek a fordítását, még ha a teljes mű nem is készül el. Az 1580-as évekre azonban kialakulnak erre a körülmények, s éppen Mantskovit Bálint, Bornemisza nyomdásza az, akit Vizsolyba hívnak, s Északkelet-Magyarország református főurainak (pl. Mágócsy András és Gáspár, Rákóczi Zsigmond, Ecsedi Báthori István, Hommonai Drugeth István stb.) pártalan támogatása mellett a Károlyi-Biblia első kiadása mintegy másfél esztendő alatt elkészül, 1588 őszétől 1590 nyaráig. Ez hatalmas teljesítmény volt nemcsak Magyarországon, hanem az akkori Európa viszonylatai között is. A papírt a feljegyzések szerint Lengyelországból hozatták, az elkészült példányszámmot azonban nem ismerjük; a feltételezések szerint 700-800 körül lehetett, amiből ma a kutatók ötvenegy megmaradt példányt tartanak számon (vö. Szabó 1981: 9). Ez az arány más kiadványokhoz képest jónak számít; feltehetően a kötetek nagysága és nehezen mozgatható volta³ is hozzájárult ahhoz, hogy nem kallódtak el nagyobb számban.

Sok találgatás és vita övezte (s övezi a mai napig) a fordítók kilétét, hiszen a Biblia előjáró beszédéből, valamint korabeli más forrásokból is kiderül, hogy Károlyi Gáspárnak voltak segítőtársai a fordításban. Sokan

hivatkoznak még Bornemisza Péter ötkötetes prédikációskönyvének (1579) egyik bejegyzésére is, ahol a szerző név szerint megemlíti néhány „ájtatos keresztyén prédikátort”, akik feltehetően a Károlyi-Biblia fordításakor is jelen voltak. Mindenképpen megállapítható, hogy a Vizsolyi Biblia az addig elkészült részeredmények összegzését jelentette. Noha Károlyi Gáspár a Biblia előszavában név szerint Heltai Gáspárra és Melius Juhász Péterre hivatkozik, „a Károlyi-Bibliában benne van (képletesen is és néhány részletben ténylegesen is) az elődök keze nyoma,



Szenczi Molnár Albert kiadása, a Hanaui Biblia a kecskeméti Katona József Könyvtár gyűjteményéből

Pesti Gáborától Sylvester Jánoson át Heltai Gáspárig és Felegyházi Tamásig, sőt Bornemisza Péterig. Károlyi ki is jelenti: »AZKIK EZELEŐTT VALAMI RÉSZT FORDÍTOTTAK AZ BIBLIÁBAN, AZOKAT IS NEM UTÁLTUK MEG, HANEM MEGTEKINTETTÜK« (Nemeskürty 1990: 214 – N. I. kiemelése). A közreműködők között tudjuk Szenczi Molnár Albertot is, aki 1590 elején Gönc és Vizsoly között járt-kelt a biblia korrektúráival.

Károlyi nem sokkal élte túl a hatalmas vállalkozás befejezését. 1591 decemberében meghalt, a fennmaradt példányok pedig gyorsan elfogytak, amiről Szenczi már pár évvel később beszámol, s aki 1608-ban megjelenteti a Károlyi-Biblia második, 1612-ben pedig a harmadik kiadását. A Vizsolyi Bibliát századokon át használták⁴; nyelve, képi és motívumvilága beépült a népnyelvbe, de az egységesülő köznyelv, s a lassan kialakuló irodalmi nyelv is bőven merített belőle.

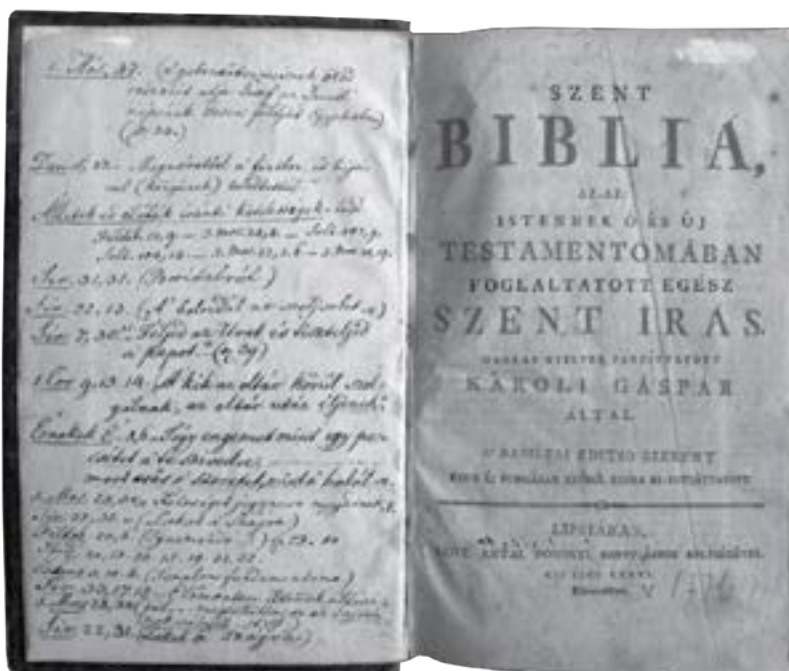
Életrajzírói szerint Károlyi nem volt teológus alkat, történelmi érdeklődése ezzel szemben erőteljes lehetett, hiszen a Két könyv c. művében, valamint a Vizsolyi Biblia előszavában is hiányolja a hazai történeti műveket. S ha tudjuk, hogy az akkori felfogás szerint a biblia is egyféle világtörténet, az emberiség üdvösségtörténete, akkor érthető, miért hatott ez a mű azután évszázadokon át olyan mértékben az olvasók történelemszemléletére, -felfogására.

Hogy pontosan mi is a nagy műben Károlyi saját munkája, azt ma már nehéz lenne megállapítani. Feltételezik, hogy ő fordította a legnagyobb részt, ő szerkesztette és rendezte sajtó alá az egész művet, s javította a többiekét. Számos forrás a lapszéli kommentárokat és a fejezetcímeket is Károlynak tulajdonítja, jöllehet ezt csak alapos nyelvészeti-stilisztikai összehasonlító elemzéssel és paleográfiai vizsgálattal lehetne alátámasztani.

Károlyi Gáspár és „csapata” mind a fordítói eljárások, mind pedig az eredeti bibliaszövegek szempontjából magas színvonalú munkát végeztek, s noha érezhető a „szent szövegek” tolmácsolása során az eredeti szavakhoz, kifejezésekhez való ragaszkodás, a bibliafordítás nyelve ma is élő, „a századnak nyelvi is legnagyobb alkotása: összefoglalója, továbbvivője a már



Az 1776-os kiadás előszavának egyik oldala a magyar bibliafordításokról és a Vizsolyi Bibliáról



későbbi nyelvi csiszolás során e szöveghe-
lyen a *kecskegida* szóösszetétel állandósult.
A korábbi *mennyei repekösök* ~ *repesők*
helyébe Károlynál a *mennyei madarai*, illetve
a *madarak* forma kerül.

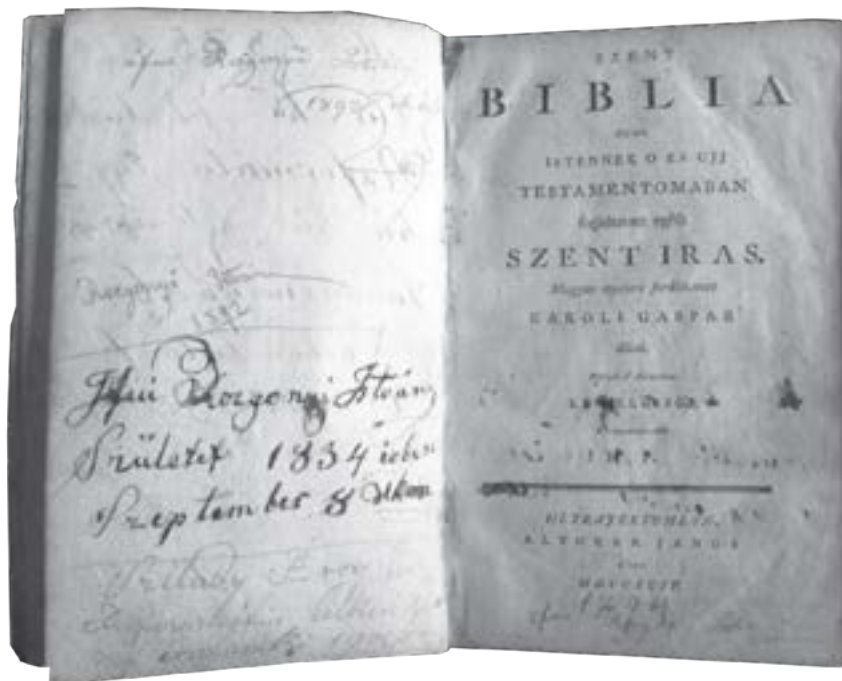
A bibliai eredetű nevek közül kiemelhe-
tő pl. *Ábrahám*, *Ádám*, *Pilátus*, *Matuzsálem*,
Habakuk, mely nevek körül gazdag metafo-
rikus szintagma-, illetve szóláshasználat ala-
kult ki: pl. *Ábrahám kebele* (Lőn kedég, hogy
meghalna az koldus, és vitetnék az anyga-
loktól az Ábrahámnak kebelébe⁷ Lk. 16/22.).
Közismertek továbbá a következő frazémák
is: *Rokon Ádámról*, *Éváról*; *Matuzsálemi kor*,
Szent Habakuk, *Olyan álmos, mint a Pilátus
macskája*. Az utóbbi szóláshasonlat mellett
magából a névből kialakult egy igei forma
is: *pilátuskodik* 'vakoskodik'.

korábban kialakuló biblikus-reformatori
nyelvezetnek" (Szabó 1981: 11).

Csűry Bálint a bibliafordítás 350. évfor-
dulóján írta a következőket: „Irodalmunk-
ban nincs több olyan mű, mely Károlyi
bibliájának hatásával régiség és állandóság
tekintetében versenyezhetne. Ez a hatás
természetesen kiterjed a magyar irodalmi
nyelv fejlődésére is” (Csűry 1940: 238).
A 16. század végén az irodalmi nyelvnek
csupán az egységesülő, kialakulóban levő
változatáról lehet beszélni; ebben a hosszú
fejlődési folyamatban az egyes nyelvjárá-
si (főként hangtani) jelenségek közül az
e-ző nyelvjárási variáns uralomra jutása
az első lépés, amelyben Károlyi műve az
egyik fontos egységesítő erő volt.

A Károlyi-Biblia nyelvi hatása a szókincs
és szóláskincs terén volt a legerőteljesebb.
Szövegéből számos olyan szerkezetet,
kifejezést említhetünk, amely korábbi
forrásra mutat, viszont éppen ez a nagy
hatású szöveg tette ismertté. Kifejezések,
fordulatok kerültek be a mindennapi hasz-
nálatba, és ott rögzültek: pl. *gyehenna*, *hét
szűk esztendő*, *siserahad* (< Sisera kánaáni
vezér hadainak a története), *Kánaán földje*,
ítéletnap (a Halotti Beszédben még *bírság-
nap*), *másvilág*, *Péter-Pál napja* stb.

Nyelvünk történetének fontos sajátos-
ságai mutathatók ki azzal a módszerrel,
amikor azonos szövegrészeket diakrón
bibliaiszövegek metszeteként vizsgálunk.
Ilyen tanulság például az, hogy a biblia-
fordítások korábbi elve, miszerint egy
latin szó lehetőleg mindenütt ugyanazzal
a magyar szóval fordítandó, Károlyi korá-
ra már változóban van. A Huszita Biblia⁵
szövegében a *szőlőnek nyomója* körülírás
helyébe Károlynál a *szőlőtaposó* összetétel

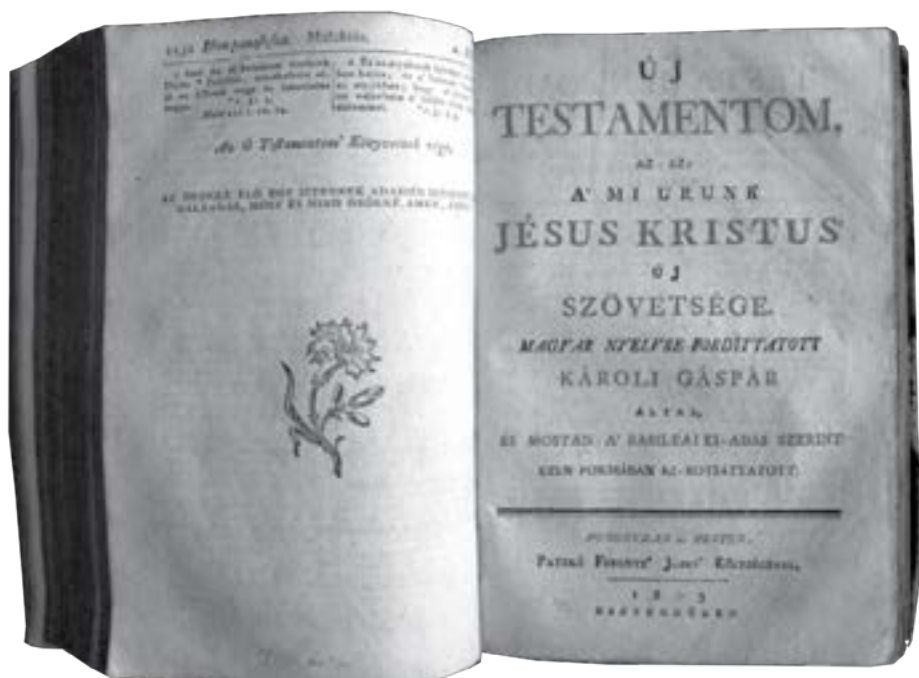


lép, történeti jellegű szinonimát alkotva
ezzel. A Münchener Kódex⁶ *folnagy* 'gaz-
datiszt' (s az ebből képzett igei származék:
folnagyokodik) szavát a Károlyi-szövegben
az akkor már ismert bajor-osztrák eredetű
sáfár ~ *sáfárkodik* szó váltja fel (ami már
a Bécsi-kódexben is fellelhető), s ez válik
a későbbi fordításokban is ismertté, míg
a *falu* + *nagy* összetételből alakult 'falusi
előjáró' jelentésű *folnagy* szó eltűnik.

A magyar nyelv egységességét szolgál-
ta az is, amikor a korábbi bibliafordítások
szűk nyelvjárási hatókörű szavait (tájsza-
vak) a szélesebb nyelvterületen használa-
tos formák váltották fel: pl. a Münchener
Kódex (elsősorban székely táji megjelölésű)
kecskeolló szava helyett Károlynál a
kecskefi változat jelent meg, amely beleillett
a *baromfi*, *tikfi*, *lúdfi* stb. paradigmába; a

Számos szólásnak, közmondásnak csak
a kiindulópontját találjuk meg a Károlyi-
Bibliában: az *égbekiáltó bűn* ~ *égbekiáltó vétek*
frazéma esetében itt még csak a későbbi állan-
dósult szókapcsolatra utaló mondat jelenik
meg: *Az te atyádfiának vére kiált énhozzáam
az földről* (I. Móz. IV. 10.). A Bécsi-kódex
szövegében a máig jól ismert közmondás
így hangzik: *Szelet vetnek és vészet aratnak*,
Károlynál ennek a következő redakciója
található: *Bizony csak szelet vetnek az földbe,
és forgószelet aratnak* (Óz. 8,7). A későbbi
Károlyi-kiadások és a Káldi-féle katolikus
fordítás megfelelő helyén immár egy teljesen
azonos frazéma lelhető fel: *Mert szelet vetnek
és vihart aratnak*.

A következő jól ismert szólás (egy-
gyűjtemények szerint közmondás) a Károlyi-



A megyeszékhely árnyékában

125 évvel ezelőtt telepítették Muzslyát

Palatinus Aranka, Muzslya

Felső-Muzslyát 1890-ben telepítették. A telepítés történelmi előzményei az 1867-es osztrák-magyar kiegyezéssel hozhatók összefüggésbe. A kiegyezés után megalakult az Osztrák-Magyar Monarchia. Magyarország elnyerte államiságát, visszanyerte önállóságát, ettől kezdve az ország belügyét a magyar kormány és a parlament irányította. Szabaddá vált a politikai és kulturális élet, ismét a magyar nyelv lett a hivatalos nyelv. Attól az időtől a történelmi Magyarország területén kizárólag magyarokat telepítettek, több magyarlakta telepítést hoztak létre. Felső-Muzslya telepítésével 1890-ben gyakorlatilag befejeződött a telepítések terve Torontál vármegyében, mivel hamarosan kitört a négy évig tartó első világháború.

A helység nevének változatai: a telepítés után még néhány évig hivatalosan is a Felső-Muzslya elnevezést használták, majd Felsőmuzslya, 1918 után Gornja Mužlja, 1941. április 26-ától Ober Muschla, 1944. február 19-étől Muzslya, szerb nyelven Mužlja.

Földrajzi elhelyezkedése és jellege: Bánát középső részén, a Bega jobb oldalán terül el Muzslya és határa. Északról Aradac és Nagybecskerek, keletről a Bega, délen Écska, Lukácsfalva és Erzsébetlak, nyugaton a Tisza határolja. Az egész terület enyhén hullámos síkság, kisebb mélyedések és kiemelkedések teszik változatossá. A Tisza mentén 12 000 holdas rét terült el, a magyar állami kincstár tulajdonát képezte. A szegedi Magyar Királyi Államjósággazgatóság háromévenként, árverés útján bérbe adta legeltetés céljára a felső-muzslyai pusztákat, a szántóföldeket pedig megművelésre. Legtöbbször beregszónémeti, Temesvár közeli és nagybecskereki földbirtokosok bérelték e területeket. A bérbeadási hirdetményt minden alkalommal a nagybecskereki *Torontál* újságban jelentették meg. A kataszteri könyvekben és térképeken napjainkban is ugyanazok a dűlőelnevezések szerepelnek, mint annak idején.

A földkéreg alapját a Tisza és a Bega hordalék homokja képezi. Az 1890. évi telepítés előtt Felső-Muzslya ismert volt

kiváló borairól és szorgalmas borgazdairól. Felső-Muzslyát földrajzi fogalomként a nagybecskereki leváltár adatai már 1835-től emlegetik. Szőlőskertek voltak ezen a területen, amelyeket a becskerekai nagygazdák tartottak: szerbek, magyarok és románok. A muzslyai homokos föld ugyanis erre kiválóan megfelelt. A múlt század közepe táján már híresek voltak a muzslyai borok. A nagybecskereki *Wochenblatt* újság „echte muzslyaer wein” néven hirdette az akkor

becskerekéről és környékéről ellátogatnak a turisták.

Muzslya a fiatal települések közé tartozik. Telepítését politikai okokból kezdeményezték. Magyar ajkú választópolgárokra volt szükség az 1890–1892. évi országgyűlési képviselőválasztások idején, akik a kormánypárti képviselőnek elegendő szavazatot biztosítanak. „Magyarországon az uralkodó párt a 67-es kiegyezés (Deák Ferenc) pártjából kialakult, Szabadelvű



Főutca 1965-ben

közkedvelt magyarádi és ménesi borok mellett. Az idő tájt emlegették a városban, hogy majd akkor fognak jó bort inni a nagybecskerekiek, ha ősszel „megszűrik a Muzslya levét”.

A helység másik nevezetessége a homokkitermelés volt. Innen szállították már az 1800-as évek derekán a becskerekiek és a környékeliek a homokot építkezés céljából. Több adat tanúskodik a muzslyai „homokbányák” bérbeadásáról. A homokkitermelés a mai napig fennmaradt és időszerű. Több homokos fürdőhely van (illetve még több volt) a faluban és a határban (Csepeli, Napos-tó, Didula gödre, Móra-homokos stb.), ahová a nyári kánikulában Nagy-

Párt volt Tisza Kálmán miniszterelnök irányításával, aki egyben a szabadelvűek vezére is volt.”¹ Hertelendy József, Torontál vármegye főispánja, a szabadelvűek képviselőjelöltje, akinek a kezdeményezésére megindult a falu telepítése. A választások nyíltak és szóbeliek voltak. Így ellenőrizhető volt az elkötelezett hovatartozás. 1888-ban a vármegye telepítési igénnyel fordult a Magyar Földművelésügyi Minisztériumhoz, ez jóváhagyta és utasításokat rendelt el a telepítési tervek kidolgozására, a telepesek toborozására, amit a vármegye készített elő. A terv szerint az új település Nagybecskerek város X. kerülete lesz. A nagybecskereki kincstári épület helyisé-



Muzslyai templom

geiben 1890. április 3-án megtartották a sorsolást. A házhelyek számozva voltak, és sorsolással döntötték el, ki melyik telket kapja. A telepesek kocsikkal vagy gyalogosan érkeztek lakóhelyükről. „A szabály szerint 50 koronát letétbe helyeztek, úgymond bánatpénz gyanánt (akkoriban egy közepes tehén ára), s ha az új telepen döngölt földből felemelték a ház falait, akkor visszakapták pénzüket, hogy folytathassák az építkezést.”² Ha a házhelyet valamilyen okból nem fogadták el, a letétbe helyezett összeg elveszett. A házépítés anyagát a kincstár adta. A sorsolás eredményét Nagybecskerekén 1890. december 5-én tették közzé hivatalosan.

Tizennyolc észak-bánati faluból toborozták a telepeseket. Az őslakosság Szajánból, Lőrincfalváról, Nagybakácsról, Kisbakácsról, Monostorról, Akácsról, Lukácsfalváról, Kisoroszról és egyéb helyről, illetve nevezetes nagygazdák birtokairól jött. Szajánból jöttek legtöbben. A telepesek római katolikus vallásúak voltak. Igen népes családok lehettek. Átlag 10-12 gyermek volt egy-egy felső-muzslyai őstelepes családban.

A falu nyelvjárása ö-ző jellegű, de megtalálható benne az i-zés is. Pl. embör, tengő (tengely), kinyér, vösök lüszöt, kükörösz, kűmives, továbbá: láti, halli, duri, gyi kénd, házbü, kerbü, falubü stb.

Külön-külön adásvételi szerződés kötött egyrészről a nagybecskereki magyar

királyi kincstári uradalom mint eladó, másrészről a telepesek mint vevők között. A telepítéskor a szerződésben a királyi kincstár fenntartotta a telep visszavásárlási jogát, kártalanítás nélkül ötven évre. „A szerződés szövegét teljes egészében átvette 1918 után a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság is, az összegeket persze átszámították dinárértékre!”³ Telepváltás befizetési könyvecskét kapott minden telepes, amelyben belefoglaltatott a tartozási és törlesztési feltétel, az évek szerinti előírás és lerovás.⁴

Nagybecskereknek abban az időben 20 000 lakosa volt, a vagyoni census alapján pedig 2000 választópolgára. Meghatározott évi adóminimum alapján nyerhetett valaki szavazati jogot. A parasztok esetében 10 hold földet és egy telket (ház portával), az egyéb foglalkozásúak esetében pedig meghatározott megadózatási összeget jelentett.

400 magyar ajkú családdal szaporodott Nagybecskerek lakosságának a száma. A telepítési terv szerint minden család kapott 600 szögöl belsőseget, 11 hold szántóföldet és 3 hold legelőt. A kihasított 1200 hold legelő a telepesek közös vagyónát képez-

földeknek, akiknek évi fizetésébe ezek a mellékjövedelmek nem számítottak bele.

A telepesek összefogtak és családi házaiknak a falait földből verték fel. A tetőépítést magánvállalkozók végezték. A kiadások bele voltak számítva az 50 éves váltásádjíjba. A telepítés előlegezett kiadásainak fedezéséhez tetemes százalékban hozzájárult a Földművelésügyi Minisztérium, Torontál vármegye és csekély összeggel Nagybecskerek város.

A nagybecskereki *Torontál*⁵ újság rendszeresen tájékoztatott Nagybecskerek és környékének múltbéli sokrétű eseményeiről. Így a nagybecskereki rétben lévő Felső-Muzslya nevű kincstári területen történő telepes község létesítéséről is.

Két tudósítás a falu építésének folyamatáról:

„A nagybecskereki magyar telepítmény, mely a Bega melletti telepítmény Felső-Muzslya nevű részében fekvő kincstári földeken létesítetett, lassanként kezd kibontakozni a fejlődés stádiumából. A betelepülő 400 családból a nyár folyamán bizony még hírmondónak is alig mutatkozott egy-ket-



Így épült a ház abban az időben

te, nem lehetett szétszaggatni, eladni, sem örökölni. A telepesek, a tulajdonukban lévő területek alapján, szavazati joggal rendelkeztek.

Megfelelő belsőségek lettek átengedve az iskola, az egyház és a község háza céljaira. Kulturális célokra 50 hold szántóföldet hasítottak ki a papi, jegyzői és tanítói

tő. Most az aratás után azonban tömegesen térnek új otthonukba, úgyhogy az utóbbi napokban mintegy 97 ház van már építés alatt, melyekből 40 ház legközelebb tető alá kerül. A múlt héten Rónay Jenő, megyénk alispánja is megsejmelte a telepet, hogy tájékozást szerezzen az építkezés mérvéről.”⁶ Nagybecskereket a Bega városának

nevezik. A Bega folyó Muzslya mellett, a falu teljes hosszában, mintegy 400-500 méter távolságban folydogál. A telepítéstől kezdve, amíg be nem szennyezték a Bega vizét, ott mosták az asszonyok az ágyneműket. Annak idején a Bega vizéből főtt a jó bableves is.

„A nagybecskereki magyar telepítmény helyén már 124 ház van munka alatt, melyekből 5 ház csaknem elkészült. A házak építése az utóbbi napokban rohamosan halad. Folyó hó 4-én Rónay Jenő királyi tanácsos, alispán, ismét megjelent az új telepen, hol Engl Samu nagybecskereki és Milkó Vilmos szegedi építési vállalkozókkal több órán át tartó tárgyalást folytatott a tetőépítmények tárgyában. Az új telepen ugyanis csak cseréppel fedett lakóházak építhetők fel.”⁷⁷ Tehát Felső-Muzslyán nem voltak nádfedeles házak, még a tanyavilágban sem.

Az 1890. év vége felé a jövőendőli telepéseknek egynegyede volt jelen új otthonában. Rónay Jenő alispán anyagi segítségének köszönhetően valahogy átvészeltek a telet. A többiek az elkövetkező évben települtek új falujukba. Az 1893-as év folyamán átvették a telepések házait. A 400 ház átvétele hosszabb időt vett igénybe. Az átvételnél jelen voltak a tetőzetet felszerelő vállalkozók, a megye, a város, a kincstár és a Földművelésügyi Minisztérium képviselői. A tervek szerint épültek a középületek: iskola, óvoda, községháza, paplak és a templom.

A telepések kezdetben csak a létfenntartásért küzdöttek, majd fokozatosan kezdték megszervezni közös társadalmi, művelődési és egyházi életüket. Felső-Muzslya a telepítéskor közigazgatásilag Nagybecskerek városához tartozott, mint annak X. kerülete. Egyházilag ugyancsak a nagybecskereki római katolikus plébániához lett beosztva. Az egyházi teendőket Sóka Ignác, a nagybecskereki plébánia egyik segédlelkésze végezte, aki később Felső-Muzslya első plébánosa lett. Negyven évig szolgálta a muzslyai hívközösséget. Nevéhez sok legenda fűződik, és Muzslya többek között „híressé vált” az első plébánosáról.

1891. február 16-án Nagybecskerek város határozatot hozott a felső-muzslyai telepen építendő óvodáról. 1892 tavaszán kezdték meg az óvoda építését, és december 28-án nyitották meg. Hochwarte Károlyné szül. Kelner Mária okleveles állami kisdodónő a felső-muzslyai I. Állami Óvodánál működött.

A vármegye kormányzata 1892 tavaszán egy fecskendőt ajándékozott a telepítménynek. A községháza a 134-es telken épült. Kuppis Lajos lett a telepések között az első falu-

si bíró, Kormányos Pál albíró, Aranyos Antal, Tavaszi Károly, Sövényházi István, Kovács József és Bodor József a telepítmény előjárói. Ez évben két kocsmát létesült, az egyik Tavaszi Károly 157. sz., a másik Karl Miklós 59. sz. házában. Ezekben a tulajdonosok szatócsboltokat is nyitottak. Annak idején a kocsmákban gyakoriak voltak a leszámolások, a verekedések és a bicskázások. A fiatalokat „muzslyai bicskásoknak” nevezték a környéken.

„Beérünk egy rendszeresen épített tiszta faluban, melynek házai úgy hasonlítanak egymásra, mint a kolostorok bennlakó növendékei. Csak itt-ott válik ki egy csinosabb ház, melyet hazafias lakói piros-fehér-zöld színekkel ékesítettek, hadd hirdessék a nemzeti színek, hogy ezen a telepen egytől egyig mind magyar ember lakik.”⁷⁸ A falubeliek egymás között is tudták, ki honnan jött. Pl. azok, akik Monostorról jöttek, azoknál rend volt az udvarban, még a dudvarakás is kockába volt rakva. Korán reggel, naponta kétszer söpörték fel az udvart és egyszer az utcát. Nem szitkoztak és nem káromkodtak.

A vallási és közoktatási miniszter megengedte, hogy a felső-muzslyai telepen építendő római katolikus templom a Torontál megyei főispán és a nagybecskereki plébános által kijelölt helyen épüljön. 1893. június 22-én a földművelési miniszternek a jószágigazgatósághoz intézett átirata értelmében a felső-muzslyai telepítvényeket három holddal és 400 szögöllel kibővítették. Azonkívül a még ki nem nevezett lelkész kap 10 holdat az eddig meghatározott 30 hold mellé, hogy a lelkészi teendők mellett a hitoktatást is végezze a telepen lévő iskolában és óvodában.

A nagybecskereki takarékpénztár 1893 decemberében jóváhagyott 194 forintot

és 40 krajcárt egy harang beszerzésére. A harangot a következő évben szerezték be, és a jövőbeli templom udvarában állították föl a haranglábra.

„1893 őszén megnyílt a muzslyai állami elemi népiskola, háromtagú tantestülettel: Gruisz Sándor⁹ igazgató-tanítóval, Gruisz Sándorné tanítónővel és Szegfű Sándor tanítóval.”¹⁰ A telepen 1894-ben összesen 495 tanköteles van, azonban az iskolát 220 növendék látogatja, emiatt a hatóság intézkedésekhez folyamodott. Hat tantanítómester és három tanító állt rendelkezésükre. Fölépítettek három tanítólakást.

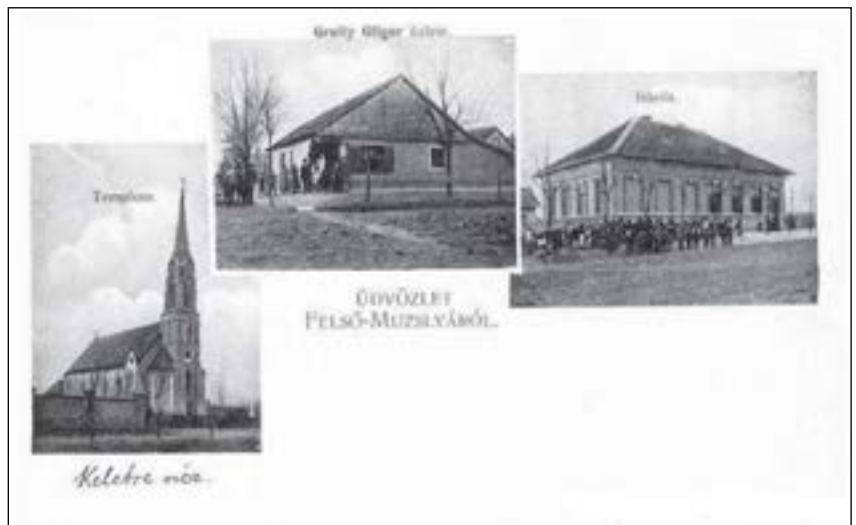
1895-ben a plébánia és a templom építésére megkezdtek a pénzeszközök begyűjtését. 1896. január 18-án megtörtént a lelkészi hivatal fölállítása.

Magyarország 1896-ban ünnepelte a honfoglalás ezeréves jubileumát. Ezt az egész országban, így Torontál vármegyében is fényesen ünnepelték meg. Május 9-én, a millenniumi ünnepség alkalmával Felső-Muzslyán is tartottak felvonulást, kultúrműsort, hálaadó szentmisét és népmulatságot. A falu népe ünnepi viseletbe öltözött. A jobb módúak földízítt szekereken, lovas bandérium kíséretében vettek részt a nagybecskereki felvonulásokon.

1901. szeptember 25-én a felső-muzslyai templom tornyára felkerült az aranyozott szent kereszt, és a sok munka és áldozathozatal után befejeződött a templom építése. Felszentelése 1902. szeptember 12-én, Szűz Mária neve ünnepén történt.

Húsz év elmúltával így határozták meg a falut:

„Felsőmuzslya, Nagybecskerek várostól délre eső magyar nagyközség. Házainak száma 443, lakosaié 3600, akik mindannyian római katolikus vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Nagybecskerek.



Üdvözet Felső-Muzslyáról

E község a magyar királyi kincstár birtokán 1890-ben települt s 1905-ig Nagybecskerek város X. kerületét alkotta. 1905-ben önálló nagyközséggé alakult. A római katolikus templom 1895-ben épült. 1899-ben helyi káplánság keletkezett itt, amelyből 1909-ben plébánia alakult. A helység legnagyobb birtokosa a kincstár. A lakosok önkéntes tűzoltóegyesületet, gazdakört és hitelszövetkezetet tartanak fenn.”¹¹

A lakosság szaporodásával új telepések keletkeztek (Barát-, Hajnal-, Tassi-, Kószó-falva). 1930-ban épült a muzslyai határ Tiszához közel eső részén Deonica. Jobb módú muzslyai földművesek építettek ott csinos házakat. Közös költségen iskolát építettek. 1942 után (a nagy árvíz miatt) mind többen visszatelepültek a faluba, vagy Nagybecskerekre költöztek.

A falu telepítése egészen a XX. század harmincas évéig tartott. Trianon után az új viszonyokhoz a felső-muzslyaiaknak is alkalmazkodniuk kellett. A telepítéskor Felső-Muzslya hat kilométernyire volt Nagybecskerektől. Napjainkban egybenőtt vele, a város szerves részét képezi. Felső-Muzslya 1905. július 1-jétől a Magyar Belügyminisztérium rendeletével önálló nagyközség lett, de a múlt század hatvanas éveitől Nagybecskerek részévé vált. Akkor még két lakónegyed épült, az úgynevezett két „kolónia”, és ezzel megváltozott a lakosság nemzeti összetétele.

Az adatközlők visszaemlékezései:

„Apám, Bodócsi József mesélte, onnan tudom. Ő tordai születésű. Öregapám Bodócsi Antal, gazdag embör lévén malma, és sok földje volt. A tordai templom építésénél adományozott, segítettek az építést. Öregapám elbukott egy vagyon pört. 1895-ben hagyták el Tordát, megfogadta, még él többé nem mén oda. Először Kanakra möntek a Jagodics báró birtokára. 1910-ben települtek Muzslyára. Az anyám Vas-tag Katalin, Szajánba született, a szüleivel települt Felső-Muzslára. 1909-ben mönt férjhez Lukácsfalvára, Seller Jánoshoz, aki prádéskocsis volt az écskai kastélyban. A muzslai telepöket, nem ingyen adta a kincstár, váltságdíjra, ötven év alatt fizették ki az örökváltságot. A telepösök verték föl a ház falait, a kincstár biztosította az ablakokat és ajtókat. Az öregöktü hallottam, aki nem fizette, elvötték-mögverték a dobót a ház előtt. Elárverezték. A földeket nem lehetett szagatni. A házzal möntek a földek is. A mi házunk a mai Dózsa György utcába volt. Azt vötte mög anyám és az első ura a velejáró földekkel. Seller Jánost, 1914-ben elvitték az első világháborúba 1918-ban hazatért, és 13 napra möghalt. Édösapám



A muzslyai átjáró a Begán: a komp

is volt az első világháborúba. Az első felesége Bakos Örzse, valamilyen járványba 1918-ban möghalt. Ük fönn laktak a Parton, Bakos Jóska bácsi házában. A három Bakos gyerök is volt a háborúba, de kettő nem tért haza. Mivel megözvegyültek, az akkori szokás szerint, anyámat és apámat összeadták. Így volt gyerök: enyém, tized, mijenk. A Bodócsi tanyát, az apámék építették. Apám, amikor elkerült Tordárú, nem volt sömmije. Legényembör és dógos embör volt. Öregapám, apám és Jani öccse dolgoztak a cukorgyárba, és házat vöttek. 1922-ben a 313-as telepszámon születtem, Jani bátyám akkor tért haza az első világháborúból és hozta magával az orosz asszonyt.”¹²

„Ügy hallottam, a Barta István öregapámék Lokrú származtak, az öreganyám Séra Örzse volt. A Bezdán öregapámék pedig Jázovárú települtek, a felesége Borbély Mária. Édösapjám Barta Mihály, az édösanyám Bezdán Vilma. Apám, amiko mögnösült a Zakar-féle házban laktak, én ott születtem a III-ik külkerületbe. Az a Sóka plébános birtoka volt. Barta öreganyám templomjáró volt, és jóba voltak. A Barta öregapáméknak volt tanyatelepük a Hevesiék, Madarászék, és Makaiék szomszédságába. Éves körü lehettem, amiko a tanyára kerültem. A szüleim odaköltöztek. Anyámék arattak magukkal vittek. A kocsi alatt egy ruháskosárba voltam. A kigyó fölmászott a kosárba, szöröncse, hogy észrevöttek-mesélte anyám. Sok mindön történt velem. Olyan négy éves lehettem, apámék hordták a rőzsét a Tiszárú, abbú botot akartam csinálni, szétvágtam a nagylábomuját. Rágtak sóskeyeret, beköötték és möggyógyút. Hét éves koromig ott éltünk, ott kezdtem iskolába járni. Amikó gyűttek az optántok¹³, elvöttek azt a tanyát tülünk, és a hatóság

nekik adta. Apám mögvötte Pap Örzse nénitű a parcella földet, odaépített tanyát. Apám harminclánc földet dolgozott felibű. Tizenkét-tizenhárom éves koromban már kaszáltam a vizimuhart, majd möntem velük aratni. Nagyon szerettem kaszálni. Öten voltunk testvérök. Abban az időben, mindön házba hét-nyolc gyerök volt. 1942-be kerültünk a faluba. 1942-be nagy árvíz volt, úszott a muzslyai rét. Nádbú tutajat csináltunk. A Halastóba tutajoztunk, télen amiko befagyott, akko csuszíngáltunk. Tápai Bandi (1920) gyakran a Déák Örzse néni tanyájára gyűtt a farkaskutyájáva, ő korszolyázott, mi pedig szaladgáltunk utánna. Amikor valaki elesött, aranykását ütött a jégön. A megrepedt jég színpompázott. A tanyavilágba Juhász Illés bácsiéknál volt kuglipálya, Deonica túlsóvégítű a harmadik tanya (Sutúsék, Jójárték és Juhászék), a másik oldalon a sarkon Makaiék, Csinosék, Madarászék. Szerettem kuglizni. A pálya homokbu volt fölhalmazva, voltak bábúk is. A muzslyai Petőfiben is volt kuglipálya, Sövénynél is volt, majd az ifjúság udvarába. Nem pénzre játszottam.

Abban az időbe, a faluba sok kocsmá volt, a fiatalok válogathattak, hova mönnek szórakozni. A Csindeji-kocsmát Kovács Józsi tartotta, oda és a Bodri kocsmába az iparosok jártak. Borsoshoz, az idősebbek jártak, Sövényhez szintén. A partiak és a laposiak gyakran veszeködték. 1946-ban nősültem. Ezt a házat, ahol lakok én csináltam, vert falból készült, persze segítközték, jöttek mővába.”¹⁴

„Az őseim - Nagy Gergő, apámat úgy hívták - Kerekőrtü települtek Muzslyára. Anyám (Kasza Annus) oldaláról öregapám Kasza Imre, öreganyámat Pozsár Ágnisnak hívták Szajánbű gyűttek. A kincstári ispán és emberei kiosztották a telköket. A csa-

ládok földbű verték a házak falait, a tetőt a kincstári ispán mestőrei csinálták. Nem voltak nádfödeles házak, csak aprócseréppel födtek. Muzslyán volt négy homokos, csak onnan volt szabad vinni a házveréshöz a földet. A falvakbű, elég virtuos embörök települtek ide, szerettek veszeködni, a muzslyaiak bicskázásrű voltak hirösek. Nagycsaládosok éltek, mindön családban 6-7 vagy 9-10 gyerök és mind fölñött. Abban az időben nem ölték mög a magzatokat. Kezdetben, kimondottan a földet munkálták, és jószágternyésztésböl éltek.

Az első világháborűba részt vött Nagy Johan bátyám, Szarajevűba van eltemetve a katonai temetőbe. Pista bátyám negyed magával mögszöktek az orosz területrű, lőhátön haza gyűttek. Mög volt sebesűlve, de életbe maradt. Sokat mesélt, éhöztek, fáztak, állandóan a fronton voltak, szuromroham, szömtű-szömbbe, nem voltak ilyen modern fegyverök.

Először négy utca épűlt, és azután épűltek a többiek: Kőszű-,Hajnal-, Tassi-, Barát-falva, az Újsor, ahogy szaporodott a nép. A hatvanas évek elején a két kolónia-én is részt vöttem azok kiépítésében az emböreimmel.²¹⁵

„Parigrűsz Pál öregapám Lukácsfalvárűl származott. Szilém Trankulov Teréz. Egy éves voltam, amikor öregapám möghalt. Édűsapám Parigrűsz Pál földműves volt, alig látszottam ki a földbű, mán möntem a határba. Mindön munkát csináltam, kézzel arattunk. Kötelet terítöttem, marokot vertem, kaszáltam. Kovács Jűzsi bácsi, Sűvényházi Béla, Borsos, Kűsa Gyula bácsi kocsmájába jártam, nem jártam a Bodri-fűele kocsmába, oda iparosok jártak. Kátai kocsmája kimérű volt, oda csak inni jártak az embörök.

Muzslyán az utcák, udvarok tele voltak epűrfákkal. Ebűrbű főztűk a pálinkát. Somoraiékhoz vittűk kifűzni. Rűgűn a házba, az epűrfa leveleit a selyűmhernyűkkal ötették. Selyűmgubűk lűttek. Anyám, a nagybecskereki selyűmgűyárba vitte eladni. Muzslyán Tűt Miska bácsi vásárolta föl, ő osztotta ki a petüket-kishernyűkat is.”²¹⁶

„Dolog időben, a gyerűkűket a szűlűk magukkal vitték a rűtre. Kosárba tűtték, űk pedig kapáltak vagy arattak. A nagykosár volt a bűlcsű. Mögitatták a 2 deci mákteával, hogy aludjanak. Abban az időben, divat volt a lányszűkttetés. Engűm is úgy szűkttetűtt el az uram. Anyám kitagadott, két évig nem möhettem haza. Csűpi hűgom, két éves volt, amikor a fiam mögszűletűtt. Varrűnű voltam, egyik lábammal a gűpet hajtottam, a másikkal pedig a gyerűkűt

ringattam. Bizony én is adtam nekik mákhajteát, hogy aludjanak.”²¹⁷

„Szorgalmas embörök éltek Fűlsű-Muzslán. Tűbben dolgoztak a Pányi-fűele tűglagyárban és a cukorgűyárban. Kisiparos családok és mesterembörök otthon a műhelyeikbe szorgoskodtak. Aki bejutott éves munkásnak, az aratás időben kivűtte az évi szabadságot, és eljárt aratni búzáért. Abban az időben, akinek búzája, krump-lija és káposztája volt, az nem éhözűtt, ott volt mit önni. Kűszű szűlém sokat mesélt a rűgi idűkrű. űgy mondta, hogy apám-nak a nagyszűlei Szajánbű származtak. Gyalog gyűttek, a fogatos kocsin hozták a bútorukat, öregapám kisgyerűk volt. Kűszű szűlém mesélte, mint telepűsűk a leggazdagabbak kűzű tartoztak, mert szorgalmasak voltak. Jűl gazdálkodtak a felsű-muzslai tanyavilágba, és a magyar királyi hatűságtű kaptak kitűntetést, pénzjutalmat. Az országtűton a Tisza felű haladvaTűdor elűtt balra lefordűlni, a Skundric tanya volt az övűké. űk építűttek, a kincstártű kapták a tanyatelepet. Amikor gyűttek az optántok, elvűttek tűlűk, mert nem volt a telekkűnyvi tulajdonuk. A kincstár ötvenévi lefizetésre osztotta a telkűket és a földeket. A családok fölűpitűttek a házakat, a tanyákat, és csak akkor írták a nevűkre, amikor vűgleg tűrlesztűttek az adűsságot.

A Kűszű Mátűs öregapámát is elvűttek a háborűba, huszár volt. Koráromba vitték. Odaveszett, azt sem tudták merre. Nyolc év alatt hat gyerűkűk lűtt. Az első világháborűba sok muzslyai hadkűtelest elvűttek, azt mondták, kűzel ötűszázat. Kűszű szűle, Vak Tera, Pesti űrűze neni dohánykufasággal is foglalkoztak. A vágott dohányt űjságpapirba csomagolták, és vitték Pestre. Ott voltak 3-4 napot mire eladták. Egy alkalommal, mögfűgták és néhány napig bezárták a dohány miatt. Rá volt szűrűlva, hogy a gyerűkűket fűnntartsa. Az iskoláná lűvű homokos gödrűt Terzin-gűdűrnek mondták, mert Terzin űr árűlta ott a homokot. Muzslán, az űgynevezett Kűszű-falvai részűn szűlmalom volt. Gyerűkkoromban, odajártunk játszani, a malom romjaihön.

Nagy szent volt öreganyám. Mindűn pűntűkűn szűgűrűan bűjtűtt, csak pálinkás kinyeret övűtt. Egy bűgrebe, pálinkába leáztatta a kinyeret, elműnt a templomba, hazagyűtt, és azt bekanalizta. Nem tudott olvasni, de az imakűnyvet elmondta fejbű.”²¹⁸

„Azt meséltek, valamikor a muzslyai határ dzsungel volt, legelű és pusztű. Pásztorok tanyáztak. A tanyavilágba szűlettem, ott nevelkűdtem, a férjemműl is ott élűnk néhány évig. Mög tudom mondani, hogy a 81 tanya kiű volt. Szorgalmas embör volt

apám, földműves és műhészettűl is foglalkozott. Kislány voltam, szerettem babázni és hallgatűzni. Tanyasiaknak tartottak, de jűl megneveltek bennűnkűt. Deonicán¹⁹ jártam iskolába. A tanitűnűni Faragű Aranka volt, utána mög Melegű Ákos-ű nagyon szűgűrű volt, sokat megtanultunk. Az első osztályos versemet még napjainkban is tudom. Tűbb mint száz verset tudok fejbű, amit annak idején tanultam. Jű tanuló voltam. Abban az időben, a lánycak nem iskoláztatták.”²²⁰

„Kűrűn férjűhű möntem, és az apűsom sokat mesélt a telepítésrű, és a rűgműlt idűkrű. Labanc Lázár (1888-1960), az édűsapja Gyűrgű, Jázovárű telepűltek. Mögjárta az első világháborűt is. Szabű Antal öregapáműk Bikácsrű telepűltek-fűelnűműt, ő is mögjárta a világháborű poklát. 1918-ban Muzslyán járvány uralkodott, spanyol betegsűgnek mondták. Sokan, akik visszatűrtek az első világháborűbű, a családjait megcsönkitva találták.”²²¹

„Édűsapám Parigrűsz Gyűrgű (1898. 04. 24. - 1975), édűsanyám Bodor Erzsűbet, 1896-ban szűletett. Sokat meséltek a telepítésrű. A Bodor nagyszűlűk Szajánbű gyűttek, öregapám Bodor Márton korán elhalt, nem ismertem. Bodor öreganyám, nagyon fiatalon özvegy maradt, mindig azt mesélte, 16 gyerűkűt szűlt. Kilencet nevelt fűl, hat lány és három fiűgyerűk. Abban az időben gyakoriak voltak a csecseműelhalálűsások: tifusz, torokgyik, fűlistráng, stb. Nagy családbű származtunk, mert édűsapáműk is ötűn voltak, három férfi mög két lány.

Édűsapám alig volt tizennylűc éves, amiko elvűttek a háborűba. Mesélte, hogy volt az Osztrák-Magyar-Monarhiába honvűdkatona, van is fűnykép rula. Mindig azt mondta, ha Tisza Pistá²² nem lűtték volna agyon, Vajdaság nem kerűlt volna Jugoszláviához.

Az én gyerűkkorom nagyon szűp volt. Szerettek a szűleim, szerettek a testvűreim. Ettűl tűbb nem kűll. Édűsapám űgy bűjta az űjságot, a kűnyveket, nagyon szeretűtt olvasni. A hosszú tűli estűkűn, a lámpa fűnyénűl olvastak fűlváltva, mi gyerűkűk pedig a kemence padkáján űlve szájtátva hallgattuk. Apám, nem érte mög, hogy a muzslyai határba lűgyűn kűvesűt. Mielűtt kiépűlt, már elűtte tiz évvel kűrtűlték az építésit. Amikor kiépűlt, kiműntem a temetőbe apám sirjához, és mondtam: Édűsapám, mögvűn a kűvesűt!”²²³

Dolgozni, kűzdeni kellett, kűlűnűsen az első években, s a muzslyaiak dolgoztak is derekasan: lekűzdűttek a nyomort, megállták helyűket, itt maradtak. Nagybecskerek város kűzelsűge meghozta az űriási

változást. A második világháború után a földműves családokból kétékezi, gyári munkások, kisiparosok, vállalkozók lettek. Amikor Nagybecskerek ipara virágzott, 4500 muzslyai lakos dolgozott ott.

A telepítéstől napjainkig a lakosság száma fokozatosan növekedett. Napjainkban a legnagyobb magyar többségű település, a 8100 lakos közül 6500-an magyarok. ♦

Irodalom

Juhász Kálmán: A 100 éves Kübekháza (1844–1944), Kübekháza, 1944
Karl Miklós: A dülöutak szorgos népe. A muzslyai helyi közösség, a Forum Könyvkiadó és a Magyar Szó közös kiadása, Újvidék, 1990
Magyarország vármegyéi és városai: Torontál vármegye, dr. Borovszki Samu szerkesztésében, Budapest, 1911
Torontál napilap. Nagybecskereki Történelmi Levéltár

Adatlözlők

Bodócsi József (1922), Barta Mihály (1922), Nagy József (1926), Parigrósz Károly (1928), Révész sz. Süli Erzsébet (1929), Kósó János (1929), Gombos sz. Viola Margit (1930), Labanc sz. Papp Mária (1930), Papp sz. Parigrósz Ágota (1935), Lábad sz. Bíró Ilona (1935), Fiser István (1937), Szarvák Imre (1939), Szarvák sz. Rúzsa Júlia (1938), Orbán János (1938), Samu sz. Steigerwald Katalin (1940), Orbán sz. Szabó Rozália (1942), Varga sz. Kovács Katalin (1939), Palatinus András (1953), Juhász András (1954)

Jegyzetek

¹ Karl M.: A dülöutak szorgos népe. Forum, Újvidék, 1990, 21. old.

² U.o. 24. old.

³ U. o. 46. old.

⁴ Telepváltás befizetési könyvecske Hallai József részére. Eredeti példány, ház a 390 szám alatt, belsőség 600 szögöl, külsőség 14 hold 400 szögöl.

⁵ Az első magyar lap 1872. április 4-én indult meg Nagybecskereken, vegyes tartalmú hetilapként jelent meg minden vasárnap. 1892. január 30-án alakult át politikai napilappá, forrás: http://www.banaterria.eu/magyar/M/media/torontal_sajto.htm

⁶ Torontál, 1890. augusztus 31., 4. old.

⁷ Torontál, 1890. szeptember 7., 4. old.

⁸ A Torontál eredeti tárcája, 1892. június 30. (részlet)

⁹ Gruisz Sándor 1860-ban született Szombathelyen, Muzslyán hunyt el 1920. 09.01-jén. Bejegyezve az egyházak elhalálzási anyakönyvében az 52/1920 sorszámmal.

¹⁰ Karl M.: A dülöutak szorgos népe, 75. old.

¹¹ Borovszki Samu: Magyarország vármegyéi és városai, Torontál vármegye. Budapest, 1912, 47. old.

¹² Bodócsi József (1922. 08. 22.) adatközlő

¹³ A határmódosítás lehetőséget adott arra, hogy a határ mentén élő lakosság a két ország között optálhatott – szabadon választották a hazájukat. A muzslyai tanyatelepek telekkönyvileg nem voltak rendezve, a Kincstár tulajdonát képezték. Az új hatóság rendelettel kitelepítette a 81 muzslyai tanyatelepeket, és a szerb optánsoknak és önkénteseknek adományozta.

¹⁴ Barta Mihály (1922. 10. 16.) adatközlő

¹⁵ Nagy József (1926. 07. 25.) adatközlő

¹⁶ Parigrósz Károly (1928) adatközlő

¹⁷ Révész Erzsébet (1929) adatközlő

¹⁸ Kósó János (1929) adatközlő

¹⁹ Deonica – Diószeg. Úgy nevezték a tanyavilág egy területét. A települést két házsor (22 ház) és 16 tanya alkotta.

²⁰ Gombos Margit (1930. 03. 02.) adatközlő

²¹ Labanc Mária (1930. 03. 07.) adatközlő

²² Tisza István gróf, politikus, miniszterelnök. Született Pesten 1861. 04. 22-én. Meggyilkolták Budapesten 1918. 10. 31-én.

²³ Papp Ágota (1935. 01. 20.) adatközlő



ülnek: Bodócsi József (1922), Barta Mihály (1922), Révész sz. Süli Erzsébet (1929), Gombos sz. Viola Margit (1930), Labanc sz. Papp Mária (1930), állnak: Szarvák Imre (1939), Szarvák sz. Rúzsa Julianna (1938), Palatinus Aranka, az est szervezője, Hallai Zoltán, Muzslyai Helyi Közösség tanácsának elnöke, Lábad sz. Bíró Ilona (1935), Fiser István (1937), Papp sz. Parigrósz Ágota (1935), és Dobó József, az est szervezője.



Gombos sz. Viola Margit (1930) elkészítette a Gombos-tanya makettjét

Faragó Mátyás naplója a pápai altisztképző „oskolából”, 1917

Kovács Mária, Kispic

A pápai altisztképző iskola hallgatója Faragó Mátyás – ahogy ő maga írja – „huszár honvéd” Szalatornyán (amely ma Kispic résztelepülése) született 1892. február 5-én, jómódú szülők gyermekeként, akik földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak. Apja Fábián, anyja Bata Emerencia, római katolikus vallásúak. A hadseregbe 1913. október 6-án vonult be Szabadkára a Magyar királyi 4. huszárezred kötelékébe.

Az első világháború kitörésekor a mozgósítás (július 28.) után, augusztus 21-én indult el csapattársaival a galíciai harctérre. A frontról 1918. november 14-én jött haza. „1914 őszén volt parancsnokaim: Gombos ezredes, Sléter alezredes, Tisza tizedes, Kovács tizedes, Tilk, Takács, Kocsik, Szoboszlai, Hovanecz Kristóf, Barczy, Vajda főhadnagyk.”

A napló 64. oldalán írja: „Amióta a magam karján vagyok, azóta a termett búzárt 1927-ben összeírtam, összesen 208.89 kilo búza.” A 65. oldalon: „1922-ben jöttem le ide lakni.” Ez a családi ház, ahol a lánya, Irma nevelkedett. 157. oldal: „1922. III. 11-én a juhász elhajtott 67

birkát.” Ezen bejegyzésekből következik, hogy jómódú földművelő és állattenyésztő volt.

Faragó Mátyás naplója, melyet a pápai altisztképző iskolában vezetett 1917. április 15. és október 15-e között, 2001-ben került hozzám, amikor a lányánál, Biacs Edéné született Faragó Irmánál – aki özvegyen élt a szülői házban – adatokat gyűjtöttem egy készülő munkámhoz.

A naplóba tintaceruzával jegyzetelt. A szavak zömmel egybefolynak. Írása aránylag szép. Az írásjeleket: vesszőt, pontot kevés kivétellel rövidítéseknél alkalmazott, kérdőjelet, felkiáltójelet, kettőspontot alig, dupla mássalhangzót nem használt, teljes zárójel, jobb zárójel főleg számjegyek után fordul elő. A könnyebb érthetőség érdekében a szöveg szerkesztett változatát olvashatják az alábbiakban.

Az eredetileg 160 oldalas naplóból több lap hiányzik, ezért a kiképzés menete hiányos. A tantárgyakon kívül több mint száz magyar nóta és katonadal, illetve csak azok címe, valamint az I–IX. huszárezredhez tartozó tisztek, huszáraltisztek névsora, katonaságának ideje és a tantárgyakhoz kapcsolódó több oldalnyi rajz van bejegyezve.

A kiképzés menete: Kovács János főhadnagy úr tantárgya

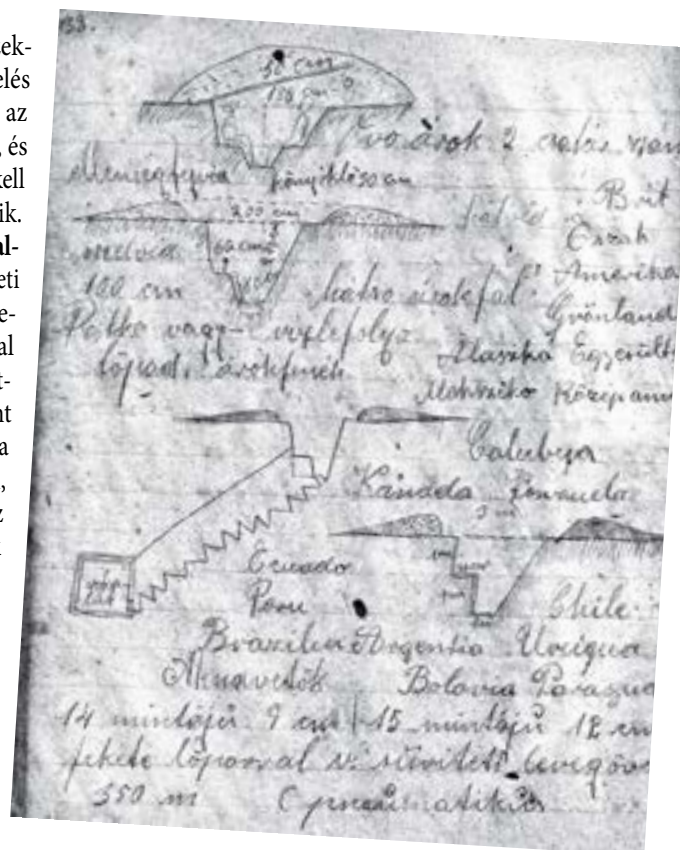
Nagy távolságra akkor tüzelünk, ha a harcviszonyok megkövetelik (pl. védelem). Nagyon fontos megfigyelni a határt, a célszakaszokat, céltárgyakat pl. előre futó tartalékok, lovasrohamok, tüzéség, géppuska, ezekre kell odafigyelni, ezek az ellenséges oldal legveszedelmesebb bevetései. Vagy ha közeledő, átkaroló ellenséges csoportokra kereszt-, vagy oldaltűz által nagy hatást érünk el, és végül oda, ahová rajtaütéssel be akarunk törni. A céltárgy gyakori változtatása a hatást szétforgácsolja, ezért az össztűzet alkalmazzuk.

A tűz gyorsasága függ a harci céltól, a szükséges hatástól, a mutatkozó céloktól, és a rendelkezésre álló lőszertől. Nagytávolságra és kevésbé látható célokra lassabban kell tüzelni. Ha a harc hosszúnak bizonyul a lőszerrel takarékoskodni, vagy elszórt célokra kell tüzelni, ilyenkor a tűzet

egyes rajokkal, vagy lövészekkel kell fenntartani. A tüzelés akkor legyen gyorsabb, ha az ellenség közelébe kerülünk, és végre legyőzzük. A tüzet be kell szüntetni, ha a céltárgy eltűnik.

A szakasz tüze a rajvonaltól: a szakaszparancsnok vezeti a tüzet és felügyel a tüzfegyelem betartására. Az arcvonal mögötti altiszt ebben támogatja. Tűzet saját belátása szerint csak akkor kezdhet meg, ha a szakasz önálló helyzetben van, kötelékben csak akkor, ha ez a harcra kiadott parancsnak megfelel, vagy ha meglepetésszerűen bukkan az ellenségre és a késedelemből veszély származhat.

A céldobópálya és lövészárkok



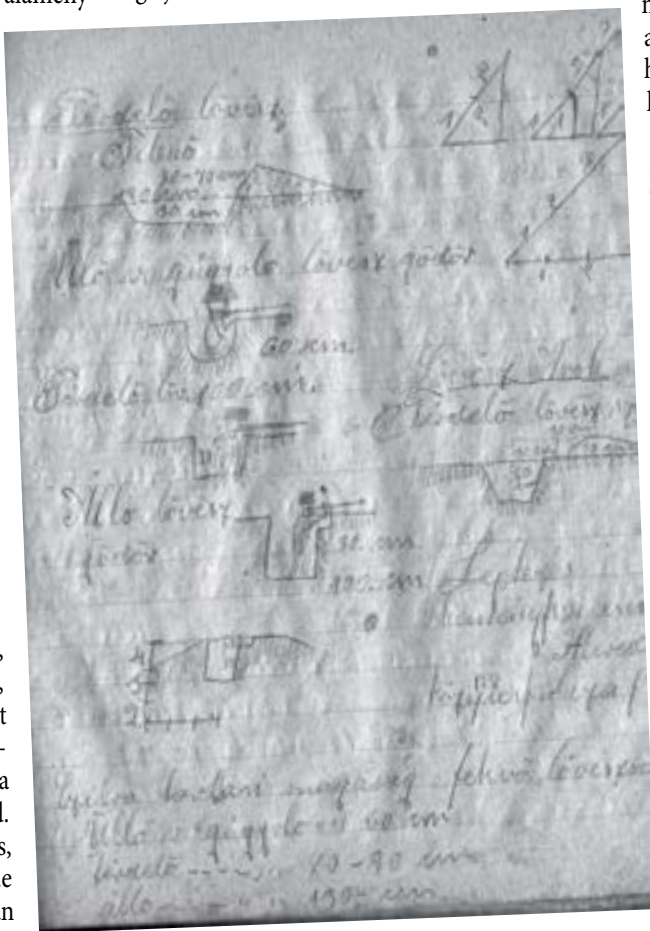
A rajvonalba a szakaszparancsnok a tűz megkezdésére: **Tüzelni!** figyelmeztetőt ad, megjelöli a céltárgyat, az irányzékállást, esetleg a célpontot, mire a csatárok kész állapotban, lövésre helyezkednek, és a tüzelést megkezdik. Ha a tüzelési állás fedezve elérhető, és ha az ellenség megerősített állásban van, az összes előkészületet a katonák fedezése mellett kell megtenni, hogy a tüzelési állás elfoglalásakor rögtön tüzet lehessen kezdeni. Ha az irányzékállást ösztüzekkel köll megállítani, akkor a szakaszparancsnok a Tüzelni! parancs után pl. első szakasz ösztűz, vagy első és második raj ösztűz figyelmeztetőt adja, és ugyanúgy vezényli, mint a zárt osztagnál.

A tűz beszüntetése a **Tűzet szüntess!** vezényszóra, vagy jelsípall adandó meg. A vezényszót és a fűtventést valameny-nyi tisztas ismétli, azon kívül, a vezényszót minden egyes ember tovább adja a mellette valónak. A kötelékében a „tüzet szüntess vezényszó” csak a rajvonala valamelyikére vonatkozik pl. második szakasz, harmadik szakasz, ezt a középjárór szavai előzik meg, ezt is tovább kell adni. Ha a tüzet rövid időre félbeszakítjuk, a puskák megtöltetnek, a záró csapó becsukatik, a legénység a tüzelésre készen marad, amennyiben a szakaszparancsnok **fedezést** nem rendel el. Az újabb céltárgy megjelölése és az irányzékállás helyesbítése után elhangzik a vezényszó: **Továbbtüzelni!** A rajparancsnokok a helyet úgy válasszák meg, hogy a tűzhatást megfigyelhessék, gondoskodnak a parancs nyugodt végrehajtásáról. Példát adva buzdítanak, és csak akkor lőnek, ha ez által a tűzvezetés nem szenved.

Roham gyakorlat szükséges, ahhoz, hogy a megrendített, de még helytálló ellenség állásában elzárt úton, futással őket szurony-nal megsemmisítsük. A szakaszparancsnok dolga, hogy a rohamra alkalmas pillanatot felismerje és felhasználja. Önálló századnál a századparancsnok rendeli el a rohamot. A rajvonala egyes szakaszainak előre törése saját elhatározásból csak akkor történhet meg, ha erre kedvezőbb körülmények kínálóznak, melyeknek kihasználása mulasztás lenne. Minden parancsnok, aki rohamra határozta el magát, minden eszközzel igyekezzék elhatározását magasabb parancsnokának leggyorsabban jelenteni.

Roham távolság függ: I. a helyzettől. II. a legénység erőállapotától. III. az ellenség tűzhatásától. Ha az ellenség tüze még hatásos, úgy a rohamtávolság nem lehet nagyobb, mint egy szökellés hossza. A roham távolságot úgy kell megszabni, hogy egyhuzamban és teljes erőben törhessünk az ellenségre. Amennyiben a szuronyok még nincsenek föltűzve a legénység egymásután tűzi föl, anélkül, hogy a tüzelés megszakadna, vagy gyengülne. Rohamkor a következőket kell vezényelni: **Tűzet szüntess! Roham! Azután Előre! Rajta!**

Mindenki teljes futásban Rajta! kiáltásra, az ellenségre tör. Ha az ellenséget meg akarjuk lepni, akkor csak az utolsó pillanatban kiáltjuk: Rajta! Önállóan harcoló szakasznál rendszerint egy rész tüzel, támogatja a rohamot.



A lövészárcok mérete

Ha az ellenség roham alatt szurony-nal ellentámadást intéz, akkor azt azonnal erős puskatűzzel kell vissza utasítani. Kézitusában minden ember igyekezzék annyi szúrást adni, amennyit csak bír. Esősorban azokat kell megtámadni, akik még helyt állanak. A tiszték kiáltással buzdítják a legénységet a szuronyhasználatára, aki helyt marad, az a győző, aki megfutamodik, az a legyőzött. A hátráló ellenfelet tűzzel kell üldözni.

Kriszt Károly Ferencz főhadnagy úr tantárgya

Közelharc eszközök: 1) Kard, szurony, pisztoly, fokok. 2) Kézigránátok, bombák. 3) Gránátvetők, aknavetők. 4) Gáztámadás. 5) Lángszórók. 6) Fényszórók. Kézigránát típusok: közönséges kézigránát, cső-kézigránát, a mienk a nyelv-kézigránát, tojás-kézigránát.

Füstbomba: fehér, sűrű ködszerű füst, mellyel leplezzük bombadobó embereink előrenyomulását.

Bűzbomba: tartalma izgatóhatású, és meggátolja az ellenséget, hogy saját előrenyomuló embereinkben kárt tehessen. C1 anyag, 300 körterületen belül lévő emberek kb. 4 órán át könnyeznek ettől a gáztól. Ember szervezetére egyébként nem ártalmas. A füstbombát a bűzbombától az által lehet megkülönböztetni, hogy a bűzbombára egy vörös karika van mázolja.

Ellenség felderítéséhez: anyagi előkészítés. A személy előkészítése. Tüzérségi és aknavető előkészítése. Poggyász és tölténytáska nélkül. Töltények a zsebben. Kenyér a zsákban. Acélsisak. Puska vagy ismétlőpisztoly, két nyakba akasztható homokzsák kézigránátokkal. Minden homokzsák fenekén 4-4 üres homokzsák beépítés céljára. Drótvágó olló, balta, gázlarc tartalékbetéttel, kenyértarisznnya tartalékadaggal, két tábori kulacs, zászlócskák, bőrzött nadrág és zubbony szükséges.

Gyűjtás: a kézigránáton a nyelv alsó részén lévő kálványozott vászonszalag elálló csücskét a bal kéz hüvelyk- és mutató ujjával megfogjuk, és azt bal felé letépjük, és a kupakot lehúzzuk. A kézigránátot a dobó arca elé emelve függőleges helyzetben tartja. A nyelét lefelé megrázza, hogy az elrántó karika kiessen s az ehhez erősített elrántó zsinógot, megmarkolja. A kézigránátot tartó kezét jobb combjára támasztva, ujjakkal lefelé erőteljes húzással, nem hirtelen rántással, hanem nyugodtan begyűjt, és hangosan számol: 21, 22, 23, azután a kézigránátot egyenesen és magasan a pályán kifeszített dróton felül a kívánt távolságra dobja. Az oktató megfigyeli a dobást és beszámol az eredményről: jó vagy rossz volt-e a dobás, az utóbbinál megmondja, hogy milyen hibát vétett a dobó. Ezután a dobó a helyére megy és a felszólított következő szám leg-

kinek és hová küld? Szakaszparancsnoknál jelentkezik. Meggyőződik az emberek és a lovak egészségéről. Lovakkal üggetésben nagykort kell tenni, nem sánták-e, milyen a vasalás állapota. Gondoskodni kell tartalék vasról, tartalék lőszerről, lóálmásházáról, ébresztés, indulás és érkezés idejéről, hely előkészítéséről, távcsőről, delejtűről. Tájékozik a menetvonalról. Reggel zabolás, szénázás, itatás, nyergelés.

Támadó tűzfegyelem és tűzvezetés: szakasz-szakasz ellen, támadó feltevés szerint. Ellenség visszavonul Tarnopol irányába. Kis erőt, például az utóvédet, a szakasz üldözi. Irány megadása és támadás a dombon lévő ellenségre a bal és közép járőr. Raj kiterjedése csatáronként 10+. Jobb járőr irány a dombon lévő fa. Jeladás tüzelésre. 1) Élénken tüzelni. 2) Lassan tüzelni, járőrként előnyomulni. 3) Igen élénken tüzelni – lassan tüzelni, tartalékot bevetni, karjel. 4) Huszárok, jó lövők, tüzelni a mozgó alakokra. 5) Igen élénken tüzelni a visszavonuló ellenségre. 6) Tüzet szüntess! Előre! 7) Tüzelni az ellenségre 300+ élénken tüzelni, csatáronként előre. Előre csúsás! Szuronyt fel! Roham! Kézigránát, kövek.

Tudnivalók a géppuskáról: kétféle ismerünk: a 7-es mintájú Svarczlosen, és 7/R-es mintájú önműködő Svarczlosen-féle géppuskát, amely a 7-es mintájú állványból és a 7-es mintájú puskából áll.

A puska fő részei: 1) cső, 2) hűtőburok, 3) tok a tokfődéllal, 4) irányzék a célgömbbel, 5) olajozó, 6) závarzat a hűtőemelővel, 7) az elsütő készülék kör rugóval, 8) adagoló az adagolótokkal.

Az állvány: három lábból, három kihúzható segédlábból és három iránygépből áll.

Rögzített szórás alkalmazunk szorosoknál és hidaknál.

Irányzás: Csőemelés és süllyesztés a hajtókerék segítségével, rögzítés a szorító szárnyas csavarral történik. Oldal eltevése: a csúsztatónak eltolása a csúsztatósínen, rögzítés a csúsztatósín szorítóval. Függélyes eltevésnél határoló fogassín-rögzítőkkal. 1) A cső éles és gyakorló. A nyolcszögletű közönséges karabélycső puskaként: A, B, C, D, E, jelzéssel. A) Puskában! B) Puskás a lovon! C) Lőszer a kocsin! D) Gyakorlócső a burkolatnál csavarmenettel, középtűt 4 mm-re szűkül. A kötőburok a csőhűtésére szolgál, ehhez nyolc liter víz szükséges. A keletkezett gőzt a gőzcsővel vezetjük hátra, hogy a ruhánk vizes ne legyen. A gőzszabályozó szállításnál merőleges, a lefelé álló cső mellett. E-n a lefelé álló cső, ez mellett a D-n áll a 7/12 mutatója. Az irányzékdob távolság beosztása 100 + senkint 400-ig 50 + senkint. Az olajozó 3

deci olajjal, a 7/12-es mintájúnál 6 deci olajjal. A 7/12-es térnél 5000 lövéshez elegendő olajozó minden előre mozgásnál spriccel, melyet a zárótömb jobb oldalán lévő szemölcs mozgat.

Závarzat: 1) zárótömb, 2) külső emelő a töltőemelővel, 3) belsőcsukló, 4) ütőszög az elsütő kilincssel, 5) az elsütő készülék a lökör-rugóval. Ha a rúgás biztosítékot bal hüvelykujjammal nyomom, ez által az elsütő sín, amelyet hátrafelé húztam, kiemeli az elsütő kilincset fogó zárótömb bal oldali pofáján lévő összes szorítót és a lökör-rugó az ütőszöget, előre vágja.

Adagoló: az adagolót a zárótömb balra forgatja. Ismétlésre kettő fok közötti részt fordít.

Ebből hátramenésnél 2/3 részt, előre menésnél 1/3 részt. Egy egész kiürítésnél az adagoló bal hátsó részén kiürít, ha az emeltyűt benyomom, azáltal az adagoló jobbra fordul, és a hevedert jobbra kiránthatom.

A lövedékek elosztását tekintve megkülönböztetünk: kistávolság, középtávolság és nagytávolság hosszát.

Belővés: 1) először, ha a becsapódás a cél előtt jó, 2) hátulról, ha az előbbi nem lehetséges és hátrafelé a terep emelkedik, vagy saját csapatunk előrenyomulásban van, 3) belekerekedés vagy ráközelítés, ha a terep jó fölcsapódást mutat, 4) tereptárgyra menésnél 10%, becsülésnél 20% hibát követek el, ezt hozzáadom, illetve levonom a becsült vagy mért távolsághoz. Az éjjeli beállítást nappal becélzom a dróting térd magasságban 200-as irányzékkal, és ugyanígy térd magasságban oldalról 500-as irányzékkal. A lapokat lecövekelem, oldalról beirányítom, hogy saját rajvonalamba ne lőjek. Ezt rögzítem a csúsztatósínen határoló szegekkel és függélyes szórásnál a fogas ívrögzítőkkal.

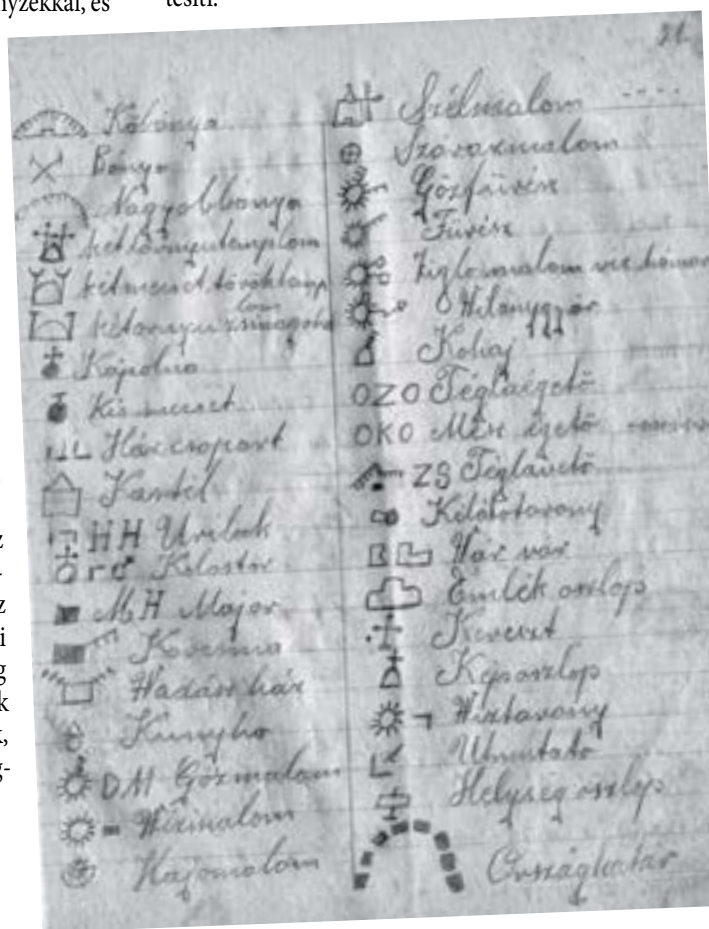
Wolf József tiszte-lyettes úr tantárgya

Előjáróink mindazok, kiket velünk szemben a parancsadás joga megillet. Ha két egyenlő rangú ugyanegy osztaghoz nyer beosztást, a rangban idősebb a parancsnok, illetve az előjáró, hacsak e szolgálati beosztásukra más intézkedésig nem kerül sor. Feljebbvalóink mindazok a katonai egyének, kik nálunknál magasabb rangfokozatot viselnek.

Mit nevezünk szolgálati útnak: szolgálati útnak nevezzük, ha pl. valamely katonának kérélmé, panasza vagy jelenteni valója van, az fokozatosan vitessék alulról fölfelé azon parancsnokig, kit az illető ügyben az eldöntés vagy parancsadás megillet. Felülről lefelé hasonlóan járunk el: valamely parancs vagy meghagyás ahhoz juttassák, akinek azt végre kell hajtani. Ezt szolgálati útnak nevezzük.

Az altiszt milyen parancsnoksággal bíztatik meg? Lehet szakaszparancsnok, járőrparancsnok, őrpáncsnok, szállítmányvezető, készségparancsnok, pajtásági parancsnok, napos tizedes, küldöncparancsnok stb.

A napos tizedes közvetlen ébresztendő, majd a század szobájába megy, a legénységet ébreszti, összeírja a betegeket, azokat, akik a kihallgatásnál meg kell, hogy jelenjenek. Mindezekről a szolgálatvezető őrmesternek jelentést tesz. Ő állítja elő a gyengélkedőket orvosi vizsgára, ügyel a szállás vagy a század tisztaságára. Felügyeli a szakácsokat, hogy az étkezést idejekorán elkészítsék, és a távollévők ebédje meleg helyre félretettesék. Ő felügyel a századnál lévő foglyokra. Ha egy ember a laktanyából távozik, köteles kivizsgálni, hogy miért van kimenőn. Takarodókor ellenőrzi a legénység létszámát este, hogy engedély nélkül nem hiányzik-e valaki. Éjfélkor köteles ébren maradni, ekkor a szolgálatot az ügyeletes huszárnak átadja, aki ébresztőig a szolgálatban helyettesíti.



Napos tizedes kötelessége a lövész-árokban: felügyel a figyelőőrökre, a munkásokoztagra, a készségre, étkezésre, pihenőcsapatra. Felügyel a drótörökre. Ő állítja össze az őrség főlváltásához a kijelölt embereket. Ezen szolgálatában az ügyeletes huszár segítkezik. Riadónál a legénységet ébreszti. A tiszturak beérkezéséig átveszi a századparancsnokságot. Elrendeli a legénység és a lovak szereléseit, lehetőleg egy helyre vitelét. Az ügyeletes huszárt kiküldi a tiszturakért. Szükséghez képest a tiszturak beérkezésére fedezéket küld. Tehát mindenről gondoskodik, míg a tiszturak be nem érkeznek.

Szállítványparancsnok kötelessége: ember és ló létszámának számba vétele. Ha folszerelési cikket szállít, ennek pontos átvétele, illetve darabonkénti átolvasása. Az emberek és lovak felszerelése, egészségi állapotuk megvizsgálása. Élelmezés a legénység és a lovak részére. Menetlevél, élelmezési jegy és egyéb iratok biztosítása. Vonatindulásra a folszerelés kiszállítása. Bevagonírozásnál a nyugodtabb lovakat előre helyezni, lenyergelni, a szerelvényt úgy elhelyezni, hogy semmi és senki ki ne essen. A lovakat rövidre kötni, hogy a fejüket a kocsi fedélzetébe ne üssék. Jegyváltás. A legénység figyelmeztetése, hogy engedély nélkül senki el ne távozzon. A lovakat megitatni. A vödöröket tiszta vízzel megtölteni. A lovakat zabolni, szénázni olyan helyen, ahol a vonat hosszabb ideig áll. Megérkezés előtt egy órával a legénységet figyelmezteti a szerelékük és ruhájuk rendbe hozására, azután felnyergelteti a lovakat. Megérkezéskor a lovak egyenkénti kivezetése a vagonokból, átvizsgálja a legénység és a lovak felszerelését. A tethelyre megérkezéskor a legénységet és a lovakat minden felszereléssel együtt átadja az őket megillető helyen. A lovakat egészségügyi szempontból a bekötés előtt az állatorvossal vagy a patkolókováccsal megvizsgálattja. Az iratokat az irodában átadja.

Készségparancsnok kötelessége: az embereit teljes felszereléssel lehetőleg egy helyen tartja úgy, hogy bármely percben harcba léphessen. A legénységnek minden kényelem meg van adva.

Pajtásági parancsnok kötelessége: az alárendelt legénység között a fegyelmet fenntartani. Felügyel a felszerelésükre, ruházatuk tisztán és rendben tartására, a testi tisztaságukra, fegyverzetükre, a lőszer rendben és tisztán tartására, az elhelyezésükre, étkezésükre. Ha egy emberén észreveszi, hogy nem jó színben van, orvos elé állítja. Továbbá felügyel a ló ápolására, arra is, hogy a lovak az előírt zab- és

szénaadagot megkapják. Felügyeli a lovak állatorvosilag előírt kezelését. Pajtáságáról pajtásági lajstromot vezet.

Riadó esetén: lehető leggyorsabban a legénységet és a lovakat teljes felszerelésükkel egy helyre gyűjti. Elrendeli a málházást páronként, mégpedig az ügyesebb embert a kevésbé ügyessel. Aki a málházással elkészült, a lovát azonnal felnyergeli megeresztett hevederrel, és a gyülekezőhelyre siet. Itt minden ember a lovát megnyergeli, szerelékét átvizsgálja, úgyszintén a pajtásági parancsnok is átvizsgálja a folszerelését, fegyverzetét és lőszerét. Mindenki lóra ül és a beosztott helyére zárkózik.

Harctéren karabélyonként 30 darab lőszer a három tölténytáskában, 60 darab a gürtnin, 30 darab a málhakocsin, 50 darab a lőszeroszlopnál, 30 darab a málháslóvon.

Puskagolyó átütőképessége: föld 75 cm, fa 60 cm, kőfal 30 cm, hó 2 m, homok 30 cm, homok, ha zsákban van 50 cm.

Újonckiképzésnél a karabélyoktatás: 1. karabélyismeret, célgömb, irányzékállítás, billentyűelsattantás stb. 2. töltés, tüzelés, töltényrejtés, célbatartás, állás stb. 3. hibaháromszög. 4. gyutacslovészet és végre az elemi lőtérre éles lövés.

Őrparancsnok kötelessége: minden őrhelyre három ór kell: egy nappal, egy éjjel, egy pedig átvizsgálja a ruházatot, szerelékét, fegyvert és a töltényeket. Őrségváltás: az új őrség a régi őrséggel szemben vezetendő. Ha azonban erre nincs elegendő hely, akkor a régi őrségtől balra. Az új őrség 30 méterre közeledik a sorompókhoz. Vezényszó: fegyverbe! A két őrség egymásnak fővetéssel tiszteleg. A két őrparancsnok elvégzi az őrszemek váltását, majd az őrhelyiségben az új őrségparancsnok átveszi a berendezést. A régi őrség teljes felszereléssel, fegyverrel fővetés oldalra, és elvonul a sorompókhoz. Az új őrség parancsnoka az őrszobában adja ki az utasításokat, jelöli ki a küldöncöt, jelentéseket olvas. Az őrségnek egyharmada aludhat, különösen azok, akik legutóbb lettek felváltva.

Minden vezénylesnél az őrség elnevezése a vezényszó előtt mondandó:

Magyar királyi 4. honvéd huszárezred pótszázad

Reggeli jelentés: Benkő alezredes. N. Őrség.

Hely és keltezés: Pápa, 1917. április 15. Éjjel előfordult események.....

Járőrök.....

Küldöttek.....

Amikor az őrséget megvizsgálta a helyőrségi ügyeletes tiszt: éjjel 12 órakor.

N. N. tizedes őrparancsnok.

Lovas oktatás: helyes nyergelés, a nyereg és a szerszám ismerete, szár és kéztartás

ismertetése. Kezdő lovasokkal nagykoron foglalkoznak, tekintettel a gyors kiképzésre. Eleinte kevés üggetéssel lovagoltatni, hogy a lovat a nyereg fel ne törje. Addig gyakorol, míg megtanulja a szabályos ülést a nyeregben. Ha az oktató látja, hogy az osztat lépésben, lassüggetésben, szabályos ülésben marad, akkor fokozza az ütemet mindaddig, míg a szabályos ütem gyorsaságát el nem éri.

Ülés lóháton: mindkét ülőcsont erősen és egyformán, farcsík-csont függőlegesen, ha a csípők hátrafelé eltérnek, akkor a hát meggömbül, a comb felemelkedik, a térd előre esik (székülés). Ha a csípő előre jön, akkor a comb hátra, egyensúly elvész (vállülés), a hát hajlékony. Fegyverek kezelésénél fontos a hát szilárdsága. A ló előrehaladásának mozdulatainál a vállak természetesen tartandók, fej egyenesen, felsőkar testhez közel, könyék derékszögben hajlítandó, a kéz gömbölyű, a hüvelykujjak szemben egymással, a combok és térdek laposak, az alsó lábszárak szabadon legyenek. Mozgó boka. Sarok lefelé. Helyes kengyelcsatolás. A csizmasarok a varrásnál három ujjal magasabb legyen.

Fordulatok: belső szár, mely közép-re húzzatik, külső kissé enged. Belsőcomb heveder mögé, és külső heveder mögé. Lóhátra kapás előtt minden szerszámot le kell ellenőrizni.

Lépésmenetek: a lovakat körbeállítani, ahogy azt a körhajlítás megengedi. Belső szár, rövidít. A külső szár annyit enged, hogy mind a négy, illetve két szár egyformán legyen meghúzva. A ló fejét úgy állítja, hogy ha a huszár lepillant, lássa a ló belső szemboltját. A belsőcomb a hevederen, a külsőcomb a heveder mögé, a ló hátulját tartja, hogy az a körön maradjon.

Üggetés: élénk, egyforma ütem a megparancsolt távolság pontos betartásával, ez képezi a lovarda fegyelmét. Arra kell ügyelni, hogy a ló ne húzzon a szárazon többet, mint amennyit a comb tud hajlítani és a ló vérmérséklete megenged.

Rövid vágta: mind a négy, illetve két szár kitart a hátsó külső láb felé, a felső test-súly és a külsőcomb a ló hátulját benyomja. Amikor a külsőcomb nyomásának a ló enged, a kézsuklóban könnyedén szárat enged, egyidejűleg a belsőcombbal megnyomja, és az által a ló beugrik.

Vágta: a lónak nyugodtan, hosszú szárral kell menni. A lovas jól üljön, és a szárazban kapaszkodjon, keze a kápa fölött maradjon. Mindhárom módon karabélyfogás, töltés, tüzelés. Jelentés, parancsátadás gyakorlása.

Lépésben a ló menetek: 140 lépés, ügetésben 300 lépés, vágtaban 500 lépés, rajban, amilyen gyorsan a ló bír vágatni. Az iskolában sokszor gyakorlandó a száraz megeresztése, rövidítése, hosszabbítása, jobb vagy bal kézben tartása, száratat oldal kézben, a jobb kéz segítőállásban tartandó.

Kengyel igazítása és megbírálása: először is megnézem, hogy a nyereg a lónak a háta közepén fekszik-e. Nincs-e jobbra vagy balra lehúzva. Ha a nyereg helyesen fekszik, csak azután nézem meg a lovat előről. A kengyelcsatlakozás helyes, ha a helyes lábtartás mellett a kengyeltalpa a csizmasarok varrásától három centivel feljebb van.

A lovas szakasz alakzatai: szakasz szélessége: ahány lovas van az elsősorban. Ezen szárnyak, mindkét szárnyon huszár, adva van pl. 12 lovas, akkor 14 lépés, ha 14 lovas, akkor 16 lépés, és így tovább. Szakasz mélysége 13. A legkisebb szakaszban 18 lovas kell, hogy legyen. A szakasz felállítása vezényszóra történik: **Szakaszba!** Ha azonban a szakasz már be van osztva, s egyenként gyakorolnak, akkor a vezényszó: **Gyülekező!**

Erre a vezényszóra: **Rövid!** föl a fő, a testsúly a külső ülőcsontra adandó, mind a négy szár meghúzva a külső hátsóláb felé.

Vezényszó: **Vágta!** Erre a külsőláb a heveder mögé jön, mind a négy száron a kézcsuklóból engedek, a belső láb a hevederen a lovat megnyomja, s ez által a ló beugrik, és azután ülést igazítok.

Tisztelgések különféle testhelyzetben: Ha a katona megy, jobb kézzel, karddal: kardot vigyázban fog; jobb kézzel; sapka nélkül, fővetéssel; ha bal kézben visz valamit, jobb kézzel; jobb kézben visz valamit, bal kézzel; mindkét kezében visz valamit, fővetéssel; lovat hajt vagy vezet, fővetéssel tiszteleg. Vonatban, villamoson ül, ülve; ha egy szobában vannak, karddal bemegy, sapkáját fent hagyja, szabályosan tiszteleg. Úgy sapkában, mint sapka nélkül legénységi állománynak tisztelgésnél meghajolni nem szabad, ez csak tiszturaknak van előírva.

A tábori lelkésznek is tisztelgni kell. Éllovas, összekötőlovas járőr tiszteletadást nem teljesítenek.

Két csoport egymással találkozik, egymásnak **Fővetés!** – vezényelnek.

Egy csoport: fővetést hadnagytól fölfelé teljesít.

Orvosoknak, állatorvosoknak szóval, tisztviselőknek nem vezényel fővetést, csak tiszteleg.

Az őrségek tiszteletadás végett fegyverbe lépnek.

Ha az őrség előtt Oltáriszentséget visznek, Őfelségig, tisztelgni kell.

A legfelsőbb uralkodóház tagjai előtt, tábornokok előtt, bíbornokok előtt tisztelgés.

Ha egy csapatot tiszt úr kivont karddal vezet, tisztelgés.

Reggeli, déli és esti imához, vagy ha a felváltás közeledik, tisztelgünk.

Szakasz mélysége: ahány lovas van az arcvonalban lovasonként, pl. 12 lovas 15 lépés, 14 lovas 17.1/2 lépés, 16 lovas 20 lépés, 18 lovas 22.1/2 lépés. Ha azonban a gyakorlati szabály azon részéhez ragaszkodunk, hogy a kengyelvas között féltenyérnyi térköz legyen, akkor ahány lovas van az arcvonalban, hozzáadunk még kettőt, és ennyi lépés, pl. 12 lovas 14 lépés, 14 lovas 16 lépés stb. 1 ló hossza 3 lépés, a szélessége 1/4 lépés. Négyes tagoszlopban az osztag mélysége ahány lovas van benne kettesével, kétannyi.

Rendi fenyítések: 1) Laktanya-, tábor- vagy szállásfogság. 2) Szigorított fogság; nap-pal foglalkozás, éjjel zárva. 3) Magánfogság, magánfogdában tartandó, dohányzás tilalma, kemény fekhely, hetenként háromszori böjt. Két napra terjedő fenyítésnél egyszer, öt napra kétszer böjt. 4) Szigorú fogság; a magánfogsággal egyenlő, csak minden harmadik napon a fogda elcséjtése elmarad. 5) Egyszerű fogság. 6) Szobafogság.

A Pápan készült csoportképen lévőkhé névsora, amely nem csak a naplóban, hanem a fotó hátoldalán is olvasható:

Első ezred: Gál Géza Pál szakaszvezető, Kun Zsigmond tizedes, Csató Lajos tizedes.

2. ezred: Ancsin Pál őrmester, Benyó András szakaszvezető, Kovács János tizedes, Temesi János tizedes, Szilágyi János tizedes, Hirkó Mihály tizedes, Nagy István tizedes, Ölyus Lajos járőr, Lajos? Lajos járőr, Lajter Péter huszár, Lénárd Imre huszár, Szűcs János huszár.

3. ezred: Császár Mihály szakaszvezető, Katkó Mihály tizedes, Nagy József tizedes,

Vars Péter tizedes, Oláh Sándor tizedes, Fürűcz János tizedes, Szél János tizedes, Lelik Imre járőr, Kovács Imre huszár, Kocsis Ferenc huszár, Csernák János huszár.

4. ezred: Horvát István tizedes, Kovács Sándor huszár, Márki Lőrincz huszár, Dörner Péter huszár, Szász Sándor huszár, Pertl Mihály huszár, Faragó Mátyás huszár, Gálfi Sándor huszár, Oravecz János huszár, Takács János huszár, Nejzer József huszár,

5. ezred: Szoboszlai András huszár, Kocsik Pál huszár, Hovanecz Péter huszár, Tisza Péter tizedes, Tilk György huszár, Kristóf Lajos huszár, Bárczi István huszár, Hajda Ferenc járőr, Takács János huszár, Urbin Péter huszár, Kovács Péter tizedes, Fonagy Lajos huszár.

6. ezred: Horvát István szakaszvezető, Jámbor Ferenc tizedes, Heider Imre tizedes.

7. ezred: Lőrincz István tizedes, Német Elek huszár, Német János tizedes.

8. ezred: Juhász János szakaszvezető, Horvát József tizedes, Dobrai János járőr.

9. ezred: Kibédi Albert huszár, Diószegi Mihály huszár, Olajos Lajos járőr, Kacsó Mihály huszár, Széplaki Zoltán huszár, Szeidl Antal huszár, Bíró Barabás huszár, Lovász Ferenc huszár, Petricz György huszár, Léhner Menyhért huszár.

Faragó Mátyás unokája, Jankovics Emma elmondása szerint nagyapja a hazatérése után sem heverte ki a fronton töltött éveket. Az éhség meg a hideg nagyon megviselte. Sokat betegeskedett, mert a veszélyes kór, a TBC megtámadta legyengült szervezetét. A gyógyszerek némileg javítottak egészségi állapotán, de újabb tünetek jelentkeztek: szív-élgtelenség és asztma. E két súlyos betegség következtében, 1950. május 22-én elhunyt. (Halál oka: Szívasthma. A kispiai anyakönyvi hivatal elhalálozási anyakönyvében a 17-es szám alatt van bejegyezve.) ♦



Csoportkép a pápai altisztképző iskolában

„Pedig én katona akartam lenni”

K. József visszaemlékezései a Nagy Háborúra

1914–1918

A Forum kiadó gondozásában megjelent a Létünk könyvek sorozat második kötete: „Pedig én katona akartam lenni” K. József temerini születésű újvidéki asztalos első világháborúról írt visszaemlékezésének teljes, gondozott szövegét tartalmazza. A kiadó a könyvet naplóként határozza meg, bár műfaját tekintve közelebb áll az emlékirathoz. A szerző visszaemlékezéseit az 1940-es évek elején az emlékeire és az első világháború alatt készített jegyzeteire támaszkodva öntötte végleges formába. A háborút először hadtápalakulatnál kocsisként, majd 1916-tól katonaként végigszolgáló K. József visszaemlékezései már 2010-ben megjelentek folytatásban a Létünk folyóirat hasábjain, de a nyomtatásban kicsit több mint száz oldalnyi szöveg egységes kiadására csak 2014 végén került sor. A szöveghez a gondozást és nyomdai előkészítést végző Csorba Béla és Ökrész Károly írt egy rövid előszót, amelyben „értelmezik” K. József művét, és hasznos adalékokkal szolgálnak az olvasó számára. Az előszóban olvashatunk a K. család történetéről – egy az 1800-as évek eleje óta bognárként és asztalosként dolgozó iparos család –, röviden felsorolják az első világháború azon eseményeit, amelyek befolyással voltak a szerzőre, majd felsorolják és megindokolják a szöveggondozás során az emlékiratban elvégzett kisebb változtatásokat, korrekciókat. Kiemelik, hogy a napló megírása és az események között eltelt 20 év semmit sem halványított a szerző emlékein; valamint azt a tényt, hogy a visszaemlékezés első néhány oldala

elveszett, ezért kellett az elején egy bő lábjegyzetnyi magyarázattal indítani.

Az emlékiratot utólag, a sajtó alá rendezéskor osztották fel fejezetekre. Az első három fejezet a 17 évesen katonai kocsisnak elszegődött K. József első harctéri tapasztalatait örökíti meg. A *Trénkocsival Szerbiába* részben leginkább a háború első napjairól, a gyors győzelembe vetett hitről és a lelkesedésről olvashatunk: „*De a katonaság utáni vágy nagyobb volt mindennél. Attól féltem ugyanis, hogy a háború majd elmúlik, és én még nem is láttam*” (10. o.). A hadtápalakulatba népfölkelőket vettek fel szerződéses alapon, K. József is így lett kocsis, mivel 1897-ben született, azaz ekkor még csak 17 éves volt, katonai szolgáltra legkorábban 1916-ban sorozhatták be. A trénkocsisoknak ekkor még sokkal könnyebb élete volt, mint a reguláris katonáknak, a szerző is mindössze egyszer került a harci cselekmények közelébe, amikor december 16-án a Potiorek tábornagy vezette szerbek elleni offenzíva összeomlott és a Monarchia hadserege súlyos vereséget szenvedett. A szerbiai kalandok után K. József trénoszlopa 1915 elején átkerült az Osztrák–Magyar Monarchia legfontosabb hadszínterére, az orosz frontra, Bukovina délkeleti részére. Itt már egy logikusan gondolkodó, tapasztalt és előrelátó katonai kocsis élményeit olvashatjuk. A fronthoz közeli, mezőgazdasági munkába besegítő és a hadseregnek élelmiszert szállító alakulatok a szegényes ellátmányukat – szalonna és kenyér – gyakran kiegészíthették a hadsereg szállítmányainak megdézsmálásával. A harmadik fejezet *A harcok*



sűrűjében 1915–16 fordulójának eseményeit meséli el, amikor a szállítóalakulat Dobronoutz térségében a rajvonalat látta el a szükséges hadianyaggal. 1916-ban K. József számára véget ért a trénszolgálat, mivel január 6-án besorozták a 6. honvéd gyalogezredhez, de csak májusban vonult be katonának az újvidéki kiképzőközpontba. A k.u.k. hadsereget sok vád éri a hadtörténészek részéről, hogy mind kiképzés, mind technikai felkészültség terén készületlenül érte az első világháború, és ez a legkellemetlenebb pillanatban, a lövészárokharcokban derült ki. A Monarchia hadseregének gyenge kiképzésére szemléletes bizonyíték K. József visszaemlékezése: „*Mindennap kijártunk gyakorlatozni, de a századparancsnokunk mindig a kelebiai erdőbe vezetett bennünket, és az erdő szélére őrszemeket állított, mi pedig aludhattunk vagy dalolhattunk, ahogy jólesett. ... Egyik napon nagy harcászati gyakorlatot tartottunk, én mint a járőr parancsnoka bevezettem a járőrt a szőlők köz, és addig, amíg jól*

nem laktunk szőlővel, és a kenyérzsák meg nem volt tömve, nem is néztünk az ellenség után” (50–51. o.). A kiképzés befejezése után, 1916 végén K. József visszakerült a frontra, szinte pontosan ugyanarra a helyre, ahol a hadtápalakulattal szolgált a besorozása előtt.

A könyv talán legizgalmasabb része a három, keleti hadszíntéren eltöltött évről szóló fejezet. A nyugati hadszíntér eseményeit az egyszerű közkatona szemszögéből Erich Maria Remarque *Nyugaton a helyzet változatlan* című regénye szemléletesen mutatja be, de az orosz-osztrák és orosz-német katonai összecsapásokról alig született irodalmi feldolgozás, pedig keleten sokkal dinamikusabban változott a hadsereg arcvonala. Itt a közkatonának az ellenségen felül a hideggel is meg kellett küzdeniük, így a rajvonalakban az ellátás megszervezése és a „kényelmes” állások kiépítése alapvető követelmény volt. A 60. oldalon K. József részletesen leírja a harcállásban a szállásul szolgáló „férőhely” kialakításának a folyamatát. A hegyoldalakra vájt mesterséges üregek – barlangok – bizonyos védelmet jelentettek az időjárás viszontagságaival szemben. A tüzérség kölcsönösen nyugtalanította a rajvonalakot, ezért általában a sötétedés beállta után dolgoztak a katonák, és az ellátmányukat is ekkor kapták meg. Itt a lövészárokból érte a szerzőt I. Ferenc József császár halálának a híre és az új uralkodó, IV. Károly trónra lépése. 1917 februárjában Oroszországban kitört a forradalom, megdöntötték II. Miklós cár hatalmát. Az orosz hadsereg szétesett, harci morálja megszűnt. Az orosz ideiglenes kormány ugyan folytatta a háborút, de a hadserege egyre kevésbé engedelmeskedett neki, a keleti hadszíntéren elkezdődtek a frontbarátkozások, „komázások”. A tüzérségi párbajok szinte teljesen megszűntek, harcok szünetében a katonák átjártak az ellenséges lövészárkokba barátkozni és alapvető szükségleti cik-

keket – cukor, dohány, gyufa, cigaretta-papír, kávé stb. – cserélni. A „komázás” K. József számára június 11-én véget ért, mivel ekkor 28 napos szabadságra küldték. Július 27-én a Kerenszkij-offenzíva már ismét a harctéren éri a szerzőt. Az orosz hadsereg utolsó támadása végül kudarcba fulladt, ezután az osztrák-magyar hadsereg fokozatosan kiűzte az oroszokat Kelet-Bukovinából. A harcokban K. József is kitűnt, de a megajánlott ezüst vitézségi érdemérmet végül a felettesével történt surlódások miatt nem kaphatta meg. Az orosz ellenállás 1917 decemberében szinte teljesen megszűnt – megkezdődtek a breszt-litovszki béketárgyalások –, az előrenyomulásban kimerült katonák 1918 februárjáig pihentetőnek számító megszállási feladatokat kaptak, utána indultak az olasz hadszíntérre. A tapasztalt katonának számító K.-nak ez az időszak igazi pihenő volt. A közben századírnokká – idővel megszabadult a feladattól – vált honvéd közlegény jó kapcsolatokat épített ki a megszállási területen élő bukovinai székelyekkel. A keleti hadszíntérről írt beszámolóját a következőképpen összegzi a szerző: *„Hadikfalván a vonatban elhelyezkedtünk. Szinte furcsa volt, hogy az állomás személyzete mind magyarul beszélt. Este felé indult el a vonatunk, hogy elvigyen bennünket Bukovinából, ahol annyi rosszban és jóban volt részünk. Sok bajtársunk nem jöhetett velünk, ők itt maradtak örökre a bukovinai földben*” (100. o.).

Az bukovinai harcok után a horvátországi pihenő és a 6. honvéd gyalogezred létszámának feltöltése alatt érdekes kalandokat élt át a szerző, beszámolójából egyre nyilvánvalóbbá válik a k.u.k. hadsereg szétesése és harci moráljának minimálisra csökkenése. Az Olaszországba indulás előtt a 6. ezred katonái kaptak 28 nap szabadságot, így K. hazalátogatott Temerinbe, ahol találkozott a szintén szabadságon lévő bátyjával is. A

visszatéréssel több szabályt is megszegett: *„Amikor elérkezett az a nap, amelyiken nekem vissza kellett utazni, a bátyám rábeszélésére tovább maradtam négy nappal, hogy övele együtt indulhassunk vissza. Együtt is mentünk Szabadkáig, ahol ő továbbment Pest felé, én pedig Zombornak vettem az irányt*” (104. o.). A pozsegai, majd zágrábi táborozás, a lógósokra való „vadászat” és a fogolyszállítás is inkább kaland volt a szerző számára – magának tette kalandossá –, mint katonai szolgálat. Végül elindult a 6. ezred is Olaszországba a Piave melletti harcokhoz. Útközben baleset érte a századírnokot, ezért K. ismét visszakapta a tisztséget, bár nagyon nem örült neki. A Kárpátok hideg teleihez szokott katonának meglepetés volt a fügefafa, az olasz szőlőkultúra és a nyár végi „szokatlan”, fullasztó meleg. A század eljutása a harctérre sem volt egyszerű feladat. Az antanthatalmak egyre erősödő légi fölénye miatt éjszaka meneteltek. Fastro falunál értek az arcvonal közelébe. Itt K. József az első olasz támadáskor megsebesült az oldalán. A sebe nem volt súlyos, de szerencséje volt, mert a régi sérve és a katonai kórházakban talált ismerősei segítségével műtetre Debrecenbe irányították. A sérvműtete sikeres volt, ami után hazaküldték Temerinbe lábadozni. Itt érte a gyógyuló katonát 1918. november 1-jén az őszirozsás forradalom és a katonai összeomlás, majd később Osztrák-Magyar Monarchia széthullása.

K. József, az egyszerű kocsis, majd honvéd közlegény hadinaplója a „nagy háború” történetének egy speciális szelete, amely hasznos olvasmány lehet minden, a hadtörténelem iránt érdeklődő olvasó – kortól és nemzetiségtől függetlenül – számára, akik elszakadnak a „nagy” hadvezérek, a „nagy” csaták eseményeitől és az első világháború „emberi” oldalára kíváncsiak.

Sarlós István

A királyváró Zenta

– 120 éves a villanyvilágítás Zentán –

Tari László, Zenta

Az uralkodók, királyok (később az államfők) látogatása vidéken mindig nagy szenzációnak számított, különösen a 19. és a 20. században, ugyanis ekkorára már a sajtó jelentős társadalmi szerepet kapott, de a közlekedés fejlődése, s más technikai vívmányok is közrejátszottak abban, hogy egy-egy „királyi látogatás” nagy érdeklődésre tartson számot és széleskörű nyilvánosságot kapjon.

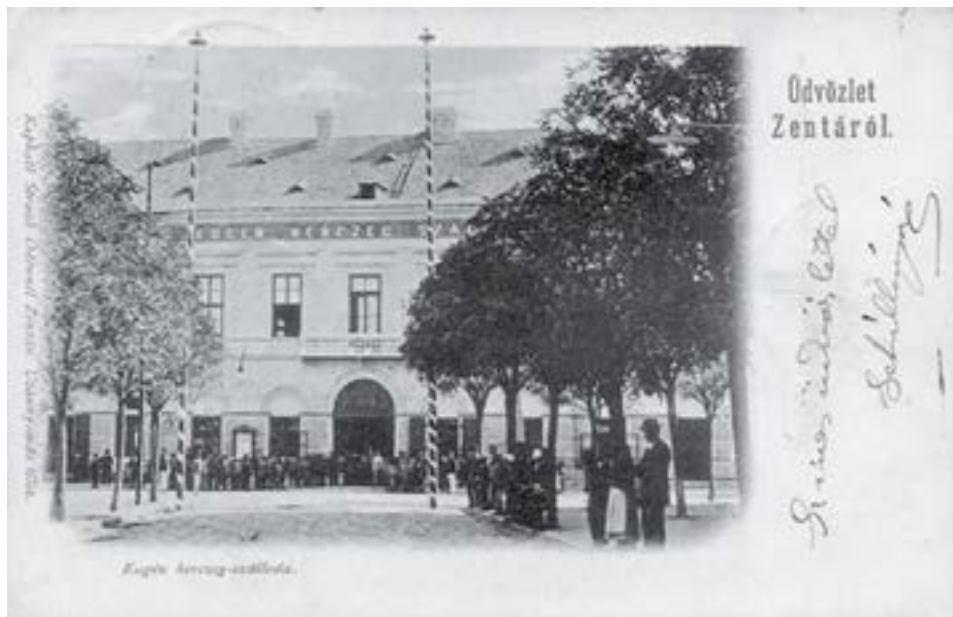
A korábbi időköt tekintve Zentán több uralkodó is megfordult, illetve tartózkodott itt rövidebb ideig, mely alkalmi látogatások egy-egy körútnak voltak az állomásai. Ilyen volt pl. Mátyás király látogatása 1463-ban, aki Szegedről Futakra menet, szeptember 11-én járt városunkban, vagy II. Ulászló király 1494. évi szemléútja, amikor is Erdélyből jövet itt kelt át a Tiszán.

A Habsburg uralkodók közül elsőként II. József látogatott Zentára 1786. július 9-én, aki az itt letelepülő kozákok ügyében volt városunk vendége.

Később, illetve a 19. század utolsó évtizedéig, csak egy országosan is ismert politikus, gróf Széchenyi István járt a városunkban 1846-ban, a Tisza-szabályozások kapcsán. Széchenyi gőzhajóval jött Zentára, s ittjártakor megfordult a főtéren lévő piacon, ahol gyümölcsöt vett, s a szintén főtéren nagyvendéglőben (később Eugén Szálló, ma pedig a községi bíróság, illetve a Művelődési ház épülete) ebédelt.

A koronás fők vidéki látogatásainak – a tetemes kiadások mellett – azért alkalmanként volt hozadéka is, ami főleg a települések szebbé tételében, esetenként nagyobb horderejű fejlesztésében öltött testet.

Annak ellenére, hogy Zenta városát az 1750-es évekbeli újraterelítése után, II. József császár kivételével, bő száz évig nem látogatta meg uralkodó, a mezőváros a Tiszán inneni kiváltságos kamarai kerület településeként a 18. század utolsó évtizedében látványos fejlődésnek indult. Vízi- és szárazmalmokat létesítenek, az utak mentén eperfasorokat telepítenek, epresker-



A Zentai Városi Múzeum képeslevelezőlap-gyűjteménye digitalizált formában és adatbázisba szervezve. Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta, 2004

ket hoznak létre, fellendül a selyemhernyótenyésztés és a kézműipar, a céhrendszer virágkorát éli, a lakosság vagyonosodik. A gazdasági fellendülés következményeként a humán szféra (művelődés, egészségügy, tanügy) terén is megindul a fejlődés, amikor 1832-ben olvasókaszinó létesül (Baja után másodikként a megyében), majd 1833-ban a város közkórházat alapít, elsőként a megyében, illetve 1866-ban megnyílik az óvoda, 1870-ben a polgári tanoda, 1876-ban az al gimnázium.

Az 1849 februárjában történt vérengzés és pusztítás miatt súlyos anyagi károkat szenved a város. A szabadságharc bukását követő években helyrehozzák a károkat és folytatják a Tisza szabályozását. Az abszolutizmus, majd a provizórium korszakában azonban nem történnek mélyreható változások sem a társadalmi, sem a gazdasági életben. Az 1867. évi kiegyezés, illetve politikai konszolidálódás azonban elindítja a gazdasági fejlődést. Középületeket emelnek, iskolákat, óvodákat létesítenek, 1873-ban megépül a Tiszán az ország leghosszabb fahídja (280 m). Az 1880-as években megkezdik működésüket az első nagyobb

üzemek, a nagy kapacitású hengermalom és a téglagyár. 1889-ban megépül a Szabadka – Horgos – Zenta – Óbecse, illetve a Szabadka – Orom – Zenta vasútvonala, amellyel a város is bekapcsolódik az országos hálózatba és a gazdasági vérkeringésbe.

Zenta városa a 19. század utolsó évtizedében is igyekezett lépést tartani a kor technikai fejlődésével és vívmányaival. A Zenta és Vidéke c. helyi újság az 1890. február 23-ai számában közli Gfrerer Miklós budapesti vállalkozó ajánlatát a gáz- vagy villanyvilágítás bevezetésének lehetőségéről. A vállalkozó szerint „ez nem kerül többre, mint a ma használatos nyomorúságos petróleumvilágítás”. A cikkíró felhívja a város közönségét, hogy támogassa az ajánlatot, mert Zenta vagy később, vagy soha sem kerül olyan szerencsés helyzetbe, hogy ilyen olcsón világítást kapjon. Az ajánlat megvalósítására azonban nem került sor, bár Gfrerer Miklós ennek ellenére sokat tett vidékünk közcélú létesítményeinek létrehozásában.

Viszont egy másik helyi lapban, 1891 májusában, rövid hír jelent meg arról, hogy „A zentai fűrészgár eddigi tulajdonosának

Markovits Lajosnak üzlettársává lett Braun Vilmos zentai gabonakereskedő, minek folytán a gyár tetemesen megnagyobbított. A gyár, melyben éjjel-nappal dolgoznak és mely villamvilágítással van ellátva az egész környéket, sőt még Szerbiát is ellátja készletével és így városunk iparának egyik kiemelkedő tényezője. A gyár mellett még vám-malom is dolgozik, mely 8% mellett öröl.”

Ez az első hír arról, hogy Zentán elektromos energiát alkalmaznak, illetve az ugyanakkor keletkezett elektromos energiát villamvilágításra is használják (Szerbiába természetesen árut szállítottak, nem energiát). Valószínű, hogy gazdaságossági és más szempontok vezérelték a tulajdonost, hogy a gépek erejét áramtermelésre, illetve világításra is hasznosítsa a gyár területén.

1893 júliusában a városi közgyűlés előtt ismertetik a budapesti Siemens és Halske vállalat kérvényét, amelyben a vállalat Zenta város köz- és magánvilágítását szeretné átalakítani elektromos világításra, illetve engedélyt és jogot kér az előmunkálatokra. A városi Gazdászati Tanács 50. sz. határozatával javasolta, hogy a közgyűlés fogadja el a cég ajánlatát, amelynek értelmében a Siemens és Halske cég egy évi időtartamra jogot nyer minden kötelezettség nélkül, hogy megkapja az előmunkálati engedélyt, illetve hogy Zenta város köz- és magánvilágítását átalakítsa elektromos világításra, amely javaslatot a közgyűlés el is fogadott. A tervek azonban nem váltak valóra, és arról sincs hír, hogy az ismert és már akkor világhírű cég valóban hozzáfogott volna az előmunkálatokhoz.

A Zentai Közlöny c. újság ez év novemberében keserűen állapítja meg, hogy: „A közelgő milleneumi évfordulóra a város semmit sem tett maradandó alkotás tárgyában”.

Ugyanezen újság 1894. április 1-jei számában Novoszel János, a zentai Gazdakör titkára a Tervezet a Milleneum helyi megünneplésére c. cikkében többek között említi, illetve sürgeti a közvilágítás rendezését a városban.¹ A kedvezőtlen pénzügyi helyzet miatt azonban a világítás bővítését is elhalasztották, csak a legszükségesebb közvilágítási kiadásokra volt pénz.

Az 1895. év azonban végre áttörést hozott a villamosítás ügyében. A június 19-én tartott közgyűlésen a polgármester arról számolt be, hogy „Vukobrankovics cs. és kir. udvari szállásmester Vál Antal cs. k. századosal városunkba jött, és bejelentették, hogy I. Ferenc József császár és király szeptember 20-án és 21-én Zentára látogat a vidékünkön tartandó hadgyakorlat megsejmlése céljából. A polgármester szerint Öfelsége idejövele nagy megtisztetés városunk számára, és javasolja, hogy a képviselő-testület kebeléből bizottságot nevezzenek ki a foganatosítandó intézkedések megtételére.”

A továbbiakban a közgyűlés a 386. sz. határozattal kimondta, hogy „a királylátogatás emléket a város két maradandó alkotással örökítse meg, és pedig az állandó villamos közvilágítás bevezetésével és aszfaltjárdák készítésével.” Továbbá a bizottság feladataul tűzték ki, hogy a tervek kivitelezése végett lépjen kapcsolatba a vállalkozókkal.

A képviselő-testület megbízásából az illetékes bizottság rövidesen kiírta a pályázatot, akkori szóhasználatul élve: megtartotta az árlejtést. A felvett jegyzőkönyv szerint két ajánlat érkezett: az egyik Egger B. és Társai budapesti cégtől, a másik Vartus Alajos és Társai helybeli cég részéről. A képviselő-testület a július 9-i ülésen azonban egyiket sem fogadta el, mivel a pályázat feltételei

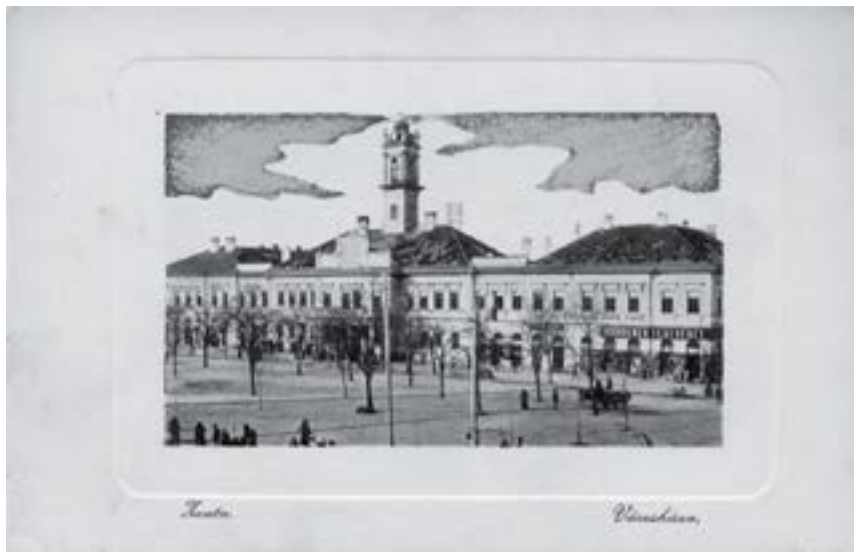
szerint a villanytelepnek a város telkén kell lennie, és 70 év múlva minden kártalanítás nélkül a város tulajdonába megy át. Ennek a feltételnek csak az Egger és Társai cég felelt meg, Vartus Alajos ugyanis a saját gyára területén kívánta felállítani a villanytelepet. Ennél fogva a képviselő-testület utasította az illetékes bizottságot, hogy egyhetes határidővel írjanak ki új pályázatot, amelynek eredményét ismét a képviselő-testület határozza majd meg.

Az új pályázatra a megszabott határidőig, kellő óvadék mellett, három ajánlat érkezett be: az Egger B. és Tsa., Markovits és Társai, valamint a Vartus Alajos és Társai cégektől. Az ügyben illetékes bizottság az ajánlatok tekintetében nem tett javaslatot a képviselő-testületnek, mivel csak a tényállásra volt kíváncsi, és a testületre bízta a pályázatok elbírálását.

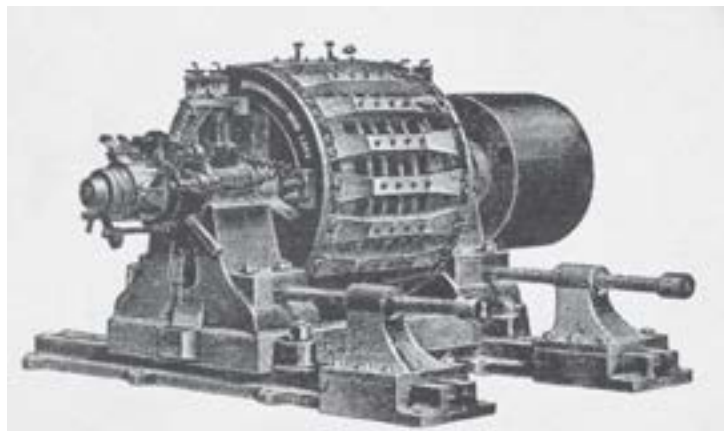
A képviselő-testület ezután még kétszer ülésezett ez ügyben, mégpedig július 11-én és július 20-án. Ez utóbbi alkalommal döntöttek arról, hogy az ajánlattevők közül az olcsóbb ajánlatot fogadja el a közgyűlés, de azt is csak akkor, ha a jelenlegi-eknél olcsóbb lesz.

Ez után ismertették a közgyűléssel, hogy az ünnepséget szervező bizottság f. év július 19-én kelt 12. sz. határozata alapján a villamos világítás bevezetésének kapcsán beérkezett zárt ajánlatokat harmadízben is megvitatják. Két ajánlat érkezett. Markovits Lajos és Tsa. 9235 Ft-os ajánlata és Vartus Alajos és Tsa. cég részéről pedig 9120 Ft évi díj mellett a közvilágításra és a városháza világítására vonatkozó ajánlat. A bizottság az ajánlatok közül Vartus Alajos és Társai cég 115 Ft-tal olcsóbb ajánlatát részesíti előnyben, s a képviselő-testület 498/895. sz. határozatával elfogadta és utasítást adott a szerződés megkötésére.

A szerződést Zenta város nevében Boromisza János polgármester, a Vartus Alajos és Társai cég nevében pedig Vartus Alajos vállalkozó írta alá Zentán 1895. augusztus 8-án Bakay Jenő és Barcsi János tanúk előtt. Ugyanezen a napon a szerződés megkötésére és jóváhagyására kiküldött bizottság is jóváhagyta a szerződés szövegét. A szerződéssel kapcsolatban a vármegyei alispán még augusztus 10-én átiratot intézett a város közgyűléséhez, és kimondta, hogy az augusztus 8-án kötött szerződést Vartus Alajos és Társai céggel azzal hagyta jóvá, hogy a szerződés záradékában az a feltétel szerepeljen, hogy a vállalkozók szerződésbeli jogait a városi közgyűlés jóváhagyása nélkül másra át nem ruházhatják. A szerződéshez augusztus 25-én pótszerződést is kapcsoltak, amely



A Zentai Városi Múzeum képeslevelezőlap-gyűjteménye digitalizált formában és adatbázisba szervezve. Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta, 2004



Kép a Ganz-féle egyfázisú generátorról és az „E” típusú transzformátorról: Történelmi Levéltár Zenta (TLZ), F:308 Zentai Iparvállalatok, 18. doboz, Katalógus: Ganz&Co.A.G. Budapest 50 Jahre Transformator (1885-1935), Athenaeum, 1935, Budapest

némileg korrigálta és kiegészítette az eredeti szöveget.

A *Vartus Alajos és Társai* közkereseti társaságot – a 16202/893. i. sz. cégbejegyzés szerint – Vartus Alajos takarékpénztári igazgató, Rezsny Aurél rendőrkapitány, Matkovics Lajos főszolgabíró és Viberál Dénes telekkönyvvezető, tégl- és cserépgyár-tulajdonosok 1893. július 1-jén alapították. 1894 februárjában az üzletet gőzhengermalommal bővítették ki és Pekle Lipót (a villanytelep későbbi igazgatója) társtagként belépett a cégbe. A gőzhengermalom az akkori Grundböck-téglagyár és a felsővárosi római katolikus temető mellett állt, a mai nagymalom területén. Vartus Alajos és cége a villamos áram szolgáltatását engedélyező iparigazolvánnyal és a szerződéssel a zsebükben hozzáfoghattak a tervek megvalósításához.

Nem sokkal a szerződéskötés után a *Vartus Alajos és Társai* vállalata, a Szabadkai úti gőzhengermalom újonnan épült gépházába beszerelték az első két 80 LE, 50 kW-os, 2100 voltos, és 25 amperes Ganz-típusú, egyfázisú áramfejlesztő generátort, amelyet a malom meglévő kis gőzgépeivel felváltva üzemeltettek. Ezzel egyidejűleg építették meg a mintegy 3 km hosszú, 1x2100/1x110 voltos táp és elosztó városi villanyhálózatot is. Minden második faoszlopon egy 32 gyertyafény erősségű, szén-szálas, izzólámpás falikar volt felszerelve egyszerű kapcsolóval. Ezen a hálózaton kezdetben csak néhány léghűtéses, ún. „E” típusú egyfázisú transzformátor szolgáltatotta az energiát oszlopra szerelve. Ez volt az akkori Zipernovszky-Déry-Bláthy-féle transzformátor. Egyébként az áramtermeléshez szükséges gépeket, transzformátorokat, vezetékeket és egyéb kellékeket a budapesti *Ganz és Társa* cég szállította le.

A *Vartus Alajos és Társai* által bemutatott tervet és a lámpák rajzát a városi mérnök

javaslata ellenére elfogadják oly módosítással, hogy a Szabadkai és az Eötvös utcában kétsoros vezetékek és lámpaelrendezés legyen, egyben a Tóparti utcában, a Kard (ma Vojislav Ilić) utca sarkáig, valamint a Szép utcában kétsoros vezetékek felállítását rendelik el, a többi utcában pedig egyoldalas vezetéket terveztek.

A városháza épületében a következő helyiségeket tervezték villannyal világítani: a polgármesteri hivatal 3, a tanácstermet 4, a főügyési hivatal 1, a II. jegyzői hivatal 2, a polgármesteri hivatal előszobáját 1, a lépcsőházat és alsó folyosót 2, a közig. tanácsnok hivatalát 2, a mérnöki hivatal 3, a főjegyzői hivatal 2, az iktatóhivatal 1, a központi irodát 6, a folyosót és előszobát 2, a lépcsőházat 1, az előteret 1, a kapualjat 1, a kapitányi hivatal 3, a házipénztári hivatal 4, a kis folyosót 1 égővel. A városházán ideiglenesen bevezetendő: a központi irodában 2 db 5-5 égős csillár, az udvari istálló megvilágítására pedig szükség szerint szerelik fel az égőket. A Nagyvendégloben felszerelendő és tervben bemutatott világítási elosztást is jóváhagyták. E szerint a díszterembe 3 erős csillárt, az üvegterembe 1 db 30 égős csillárt, a társaskörben pedig 2 db 5 égős csillárt helyeznek el ideiglenesen, ezen kívül a folyosón és a lépcsőházban, illetve a kis kertben, az istállóban és az udvarban szükség szerint helyeznek el lámpákat.

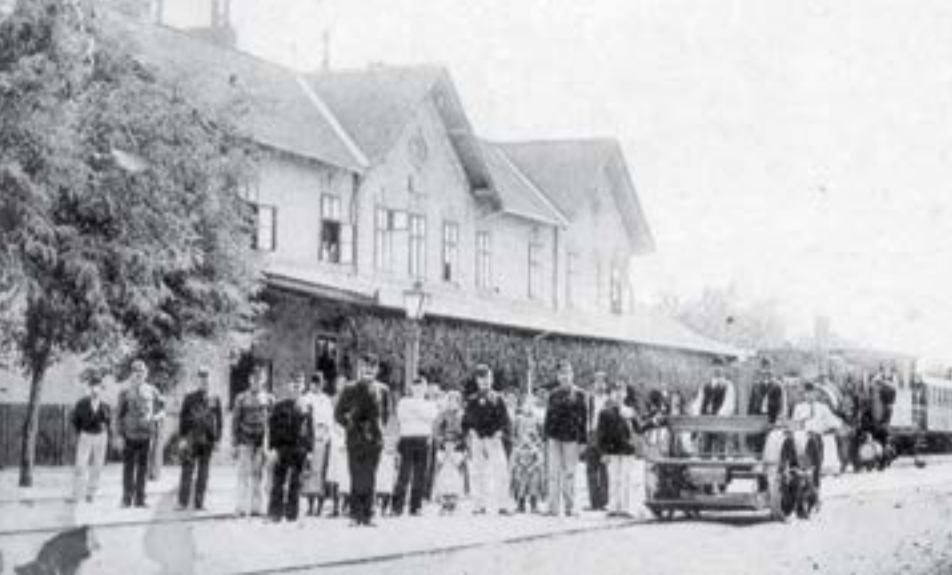
A megkezdett munkálatok jól haladtak. A szerződéskötéstől számítva alig több mint egy hónap alatt elvégezték a legszükségesebb munkálatokat, hogy szeptember 21-ére, a királylátogatás napjára a tervezett útvonal ki legyen világítva. 1895. szeptember 14-én megtartották a próbavilágítást. Másnap, 15-én egy helyi újság így kommentálta a nem mindennapi eseményt: „Nevezetes napra virradt ma Zenta város közönsége. Bontakozzunk ki az örök

sötétségből, mert amit eddig csak luxusként élvezhettünk, ma egész valójában közkincsünkké lesz. Hál a gondviselésnek, mely oda terelte közállapotunkat, hogy végre ma este ragyogó világításnak örvendhetünk. A *Vartus Alajos és Társai* cég, mely városunkkal villany-világításra szerződött, ma beváltja szavát. A villanyvilágítás előmunkálatait teljesen befejezte, s ma este 8 órakor tartja első világítását, mely az előzetes próbák után teljes sikernek néz elébe. A király látogatására való tekintetből ezidőszere 14 ívlámpa állítatott fel, a szerződött 400 közlámpa közül pedig 200. A többinek felállítása az ünnepség utánra marad.”

Ugyanezen a napon, vasárnap este 8 órakor Boromisza János polgármester rövid alkalmi beszéde után a gyártelepen bekapcsolták a városi elektromos világítást, s az utcákon összegyűlt tömeg a királyt éltetve fogadta a nagy csodát.

Zenta városa a Délvidéken az elsők között kapott villanyvilágítást, megelőzve ezzel több nagyobb várost is (Újvidéken 1911-ben, Szabadkán 1896-ban, Zomborban pedig 1905-ben vezették be az elektromos világítást.)

Közben, a villanyvilágítás munkálataival párhuzamosan folytak az előkészületek a magas rangú vendég fogadására. A közgyűlési határozat értelmében a másik „maradandó alkotásra”, a járdák aszfaltozására is sor került, de nem az eredeti tervben szereplő 10 ezer, hanem 14 ezer négyzetméternyi területre, amelynek kivitelezője a *Hazai Asphalt Rt.* volt. Ugyanakkor felújítottak több középületet, köztük a városházát, javították némely utcák kövezetét, bővítették a vasútállomás előtti kocsifeljárót, kitakarították az árkokat, az utcákat rendszeresen söpörték és locsolták, hogy szeptember 21-ére, a királylátogatás napjára minden rendben legyen.



Kép a zentai vasútállomásról: TLZ, F:381 Joca Vujić gyűjteménye – Dudás Andor krónikája, képmelléklet az 1889. évnél

I. Ferenc József éves programját már az év elején eltervezték, amelyben nagy hangsúlyt kaptak a hadgyakorlatok, illetve ezek szemléje. A császár és király mint a legfelsőbb hadúr személyesen felügyelte a hadgyakorlatokat, amelyek egyik kedvenc időtöltésének számítottak a vadászat mellett.

Az 1895. évi hadgyakorlatok egyikét Zenta környékén tartotta a Monarchia hadserege, pontosabban az 1697. évi dicső zentai csata színhelyén, az ún. Eugén-sziget környékén, ahol a folyón való átkelészt gyakorolta a katonaság. A helyszín kiválasztása nemcsak az egykori hadi dicsőségnak szólt, hanem a kedvező terepviszonyoknak, illetve annak a földrajzi tényezőnek, hogy ezen a helyen a Tisza széles, viszont sekély az általában aszályos őszi hónapokban, tehát kiváló helyszín az effajta hadgyakorlat lebonyolítására (a folyó e szakaszán a zentai parthoz közelebb még egy sziget is állott akkor, amely azóta egybeolvadt a zentai parttal).

Őfelsége I. Ferenc József 1895. szeptember 21-én reggel érkezett meg vonattal a zentai vasútállomásra, ahol a rövid fogadtatás után lóra szállt, s átlövagolt a díszkapukkal feldíszített városon, majd átkelt a fahídon a bánáti oldalra, ahol kiadta a parancsot a hadgyakorlat megkezdésére. Kora délután a hadgyakorlat befejeztével a király visszatért a városba, s az Eugén Szállóban ebédelt a vendéglátókkal, majd a városházán kialakított ideiglenes főhadiszálláson megtárgyalta a hadgyakorlat eredményeit. Ez után megtekintette a főteret, a kertészeti kiállítást, majd vissza-

vonult lakosztályába, amelynek erkélyéről végignézte a tiszteletére rendezett tűzijátékot. A látogatás végeztével a király kocsival a vasútállomásra hajtatott, s pontban este 9 órakor vonaton elhagyta a várost, s Bánffyhunad felé tartott a következő hadgyakorlat megsejmlésére.

A királyi látogatásnak is köszönve, az állandó villamos energia szolgáltatása hosszú távon igen kedvezően hatott az ipar és kereskedelem fellendülésére, mivel teljesen új távlatokat nyitott a gazdaságnak. Kezdetben ugyanis csaknem kizárólag vilá-

gításra használták az áramot, az ipar és a technika fejlődésével azonban megjelen-tek a gazdaságos és olcsón termelő gépek és berendezések.

Az áramszolgáltatás megindulása után a városi gazdasági bizottság javaslatot terjesztett a közgyűlés elé a városházán és a Nagyvendéglőben (Eugén Szálló) elhelyezett ideiglenes világítás véglegesítésére. Az októberi közgyűlésen elfogadott javaslat értelmében a városházán felszerelt 10 darabon felüli lámpákra évi 300 óra égési időt biztosítanak, továbbá a piactéren levő ívlámpát az Eötvös és a Deák utcák kereszteződésére helyezik át, illetve az ívlámpák közelében lévő, feleslegessé váló közönséges lámpákat áthelyezik a város külső részébe, és azokból kettőt a városháza kapuja elé.

1895-ben Zenta város képviselő-testülete korszakalkotó lépést tett a város életében, amikor a villanyvilágítás bevezetése mellett döntött a műszaki haladás egyik zászlóvivőjeként. Azóta az eltelt 120 év alatt természetesen átalakult a villamos energia termelésének és szállításának rendszere, illetve megszűnt az áramtermelés a zentai villanytelepen, viszont a város áramellátása azóta is folyamatos, szolgáltatva az elektromos energiát, amely nélkül ma már elképzelhetetlen lenne az életünk.

A 120 évvel ezelőtti királyi látogatás így vált egy korszak kezdetévé és mozgatórugójává, amelynek következményei nemcsak hírnevet, de nagymértékű fejlődést is hoztak Zenta városának, amely város – a hagyományaihoz híven – több téren is az élen járók közé tartozott a 19. és a 20. században. ♦

Irodalom és források

Tari László: Zenta villamosítása. Zentai monográfia füzetek 42. sz., Zenta, 1995

Történelmi Levéltár Zenta (TLZ), F:002 Kéziratgyűjtemény, Zsoldos Ferenc: Ferenc József Zentán 1895. 09. 21-én, 1996

TLZ, F:381 Joca Vujić gyűjteménye – Dudás Andor krónikája (1891. év)

TLZ, F: 308.17 Zentai Iparvállalatok Rt., Kovácsréti Albert gyűjteménye, Technikai dokumentumok, fényképek, nyomtatványok, kéziratok (1925–1950), 17. doboz

TLZ, F: 308.18. Zentai Iparvállalatok Rt., Kovácsréti Albert gyűjteménye, Technikai dokumentumok (1964–1970), 18. doboz

Jegyzet

¹ Történelmi Levéltár Zenta, F: 385, zentai újságok gyűjteménye, Zentai Közlöny, 1894. április 1.



Az újvidéki Rákóczi-fejes ház

Pecze Rózsa, Ada

Kétezer-tizenöt március 17-én a Magyar Országgyűlés II. Rákóczi Ferenc emléknapjává nyilvánította március 27-ét, a Nagyságos Fejedelelem születésnapját.

II. Rákóczi Ferenc a magyar történelem legkedveltebb alakjai közé tartozik. Egy szerzőcsoport Újvidék utcáival foglalko-

tehat egy olyan házról, amelyik mindkét utcához tartozott, és mindkét oldalán volt ilyen díszítés.

Létezik azonban egy harmadik (illetve második?) Rákóczi-fej díszítésű ház, amelyik még ma is megvan, mégpedig a Papp Pál utca 24. alatt.

A Papp Pál utca egy tipikus újvidéki, központhoz közeli utca. Olyan „felemás”

hogy azok szépségét gyakran oda nem illő részletek (falba vágott kirakat, bádogkapu stb.), vagy (olykor nem sokkal a felújítás után) falfirkák csúfítják.

Több mint tíz éve (akkor vált intenzívebbé a város átépítése) fényképezem a város régi házait, a Papp Pál utcában is többször jártam ilyen célból. Heinermann Péternek, a Szerb Matica könyvtárosának



A II. Rákóczi Ferencet ábrázoló dombormű



A ház

zó könyvében Živko Marković, a könyv Medalion Franje II Rakocija című szócikkében megemlíti, hogy a XIX. század második felétől egyes magyar családok tiszteletük jeléül a fejedelem fejének gipszből készült domborművével díszítették házuikat. Az újvidéki, dupla kör alakú keretben lévő fej tervezője (de erre már nem tér ki a könyv) a kor neves szobrásza, Anika Gyula, akinek nevéhez nemcsak gipsz- és cementdíszek, temetői szobrok megalkotása fűződik, hanem az újvidéki városházát díszítő kültéri szobroké is.

A könyvben Živko Marković két ilyen díszítésű házról ír. Az egyik a Petar Drapšin utca 74. alatt található, a másik meg egy bizonyos Lion¹ nevezetű snack bar (ennek címét nem említi).

Az említett két házat már lebontották. A környéket átépítették, egyes utcákat át is neveztek, némelyeket megszüntettek. A múltba vezető halvány nyomok nem zárják ki annak a lehetőségét sem, hogy nem két külön házról, hanem egy sarokháztól van szó, amelyik a Braće Ribnikar utcába torkolló Petar Drapšin utca sarkán állt,

maga az utca, és „felemás” a benne álló a Rákóczi-fejes ház is. A ház napjai valószínűleg meg vannak számlálva. Minden szabály és városvédelmi törvény nélkül több új, különböző magasságú és külsejű emeletes ház már fölépült az utcában. A hozzá hasonló utcák sorsát követve tehát lassan, vagy gyorsan, a régi házak bontásra kerülnek, és hivalkodó színű és méretű emeletes házak foglalják el a helyüket. Az utca tarkaságát növeli, hogy egy-két régi házat még föl is újítottak, szinte azt példázva, hogy talán így is lehetne, így is lehetett volna rendezni, nemcsak egy házat, hanem az utcát, vagy akár az egész várost is. A Rákóczi-fejes házra állhatna például „Műemlék” feliratú tábla, a gipszfej (cementfej?) tervezőjének megjelölésével, aztán egy-két mondat II. Rákóczi Ferencről és a fejedelemnek a magyarság körében élő népszerűségéről. A város nevezetességeit tárgyaló könyvekben utalás történhetne arra a gipsz- és cementáru üzemre is, ahol a ház díszítése készült, valamint a művészre, aki azt tervezte. Az utca meglévő régi házaira visszatérve meg kell említenem,

köszönhetően bizonyosodtam meg arról, hogy a dombormű valóban II. Rákóczi Ferencet ábrázolja, valamint szintén az ő jóvoltából jutottam több más, fontos adathoz. Gyakori vendége volt ugyanis Živko Marković, Újvidék néhai jeles történésze, a Vajdasági Múzeum kusztosza, idegenvezetője, az írásom elején említett szócikk szerzője, aki sokszor és szívesen mesélt neki Újvidék utcáiról, történelmi emlékeiről.

Érdekes módon, ebben a témában, Živko Marković szóbeli közlése igazabbnak bizonyult az írásbeli forrásban fellelhető szócikkénél. Bizonyíték rá a Papp Pál utcában ma is álló Rákóczi-fejes ház, aminek a könyvben nyomát sem leljük. Éppen ezért hitelesnek kell tekintenünk Živko Markovićnak azt a további állítását is, hogy a fejet Anika Gyula tervezte.

Szavainak és személyének hitelességét az is alátámasztja, hogy 1955 és 1963 között a Szerb Matica kéziratárában dolgozott, ennél fogva betekintése lehetett az Újvidékkel kapcsolatos forrásmunkákba.

Kortünet, hogy a Rákóczi-fejrel kapcsolatos szócikke csak a könyv 1995-ös



A „felemás” utca

kiadásában jelent meg, a többiben nem, és kortünetnek kell tekintenünk annak pontatlanságait is, amelyekért nagy valószínűséggel nem a szerző okolható.

Említettem a ház „felemás” kinézetét. A meszelés módja és a cserepek színe alapján első pillantásra látszik, hogy a háznak ma több tulajdonosa van. Valószínűleg egyikük sem az eredeti tulajdonos leszármazottja. Ezt a témát nem kutattam. A ház különben nagyobb területű sarokház. Közismert, hogy a második világháború után a nagy területű polgári házakat államosították és idegen családokat költöztettek be. Jobbik esetben az eredeti tulajdonosnak is maradt egy kis rész belőle.

Sajnos kortünet nemcsak a jövevények, hanem egyes újvidékiek hozzáállása is városuk „letarolásához”.

A város fölényes, minden körültekintés nélküli átépítését övező csend és közöny olykor engem is elbizonytalanított. Érdeemes-e emlegetni azt, ami már nincs, foglalkozni azzal, ami csak volt. A városrendezési intézetben dolgozó, különben újvidéki születésű ismerősöm magabiztos tekintettel válaszolta, amikor meg

találtam említeni a lebontott házakhoz tartozó, eltűnt intarziás, kovácsoltvas-betétes kapukat, átjáró-udvarokat, gipsz ember- és oroszlánfejeket, angyalokat, virág- és gyümölcsfüzereket: „de hiszen azok régi, száz évnél is idősebb házak, többségében idős és szegény lakókkal, akiknek nincs pénzük a ház felújítására”. Hangsúlyra hasonlított annak a háztartási gépjavító mesternek a hangsúlyára, akinek nincs kedve egy-egy kikopott csapágy vagy csavar cseréjére, és inkább azt javasolja ügyfelének, hogy vegyen egy új gépet.

A ház egyelőre még áll, Rákóczi mai tisztelői még megtekinthetik a homlokzat díszítését, és még gondolkodhatnak rajta, hogyan lehetne megmenteni. ♦

Megjegyzés: Köszönettel tartozom Heinermann Péternek, a Szerb Matica könyvtárosának, mindhárom forrásra ő hívta fel a figyelmem, valamint ő tolmácsolta Živko Marković egykor elhangzott szavait is.



Egy bádogkapuval elcsúfított régi ház

A képeket a szerző készítette.

Jegyzet

¹ A Lion snack bar helyszínének kiderítésében több ismerősöm is próbált segíteni saját ismerőseinek bevonásával. Végül a leghitelesebbnek egy taxisoőr visszaemlékezése tűnt, aki ebben a bárban ismerte meg a feleségét. Az ő elmondása szerint a bár „egy sarokház volt a Braće Ribnikar utcában”.

Nem sikerült olyan régi telefonkönyvet találnom, amelyikben a bar száma és címe benne lett volna.

Irodalom

Živko Marković: Medaljon Franje II Rakocija, Novi Sad, Atlas ulica, Jovan Miroslavljević (sarađnici: Stevan Vrgović, Živko Marković, Đorđe Srbulović i Donka Stanić), Prometej, Novi Sad, „ES”, Novi Sad, 1995. Anika Julije-Anika Gyula, Enciklopedija Novog Sada, knjiga 2, ADE-AŠK, glavni urednik Dr Dušan Popov, Novi Sad, 1994. Marković Živko, Enciklopedija Novog Sada, knjiga 14, MAR-MIK, glavni urednik Dr Dušan Popov, Novi Sad, 1999.



Falfirkák szinte minden házon



A több tulajdonosról árulkodó részletek



2015-ben magyar nemzeti érték lett a bajai halászlé

A bajai halászlé

Jávor Béla, Budapest

Mivel kezdjem? Mert sok mindennel lehet kezdeni. Talán egy idézettel: „Amikor a vendég – hogy maradjunk a halászlénél – a pirosló, ikrákkal, haltejjel teli tányér elé leül, felkötö a szalvétát a nyakába, majd a kezét dörzsöli, s közben előre sziszeg, mint a kígyó a Paradicsomban. Látni rajta, mint a szerelmes férfin, aki megpillantja kedvesét, amint éppen kigom-

bolja a melltartó pántját, hogy a várakozás csodás és semmivel össze nem hasonlítható élménye tartja fogva. A felajzott íny várja a beteljesülést, miközben a szem, az orr szálítja a vágyfokozó ingerületeket az agyba, a fül a tányérok, kanalak csörgését észleli, a kéz a kenyeret tapintja, töri és megragadja a kanalat. Lassan merít a kolloidos lébe. Kering a kanál, mint egy halászháló

a Dunában, kettémetsz egy nagyobb ikradarabot, ráilleszti a kanálra, pár szál tésztát is belelapátol, majd telemeríti a lével s Isten neki, felemeli a szájához. Fúj rá egyet, mert gőzölög, s akkor az első korty. Mint az első csók, az első csók, amit ő ad a halászlének s érzi, hogy viszonzszereti őt az a selymes, bársonyos lé. Érzi, hogy tökéletes, mert benne van a hal átfőtt és szétáradó íze,

s mert sokféle hal főtt e vízben, hát sokféle íz kavarog benne, mint ahogy Szent István akarta a soknemzetiségű országot, ez a lé is épp olyan. Épp oly sós, ahogy azt szereti, a paprika zsírban kiolvadt állaga, mint a Duna-parton a kimosott hordalék, alig látható, de ha úszol az erős sodrású Duna vízben, érzed, hogy a homokszemcsék láthatatlanul, de karcolják a bőrödet, ezek a paprikaszemek is már feloldódtak, ahogy a hagyma is szétfőtt, s ebben a nagy kohóban a hagyma, a paprika, a só, a hal elvesztette eredeti állagát s lett belőlük egy új minőség, s ez maga a halászlé. A jó vendég ilyenkor nem dicsér, csak némán kanalaz, azt se bánja, ha a ruganyos tészták szétugranak a kanálról s szertefröcskölnek, mint a vásott gyerekek a strandon a vizet, s már nem csak a nyakba kötött szalvétája piros pöttyös, de a nadrágja is, (fehér, mert nyár van), s a szemüvegére belülről lehull az első könnycsepp, mert a kapszaicin, amely a paprika mélyéről most feltör, a kapszaicin, amely köztudott bármily erős, csak a nyaktól felfelé lévő idegpályákat birizgálja, s megindul a könnyezés, az izzadás. Előbb a fejbőr alatt, amely lassan átterjed a homlokra, a nyakra, elő a zsebkendőt és megtörölni a nya-

kat és a halántékot, de hisz az izzadás úgy tartozik hozzá a halászlé evéséhez, mint a gőzfürdőhöz a masszázs, lakodalomhoz a zene.

A jó halászlé művészeti alkotás, amely mint minden művészet megköveteli a tökéletes mesterségbeli tudást, a legkiválóbb anyag felhasználását, a nagyvonalú, de tökéletes szakmai munkát, nem mellőzheti az egyediséget, a sajátos stílust, de ugyanakkor érthető kell legyen. Kell lenni egy közös hullámhossznak, hogy aki eszi, éppen azt érezze, amit te ki akartál fejezni.”

Barátaimnak másfél évtizede, minden karácsonyra írok egy Karácsonyi levelet, amely ténylegesen nem levél, hanem novella. A fenti részlet a 2011-es levélből került ide, mert a címe: A bajai halászlé.

Nem jellemző rám a tudományos igényű munka, de azért egy idézetet még hadd tegyek ide az elejére. Czuczor Gergely és Fogarasi János 1862-ben kiadott A magyar nyelv szótára, máig megkerülhetetlen alapmű. Mit ír a halászléről? (Halász-lé) ösz. fn. Halászsok módjára, azaz paprikásan, vöröshajmásan, szalonával, s különféle öszeaprított halakból készített

becsinált. Balaton vidékén híres a fenéki (Keszthelynél) halászlé.

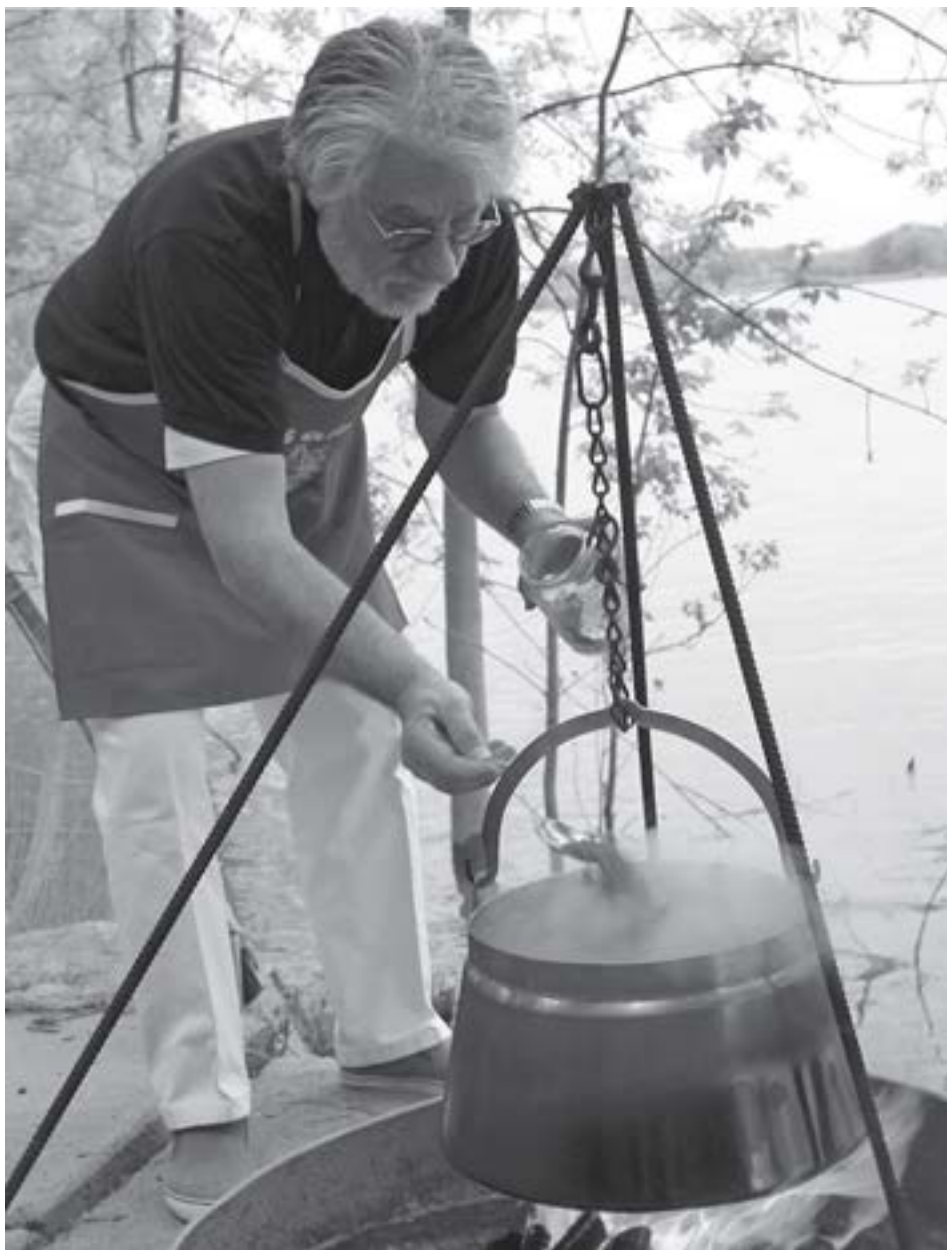
És mit ír a becsináltra? Lében készült, főtt. Becsinált hal. Becsinált borjúhús.

Baján születtem, bár egész életemben Budán éltem, de egyetemista korom végéig valamennyi iskolai szünetet Baján, a nagyszüleim házában töltöttem. Nagyszüleim egy héten kétszer ettek halat, az egyik mindig péntekre (bőjti nap) esett, és mindig halászlé volt, a másik hétfő vagy kedd, amikor sült hal, vagy párolt, vagy rácponty volt. Nagyanyám még sült keszeget is eltett hagymás lébe, marinírozva. Évszázadokon keresztül ment a harc a kétféle halászlé főzése között. A szegediek és a bajaiak (mint a siíták és a szunniták), mindenki megesküdött a saját főztje elsőbbségére. Mi a különbség? A szegediek apróhalakból, a nemes halak leflézett csontjából, fejéből alaplevet készítenek, ezt passzírozzák le, ezzel sűrítik a levet, s csak ezután teszik bele a nemes halszeleteket és főzik készre a halászlét. Ez a tiszai halászlé. Baján a halászsok nem értek rá ennyit babázni a halakkal, s ennek feltehetően a fő oka a Tisza és a Duna méretbeli különbségéből adódik. A Duna Bajánál kétszer olyan széles, mint a Tisza, a sodra többszöröse. A halász este, amikor szállására evezett, keményen meg kellett, hogy fogja az evezőt, s mire megérkezett, a társa a ladikban a halat már megpucolta, elő a bográcsot, késő van. A bajai halász nem főz alaplevelet, nem passzíroz, hanem leteszi a felvágott vöröshagymát a kondér aljára, rá a halszeleteket, meg az apróhalat, vizet rá, sőt és már mehet is a szolgafára, lobogjon alatta a tűz. Jó tűz, jó bogrács esetén fél órán belül rottyog a lé, s amikor elfőtte a habját, mehet bele az örölt piros paprika.

S van még egy nagy különbség, Baján elsőddleges a lé, nem is eszik vele a halat, mert a lé önmagáért kell, hogy kiálljon. A lébe két fontos dolog kerül, a halbelsőség és a tészta. Baján még a XX. század kezdetén is több mint száz hajómalom volt, ahol a molnárok a Duna segítségével őrölték a lisztet. Ez volt az első barter-üzlet, ahogy ma mondanák, árut nem pénzért, hanem árut áruért cseréltek. A halász adta a molárnak a halat, a molnár a halásznak a lisztet. Ruganyos, gyufa alakú tésztát készített nagyanyám is, amely lazán, vászonzacskóban el is állt. És lakatott, energiát adott, amitől másnap is evezni lehetett, kerítőhálót lehetett húzni, vagy százszor kidobni és összehúzni a pöndölhálót. A halászlé királynője a hal belsősege, az ikra vagy haltej, a máj, sőt nagyanyám a halhólyagot, ahogy mi, gyerekek mondtuk, a pikkantyúját is belefőzte a lébe, aztán dobta ki a cicáknak, ha már kész volt a lé. A gyorsan megfővő ikra vagy tej íze semmihez sem hasonlíthatóan finom, s így együtt, lé, tészta és belsőség, ez a bajai halászlé.

1996-ban, amikor Baja 300 éves lett, megtartottuk az első Halászlé Népünnepélyt. 300 kondérban rottyogott a Szentháromság téren a bajai halászlé, idén lesz a huszadik. Ezzel végleg eldőlt, hogy hol van a halászlé fővárosa.

Baján ma is tízszer annyi halat esznek, mint az országos átlag. Magyarországon kevés halat



eszünk, ennek több oka is van. Az első, hogy a hal nem olcsó étel. A ponty egészben is többbe kerül, mint egy sertécsülök, a harcsa többbe, mint egy disznókaraj, a kecsege aranyáron kapható, ha kapható. Karinthy reklámszlogenje: *Mondja marha miért oly bús / Olcsóbb a hal, mint a hús* – mára nem igaz. A másik ok, hogy nincsen tengerünk, így nem, vagy csak nagyon drágán jutunk szálkamentes tengeri halhoz. A folyami halak pedig – a kecsegét és a harcsát kivéve – szálkások. A szálkától pedig mindenki fél, akit gyermekkorában nem szoktattak rá a halevésre. Nyolc-tíz éves unokáim már évek óta minden gond nélkül eszik a halat, mert idejében kezdtem őket etetni. Aki nem hal mellett nőtt fel, és könyvből tanulja a halászlé főzését, nem tudja – mert a szakácskönyvek nem írják le –, hogy a halat a gerincére merőlegesen 2-3 mm távolságban éles késsel be kell vagdosni, hogy elvágjuk az Y alakú szálkákat, mert nem a gerincből kiinduló, nagy bordák a veszélyesek, azt mindenki ki tudja szedni, hanem az alattomos hajszálvékonyak, de irdalással ezek elvághatók.

Anyai nagyanyám családja több mint kétszáz éve bajai, s ráadásul halász. Fennmaradt írásos és szóbeli emlékeink szerint már szépapám apja, Tauber László is halász volt, ugyanígy a fia, szépapám, Taub Ignác József, aki 40 éves korában esett el a debreceni csatában 1849-ben, majd úkapám, Taub József is, aki élete fontos történéseit fiatalkori Wanderer buch-jába jegyezte be. Ő volt Baján az egyik halászkompánia vezetője, a kompánia árendába vette a Duna egyik szakaszát a kalocsai érsektől, mert övé volt a halászati jog. Még gyerekkoromban a múlt század ötvenes-hatvanas éveiben a bajai Halászponton bőgőshajók álltak jellegzetesen csavart, fából faragott orrukkal, s a mélyükben a víz színe alatti rekeszeikben úsztak a halak, s onnan fogta ki a halász az eladnivalót.

Baján a halászlé főzése férfidolog. Nagyanyám, mint mindent, halászlét is remekül főzött, de nagyapám is mestere volt a halászlé elkészítésének. Mesélte, hogy a második háború előtt lejárt a Sugovicára pöndölhalózni. Ez a dobóhalónak nevezett alkalmazottaság harang (pöndöl) alakú, peremén ólomgolyósisokkal ellátott háló, amit a halász felcsavar a derekára, majd egy jellegzetes hulahoppszerű mozdulattal lecsavarva, a levegőben szétterítve beledob a vízbe, amely az ólmoknál fogva lemegy a mélybe, akkor egy madzaggal összehúzza a háló alját, s amely hal benne van, azt kiemeli. Nagyapám egy ízben rátalált egy nagyobb pontycsapatra és minden dobása sikeres volt. Még este tizenegykor, amikor abbahagyta, nagyanyám már aludt, nem volt rest a legszebbiket megpucolni, feltenni és háromgyed óra múlva a halászlét megenni.

Én magam nagyanyámtól tanultam a lé főzését húszas éveim végén, amikor a fiúból férfi lesz és elkezd érdeklődni az élet fontosabb dolgai iránt, amikor már rájön, szép dolog a diploma, a jogtudomány, de vannak ennél fontosabb dolgok is az életben, például a halászlé.

Akárhogy csűröm-csavarom, csak meg kellene írni, hogy készül a bajai halászlé. Ez

az, amit nem tudok, mert ahány főző, annyi-féle halászlé, a fő tételekben, alapanyagokban nagyjából meg tudunk egyezni, de a részletekben nem, pedig mint tudjuk, az ördög a részletekben lakik. Mi kell a jó bajai halászléhez?

Három egyenrangúan fontos dolog, *hal, hagyma, paprika*. No meg só, de az mindenhez kell az életben.

Milyen halból lehet halászlét főzni? Mindegyikből, amelyik hazai vizekben úszik, lehet az ponty (ez a leggyakoribb), csuka, harcsa, törpeharcsa, kecsege, keszeg, legjobban, ha így egyben, mindegyikből teszünk bele, de ha csak egyféle van a nemesebb halakból, az is elég. (A törpeharcsa és a keszeg csak kiegészítő hal, de fontos összetevő az ízkompozícióban.) Egy a lényeg, hogy a hal friss legyen, és ha prémium halászlét akarunk főzni, akkor lehetőleg ne halas tavi, hanem dunai. A halastóban a hal elkényelmesedik, mint mi, ha a második emeletre is lifttel megyünk, a Dunában pedig megédződik, jobb a hal íze. A frissesség pedig amúgy is a minőség alapkövetelménye.

Nem kevésbé fontos a jó hagyma. Minthogy hazánk hagyma nagyhatalom, a makói fajta felülmúlhatatlan, jó hagymát még a budapesti Nagyvásárcsarnokban is tudok venni, de azért jobb a bajai piacon. A hagymát sokan szeretik megdarálni, én ezt feleslegesnek, sőt károsnak tartom, igaz, van, akit zavar a lében úszkáló apró hagymadarab, de a darálás során az illóanyagok elvesznek, a hagyma szétmállik, nem őrzi meg a főzéshez illóanyagát. Én apróra vágom hosszában, keresztben és mielőtt keresztben is vágnam egy oldalvágással megfelelem a magasságát is.

Talán még a halnál is fontosabb (sic!) a jó őrölt paprika. Ebben is szerencsések vagyunk, hiszen Bajától alig 30-40 km-re vannak az ország legjobb fűszerpaprikái, Bányán, Kalocsán, de ha délre fordulunk, akkor Bezdánban is készül aranyérmes paprika. Magyarországon a XVIII. század közepén kezdődött a rendszeres fűszerpaprika-termelés, noha az Újvilágból már a XVI. század elején megérkezett a törökbors, ahogy nálunk, török közvetítéssel ideérkezvén elnevezték. A paprikás ételek fénykora a XVIII. század végére esik, amikor volt egy magyar király, aki korona helyett kalapot hordott, és a felvilágosodás jegyében a magyar alattvalóit és nyelvéket el akarta sorvasztani, az osztrák császárságba be akarta olvasztani. Ennek ellenhatására fejlődött ki a magyarokban a nemzeti érzés, és kerültek előtérbe a magyar ruhák, a magyar táncok és az egyszerű magyar ételek, így a *pörkölt, paprikás, gulyás*. Meg persze a halászlé.

A paprika zsírban oldódik, ezért jobb az a halászlé, amelyben nem csak száraz halak (csuka, keszeg) vannak, hanem zsírosabb falatok is. A ponty hasa alja – minél nagyobb a gazdája, annál inkább – zsíros (ebből készül a jó haltópörtyű), de zsíros a harcsa is, sőt a kecsege is. A bajai halfőző – mint írtam – nem használ a lé süritéséhez alaplevet. De akkor mivel sürit? Hagymával és paprikával, de ehhez jó hagyma és jó paprika kell, amelyik feloldódik, és akkor a lében már nincs külön hagyma, külön víz és külön paprika, hanem egy koloidos szubsztrátum lesz – s ez a halászlé.

Nem tudom, hogy készül a bajai halászlé, de ezt tudom, hogy én hogyan főzöm, ezt hát leírhatom. Ahány vendég, annyszor fél kiló nemes halat számolok (a töltekhalt nem oszt, nem szoroz). A halakat megpucolom, a végbélnyílásnál kezdve felvágom a hasukat,

kiemelem a beleket meg az ikrát, tejet, májat, s ha nem fakadt el az epéje, akkor nem mosom ki a vértől, így jó az a lében. Ikrát, májat, tejet, pukkantyút félrerakom. A fejből kiemelem a szilványát (kopoltyúját). A szálkás halakat (ponty, csuka, keszeg) jól beirdalom, majd két-három ujjnyi széles szeletekre vágom és megszórom, majd legalább egy órát (inkább többet) állni hagyom a sóban. A só nem csak átjárja a halhúst, hanem a főzésnél egyben is tartja.

A kondér aljára az alaposan összevágott vöröshagymát teszem, halkilónként két átlagos méretű fejet, erre teszem a halakat, alulra a fejeket, majd a farkakat, az apróhalakat s felülre a derekakat. Általában fél liter vizet veszek fél kiló halhoz, és még fél liter a kondérnak, de ha ez nem fedi le, addig töltöm, amíg a víz elfedi a halakat. Amikor a lé felforr, megvárom, míg elforjra a habját (minden húisleves előbb habot vet, de nem szedem le a habot), majd jöhet bele a paprika. Én halkilónként négy nem púpozott evőkanál őrölt paprikát teszek bele, ebből a közönségtől függően egy kanál erős paprika. Ez rengeteg, ennyit csak kevesen tesznek bele, egyik unokabátyám azt mondta: Te meg vagy örülve, ez nem halászlé, hanem főzelék! Nem sokkal halála előtt megkóstolta és csak annyit mondott: Ezt nem hittem volna. És kétszer kért a léből.

A paprika után jöhet bele a belsőség és fél óra múlva kész. Az utolsó tíz percben kóstolom, ha kis kesernyesség lenne, egy deci bort bele, elveszi. Közben sós vízben kifőtt a tészta, irány az asztal. Halászlét nem találunk ki, mert összetörnének a halak, mindenkinek a főzőmester szed a kondérból a tányérjára. Mint mondtam, előbb a lé tésztaival és belsőséggel, majd utána a paprikás, főtt hal kenyérrel vagy anélkül.

S még, ami fontos, egy régi mondás szerint: Átkozott a hal a harmadik vízben, (elsőben él, másodikban fő, a harmadik a gyomrunk), tehát a halászléhez bort kell inni. Főszabály, hogy a hal fehér bort kíván, de ez a halászlénél (és a rácpontynál) nem kötelező. Itt nagyon csúszik a jó vörösbort is, lehet fiatal, könnyed, de még jobb a testes vörösbort. Repeta megengedett!

Jézus Krisztus kétszer szaporított ételt, s ez mindkétyszer a hal volt. Nem a bárányt, nem a marhát, nem a zöldségeket, nem a gyümölcsöket, hanem a kenyeret és a halat. Véletlen ez? Nem, hisz az Emberfia azt akarta, hogy tanítványai minden népet tanítsanak az örömhírről, s ne kelljen a csodatevéshez lábjegyzetet fűzni. Mert a halat az egész világ ismeri, halat az eszkimók is esznek és az egyenlítői népek is, tengeriek és édesvíziek is, a japánok élve és nyersen is. *Van egy fiú* – szól oda az Úrnak András –, *akinek van itt öt árpakenyere és két hala*. Jézus imát mond és megáldja a halakat és a kenyeret, s a népek adja. A maradékból 12 kosárral szedtek össze, pedig csak a férfiak ötezen voltak. Mit adott nekik a Mester? Halat és kenyeret, lehet ez véletlen? Nem, hisz a hal neve görögül ICHTYS, amely akrosztichon a régi keresztény jelképtan szerint, öt kezdőbetűt jelent, I(eszus) CH(risztosz) T(hou) Y(ios)z Sz(óter). Magyarul: Jézus Krisztus Isten Fia Megváltó.

A hal szent étel.

Ha Krisztus bajai lett volna, biztosan a halászelet szaporította volna meg. ♦

A horgos-királyhalmi borvidék történetéhez

Szlávics Károly, Szabadka

A királyhalmi pezsgőgyár

Köztudott és többen is említik, hogy Kraljev Breg, vagyis Királyhalmon (később Bácsszőlős) a két világháború között jó nevű pezsgőgyár működött, azonban történetével nem foglalkoztak behatóbban.

Penavin (PENAVIN, MATIJEVICS 1976: 117.) szerint Hinckel János pezsgőgyára Hajdújárason a Pörös-féle kaszálón állt. Nagygyörgy (NAGYGYÖRGY 2006: 32.) állítja, hogy „Horgos-Királyhalmon Ladány Nándor és fia, majd Jean K. Hinkel, később Müller Ádám pezsgőgyárat és borpincét létesített”, amely 1941-ig működött. Továbbá, hogy Müller Ádám pincészetében könyvelőként dolgozott 1920–1927 között Majtényi (Markovics) Mihály, jeles nagybecskereki születésű író, és hogy a pezsgőgyár épületeinek egy része ma is áll lakóházzá átalakítva. Miljković (MILJKOVIĆ 2012: 39.) szerint a pezsgőgyár a Müller-féle pincészetben volt, és az 1930-as évek közepéig működött.

Hogy a pezsgőgyár jelentős létesítmény volt, azt bizonyítja az 1956-ban kiadott Bácsszőlőst ábrázoló térkép. A térképen a régóta nem működő pezsgőgyár *Fbr. šampanjca* (Pezsgőgyár, sz. f.) helynévként szerepel és a hajdani Müller-pincészet épületeit jelöli, amelyek a bekötőút és az E-5-ös út között láthatók, és kissé távolabb állnak a Pörös-féle kaszálótól (CSÚSZÓ 2005: 94.).

A homoki bor kiváló alapanyag a pezsgő készítéséhez, főleg ha jó minőségű és olcsó. Lehet, hogy ezt vette figyelembe Jean K. Hinkel, amikor Királyhalmon gyártásába kezdett. A szabadkai cégbíróságon 1924. április 15-én Jovan K. Hinkel mint tulajdonos F. 75/924 szám alatt, Kraljev Breg-i székhellyel: „Jovan K. Hinkel Cultivateur de vin et Fabrik da Grand vin mousseaux”, vagyis szabad fordításban „Jean K. Hinkel Borászata és Pezsgőgyára” néven jegyezte be cégét (Szabadkai Történelmi Levéltár, a továbbiakban SzTL, F: 086. 52. CE VII. 247/1). Nevéből és a francia nyelvű cégbe-

jegyzésből ítélve Jean K. Hinkel francia lehetett. Hogy miért éppen Királyhalmon nyitotta meg pincészetét, hogy került Királyhalomra, az eljövendő kutatások tárgya. Pincészete rövid ideig, kb. egy évig üzemelt, működését csak néhány fennmaradt, dr. Fülöp Mihály és mások gyűjteményeiben található bor- és pezsgőcímké bizonyítja. A cég pontos helyéről, működéséről, bezárásáról nem kerültek elő adatok.

A cég bejegyzési oldalán megjegyzésként a következő olvasható: „Az 1680/1943 db. § számú rendelet 2§-a alapján a bíróság hivatalból elrendeli a cégnek a névjegyzékből való törlését és a cégiratoknak a szegedi kir. törvényszékhez való áttételét” (uo. 247/2). Ez azt jelenti, hogy 1943-ban, mivel nem működött, hivatalból elrendelték névjegyzékből való törlését.

A fennmaradt borcímkék asztali bor és többféle pezsgő készítéséről tanúskodnak.

A zentai Kerületi Hatóság (Sresko



Jean K. Hinkel pincészetének pezsgőcímkéje
(dr. Fülöp Mihály gyűjteményéből)

broj registra D. dn. 59/1925. Obrtnica za zanat i trgovinu Nandor Ladanj iz Horgoša dobrovoljno je prijavio da namerava proizvodnju šampanjera, podrumarstvo i trgovinu svih vinskih proizvoda, zanat, trgovinu voditi. Pošto je isti zahtevima, propisanim u XVII. zak. članku od 1884 dokazao, da ima pravo gornji zanat, trgovinu voditi to sam Nandor-a Ladanj pod brojem D. dn. 59/1925 ubeležio u zanatlijski registar i ovu obrtnicu izdao.

U Senti 18-oga XII. 1925 god. Taksena marka isplaćena je naravi. Nečitljiv potpis zam. sreskog načelnika, kao I. stepena obrtna vlast. M.P.” (SzTL, F: 086. 247. CE. VIII. 70. X. 116.).

1925 végén Ladanj Nandor (Ladány Nándor) és fia Ladanj Dionisije (Ladány Dénes), a szabadkai bíróságnál kérvényezték közös cégük bejegyzését „Kraljev-Bregška Fabrika Šampanjera i Podrumarstvo Ladanj i Sin” (Ladány és Fia Pezsgőgyára és Pincészete Kraljev-Breg, sz.f.) néven. A

cég helye Kraljev Breg. A társaság tagjai: Ladány Nándor borkereskedő, szőlőbirtokos, és fia, Ladány Dénes műszaki mérnök, mindketten szabadkai lakosok. A cég tevékenysége: pezsgőgyártás, pincészet és mindenféle borok kereskedése. Működésének kezdete: 1926. január 1.

A szabadkai kerületi cégbíróság 1926. március 22-én bejegyezte Ladány Nándort és fiát, Dénest a királyhalmi pezsgőgyár, pincészet és bornagykereskedés tulajdonosaiként. Aláírási joggal ing. Ladanj,



„Ladány Nándor és Fia” pincészete által átpecsételt Jean K. Hinkel asztali bor címkéje (dr. Fülöp Mihály gyűjteményéből)

Načelstvo) 1925. december 18-án Ladány Nándor horgosi lakos kérelmére pezsgőgyártásra, pincészetre és bornagykereskedésre jogosító iparigazolványt adott ki. Döntésében arra hivatkozik, hogy a kérelmező eleget tett az 1884. évi XVII. tc-ben felsorolt előírásoknak: „Prepis Br. 6447/1925 adm. Sresko Načelstvo u Senti

azaz Ladány Dénes mérnök volt felhatalmazva (SzTL. F: 86. 242. CE 218/1923. VI. 176. 101.).

A pezsgőgyár (pincészet) kb. négy évig működött. 1930. február 9-én a szabadkai kerületi bíróságnál benyújtották kérelmüket cégük felszámolására (uo.). Okait nem indokolták. A felszámolást a Szabadkai Általános Gazdasági Bank Rt. (Opšta Privredna Banka D. D. iz Subotice) folytatta le.

A cég bejegyzési oldalán megjegyzésként a következő olvasható: „A tulajdonos

gyárban dolgozott tisztviselőként, önéletrajza szerint 1926–1927-ben. Utána nem is vállalt magántisztviselői állást. Az 1960-as években elhangzott egyik rádióriportjában elmondta, hogy kellemes emlékei vannak az ott eltöltött évekről.

Elbeszélések szerint Királyhalmán a Ladány-féle pincészet bezárása után a pezsgőgyártás nem szűnt meg, Müller Ádám folytatta. Ezt látszanak alátámasztani a Müller Simon birtokán 1945. február 25-én készült leltár adatai, amelyben többek között egy pezsgőhűtő is szerepel (SzTL.

Ferdinánd 1891–1944) és Jenő (1893–?) voltak (Szügyi Ferenc, zentai levéltáros szívélyes közlése). Vass Nándor 1918-ban nyitott éttermet Zentán, majd 1919-ben áttért a kereskedelemre. Öccsével együtt megalapították a „Braća Vaš veletrgovina vina, piva i rakije te proizvodjača sirceta Senta” (Vass Testvérek Bor-, Sör-, és Pálinka Nagykereskedése és Ecetgyára Senta, sz. f.) céget. 1922-ben Horgoson is nyitottak kirendeltséget, ahol bor-, sör- és pálinkakereskedéssel foglalkoztak. Más adatok szerint 1926-ban (NAGYGYÖRGY 2006:



Ladány és Fia pincészet veltelini borcímkéje (dr. Fülöp Mihály gyűjteményéből)



Ladány és Fia pincészet borcímkéje (dr. Fülöp Mihály gyűjteményéből)

kérelmére a cég töröltetett a cégjegyzékből. Közp. Ért. 1943-37 szám. Szeged 1943. június hó 30-án” (SzTL. F: 086. 52. CE VII. 510/1, 510/2.).

A cég felszámolása összefüggésbe hozható a 1929-ben bevezetett borilleték nagyarányú megemelésével és az országban 1927-ben fellépő gazdasági válsággal. Pincészetükben konyakgyártással is foglalkoztak, amit a korabeli címkék igazolnak.

Ladány Nándorról még annyit tudunk, hogy Szabadkán borkereskedelemmel foglalkozott. 1925-ben az Általános Suboticei Nagy Vásáron és Kiállításon „Ladanyi i Roman (Ladány és Roman, sz. f.) cég részt vett a borkiállításon (I. Általános Suboticei Nagy Vásár és Kiállítás katalógusa. Szabadka, 1925.).

A felsoroltakból megtudjuk, hogy Királyhalmon az első pezsgőgyárat Jean K. Hinkel alapította 1924-ben. Pezsgőgyára rövid ideig, kb. egy évig működött (eladta, elköltözött, elhunyt?). Az eddigi kutatások állása szerint úgy tűnik, hogy pincészetét Ladány Nándor és fia vásárolták meg (bérelték?). Ezt látszik bizonyítani Hinkel pincészetének általuk átpecsételt borcímkéje. Továbbá megtudjuk azt is, hogy Majtényi (Markovics) Mihály, jeles nagybecskerei író a Ladány-féle pezsgő-

MUNPDS 1945–1946. 6. Sz. 1. F.). Működéséről nem sikerült további adatokat felkutatni. Miljković (MILJKOVIĆ 2012: 39.) úgy tudja, hogy Müller Ádám az 1930-as években építette majorját, és hogy a major és a Nagytelep közötti utat Müller útnak nevezték.

Vass testvérek pincésze

Az eddigi kutatások nem tárták fel teljesen a Vass testvérek horgosi pincészetének történetét, ugyanis Horgoson a két világháború között több Vass is foglalkozott szőlőtermesztéssel és borkereskedelemmel. Közülük legnagyobb jelentőséggel a zentai és a horgosi Vassok bírtak. A helyzetet bonyolította, hogy mind a két említett Vass rendelkezett borpincével a vasútállomás közelében.

A zentai Vassok a zentai születésű Vass testvérek, Nándor (az anyakönyvekben



Ladány Dénes mérnök kérelme a pincészet és a pezsgőgyár felszámolásával kapcsolatban (SzTL. F: 086. 242. Ce 218/1923)

33.). Horgoson a vasútállomás közelében két korszerű, összesen kb. 7000 hl-es kapacitású borpincét építettek, amelyeket a legkorszerűbb felszereléssel láttak el. Pincéjükben a vastag falak állandó, ideális (13°C) hőmérsékletet biztosítottak (NAGY-GYÖRGY 2006: 33.). Préházukban naponta 200 tonna szőlőt dolgozhattak fel. Nem kell elfelejteni, hogy akkoriban Horgoson és környékén 2000-2500 kat. holdon termesztettek szőlőt, amely legnagyobb része a kistermelők kezében volt, akik természetfeleslegüket szívesen adták el szüretkor. Pincészetük, minőséges termékek készítésével, jelentős mértékben hozzájárult a horgos-királyhalmi borok hírnevének növeléséhez és a bortermelés fejlesztéséhez. Hordós és palackozott borokat forgalmaztak. Termékeik rövid idő alatt márkanévvé

váltak. Különösen a habzóboraik, barackpálinka és a baracklikőr voltak keresettek. 1931-1932-ben sokat szállítottak Bécsbe (A Munka, 1935. július 25.). 1934-ben a Zágrábi Nemzetközi Kiállításon kadarka boruk aranyérmet nyert (A Munka, 1935. október 25.).

A szabadkai cégbíróságon 1929. december 29-én Vass Nándor és Vass Jenő „Braća Vaš-Vass Testvérek” néven két új céget jegyeztettek be. Egyiket zentai, másikat horgosi székhellyel (SzTL. F: 086. 247. CE VIII. 70. X. 116.).

Vass Jenő 1937. december 31-én kilépett a közös vállalkozásból. Megegyeztettek, hogy ezen túl a Vass Testvérek bor-, sör-, és pálinka nagykereskedés, zentai cég és horgosi kirendeltség nevét „Braća Vaš u Senti trgovina vina,

piva i rakije” / Vass Testvérek, Zentai Bor-, Sör- és Pálinkakereskedés-re változtatják. A cég egyedüli tulajdonosa Vass Nándor lett (SzTL. F: 086. 247. CE VIII. 70. X 116.).

Vass Jenő, miután 1937-ben kilépett a közös vállalkozásból, saját vállalkozásba kezdett. Először Horgoson, majd 1940-ben Szabadkán, a Wilson utca (később Damjanich utca) 23. szám alatt „Podrumarstvo Braća Vaš, Horgoš-Subotica” (Vass Testvérek Borpincészete, Rum- és Likörgyártás Horgos-Szabadka) néven nyitott borkereskedést. Vélhetően a közismert márkanév miatt tartotta meg cégében a „Vass Testvérek” nevet. Úgy tűnik, hogy Szabadkára költözött.

1944 júniusától az angol és amerikai bombázók több hullámban bombázták Szabadkát. Elsődleges célpontok a stratégiai fontos pályaudvar, vasúti létesítmények, ipartelepek és hidak voltak. A lehulló bombák számos lakóházat megrongáltak, megsemmisítettek, és több ártatlan ember halálát okozták. Az 1944. szeptember 18-ai támadás alkalmával bombatalálat érte Vass Jenő cégét. A munkások egy kivételével a pincébe húzódtak és sértetlenül túléltek a bombatámadást.

Vass Nándor vezette tovább a zentai étterme mellett a céget. 1942-ben mint a Vass Testvérek Zenta, Bor-, Sör- és Pálinkakereskedése tulajdonosa rum, likőr és egyéb szeszes italok gyártásával bővítette tevékenységét. Ezt a cégbírósághoz intézett következő kérvénye bizonyítja:

„Vass Testvérek, Zenta
bor, sör és pálinka kereskedése”
Tekintetes kir. Törvényszék!
mint cégbíróság

Alulírott tisztelettel bejelentem, hogy cégem a Nagyméltóságú m. kir. Pénzügyminiszter Úr 25466/X.b./1942. fő. sz. rendeletével engedélyezte rum, likőr és egyéb szeszes italok előállítását illetőleg gyártását.

Ennek igazolására A./a. csatolom egyszerű másolatban az előbb hivatkozott engedélyt és tisztelettel kérem, hogy a cégjegyzékbe kiegészítésül a cég tárgyai rovatba azon körülményt is bejegyezni méltóztassék, hogy rum, likőr és egyéb szeszes italok előállításával, gyártásával is foglalkozom.

Tisztelettel, Vass Testvérek, Zenta.

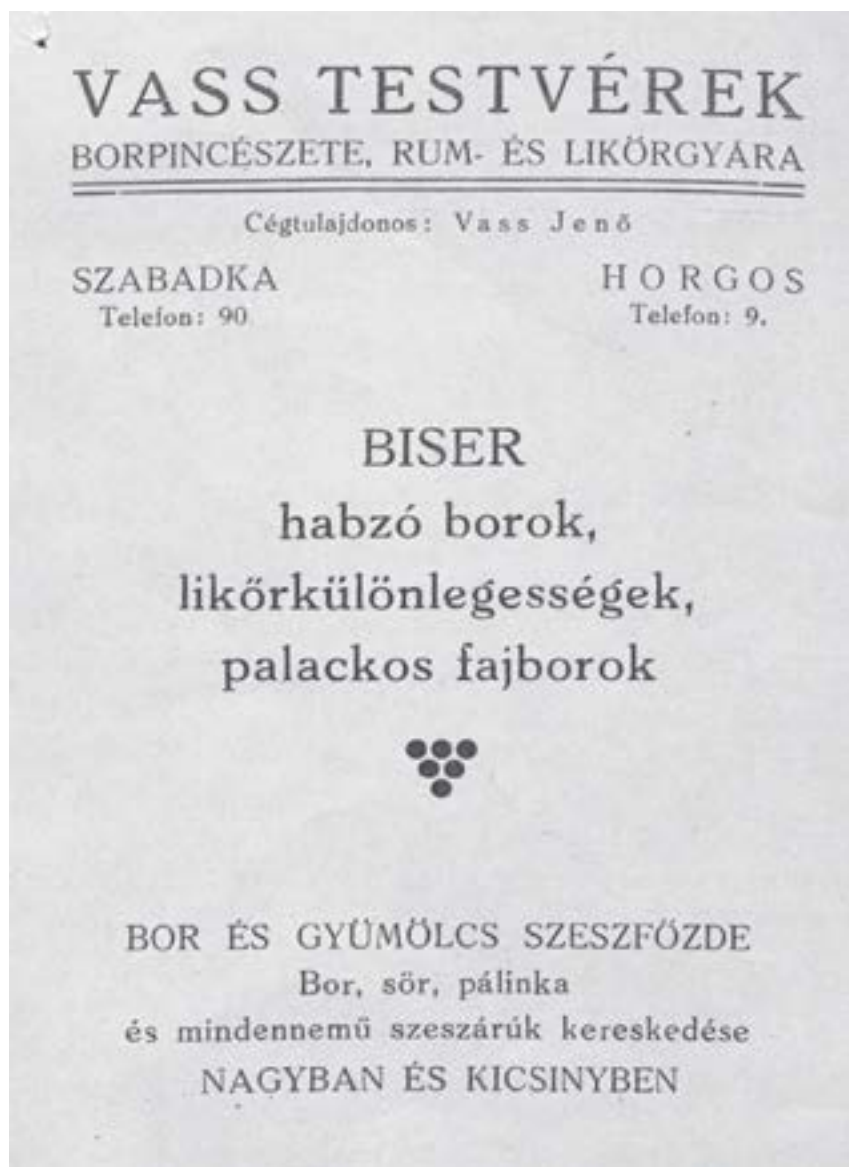
Tul. Vass Nándor bor, sör és pálinka nagykereskedés.” (SzTL. F: 086. 247. CE. VIII. 70.).

Vass Nándort 1944 őszén, a megtorlások során végezték ki Zentán.

Az 1946. augusztus 8-án elvégzett leltár adatai szerint a Vass Testvérek horgosi



Vass Nándor és Vass Jenő „Braća Vaš-Vass Testvérek” cégbejegyzési kérelme 1929-ben (SzTL. F: 86. 247. Ce VIII. 70. X. 116.)



Vass Jenő „Vass Testvérek” cégének reklámhirdetése (MÓCSY, HOFFMAN: 1944)

pincéjében 405 435 liter hordókapacitás állt rendelkezésre. A 66 035 liternyi szállítmányozó hordó mellett még 12 650 liternyi boroshordó volt kiadva. Ehhez még hozzájön 13 157 liternyi pálinkáshordó (Vass Zoltán kutatása). A pincét államosították, az 1990-es években eladták, részben elbontották. Ma csak a 1959-ben hozzáépített rész áll, amelyet a horgosi Kószó család bérel (MILJKOVIĆ 2012: 42-43.; Vass Zoltán kutatása).

A szabadkai járási bíróság 1947. május 3-án hozott határozata alapján államosította Vass Jenő, Szabadka, Wilson utca 23. alatti lakos szabadkai és horgosi vállalatát (SzTL. F:086. CE. VII. 70. 247.). Az 1945 utáni vagyonekbejárásról szóló adatok szerint Vass Jenő szabadkai vállalatának pincéjében összeírt boroshordók kapacitása kb. 700 hl volt. Egy feltehetően Szabadkán, 1946. augusztus 9-én készült leltár adatai szerint 59 768 liternyi hordókapacitást és

2185 liternyi demizsont számoltak össze (Vass Zoltán kutatása). Vass Jenő további sorsa ismeretlen.

Úgy tűnik, hogy pincészete a bombázás során nem szenvedett nagyobb kárt, mivel az államosítás után a Gradski Podrum (Városi Pincészet) vette birtokba.

A horgosi Vassok

A szőlő- és bortermeléssel foglalkozó horgosi Vass család alapítója ifj. Vass Imre (1865-1933), jó nevű gazdálkodó volt. Tudósításait a *Borászati Lapok* is közölte. Ő építette az első paprikamalmot Horgoson. Paprika-feldolgozás mellett foglalkozott gabonatermeléssel, malomipari létesítményei is voltak, szőlőt telepített, bort készített. Gazdaságát fiai között osztotta szét. Sándorra (1899-1984) hagyta a fűszerpaprika-termelést és -feldolgozást, Jenőre (1897-1962) a szántókat, a

gabonatermelést és a malmokat, Andorra (1905-1979) a szőlőket és a borászatot. Sándor mellett Károly (1917-1990) és Zoltán (1910-1985) is rendelkezett némi szőlőbirtokkal. Közülük főképp Károly gazdasága épült szőlészetre-borászatra, amelyet ma unokája, Zoltán (1977) folytat. Annyi biztos, hogy az 1900-as évek elején a család birtokában volt egy ház és borpince a vasútállomás közelében, amely később Andorra szállt, aki 1926-ban kezdett borkereskedéssel foglalkozni (uo.). 1931-32-ben sokat szállított Bécsbe (sic! CSUKA 1941: 118.). Gazdasága méretét nehéz pontosan meghatározni, mert a család a kommunista hatalomátvétel után szétszéledt. A vagyonekbezási iratokból tudjuk, hogy 1954-ben a pince borászati kapacitása legalább 123 444 litert tett ki - valószínűbb a 200 000 liter. Az irat 29 db 2000-3000 literes ászokhordókat sorol fel, és kettő, egyenként 25 000 literes üvegtéglával csempézett cementtartályt. Pálinkafőzdét is üzemeltettek. Vass Andor birtoka ekkor valamivel 50 kat. hold feletti, legnagyobb része szőlő. A pince az államosítás után a „Hovip”, majd a „Navip” tulajdonába került. Jelenleg az enyészetnek van átadva (Vass Zoltán kutatása). Vass Zoltán Zomborban felsőbb ipariskolát és kereskedelmi tanfolyamot végzett, azután a kereskedelmi pályára lépett. Saját szőlőbirtoka is volt. Több helyi egyesület tagja, többek között a szőlősgazdák egyesületének titkára (CSUKA 1941: 118.).

Külön köszönettel tartozom dr. Fülöp Mihálynak, a szegedi borlovagrend nagymesterének a borcímekért, és Vass Zoltánnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta kutatásainak adatait. ♦

Irodalom

- I. Opšti veliki vašar u Subotici. Službeni katalog 22-31. VIII. 1925. Uprava I. Opšteg velikog vašara. Subotica, 1925
- Csuka Zoltán: Visszatért Délvidék. Halász Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat. Budapest, 1941
- Csúszó Dezső: Könyörgésünk színhelyei III. Életjel könyvek 114. Szabadka, 2005
- Miljković Dragutin: „Peščani vinski put”. Arena Zablatiensis. Subotica, 2012
- Mócsy István, Hofman Kálmán (Szerk.): Szabadka Palicsfürdő útmutatója: belterület és Palics utcahálózatának térképe, utca- és névjegyzékkel. Szerkesztették: dr. Mócsy István polgármester-helyettes és Hofman Kálmán főmérnök. Előszó: dr. Székely Jenő polgármester. Idegenforgalmi Propaganda Munkaközösség. Szabadka, 1944
- Nagygyörgy Zoltán: A horgosi borvidék története. Bácsországi, 2006/1 (36. szám), 29-34. Szabadka
- Penavin Olga, Matijevics Lajos: Szabadka környéki földrajzi neveinek adattára. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Újvidék, 1976

A vízi mentés kezdetei Szabadkán - és Palicson -

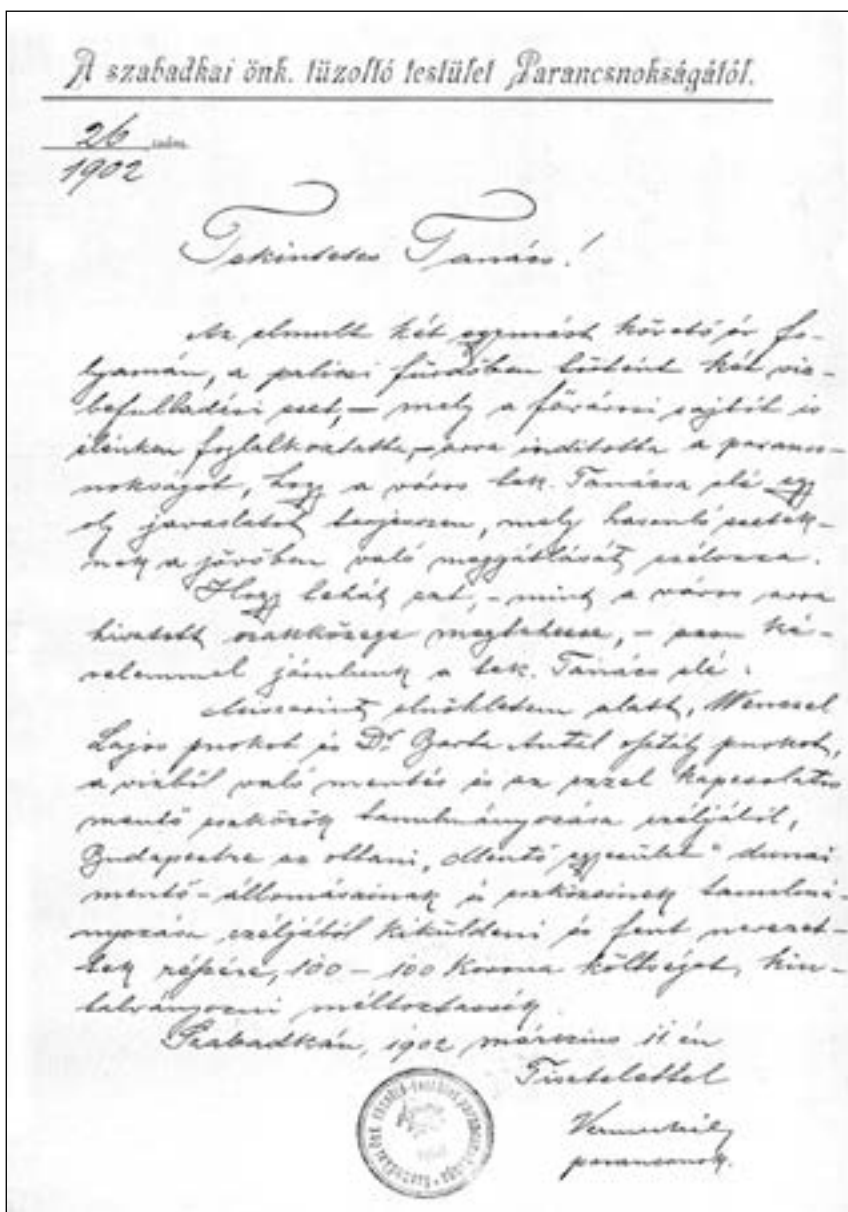
Csúszó Dezső, Szabadka

Országos szinten a vízi mentés szervezett lehetőségét, kereteit is az 1876-os törvény közegészségügyi vonatkozású cikkelyei adták meg, „40. §: Mindazok, kik foglalkozásuknál fogva gyakrabban jönnek azon helyzetbe, hogy baleseteknél segédkezni nyújthatnak, mint pl. hajósok, halászok, mozdony- és vonatvezetők, bányászok, rendőrök stb., a tetszhalálból felélesztésnek s a segélynyújtásnak lényegesebb eszközésében oktandók” (dr. Márkus Dezső).

Szabadkán, habár sem jelentős folyója, sem kikötője nem volt, a vízi mentés kezdeteiről már jóval e törvény életbe lépése előtti időkből is vannak levéltári adataink. Gyakorlatilag a palicsi fürdő kialakulásával, a XIX. század közepétől jelentkezett az igény a vízből való mentés szervezett formájára. A távoli vidékekről is mind gyakrabban idelátogató fürdővendégek biztonságát növelte egy tanácsi intézkedés végrehajtása 1871-ben. A jelzett év tavaszán tartott egyik ülésen a városi tanácsnokok meghallgatták a tiszti főügyész szóbeli jelentését: „2277/660 Paracetics Félix tiszti főügyész szóval jelenti, hogy a Pality Vízének mélysége egy ölnél többre növekedett, szerencsétlenségek elkerülése végett két csónaknak beszerzését indítványozza.”¹ A tanácsstagok elfogadták az ajánlott intézkedéseket, ám valamiféle hasznos is szerettek volna húzni a két csónakból. Az ülést követően egy bizottságot küldtek a helyszínre, hogy felmérje, vajon milyen formában lehetne a fürdőidényen kívül hasznosítani e „mentőcsónakokat”.

Nincs levéltári adatunk arra vonatkozóan, hogy az 1871-ben beszerzett csónakokat hányszor és milyen eredményességgel vetették be a fuldoklók mentésében, de a századfordulón újból időszerűvé vált a fürdővendégek biztonsága.

1900-ban és 1901-ben Palicson, két olyan vízbefulladás történt, melyek esetében a tragédiánál jelenlevő mentőorvos, dr. Bartha Antal és a közvélemény szerint szakszerű mentéssel meg lehetett volna akadályozni



a baleseteket.² A második szerencsétlenséget követően már az egyszerű polgárok körében is beszédtema lett a tónál szervezendő mentés. Az elképzelések szerint az ügyeletes mentők feladata a fürdővendégek állandó megfigyelése, szükség esetén a percekben belüli helyszínre való evezés és a fuldokló szakszerű kiemelése, valamint elsősegélyben való részesítése lett volna.

Mindehhez külön felszerelt csónakokra és képzett szakemberekre volt szükség.

Az 1900. szeptember 28-ai tragédia különösen mélyen érintette a szabadkaikat, hiszen a városszerte közkedvelt plébános, az 53 éves Mamuzsich Mátyás fulladt a tóba. Az eseményeket, illetve az előzményeket, a tragédiát és a hullakeresést óráról órára követő újságírók reális képet tettek

az olvasók elé – érdemes tehát a helyi újságok tudósításaiból rekonstruálni az eseménysorozatot.³ A verőfényes, szokatlanul meleg, szeptember végi péntek délutánon a plébános kiment Palicsra, hogy találkozzon az özvegy Parcsetch Félixnével vendégeskedő Majorossy Jánossal, a kalocsai érsek helyettesével (segédpüspök, tinini püspök). „Előbb azonban meg akart fürdeni. A szokatlan forró őszi nap kedvezett szándékának. Kivüle a fürdőben voltak még Polgár József törvényszéki elnök és Piller képezdei tanár. Ez utóbbival néhány percig beszélgetett s azután a vízbe ugorva kiuszott a padokig. Ide érve felült a padra, s itt még látta is a fürdőszolgának fia. Rövid vártatva ismét vízbe ugrott, hogy a fürdőházhoz usszék vissza. Eközben érte a szerencsétlenség. Eltűnését először is dr. Barta vette észre s rosszat sejtve figyelmeztette a fürdőzőket. Ezek haladéktalanul értesítették a palicsi rendőrséget, innen pedig a városit, kik csakhamar meg is jelentek a szerencsétlenség színhelyén” (*Szabadka és Vidéke*, 1900. szeptember 29.).

Egy másik újságból értesülhetünk, hogy dr. Bartha a plébános után néhány perccel érkezett a helyszínre, és Somogyi pénztárostól érdeklődött, hogy kik vannak a fürdőben. Amikor hallotta, hogy a lelkész is a fürdőzők között van, elsétált a mólóra, majd a kabinok előtt, de a plébánost nem, csupán a reverendát látta az egyik öltözőfülkében. Amint írják, az orvos, rosszat sejtve, riasztotta a fürdőzőket, majd megkezdődött a keresés – néhány perccel a plébános eltűnését követően. A rendőrséget is értesítették, miközben az orvos rendelkezésére és irányításával a közelben lévő csónakosok gyorsan a helyszínre eveztek és átfésülték a terepet, de nem találták meg a szerencsétlenül járt plébánost, így a rövid idő elteltével a nagy hálókival hozzájuk csatlakozó halászhók már csak a holttestét kereshették. A további események: „Beesteledett. Nagy csoport tűzoltó és mentő érkezett külön kocsikon Palicsra. Felgyultak a fáklyák a csónakokon és tizszerezett erővel indult meg a szerencsétlen plébános holttestének keresése. A nagy vas és fecsónakok, halászhálók, könnyű szandolinok egész raja lepi el Palics tavát. Buzgón folyik a keresés. Ha megakad a keresők csákánya a hinárban, vagy a tó fövenyében hirtelen megáll a csónak és elfojtott lélegzettel várják, mit hoz fel a csákány.” Éjfélről reggelig szünetelt a kutatást, de ma kora reggel megkettőzött erővel ismét hozzá fogtak a kereséshez. Nyolcz óra tájban, amint a halászhók csónakba ülve evezőkkel tapogatták a földet az első számú fürdőkabin és az elkerített kőoszlop között



Dr. Bartha Antal (1860–1935)

balra megtalálták a holttestet. Arczczal a föld felé volt fordulva. A víz alig ért ott honaljig, valószínű tehát, hogy szívszélhűdés érte. Holttestét kiemelték, csónakba tették és lepedővel letakarták. A mentők nyomban kimentek a hullakocsival és óriási tömeg által kísérve hozták be a városba a tragikus véget ért prépost-plébános holttestét.”⁴ A szöveg egyik részében – dr. Barthára vonatkozóan – sajnálkozva említi a tudósító: „Ha a végzet most is olyan kegyes lett volna, hogy az orvos talán néhány perccel hamarabb ér a fürdőbe, akkor a baleset talán elhárított volna.”

Egy év sem telt el a plébános tragikus halála óta, amikor ismét bekövetkezett egy hasonló szerencsétlenség, amelyről a helyi sajtón kívül beszámoltak a fővárosi lapok is. 1901. június 23-án egy fiatal nő, Aschenbrenner Júlia lelte halálát a tó hullámaiban. Bezerédy István országgyűlési képviselő gyermekeinek nevelőnője volt az áldozat, így természetes, hogy a pesti lapok is részletes tudósításokat közöltek az esetről. A kutatásunk folyamán csupán a helyi újságok korabeli számain sikerült fellelni, de az ezekben közölt cikkek is elegendőnek bizonyultak, hogy élénk tárják a tragédia által kiváltott polgári (újságírói) elkeseredést.

Amíg a *Szabadkai Közlöny*⁵ tudósítása többé-kevésbé csak az eseteírásra szorítkozik, a *Szabadkai Friss Újság* felvázolja a fürdőigazgatóságtól joggal elvárt megelőző intézkedéseket is: „Tegnap történt Bezerédy István országgyűlési képviselő nevelőnőjével: Aschenbrenner Juliával a szerencsétlenség. Nem rekriminálnak most már, de mielőtt röviden megírnánk a szerencsétlenséget, a következőkre hívjuk fel a hatóság figyelmét, és lelkiismeretbeli kötelessége, hogy teljesítse a közönség érdekében a mit kérünk. Miután alig egy

éven belül ez már a második halál eset, amely alkalmas arra, hogy a közönséget a fürdéstől elriassza, felhívjuk a városi tanácsot, hogy a következő óvintézkedéseket tegye meg haladéktalanul: 1. Alkalmazzon annyi fürdő szolgát, hogy a közönség kiszolgálásán felül úgy a férfi, mint a nő fürdőben egy szolga kizárólag csak a fürdőközönséget figyelje meg. 2. Ugy a férfi, mint a nő fürdőnél legyen állandóan egy mentőcsónak a szükséges evezőkkel és mentő rudakkal készletben. 3. Ugy a férfi, mint a nő fürdőben kapaszkodó kötelek legyenek huzva. 4. Az uszómester nélkülözhetetlen mindkét uszodában.

A szerencsétlenség a következőképpen történt: Aschenbrenner Julia nevelőnő vasárnap reggel Bezerédi Istvánné és ifj. Vojnich Sándorné társaságában fürdött a palicsi női uszodában. A két urinő benmaradt, de a nevelőnő kiuszott a nyílt tóba. Egyszer csak velőtrázó segélykiáltás hallatszott, s a két urinő észrevéve a szeretett, tisztelt nevelőnő veszélyét, szintén segélyért kiáltott. A segélykiáltásokra Hoffmann József gyógyszerész, Hegedüs Béla, Bodrics Mihály és Varga Menyhért ugrottak be a tóba, s usztak arra a helyre, ahol a szerencsétlen nő elmerült, de már meg nem menthették, csak holttestét vitték ki a partra, ahol Dr. Dömötör Miksa tette meg, de hasztalanul az élesztési kísérleteket. A holttestet fél 1 kor hozták be, s ekkorra már Bezerédy képviselő felállította, a ravatalt, s a szobát, melyen felállította, behuzatta feketével.”

Az Önkéntes Tűzoltó Testület kereteiben az akkor már öt éve működő Mentőosztály vezetősége nemcsak, hogy felfigyelt az eseményekre, de kötelességének tartotta, hogy tegyen is valamit a fürdőzők biztonsága érdekében. Mivel ez volt a város egyedüli intézménye, amely szakszerű helyszíni mentéssel foglalkozott, 1902 márciusában a következő kérelemlevéllel fordultak a Tanácshoz: „A szabadkai önk. Tűzoltó testület Parancsnokságától. 26/1902 szám. Tekintetes Tanács! Az elmúlt két egymást követő év folyamán, a palicsi fürdőben történt két vízbefulladású eset, – mely a fővárosi sajtót is élénken foglalkoztatta, – arra indította a parancsnokságot, hogy a város tek. Tanácsa elé egy oly javaslatot terjesszen, mely hasonló eseteknek a jövőben való meggátlását célozza. Hogy tehát ezt, – mint a város, arra hivatott szakközege megtehesse, – azon kérelemmel járulunk a tek. Tanács elé: Miszerint elnökletem alatt, Wenczel Lajos pnokot és Dr. Barta Antal osztály pnokot, a vízből való mentés és az ezzel kapcsolatos mentő eszközök tanulmányozása céljából, Budapestre az ottani „Mentő egyesület” dunai mentő – álló-

másainak és eszközeinek tanulmányozása céljából kiküldeni és fent nevezettek részére, 100 – 100 korona költséget, kiutalványozni méltóztassék. Szabadkán, 1902 március 11.én tisztelettel Vermes Béla parancsnok.”⁶

A tanácsnál március 12-én iktatott (5191-es szám alatt) kérelemvelére szinte naprakészen reagált a tanácsi hivatal, mert 14-én már döntés is született a folyamodványban foglaltakról (1378-as számú tanácsi döntés): „Ezen jelentés folytán a vízből való mentés és az ezzel kapcsolatos mentő eszközök tanulmányozása céljából Vermes Béla önk. tűzoltó és mentő főparancsnok, bizottsági tag úr felkérte az elnöklethez Wenczel Lajost és Dr. Barta Antalt Budapestre kiküldetni és két utóbb nevezett részére úti és egyéb felmerülő költségek fedezetére egyenként 100 – 100 szóval Egyszáz – Egyszáz kor. a város házi pénztárából a számadás terhe mellett előlegek számlájára kiutalványoztatni véleményeztetett. 1902 III/14.”

A tűzoltóparancsnok kezdeményezésétől függetlenül dr. Révfy Jenő fürdőorvos a megszokott módon készült a fürdőidény május elején esedékes megnyitására. Március 29-én eljuttatott egy folyamodványt a Tanácshoz, melyben tíz pontban felsorolja és kéri az elvégzendő munkálatok befejezését. A folyamodvány ötödik pontjában érinti a mentők esetleges alkalmazását az uszodákban „Az uszodákban állandó mentők alkalmazását szintén óhajtja a közönség, megjegyzem azonban, hogy az eddig történt szerencsétlenségek valamennyi az orvosi tanács figyelmen kívül hagyásának tekinthetők az illetők részéről, az egyesek ezen gondatlansága miatt hozta használatba az orsz. balneológiai egyesület, hogy fürdőkben, uszodákban 4 nyelvű figyelmeztetést tettetett ki a közönség részére; amióta életbe lépett ezen intézkedés nálunk is vannak ilyen táblák az fürdőkben, uszodák ajtaján, az emelet és felső nádas épületen, a pénztárnál a vendéglőkben kifüggesztve.”⁷ A leírtakból látható, hogy az Országos Balneológiai Egyesület már évekkel előbb kötelezte a fürdőzők biztonságát növelő, figyelmeztető táblák elhelyezését az uszodákban. A szabadkaiak mindenben tartották magukat az országos egyesület ajánlásaihoz.⁸

A levéltári iratcsomóban nincs arra vonatkozó adat, hogy a két szakember pontosan mikor és mennyi ideig tartózkodott a fővárosi dunai mentőállomáson, és írtak-e beszámolót a tanultakról. Tény azonban, hogy az elkövetkező hónapokban a város két mentőcsónakot is beszerzett, felszerelt és használatra átadott a mentőknek. Vermes Béla ezzel kapcsolatban még egy jelentést is küldött a Tanácsnak, de a városi adminisztráció 1902 májusában,

befejezettnek tekintve a tárgyat – feleslegesnek tartotta a témakör további taglalását – a következő zárómegjegyzéssel látta el az okiratokat: „Miután a legújabbban beszerzett két mentőcsónak a szerencsétlenségek megállítására teljesen elegendő, ezen jelentés tudomásul irattárba teendő. Szabadkán, 1902. május 12.”⁹

A további években a vízből való mentés, de a vízbe fulltak holttestének gyakran napokig tartó keresése is kizárólag a mentőosztály feladata volt. 1907-ből maradt ránk egy eseteírás.

Július 10-én a parancsnokság egy felterjesztést juttatott el a Tanácshoz, amelyben leírja egy fiatal ember holttestének két napig tartó keresését, és kéri a város vezetésétől az akcióban részt vevő 6–7 mentő nyilvános megdicséretét, valamint megjutalmazását: „A Szabadkai Önk. Tűzoltó-Testület és Mentő-Osztály Parancsnokságától Tek. Városi Tanács! Szudarevich Jenő gymn. tanuló hullájának, a palicsi tóból való kiemelésénél 1907. júni 2–4. ig, rövid pár órai megszakítással 2 napon keresztül ifj. Birkáss Lajos segédtsízt vezetése mellett: Borza István, Bojniczki Béla, Sztipics Antal, Gyurics József, Mánics Vincze és Varga Pál önkéntes mentők működtek közre. Jóllehet nevezettek, – egészségük veszélyeztetése mellett, jutalom s elismerés reménye nélkül vállalkoztak e nemes és fáradságos emberbaráti munkára, – mégis tekintettel arra, hogy közülök többen ruházatukban nagymérvű károsodást szenvedtek és valamennyien, majdnem 2 napi kinn tartózkodásuk alatt, fenn tartásukra költek is – a Parancsnokság, a fentieknek némi megjutalmazása végett, e tiszteletteljes jelentéssel fordul a tek. városi Tanácshoz. A szabadkai önk. t. t. mentő osztály parancsnoksága nevében, tisztelettel: Szabados Béla szolg. segéd tiszt Vermes Béla parancsnok Dr Barta Antal mentő orvos”¹⁰

A törvényhatósági bizottság a következő hónapban hozott döntést az ügyben. Részlet az augusztus 29-én megtartott, rendes havi közgyűlés jegyzőkönyvéből: „A szabadkai önkéntes tűzoltó testület és mentő osztálynak jelentése Szudárovics Jenő gymn. tanuló hullájának a palicsi tóból történt kiemelésénél közreműködött mentők segélyezése tárgyában. H a t á r o z a t: A th. bizottság a nehéz körülmények között huzamos ideig tartott fáradságos és sikeres mentésért az ott közreműködött ifj. Birkáss Lajos segédtsíztnek és Bojniczki Béla, Borza István, Gyurics József, Mánics Vincze, Sztipics Antal és Varga Pál önkéntes mentőknek elismerését fejezi ki. – Egyben

mert a mentés alkalmával többen ruházatukban nagyobb károsodást szenvedtek és mert a majdnem 2 napi kintartózkodás alatt élelmezésük önköltségen történt, – a közreműködött legénységnek segélyezésére a th. bizottság a Mentő Egyesület parancsnoksága kezéhez az Előre nem láthatók számlájánál 60 azaz Hatvan koronát kiutalni rendel.”¹¹

Szeptember közepéig elintézték a hivatali formaságokat és kifizethették a 10–10 korona pénzjutalmat a mentőknek (Birkáss segédtsíztnek nem járt). Ettől azonban fontosabb talán, hogy a már 11 éve (és valljuk be, a közvélemény szerint is jól és sikeresen) működő szolgálatnak – akiket hol Osztálynak, hol Szolgálatnak, hol Intézménynek, hol pedig Egyesületnek tituláltak a helyi hivatalok – ez volt az első, nyilvános megjutalmazása a város részéről. ♦

Jegyzetek

¹ SzTL, tanácsülési jegyzőkönyv 1871. A jelzett anyagra Hovány Lajos vízépítő mérnök hívta fel a figyelmünket, ezúttal is köszönet érte.

² 1900 szeptemberének végén, a gyér számú fürdővendég és személyzet szeme láttára fulladt a tóba a Szent Teréz-templom plébánosa, a szabadkaiak közkedvelt lelkesze és egyházszerzője, Mamuzsich Mátyás (1847–1900) esperesplébános. A fürdőben a tragédia idején jelen volt dr. Bartha Antal is – számára ezúttal is világos volt, hogy külön a mentésre felszerelt csónakkal rendelkező, a vízből való mentésre kiképzett, a fürdőben állandó jelleggel tartózkodó mentők megmenthették volna a szabadkai egyházfőt.

³ A Bácskai Hírlap, valamint a Szabadka és Vidéke 1900. szeptember 29-i, 30-i számai.

⁴ A mentők a holttestet a plébánia épületébe szállították, ahol elvégezték a törvényszéki boncolást, majd átvitték a templomban felállított ravatalra.

⁵ „Szerencsétlenség Palicson. Aschenbrenner Julia, Bezeredy István, orsz. képviselő gyermekeinek nevelőnője f. hó 23-án d. e. 9 óra tájban a női uszodában fürdővén, a gyenge testalkatu, vérszegény ifjú leányt a 17 fokos hideg vízben, szívszélhűdés érte és bár segélyért még tudott kiáltani, hirtelen víz alá merült s mire a segély a lehető leggyorsabban odaért, csak halva emelték ki a vízből. A helyszínrre érkezett orvos, Dr. Dömötör Miksa, bár minden élesztési kísérletet megtett, életre keltetni nem tudta többé. Ezen a szomorú eseten talán okulni fog a fürdő közönség azon része, melynek az alacsony hőfoka a víznek egészségi szempontból ártalmára lehetne, hogy előbb orvosi tanácsot fog kérni. Így aztán a fürdőorvos figyelemmel lesz az illőre s megteheti a kellő intézkedést netáni baleset megelőzésére. Teljesen egészséges embernek a víz hidegsége nem árthat. Ha ezen körülményt a szegény áldozat figyelembe vette volna, bizonyára nem esett volna meg a szerencsétlenség.” (Szabadkai Közlöny, 1901. június 29.)

⁶ Szabadkai Történelmi Levéltár (SzTL) F:002. XXIII 17/1902.

⁷ SzTL F:002. XVIII 5/1902.

⁸ Egy évtizeddel előbb, a helyi Szabadság 1892. július 28-i számában közölt egy fürdőzőknek szánt viselkedési kódexet, amelyet a hamburgi Nyilvános Egészségügyi Egyesület ajánlásaként tüntettek fel.

⁹ Hovány Lajos vízépítő mérnök hívta fel figyelmünket arra, hogy a város mentési célból már 1871-ben beszerzett két csónakot, amelyeket használhattak az esetleges mentéseknél is – e csónakok további sorsa ismeretlen előttünk (SzTL F:002. 1871-es gazdasági jegyzőkönyv, 2277/660.).

¹⁰ SzTL F:002. X. 69/1907.

¹¹ SzTL F:002. 1907. évi közgyűlési jegyzőkönyv 392. szám.

Csantavér főtere

Lázár Dezső, Csantavér

A települések központi része kiemelt jelentőségű. A főter rendezettsége felkelti az átutazók, a vendégek és a helyi lakosok figyelmét, hogy megálljanak, ismerkedjenek és kapcsolatokat építsenek ki. Nem kisebb a jelentősége annak, hogy a helybeliek is naponta nagy számban járnak-kelnek itt.

Hosszú időn át Csantavér központi része, a lehetőségekhez mérten, koronként változott. Az 1908-as fénykép talán az első felvétel, amely megmutatja, hogyan nézett ki Csantavér központja száz évvel ezelőtt. Az épületeken és a fákon kívül nincs más látnivaló. A képen látható épületek többsége jómódú polgárok tulajdonában levő lakóház. A főtéren volt megtalálható a községháza, néhány iparos műhelye és egy bolt.

Valószínűleg már akkor voltak helyes irányban gondolkodó emberek, akik szívükön viselték a település előrehaladását. Néhány év múltán a központ sivár környezete megváltozott. Kirajzolódtak a közlekedési utak. A közlekedési eszközök kiszélesített úton közlekedtek. A fényképen kivehető az épületek melletti gyalogjárda. A két útvonal



A korzó 2012. január elején



A főter részlete 1908-ban



A központi tér részlete 1928-ban

között zöld övezet és mély vízelvezető árok készült. A fák megöregedtek. Az épületek semmit sem változtak. Néhány épület kissé átalakítva, megszépítve ma is részét képezi a központnak.

Abban az időben magas szinten élt még az emberekben az összefogás, a tenni akarás. Akkor is érezhető volt a pénzhiány, de az emberek önkéntes munkával igyekeztek pótolni azt.

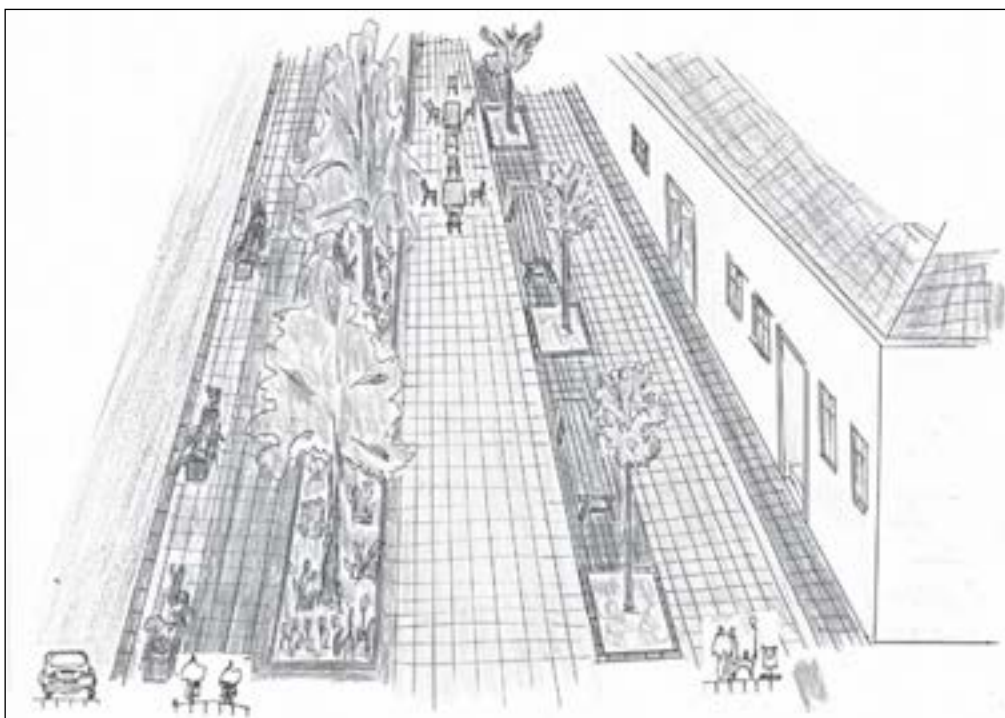
Az első igazán elfogadható környezet az 1960-as évek elején valósult meg, és akkor kapott a központ területe beton-táblás borítást. Két fasor díszítette a korzónak elnevezett sétalórészt. A külső fasort a régen elültetett fák alkották, míg a kimaradt földkockák helyére a belső soron fiatal facsometék kerültek.

Érdemleges változás azóta kisebb mértékben kísért az idő múlását, amely-

nek vasfoga viszont megtette a magáét. A betonkockákat a fagy nagyon károsította, a hibákat aszfaltburkolattal igyekeztek lezárni, de nem nagy sikerrel. Néhány évvel ezelőtt a helyzet kritikus pontra süllyedt. Az aszfalt minősége annyira leromlott, hogy osztályozhatatlan volt.

Mindannyian éreztük a központ rendezetlenségét és változásra vártunk. Szűkös helyen közlekedtek a gyalogosok, a kerékpárosok, és itt várakoztak utasok az autóbuszra is. A kerékpárút jelzővonalai már régen elmosódtak. Az autósok többször is kereszteszték a gyalogosok és kerékpárosok mozgását. Mindenkinél kedve szerint volt lehetősége cselekedni, általános volt az elégedetlenség.

Tíz év várakozás után a központ átalakításának ötletterve megvalósulni látszott. Nem mindenki viseli könnyen a változásokat, és ezt a templom előtti tér átdolgozása is bizonyította. Aki nem ismeri el a jövő képeit és nem tudja átélni a változás szükségességét, az tiltakozni fog. Legtöbben a fákat sajnálták. Aki a fákat és növényeket igazán szereti, az élő természetnek tekinti azokat. Az apró magból kifejlődött hatalmas lombosodó fa 60-70 évesen eléri az öregkort. Életük során kártevők támadják, károsítják különböző részeit a fának. Különösen veszélyes a nagy lombú fa, ha törzsének középső része elkorhad. Ekkor már nincs tartása a fának és szélvihar esetén nem ritkák a balesetek vagy tragédiák, amikor



A központ átalakításának ötletterve

azok kidőlnék. Az események után már hiába magyarázkodunk.

A munkagépek megjelenése, a fák kivágása egyesek szerint a központ elrontását és tönkretételét jelentette.

A kedélyek azonban lassan elcsitultak, amint a munkálatok előrehaladásával sikerült megmagyarázni az ötletterv alapján a központ új arculatát.

Először áthelyezték a Szabadka irányába induló autóbuszok megállóját. Az aszfaltburkolat helyére a templom

előtti téren alkalmazott téglaburkolat került. Az épületek előtti 4 méteres sáv a gyalogosoknak akadálymentes közlekedési lehetőséget biztosít, felidézve a múlt korzóját. A forgalmi út irányába szélesedve a belső fasor kapott helyet. Emelt növésű, gömblombosodó, 17 díszfa sorakozott. A középső részen vonalszerűen húzódik egy zöld övezet, alacsony növésű örökzöldekkel és dísznövényekkel. Itt található a padok, a hulladékgyűjtők, és emelkedik ki a világítás. A szélső, vörös színű téglaburkolat a kerékpárutat jelöli.



A munkagépek bontják a régi sétányt





A sétány és a templomtér panorámaképe

A munkálatok végeredménye az új központ lett, amely összeolvad a templom előtti térrel, és egy lépéssel közelebb viszi jelenünket a környezetalakítás korszerű jövője felé.

A központnak van egy párhuzamos része, autóbuszmegállóval, öreg fákkal és parkoló autókkal. A központ ezen részét szükségesnek tartjuk összehangolni a felújított résszel, hogy egészében megvalósuljanak a környezet kialakításának elvárásai.

A főtér ezen részét körülzárják a lakótömbök, amin változtatni nem lehet.

A hangulatot emelő lehetőségekkel, ötletekkel azonban bizonyossággal rendelkezünk. Kerüljenek padok a térre. Legyenek hulladékgyűjtők. Nyíljanak virágok a téglarengetegben. A meglévő téglakerítés ne ülőalkalmatosság legyen, hanem zöldellő növények és virágok tartója. A töredezett aszfaltot váltsa fel a színezett téglák. Ültessünk csemetéket az előregedett

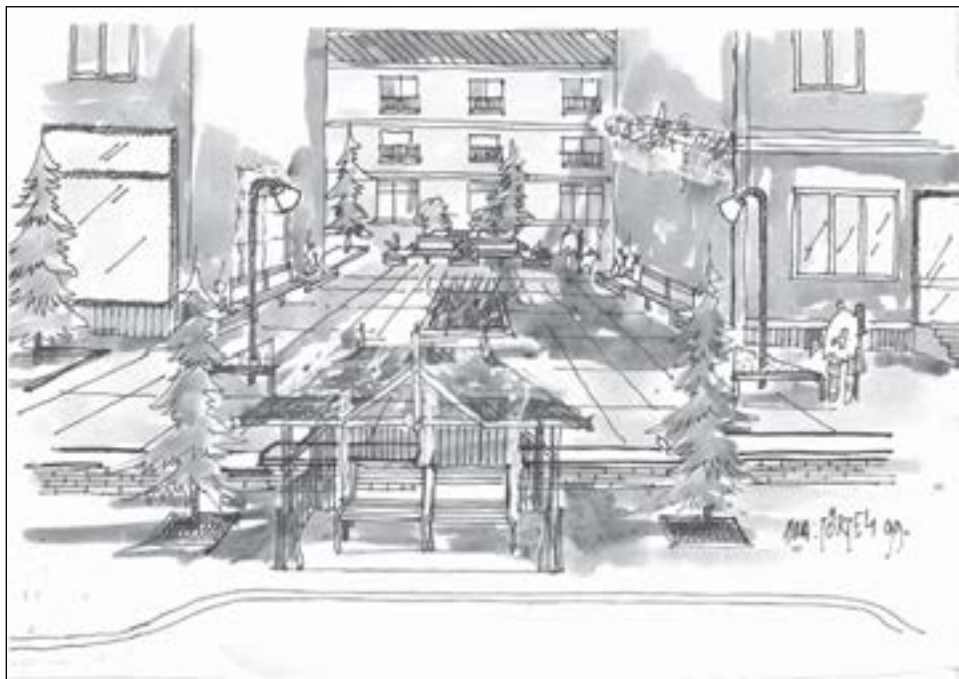


A tömbházakkal körülzárt főtér

fák helyett. Az aratási emlékművet helyezzük át a központi parkba. A busz megálló sárga kupolái helyett egyszerű, falusi építészeti stílusban farönkökből építsünk várót.

A múlt, jelen és a jövő összefonásával legyen Csantavér központja a korának megfelelően kialakítva, amelyet a falu polgárai megérdemelnek. ♦

A felújított sétány a telepítésre váró facsemeték helyével



A főtér felújításának ötletterve

A fényképeket Szedlár Rudolf kölcsönözte. A központi tér új ötlettrajzát Törtel Károly műépítész készítette. A megvalósult ötlettrajz a szerzőé.

Honosságunk jelképei

Térmegjelölés Bácskossuthfalván

Besnyi Károly, Bácskossuthfalva

A falu történetében sajátos módon két fa is a helymegjelölés funkcióját töltötte be: az egyik az Árpád-fa, a másik a védett kocsányos tölgy.

A falu egyik legszelebbi utcája, az Árpád utca derekán állt az Árpád-fa. Ongai Kiss János ültette 1835-ben. A falubeliek tiszteltük jelül korlással körbekerítették, ezzel is óvták az utcán terelt háziállatoktól. Dísze volt az utcának, büszkesége a falunak. 135 éves korában, 1970-ben hajtott ki utoljára. 1978-ban egy nyári vihar döntötte ki. Törzse a földön fekvő korhadt el és vált porrá. Senki sem nyúlt hozzá.

Az Árpád-fa a falusi események szokásos színhelyévé vált. Volt idő, amikor májusfaként feldíszítették, máskor a szüreti felvonulók táncolták körül, az aratás befejezésekor is útba ejtették az ünneplők. A XX. század második felében azonban az ilyen ünneplések elkerülték a fát. Csupán a közösségi tudatban élte túl az évszázadot.



Az Árpád-fa az 1930-as években

A térmegjelölés eszközei az emlékművek, emléktáblák, szobrok, a megjelölt építmények, és ide soroljuk a vallási tartalommal bíró kisépítményeket is. Ha meg akarjuk érteni a közösség szellemi sajátosságait, vagy éppen kötődését tanulmányozni, nélkülözhetetlen kiegészítést kapunk a térmegjelölés megfigyelésével. A tér és a közösség egymástól elválaszthatatlan, és kölcsönhatásban vannak. Jól tükrözi a közösség önazonosság tudatát és viszonyulását történelméhez. Üzenet értéke van az itt élőkhöz és a szélesebb közösséghez, jelenhez és a jövőhöz is. Ebben az írásban Bácskossuthfalva legjelesebb térmegjelöléseit veszem számba. A válogatásnál a különlegességet és egyediséget fontos szempontnak tartottam.

Minden bizonnyal jelenleg a falu legidősebb fája az állami védelem alatt álló kocsányos tölgy (*Quercus robur*) a református templom parkjában. Ültetésének dátuma azonosítatlan, mivel róla feljegyzés nem került elő, így csak közvetett forrásokra hivatkozhatunk. Valószínűsíthető, hogy 1936-ban ültették oda, amikor a község és az egyházközség fennállásának 150. évfordulójára készülve rendezték, pontosabban kialakították a templomparkot. 1973-ban állami védelem alá helyezték. Törzsvastagsága meghaladja a másfél métert, koronája pedig több mint 35 méter átmérőjű.

Ezt a települést csaknem teljes egészében református és katolikus magyarok lakták újratelepítésétől (1786) napjainkig. Ez a körülmény befolyásolta a térmegjelölés módját és formáit. Nem kellett figyelembe venni más nemzetiségűek érzelmeit, inkább a tágabb közösség várható reagálását mérlegelték. A térmegjelölés üzenete is elsősorban az itteni magyarokhoz szól, és csak másodsorban a kistérség lakosaihoz.

Két történelmi esemény emlékére, az első és második világháborúra, valamint azok áldozataira három emlékművet emeltek. Ezek kiemelt jelentőségű, központi szerepet betöltő tereken kaptak helyet. Jelentős politikai töltéssel bírnak, ennél fogva megítélésük az idők folyamán változik.

Az első világháborús Hősi emlékmű két dombormű között hat nyílással tagolt, középen található az országházsló helye. A

bal oldali dombormű három honvéd katonát ábrázol harci jelenetben. A jobb oldali anyja és leánya búcsúztatja a harcban induló fiút. Az emlékmű hátulján, a bal oldalon márványtábla van PRO PATRIA 1914-1918 felirattal és a településről hősi halált halt 239 személy nevével (Részletesebben: Bácsország 2014/4, 43-45. o.).

1946-ban a helyi előjáróság megbízta Bálint Lajos helybeli kőművest (aki az emlékművet készítette) a „domborművű figurák részbeni levésével” és bevakolásával. A mester azonban arra is vigyázott, hogy ezt a réteget később el lehessen távolítani. Így 2000 októberében, amikor az ifjúság saját kezdeményezéséből megtisztította, a habarcs könnyen levált. Egy kisebb részen szándékosan meghagyták a habarcsot, jelezve, hogy az utókor átmenetileg eltakarta a domborművet. Megtisztítása óta tudjuk, hogy a „figurák részbeni levése” nem történt meg, viszont ezt akkoriban nem vették észre, vagy talán nem akarták észrevenni.

1941-ben gyűjtést szerveztek és bizottságot neveztek ki az emlékmű felállítására. Novemberig 25000 pengő gyűlt össze, és további 15000 pengő adományra számítottak (Jegyzőkönyv a községi képviselő-testület 1941.11.25-i üléséről). Az emlékmű megtervezésére Matzon Frigyes művészt kérték fel, aki a helyszínen szemrevételezte az emlékmű lehetséges helyeit, a református és a katolikus egyházak lelkészének hozzájárulása mellett az országházslóval kombinált hősi emlékmű-



A Hősi emlékmű 2014-ben (Bálint Lajos felvétele)

vet a református templom kertjébe kívánta elhelyezni. Ez azonban nagy port vert fel, alaposan elmélyítette a reformátusok és a katolikusok közötti amúgy is fennálló vallási türelmetlenséget. A községi képviselő-testület végül úgy döntött, hogy az emlékművet a község háza melletti kertben kell felállítani. A szoborállítási bizottság tagjai: dr. Sántha György, Gyarmati Sándor, Zádory András, Szeitz József, Kovács Lajos és Csorja Zoltán (Jegyzőkönyv a községi képviselő-testület 1941.12.20-i üléséről).

Az emlékmű avatásáról ez idáig semmilyen adat nem került elő. Furcsa, hogy nem találtunk fényképet az avatási/leleplezési ünnepségről és későbbi koszorúzásról, újságcikkek sem emlékeznek meg erről. További kutatómunka szükséges ahhoz, hogy bizonyítani lehessen, mikor volt a felavatás, illetve hogy erre nem került sor – mert akár ez is megtörténhetett. Ez magyarázatot adhat arra, hogy miért nem szerepel a nyilvántartásokban és a szobrász életművében sem ez az emlékmű.

A második világháború után csaknem 50 évig nem kerülhetett sor semmilyen megemlékezésre. Az első alkalom 1991-ben volt. A délszláv háború borzalmi hatására 1991. november 2-án, halottak napján koszorút és virágot helyeztek mindkét háborús emlékműre, egy-egy szavalt hangzott el, és gyertyát gyújtottak az akkori testvérháború áldozatainak tiszteletére. Ezt követően már csak néhány egyéni megemlékezés volt. 2014-ben, az első világháború kezdetének 100. évfordulóján koszorúzták meg utójára szervezett formában.

A forradalom és a fasiszta terror áldozatainak, a népfelszabadító háborúban elesett

hősöknek az emlékműve a talajszinttől kiemelkedő betonozott platón áll. Nyolc méter magas oszlopon bronz dombormű mutatja be a népfelszabadító háború és a földmunkás sztrájkok 2-2 jelenetét. A jobb hátsó részen kiemelkedő márvány falon Ivan Goran Kovačić: Tömegsír című poemájából vett idézet szerepel bronz betűkből kirakva. Alkotója Pavle Radovanović újvidéki akadémiai szobrászművész. 1964. október 18-án, a község felszabadulásának 20. évfordulóján leplezték le. Utójára 1991-ben koszorúzták meg. 2010-ben kezdeményezték az emlékmű áthelyezését az Emlékparkba, ám a község ezt nem támogatta.

A Fasiszta áldozatainak emlékművének hátsó oldalán 1979. december 22-én (a hadsereg napján) leplezték le a Népfelszabadító háborúban elesett harcosok emléktábláit. 1984-ben azonban külön részt alakítottak ki, és oda helyezték át a táblákat. A talapzat magasba törő, felfelé folyamatosan szélesedő, ötágú csillag. Ferde metszetén helyezték el az 5 márványtáblát, rajta a 64 áldozat nevével és születési évével. A márványtáblák közötti rész felirata: 1941–1945 Akik életüket áldozták a szabadságért. Utójára 2011. március 25-én az Emlékezés a Petőfi brigádra című könyv bemutatója alkalmából koszorúzták.

Politikai és történelmi súllyal bír a Kossuth-szobor is. Ebben a közösségben ez különösen szembetűnő, ugyanis a kisebbségi magyarság történelemtudatában Kossuth értékelése más, mint a többségi nemzet szerint. Erre utal a szobor hányatott sorsa is, csakúgy, mint újbóli felállításának körülményei (Részletesen: Bácsország, 2002/VII-IX, 40–41 o.).

A millennium évében, 1896. augusztus 20-án állították fel a szobrot, amely a történelmi Magyarországon sorrendben a hetedik Kossuth-szobor. A bronzalattal futtatott, cinkből készült mellszobor 78 cm magas. Alkotói Gerendai Béla és Kiss György budapesti szobrászok. Kőfaragó és öntőműhelyükben több Kossuth-szobor is készült, némelyek nagy hasonlóságot mutatnak az ittenivel, pl. a szentesi városházán, Técsőn, Bárádon, Balatonkenesén található Kossuth-szobor, ám mégsem azonosak.

Eredetileg a falu központjában, közvetlenül az útkereszteződés mellett állt. 1919-ben a bevonuló szerb katonák döntöttek le és rongálták meg. A hányatott sorsú szobrot 1994. március 20-án állították fel mai helyén. Ezt követően a délvidéki március 15-ei megemlékezések központi színhelye volt 2008-ig, amikor is Szabadkán, a Népkör épületén állították Kossuth-szobrot, ami fokozatosan átvette ezt a szerepet. Így az itteni szobor közösségi megtétele megváltozott. A szobor talapzatát 2009-ben zöld festékkel leöntötték, a szobor viszont sértetlen maradt.

Az ezredfordulón a Délvidéken egyedülként felállított turul-szobor a nemzeti összetartozás, az egyetemes magyar nemzeti kultúra szimbóluma. Az emlékhelyet Horváth Lehel tervezte. Külső ívén felismerhető a magyar visszacsapó íj vonala, ami az önvédelem szükségességére utal. Az ezen a vonalon levő „kapuk” (feljárók) viszont a nyitottságot jelképezik. A középpontban rovásírással írt, stilizált ezres szám van kirakva cseréptéglából, hirdelve, hogy ezer évvel ezelőtt vettük fel a kereszténységet és alapítottuk államunkat. A helyben készült régi téglából emelt, csavart oszlopon a magyar eredetmondák mitológikus madara, a bronzból öntött turulmadár áll. Az oszlop talapzatához az egész Kárpát-medencéből hordták össze a köveket és egy-egy zacskó földet. Települések, amelyek gyülekezetei, önkormányzatuk, vállalkozói, egyénei támogatták az emlékműállítását (ábécésorrendben, ahogyan az ünnepségen jelölték): Agárd, Bácsalmás, Bácsfeketehegy, Bajsa, Becskerek, Bern, Budapest, Csúza, Debelyácsa, Felsőőr, Hertelendyfalva, Jászakisér, Karcag, Kórógy, Köln, Kunmadaras, Laskó, Magyarittabé, Magyararkanizsa, Maradék, Nagyvárád, Óbecse, Ómoravica, Pacsér, Pancsova, Piros, Réde, Sárkeresztes, Sárospatak, Szabadka, Szecsele, Szentlászló, Szombathely, Szováta, Topolya, Újvidék, Ütrecht, Verbász, Versec, Zenta, Zombor.

Leleplezésére 2000. augusztus 19-én került sor. A turulmadarat egy évvel később, 2001-ben helyezték talapzatára.

Köztéri szobrok mint műalkotások megjelenése a falu közterein a 9+1 nemzetközi művésztelep tevékenységének köszönhető. Hatására a közösség nyitottabbá és befo-



Turulmadár

gadóbbá vált a műalkotások, általában a művészetek iránt. A művelődési ház udvarában, az Otthon szociális intézményben, a láncgyárban és számos magánház udvarában vagy kertjében vannak szobrok. Ezek azonban nem sorolhatók a közösségi térmegjelölés eszközeihez, annak ellenére sem, hogy pl. a művelődési ház udvarában levő Szent István-szobrot minden év augusztus 20-án alkalmi műsor és az új kenyér megáldása keretében megkoszorúzzák. Ez az esemény inkább egy zárt csoporté, mintsem az egész falué. A betonszobrok Lódi Gábor alkotásai. Ő készítette a Békesszobrot is.

A lakosság többségének kun származását hangsúlyozzák az itteni kopjafák és a kunbaba. Ezek az ajándékozó települések (Karcag, Kunmadaras és Jászkisér) tudatosan választott népi díszítő motívumait örökölték át e térségből. A magyarok Kárpát-medencei összetartozását is hangsúlyozzák. Üzenetük egyaránt szól a helyi lakossághoz és a vidékiekhez, a ma élőkhez és az utókorhoz, a magyarokhoz és a többségi nemzethez.

A faluban található 5 kopjafa közül egy síremlék (Csubela Ferenc sírjánál), kettő jeles személyiséghez kapcsolódik (Bocskai és Kós), a parkban levőt a magyar történelmi és politikai események évfordulóján (habár ide sorolhatjuk a Bocskai-kopjafát is), a tűzoltóknál levőt pedig regionális eseményen állították.

A kopjafák alakja és mintázata tekintetében nagy eltérések láthatók. Az itteniek tulipán vagy lándzsa formában végződnek, a református jelleg hangsúlyozásánál viszont lekerekített. Ezt látjuk a díszítő véséssel készült Bocskai-kopjafán. Viszont Kós Károly kopjafája kör metszetű, tehát henger alakú, felső

része elvékonyodik és csúcsosan végződik. Díszítése szintén véséssel történt. A kopjafa elterjedése vidékünkön a nemzeti identitás megerősödését jelenti. Az itteni temetőben először a VMSZ első elnökének állítottak kopjafát márvány síremléke mellé.

A kopjafákat tartópillére helyezték, ami betonból és fém részből tevődik össze. A kopjafa helye a parkban és a tűzoltótestület épülete előtt határozottan ki van jelölve, a parkban járdát is kialakítottak, míg a templom előttiéknél erre nem került sor.

A református templomkertben, jelképes kunhalmon található Győrfi Sándor, karcagi szobrászművész kunbaba szobra. Talapzatának felirata: Itthon vagyunk. Üzenete egyaránt szól az itteni magyar közösséghez és a többségi nemzet tagjaihoz. Az egyházközség és a település megalakulásának 225. évfordulóján állította a Református Egyházközség.

A kun szobrok világszerte a kunok összetartozásának szimbólumai. Ez a harmadik a Délvidéken. Az adományozó települések, a Nagykunság felé néz. Az álló férfit ábrázoló kőszobor fegyvertelen, köldöke előtt két kézzel ivóedényt tart, aminek a karimája vastagított. A férfi pödrott bajuszt visel, arcán nincs szakáll, fején félgömb alakú sisak. A földig érő kaftán közepén záródó, kerek nyakkivágással, alul lekerekített, a ruhaszárnnyal szegélyén közepén és alul széles díszítő szegély húzódik. A kaftán alatt rácsos mintázatú bőrvértet visel. Lábán magas szárú csizma.

Településünkön a szakrális kisemlékek közül a köztéren és temetőben elhelyezett kereszt és egy kápolna található. Egy-egy kereszt áll a faluból kivezető Nagy utca (hivatalosan most Kossuth Lajos utca) és Zombori út mellett, mintegy felhívva az ide érkezők figyelmét az itteniek vallásosságára. A templom mellett szokásos elhelyezkedéssel márvány kereszt áll, rajta a keresztre feszített Jézus aranyszínű szobra. A temetőbe viszont csak bádogkereszt jutott, amiket minden bizonnyal egy időben állítottak. Kialakításuk nagyon hasonló. A Bezerédy-kápolna bejárata mellett szintén áll egy felirat nélküli kereszt, ami a kápolna részének tekinthető.

E csoporthoz soroljuk Szent Flórián szobrát, amit a Szent István utcában levő, neoreneszánsz stílusban épült oldalház közepén helyeztek el. Festése megegyezik a ház színével. Feltehetően a ház jelenlegi homlokzatának kialakításakor, az 1900-as évek elején került oda a szobor. A házat és a szobrot is Gracza Pál állította, aki maga is aktív tűzoltó volt. A tűzoltóság továbbszállt generációkon át. A szoborállítás jól tükrözi a Gracza család elkötelezettségét a tűzoltóság iránt. A szobornak felirata nincs. Az itteni ábrázolásmód megegyezik a vidék legtöbb szobraival: római katonának öltözött férfi, fején sisak, jobb kezével dézsából vizet önt

a lábánál lángokban álló házra, bal kezében pedig zászlót tart.

A térmegjelölés interetnikus hatásáról el kell mondani, hogy magyar kisebbség törekvései a helybeli szerbeknél nem váltottak ki hasonló tevékenységet. A központi temetőben felállított „pravoszláv kereszt” jelöli ugyan a temetőnek azt a részét, ahol pravoszláv sírok vannak, mégis inkább tekinthető az adott közösség temetkezési szokásai megnyilvánulásának, mint bármiféle viszont-állásfoglalásának. Ezen a településen a térmegjelölés a lokális identitást, a tágabb magyar közösséghez való kötődést és a helyi interetnikus viszonyokat is tükrözi.

A térmegjelölés tartalmi áttekintésekor szembe tűnik, hogy a falualapítás évfordulói (205., 210., 215., 220., 225.) rendre megjelennek az emlékjelek állításában. Ennek előzménye, hogy a falualapítás 200. évfordulójáról csak a református egyházközség emlékezett meg, a világi megemlékezést betiltották. Ennek a lelki szükségletnek a későbbi kielégítéséért minden adandó évforduló kapcsán megemlítik a település létesítésének jubileumát. Ezért az évfordulókhoz kapcsolódó térmegjelölések üzenete hangsúlyosan szól a szélesebb közösséghez, ugyanakkor a helyi lakosságban is erősíti a faluhoz, szülőföldhöz való ragaszkodást, egyúttal az összmagyarsághoz tartozást is.

Szintén szembetűnő, hogy az 1990-es évektől lényegesen megnövekedett a térmegjelölés megnyilvánulásainak száma. A megváltozott politikai és társadalmi viszonyok több lehetőséget teremtettek erre, mint a korábbiak. ♦

Irodalom

- Bácskossuthfalva Monográfia Bizottsága (szerk.) (2005): Örökségünk része. Logos Grafikai Műhely, Tóthfalva
- Bordás László (szerk.) (2007): Emlékkönyv Kiss Antal nyugalmazott bácskai esperes elhunytának évében. Bácskossuthfalvi Református Egyházközség, Bácskossuthfalva
- Bordás László, Möricz Árpád (szerk.) (2001): Évkönyv a millennium esztendejében. A 2000 év eseményei írásban és képekben. Ómoravica Református Egyházközség
- Dévay Lajos, Gyarmati Sándor (1936): Nagy idők sodrában. A Sztara Moravica Református Keresztény Egyház és község története 1786–1936. Sztaramoravica, k. n.
- Csubela Ferenc, Deák József, Pénovázt Antal: Az ómoravicai Kossuth-szobor. In: Bácsország, 2002/VII-IX. szám
- L. Juhász Ilona (2005): „Fába róva, földbe útve...” A kopjafák/ emlékoszlopok mint a szimbolikus térfoglalás eszközei a szlovákiai magyaroknál. Fórum Kisebbségkutató Intézet és Lilium Aurum Könyvkiadó, Komárom–Dunaszerdahely
- Kiss Antal (1996): A templom. Ó-Moravica, k. n.
- Liszka József (2000): Állított keresztényi buzgósgból. Tanulmányok a szlovákiai Kisalföld szakrális kisemlékeiről. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.
- Pénovázt Antal (szerk.) (1994): Moravica megemlékezése Kossuth Lajos halálának 100. évfordulóján – Sećanje St. Moravice povodom 100. god. smrti Lajoša Košuta. Moravica Helyi Közössége, Moravica
- Silling István (2013): Szent Flórián tisztelete és szabadteri emlékművei Nyugat-Bácskában. In: Híd, LXXVII. évfolyam, 2013. október, 10. szám, 28–39. o.

Avar kori üveg ivókürt a zentai múzeumban

Wicker Erika, Kecskemét

Ezerkilencszázötvennégy márciusában a szenttamási (Srbobran) téglagyár területén egy sírt bolygattak meg a munkások; eközben sajnos a vázcsontok és a leletek egy része is sérült. A 180 cm mélységben előkerült sírban fekvő halott mellé temetéskor kevés olyan tárgyat helyeztek, amelyek sok évszázad múltán is megmaradtak: a ruháját összefogó öv vascsatja, az övről lecsüngő vaskése és az orsópalcájának végén levő égetett agyag orsókarika olyan nő képét rajzolja ki, aki életében nem volt tehetős. Ám a vele eltemetett és ránk maradt negyedik tárgy olyan különleges és ritka volt az avar korban, hogy az egész Kárpát-medencében – ezen kívül – összesen három darab került elő eddig. A váz jobb medencelapátján ugyanis egy üvegből készült, kürt formájú edény feküdt...

A találásakor színtelennek leírt, helyenként zöldes foltos és irizáló felületű, vékonyodó harmadában szinte derékszögben megtört ivókürt „kiegyenesítve” 27 cm hosszú, külső íve 33 cm, szájnnyílása 8,8 cm, az üveg vastagsága 0,15 cm.

Üvegedények csak igen ritkán kerülnek elő avar kori temetőkből. Tíz évvel a szenttamási példány előkerülése után, a kiskörösi avar temető egyik sírjának feltárása során vált ismertté a második példány. A sötétkék színű, a szenttamásitól eltérő formájú, cikcakkvonalas üvegszállrátéttel és -tekerccseléssel díszített ivókürtöt temetéskor a halott asszony felsőtestének jobb oldalára helyezték. Megmaradt sírleletei alapján ő sem volt különösen gazdag, bár volt még egy kis talpas üvegedénykéje, üvegből készült az orsópalcára húzott orsógombja és egy vaspántokkal összefogott favödöröt is tettek melléje. Gyöngysort viselt, akárcsak az a mai Csólyospálos határában eltemetett nő, akinek 1983-ban feltárt sírjából hasonló, de vékonyabb, finomabb kidolgozású, világoszöld színű üveg ivókürt került elő, ugyancsak a bal medencelapátnál, ahogy a szenttamási is. Vaskarkötői is voltak, de ezeken kívül csak egy kis bronz fülbevalókarikát és egy vaskést találtunk a sírjában.



Úgy tűnhet, hogy az avar kori üveg ivókürtök megtalálása évtizedes pontossággal követi egymást – de nem így van, hiszen a csólyospálosi példány óta újabakra nem bukkantak. Viszont két évtizeddel a szenttamási lelet előkerülése előtt az egyik kiskörösi avar temetőben olyan üvegtöredékeket találtak, amelyeket a közelmúltban ugyancsak ivókürtnek sikerült rekonstruálni (érdekes módon a rekonstrukcióra tíz

A szenttamási ivókürt

és egyelőre nem is megválaszolható – kérdés, hogy hogyan került a három Kárpát-medencei üveg ivókürt készítési helyéről az egykori avar birodalomba, későbbi tulajdonosaihoz. Bizonyára kereskedők hozták magukkal, s a hosszú, nem éppen komfortos szállítást viszonylag kevés példány vészeltette át sértetlenül. Ha ritka kincs volt – márpedig az volt –, további kérdés, hogy miért került nem különösebben gazdag avar családok birtokába. S ha már tulajdonukba került, miért tették az akkor még ép példányokat éppen annak a halottnak sírjába?

Az ivókürtök datálásában a sírok csekély leletei és az analóg nyugat-, dél-

nyugat-európai példányok segítenek. Ezek alapján a Kárpát-medencei üveg ivókürtök tulajdonosai az ún. középvár, jórészt onogur-bolgár eredetű népeséghez tartoztak, és a 670-es éveket követően temették el őket. ♦

A csólyospálosi ivókürt

évvel a csólyosi lelet megtalálása után került sor).

A szenttamási ivókürt eltér a két, szinte épségben megmaradt magyarországi példánytól. Ezeket lekerekített peremük és a perem alatti száldíszítés a Rajna menti, a test formája és a csúcsos végén levő gombból induló spiráldíszítés az itáliai darabokkal rokonítja. A szenttamási díszíttelen, teste is más formájú. Pontos párhuzama nem ismert, de a hozzá legközelebb álló darabok részben a Rajna mentén, részben dániai és dél-skandináv lelőhelyeken kerültek elő.

Megválaszolatlan –

A kiskörösi ivókürt



Irodalom

Evison, Vera: Germanic Glass Drinking Horns. Journal of Glass Volume XVII. Coming, 1975, 74–87.

Garam Éva: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre. Budapest. 1979

Hadmaš, Karolj: Arheološki nalaz iz Srbobrana. Rad Vojvodanskih Muzeja 6. Novi Sad, 1957, 236–239.

Wicker Erika: A csólyospálosi avar kori üveg ivókürt. In: Halasi Múzeum. Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 125. évfordulójára. Kiskunhalas, 1999, 55–66.



Dombó

Szilágyi Mária, Magyarcsernye

Bevezető

A mai modern, globalizálódó világban, folyton új értékek után kutatva, mindjobban megfedkezünk múltunk értékeiről. Az ember életében fontos a hovatartozás megnyugtató érzése, elengedhetetlen, hogy tagja legyen egy közösségnek, hogy múltja és gyökerei legyenek. A műemlékek éppen ezt a biztonságot adják, tanúskodnak egy nép múltjáról, jelenéről és fejlődéséről egy adott helyen.

A dombói maradványok egy dicső múlt emlékei, amelyek évszázadok óta türelmesen várnak arra, hogy valaki felfedezze őket. Ez a rom lassan egy évezrede hirdeti a múltat és a folytonosságot Szerémségben, a Duna jobb partján. Egyedi anyaghasználata különlegessé teszi a többi magyarországi középkori templom sorában. A felhasznált építőanyag többnyire újrahasonosított volt, egy másik, korábbi épület maradványa, és legtöbbször az újabb épület közvetlen környezetéből származik, de érkezhettek nagyobb távolságokról is.¹ Az építőanyag ilyen módon történő hasznosítása sokszor megtéveszti a szakembereket, téves feltevéseket eredményez az épület korára vonatkozóan.

A dombói bazilika architektúrája arról tanúskodik, hogy a középkorban itt egy jelentős egyházi székhely volt, amelyet a bencés szerzetesrend irányított. Külö-

nösen gazdag épületplasztikája alapján különböző korok tárulnak elénk, és párhuzamot vonhatunk az egykori Magyarország területén található többi középkori apátsági templommal is.

A templom és a kolostor több mint két évszázadra feledésbe merült, amikor is a XX. század közepén újra felfedezték őket, és rájöttek a középkorban betöltött fontos szerepükre. Ezek után az együttes megőrzése és konzerválása érdekében nem történtek nagyobb lépések, a kutatók csak a leletekre koncentráltak, a templom egykori jelentőségének feltárására, és nem annak in situ² történő bemutatására. Szerencse a szerencsétlenségben, hogy a templom sohasem lett teljes rekonstrukció áldozata, mint annyi más középkori kincsünk.

Dombó története

Dombó Szerémségben fekszik, amely terület a Duna és a Száva közét foglalja magába. A terület nagy része síkság, csak északról határolja a Fruška gora-i hegység. Ez a rész már az őskor óta lakott terület, erről tanúskodik a gradinai többretegű lelőhely. A vidék a honfoglalás kora óta magyarlakta volt. A források megyeként, „comitatus”, 1222-ben említik Szerémséget először.³ Szerémség kedvező középkori földrajzi, gazdasági, sőt vallási helyzetéről tanúskodik az a tény is, hogy Szerémségben bizonyíthatóan hét⁴ bencés közösség működött. Ez a terület több fontos keres-

kedelmi út mentén feküdt, amelyek összekötötték keletet és nyugatot – ezek közül leginkább a Duna emelhető ki.⁵

Dombó, vagy régebbi nevén Dumbovo, a Duna jobb partján, a Dumbovo patak mellett helyezkedik el. A források a dombói apátságot 1237-ben említik először mint Szent György tiszteletére épített bencés apátságot, amely az akkor épült belakúti⁶ apátság szomszédságában állt. A következő említés 1253-ból való, amikor a monostor küldöttsége pápai kihallgatáson vett részt.⁷ Az apátság 1332-1335 között megjelenik a pápai tizedlajstromban, és ebből az adatból az derül ki, hogy anyagi helyzete igen kedvező volt akkor, magasabb tizedet fizetett a dombói, mint a tihanyi apát. Ez a tény tükrözi nem csak az anyagi helyzetnek, hanem a kolostor stabilitásának és rendezettségének is. Kiemelt helyzetét az is erősítette, hogy apátjait több ízben is megbízták dunántúli királyi alapítású monostorok vezetésével.⁸

Az elkövetkező időszakban több egyházi irat is említést tesz a monostorról és annak kiemelkedő erkölcsű és tehetségtű apátjairól. A XV. században a török betörések következtében az apátság elszegényedik, amelyről a pápához írt segélykérő levél tanúskodik. A pápa Dombót a murakeresztúri apát védnöksége alá helyezi tíz évre. Ezzel Dombó elvesztette függetlenségét. 1473-ban az apátság már a szerémi püspök tulajdonában volt.⁹

1525-ben, Pétervárad eleste után a török Dombót is elfoglalta. Az itt lezajló harcokról a vár környékén feltárt fegyverzet tanúskodik, más leletek pedig arra utalnak, hogy a dombói vár az ostrom idején, vagy azt követően, leégett. A község a török időkben is lakott helyként szerepel.¹⁰

A karlócai béke után a bécsi haditanács döntése értelmében az erődítményt lebontásra szánták, de erre csak a XVIII. század végén került sor.¹¹ A XX. század közepéig pedig minden árulkodó jelnek nyoma veszett, ami az egykori kolostorra utalt volna.¹² Ennek ellenére a pannonhalmi apátság 1713-tól 1770-ig újra kinevezi a dombói apátot arra a helyre, ahol már nyoma sincs monostornak.¹³ Ha a forrásokban lévő Dombó a szerémségi Dombó, akkor igencsak ellentmondásos, hogy továbbra is kinevezték egy már nem létező apátság vezetőjét. Ez arra utal, hogy Dombó a történelem folyamán igen fontos bázisa volt a bencés rendnek. A dombói történet több mint kétszáz éves mély álom után az 1950-es évektől tovább folytatódik.

Kutatástörténet

A Szabad Vajdaság¹⁴ napilap hasábjain 1946. szeptember 9-én adnak hírt arról, hogy a Gradina nevezetű régészeti lelőhelyen középkori maradványokra bukkantak. Az első archeológiai feltárásokra 1951 áprilisában került sor, a kutatók azonban kezdetben nem voltak tudatában annak, hogy mit is találtak. Feltételezték, hogy az adott helyen lehetett Dombó középkori monostor, később vár, amely Csánky¹⁵ szerint a szerémségi püspök tulajdonában volt a XV. században,¹⁶ a fellelt romok pedig feltehetően a Szent György-kolostor maradványai, amelyről pontos adatok vannak a különböző forrásokban. Az ásatások

során többnyire csak épületplasztikát tártak fel, köztük a máig egyik legértékesebbet, a Jézus keresztre feszítését ábrázoló kőlapot.

1951 és 1963 között nem történtek szakszerű ásatások, de az 1946-ban telepített falu, Novi Rakovac¹⁷ házainak építése közben egyre több középkori tárgyra bukkantak. Ez lépésre ösztökélte a kutatókat, és Nagy Sándor régész vezetésével a Vajdasági Múzeum megbízásából 1963-ban megkezdődött a terület feltárása.

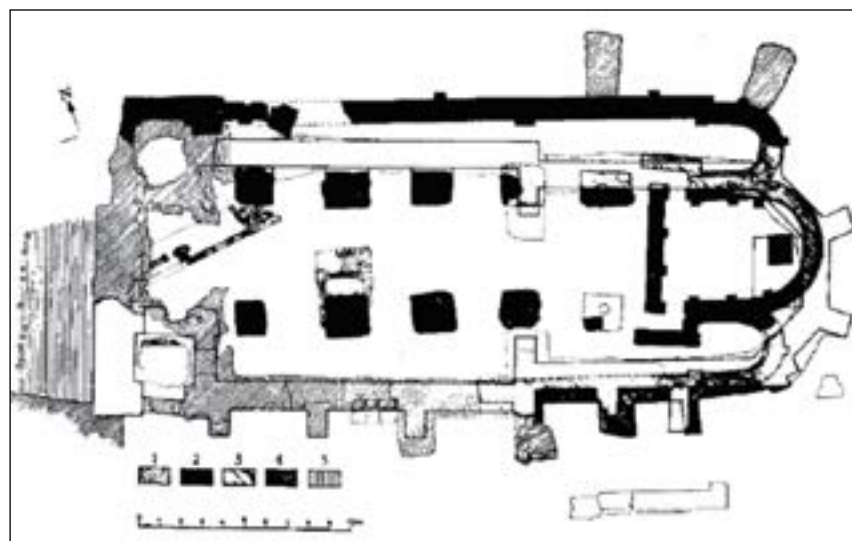
A lelőhely, ahol a kolostormaradványokat is megtalálták, már a XX. század eleje óta ismert régészeti terület, ahol addig őskori és római kori leletek kerültek elő. Az ezen a területen lévő román kori bazilika földből kiálló részei római téglából voltak falazva, ezért senki sem gyanakodott a középkori emlékek ottlétére. Az 1963-1966 közötti időszakban ásatásokat végeztek a területen, amelyek során feltárták a dombói monostor különböző időszakokban épült falait és részlegesen megőrzött helyiségeit. A falak korának megállapításánál komoly segítséget nyújtott az a tény, ami oly sokáig megtevesztette a kutatókat, hogy különböző építőanyagokból falazták őket. Az eltérő részek világosan megkülönböztethetők, mindig olyan épületanyagot használtak az új épület létrehozásánál, amely a közvetlen környezetben volt.

Az épület egyes részein kívül előkerült még az épületplasztika jelentős része, amely főleg a román korból származik, valamint színes habarcsdarabok, amik a templombelső freskódíszítésére utalnak. Az ásatási terület közelében egy kamrát is felfedeztek, ahol jelentős mennyiségű bronzikont találtak, és e lelet a bizánci kapcsolatokra utal, amelyekre a vésés technikája alapján lehet következtetni.¹⁸

A felszínre került tárgyak alapján a kutatók a következőket állapították meg: a

kolostor legrégebbi részei a XII. századból származnak. A tatárjárás folyamán az épület erősen megrongálódott, ezután újjraépítették a templomot. Ezek az új részek jól elkülöníthetőek a korábbiaktól. Az épületplasztika legnagyobb részét fehér mészkőből faragták, és hasonlóságot mutat egyes magyarországi (Veszprém, Pilisszentkereszt) és horvát emlékekkel, mint Zadar, Grgur, de ugyanakkor összeköthető a szintén Vajdaság területén lévő aracsi templom díszítőelemeivel is. Az ezeken a helyeken alkalmazott díszítőmotívumok lokális és többnyire ókeresztény motívumok keveredésével jöttek létre.¹⁹

Az ásatások az 1980-as évek elejéig tovább folytatódtak, melyek során a legnagyobb eredményeket a román kori és a gótikus bazilika padlóburkolatának fellelése, a háromhajós bazilika oszlopainak kiasása és a déli torony felfedezése jelentette. Az ásatások vezetője több alkalommal kérte a romok konzerválását és bemutatását, de a legszükségesebb konzerváláson kívül semmi sem történt, így a már feltárt részeket ismételten földdel fedték be, hogy ezáltal megvédjék őket a környezeti hatásoktól.



A román és gótikus templom feltárási alaprajza (Nagy Sándor)

A dombói ásatások a mai napig folynak Nebojša Stanojev, a Vajdasági Múzeum régészeinek vezetésével. A közelmúltban feltárt elemek közül meg kell említeni a szentélyrekesztő több elemét, amelyek helyreállítására elvi rekonstrukciós terv is készült. Az elemzett részekből kiderült, hogy a szentélyrekesztő története valójában a román és a gótikus templom több évszázados történetét is magában rejt. Ez a történet azonban még újabb kutatásokra vár. A leletek arra is utalnak, hogy

ezen helyen a kelet és a nyugat érintkezett, összefonódott, sőt függött is egymástól.²⁰ Ezt bizonyítja az is, hogy itt a szentélyrekesztő nem fejlődött teljesen vissza, mint a nyugati világban, de nem is érte el a görögkeleti egyházakra jellemző díszes formát. Itt egy köztes állapotra bukkantak a kutatók.

Dombó építésze

A egykor gazdag épületplasztikával díszített, román kori templom egy háromhajós, háromapszisos bazilika, amelynek dimenziói 33x14 m, falvastagsága pedig 1,1 m.²¹ A templomnak valószínűleg két harangtornya volt, az ásatások során előkerültek e tornyok alapfalai. A mellékhajók és a főhajó öt pár négyzet alaprajzú oszloppal voltak elválasztva egymástól. Ezek a szerkezeti elemek, amelyek római téglából és kőtörmelékből készültek, még ma is állnak, közel 1 m magasságban. Ez az építésmód a bencés szerzetesrend sajátossága volt, amely lombardiai példákra vezethető vissza.

A román kori templom több anyag együttes alkalmazásával jött létre. Egy méter magasságig római téglával falazták, a magasabb rétegekben viszont csak a külső rétegnél alkalmazták ezt az építőanyagot, a fal többi részét téglá és kőtörmelékből rakták mésztartalmú habarcs használatával. A falak külső részét pilaszterekkel erősítették meg, amelyeket szintén római téglából falaztak. E féloszlopok oszlopfői mészkőből készültek és a díszítésükben a növényi motívumok domináltak. Az ásatások során megállapították, hogy a templom külső része fehérre volt meszelve, a belsőt pedig al secco²² technikával díszítették. A leletek alapján az is kiderült, hogy

a román kori bazilika padlóját római kori téglával rakták ki.

A középső apszis előtt lévő szentély alatt bukkantak rá az altemplomra, amely a lombard építéssel mutat rokonságot.²³ A kriptába a főhajó két szélénél lévő lejáraton át, egy szűk folyosón keresztül vezet az út. Az altemplom, amely a főhajó alatt húzódott és nem terjedt ki a mellékhajókra, kiemelkedik a főhajó szintjéből, megemelve ezzel a szentélyrészt, biztosítva önmaga számára a kellő belmagasságot, ami 2 m. E dongaboltozatos helyiség, amelynek dimenziói 6,5x4,5 m, római téglából épült. Falai féloszlopokkal tagoltak, amelyek ugyanabból az építőanyagból készültek, mint a kriptá többi része. Az altemplom padlója terazzo²⁴ technikával készült, közepén egy oltár áll, amelyen valószínűleg egy relikvia helyezkedett el, amely a templomhoz való zárándoklatok fő célja lehetett.²⁵ A kolostoregyüttes legépebben megőrzött részét képezi ez az altemplom.²⁶

A gótikus templom, amely egy egyhajós bazilika poligonális apszissal, a román kori apátsági templom falaira épült a tatárjárás pusztításai után. Méretei és orientációja kis mértékben tér el az előző templom alapjaitól. Ez az eltérés valószínűleg arra utal, hogy a két templom az év különböző szakaszaiban, eltérő napálláskor épült.²⁷ A szentélyrészt nyújtott. Ez jellemzően a rendi templomok sajátossága. Az új épületet többnyire a román kori templom építőanyagából falazták, emellett polyva adalékkal készített, rosszabb minőségű középkori téglát is felhasználásra került. Az építőanyagot mész és homok alapú, szürke falazóhabarcs fogta össze egy egésszé. A templom falazatába beépítették a román épületplasztika jelentős részét is. A padló terazzo technikával készült. A gótikus bazilika szentély-

része boltozattal volt fedve, míg az épület hajója sík mennyezetű volt. A templom déli fala támpillérekkel volt megerősítve, az apszishoz hasonlóan. Az északi fal mellett meghagyták a román kori bazilika falát is. Ez később fontos szerepet játszik majd monostor várrá való átalakítása során. A gótikus templom e fala csak belülről volt vakolva, a külső réteg szabadon hagyta az építőanyagot.

Meg kell említeni, hogy a templomépületen kívül a kolostori épületek is hozzátartoztak az épületegyütteshez már a román és a gótikus korban is. Ezekről az objektumokról nem sok adat maradt fenn, csak alapfalai kerültek elő, amelyekből nehéz feltételezni egykori kinézetüket.

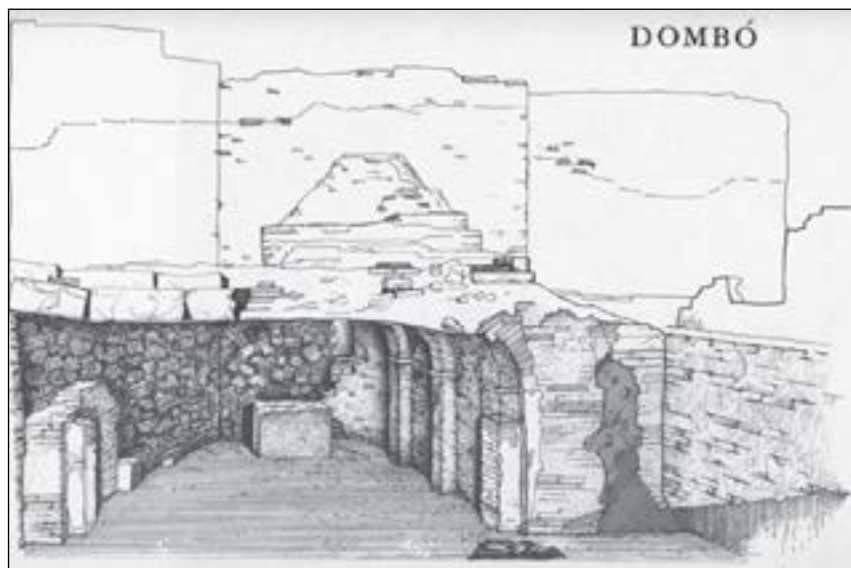
A XV. században, amikor a török betörések egyre gyakoribbá váltak, a templomot erőddé alakították át.²⁸ A román kori bazilika északi falát támpillérekkel erősítették meg, a hézagot pedig, amely a román és a gótikus épület északi fala között helyezkedett el, kőtörmelékkel és földdel töltötték fel. A legnagyobb változásokon a nyugati oldal esett át, a bejáratot befalazták, a fal elé kaputornyot és farkasvermet építettek. A többi falat is megerősítették, körük pedig védőárkot ástak.

A török idők alatt a monostor meglehetősen rossz állapotba került és a XVIII. századig, a teljes megsemmisüléséig már nem történtek rajta építészeti beavatkozások.

A megtalált leletek alapján arra következtethetünk, hogy a dombói templom épületplasztikája rendkívül gazdag volt, és lényegében ezen maradványok képezik az együttes legnagyobb értékét. Ezek az elemek különböző korokból származnak, és különböző az eredetük is, legtöbbjük a XI. és a XII. századra datálják a kutatók. Nagy Sándor két csoportba osztja ezeket: szalagfonatos és palmettás faragványokra. Mindkét csoport eredete az antik, az ókeresztény és a népvándorlás korára nyúlik vissza. A palmettás épületplasztika a honfoglalás kori formaelemekkel mutat rokonságot. E két csoporton kívül figurális díszítésű oszlopfők és mészkőlapok is előkerültek.²⁹ A díszítőelemek nagy része szintén építőanyagként szolgált az épület következő fázisainak felépítéséhez, csak egyetlen román kori oszlopfőt és egy gótikus ablakkeretet találtak meg az eredeti helyén.

Összefoglalás

Egy nép előrehaladásához elengedhetetlen saját múltjának megismerése és megértése. Csak abban az esetben fejlődhet és haladhat a jövő felé. A műemlékekkel való törődés biztos lépés egy nép identi-



Az altemplom rajza Nagy Sándortól



Állatküzdelmet ábrázoló kőlap (fotó: Pecze Rózsa)



Palmettás töredék (fotó: Pecze Rózsa)

tásának megőrzése felé, és az olyan egyedülálló értékek őrzése felé, amelyek megkülönböztetik őt a többi nemzettől.

Az alábbi áttekintés rámutat a templom viharos és máig tisztázatlan múltjára, bizonytalan jelenére, jövőjére. Felfedezése, a XX. század közepe óta állandóan kutatások folynak környezetében. A folyamatos pénzhány és csak szűkebb körökben való ismertségének köszönhetően megmenekült a rekonstrukciótól, attól, hogy egy elképzelt múlt megjelenítésének eszköze legyen, mint annyi más középkori műemlék. Azonban ezen a templomon nemhogy a restaurációt, de még a legkisebb beavatkozásokat és konzerválási munkálatokat sem igen végeztek el egészen a XXI. századig. Időszakonként felmerültek az esetleges helyreállítás lehetőségei, de mindeddig nem történtek jelentős előrelépések e téren. Ha a dolgok jó oldalát nézzük, a dombói apátsági templom többnyire megúsza a különböző korok műemlékvédelmi módszereinek hóbortjait.

A mai állapotában is különböző helyreállításokra szorulna. Néhány éve egy nemzetközi együttműködési program keretében újabb kutatások folytak a helyszínen, valamint megtörtént a romok konzerválása, a program folytatásában tovább foglalkoznak majd Dombó kérdésével. Fontos lenne a bazilika és környékének bemutatása, esetleg egy kisebb turisztikai hely kialakítása a közvetlen környezetében. Meg kell mentenünk, ismertetnünk és őriznünk kell e templomot, amely egyik ritka példája a középkori nyugati keresztény építészetnek a mai Vajdaság területén. ♦

Források

Andrić, S.: Problemi graditeljske povijesti benediktinskog samostana sv. Jurija u Dombovu, In Scrinia Slavonica br. 6, Zagreb, 2006, 160–182 p.

Dombó – bencés apátsági templom <http://muvtor.btk.ppke.hu/romanika/dombo.htm> (2015. február)

Gere László: Várak a Szerémségben http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/megyek_oroksege/Csongrad_megye/pages/Kozepkori_del_alfold_es_szer/015_varak.htm (letöltés ideje: 2015. február)

Kosztá László: Dél-Magyarország egyházi topográfiája a középkorban http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/megyek_oroksege/Csongrad_megye/pages/Kozepkori_del_alfold_es_szer/003_del_magyarország_egyhazi_topogr.htm (letöltés ideje: 2015. március)

Nagy Sándor: Rezultati istraživanja na Gradini u Rakovcu, In Rad vojvodanskih muzeja, br. 20, Novi Sad, 1971, 161–185 p.

Nagy Sándor: Dombó, Forum, Újvidék, 1974.

Nagy Sándor: Dombó: Srednjovekovna opatija i trđava, Vojvodanski muzej, Forum, Novi Sad, 1985.

Nagy Sándor: Dombó, In Bori Imre: Ezredéve itt, Novi Sad, 2004, 25. p.

Ritz Péter: Dombó – bencés apátság. In Bácsország, 2. szám (65), Szabadka, 2013, 96. p.

Slobodna Vojvodina – dnevne novine 1942–1952, Novi Sad, 1946. szept. 9.

Stanojević, N.: Dombó i Hunjadi Janoš, Rad Muzeja Vojvodine, br. 39, Novi Sad, 1997, 109–111 p.

Stanojević, N.: A dombói (Rakovac) Szent György monostor szentélyrekesztői. In Kollár Tibor (szerk.): A középkori Dél-Alföld és Szer, Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 2000, 383–425. p.

Stanojević, N.: A dombói Szent György monostor bizánci ikonjai <http://www.bences.hu/z/paradisum/letoltes/32.pdf> (letöltés ideje: 2011. november)

Szakács Béla Zsolt: Dombó és a korai altemplomok Magyarországon https://www.academia.edu/5264525/Domb%C3%B3_%C3%A9s_a_korai_altemplomok_Magyarorsz%C3%A1gon (letöltés ideje: 2015. március)

Tartományi Műemlékvédelmi Hivatal Levéltára (Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture), Pétervárad

Veselinović, R.: Nalazi iz Rakovca u Sremu, In Rad vojvodanskih muzeja, br. 1, Novi Sad, 1952, 127–129 p.

Gere László: Várak a Szerémségben http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/megyek_oroksege/Csongrad_megye/pages/Kozepkori_del_alfold_es_szer/015_varak.htm (letöltés ideje: 2015. február)

¹ spoils (lat.) – régi épületelemek vagy maradványok beépítése egy újabb épületbe

² az épület eredeti helyén

³ Gere, http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/megyek_oroksege/Csongrad_megye/pages/Kozepkori_del_alfold_es_szer/015_varak.htm

⁴ egy időben hatnál több nem működhetett

⁵ Kosztá, http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/megyek_oroksege/Csongrad_megye/pages/Kozepkori_del_alfold_es_szer/003_del_magyarország_egyhazi_topogr.htm

⁶ Ma Pétervárad – Petrovaradin

⁷ Nagy, 1971, 161. p.

⁸ Kosztá, http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/megyek_oroksege/Csongrad_megye/pages/Kozepkori_del_alfold_es_szer/003_del_magyarország_egyhazi_topogr.htm

⁹ Nagy, 1974, 8. p.

¹⁰ Nagy, 2004, 25. p.

¹¹ Nagy, 1974, 9. p. – más forrásokban, Nagy, 1971, 163. p., Nagy Sándor 1702-t jelöli a kolostor lebontásának éveként.

¹² Nagy, 1971, 163. p.

¹³ Nagy, 1971, 163. p. – Sörös nyomán – Sörös Pongrácz, bencés áldozópap, tanár (1873–1919). Sörös Pongrácz: Az elenyészett bencés apátságok, Steph. nyomda, Budapest, 1912, 432 p.

¹⁴ Slobodna Vojvodina, Novi Sad, 1946. szept. 9.

¹⁵ Csánky Dezső, történész (1857–1933) – Csánky Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában II. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1894, 243. p.

¹⁶ Veselinović, 1952, 127. p. – Csánky nyomán

¹⁷ A XVIII. században telepített Rakovac falu megsemmisült a második világháborúban, ennek helyén létesült Novi Rakovac település a XX. század derekán.

¹⁸ Stanojević, <http://www.bences.hu/z/paradisum/letoltes/32.pdf>

¹⁹ Nagy, 1971, 175–179. p.

²⁰ Stanojević, 2000, 386. p.

²¹ Nagy, 1985, 8. p.

²² A freskófestészet egyik válfaja, amikor a művész a száraz falra viszi fel a festéket.

²³ Andrić, 2006, 170. p.

²⁴ A római téglaburkolatra habarcsréteget tettek és ezt téglatormelekkel szőtták be.

²⁵ Nagy, 1985, 15. p.

²⁶ Szakács, https://www.academia.edu/5264525/Domb%C3%B3_%C3%A9s_a_korai_altemplomok_Magyarorsz%C3%A1gon

²⁷ Tartományi Műemlékvédelmi Hivatal Levéltára (Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture)

²⁸ Nagy, 2004, 25. p.

²⁹ Nagy, 1974, 15. p.



A Stari Rakovácon lévő pravoszláv kolostorba falazott középkori párkánydisz

A martonosi Pestényi család

Szabó József, Törökkanizsa

A család felemelkedése

A Pestényi család a magyar történelem talán legválságosabb korszakában élt és vállalt szerepet az ország vezetésében. A család kiemelkedő tagjai részt vettek a XV. és XVI. században lejátszódó hatalmi harcokban és királyválasztásokban, a Dózsa György-féle parasztfelkelésben,¹ a török elleni legnagyobb csatákban, az ország szétesésében és annak irányításában.

A Pestényi család neve a középkori iratokban többféle formában jelenik meg, legtöbbször mint Pestényi és Pöstényi. Ezt a két írásformát fogjuk mi is használni a martonosi előnévvel, amely a Bács-Bodrog vármegyei helységre utal. A Pestényiek ezzel a nemesi előnévvel írták magukat be a magyar történelembe.

A Pestényi család származásilag román volt. Felemelkedése visszavezethető Hunyadi János, erdélyi vajda és Magyarország kormányzója idejére, az 1441-1453 közötti évekre. Pestényi András, László és Mihály Hunyadi hű szolgálói voltak, és részt vettek a török elleni harcokban. Ezért András 1444-ben I. Ulászló királytól három oláh falut kapott adományul.² Pestényi Mihály pedig Hunyadi Jánostól, Magyarország akkori kormányzójától 1447-ben megkapja a nemesi címet Pestényi előnévvel, amelyet viselhettek testvérei, leszármazottai és rokonai. A Hunyadi által kiadott nemesi levélben Mihály megkapta a Hunyad vármegyében levő Pestény és Reketye falvakat.³

Nem hiába nevezték Mihályt Hunyadi János „aulicusának”, a legmegbízhatóbb emberének, mert a kormányzó annyira megbízott benne, hogy kinevezte udvarmesterének, ugyanakkor Máramaros – Bereg megye ispáni tisztségét viselte, testvére János pedig a Máramaros megye sókamra ispáni tisztségét töltötte be.⁴

A törökök többéves sikeres távol tartása Magyarország határaitól Hunyadi Jánosnak volt köszönhető. II. Mohamed trónra lépésével 1451-ben sikerre halmaztak a törökök Európa harcterein, így elfoglalták 1453-ban Konstantinápolyt és 1456-ban megkezdték Nándorfehérvár ostromát. Hunyadi János Belgrádot védő zsoldosai között ott voltak a Pöstényi család tagjai is. Hunyadi és Kapisztrán János



vezette kereszties hadsereg világra szóló, fényes győzelmet aratott a török túlerővel szemben.⁵

A nándorfehérvári győzelem tragikusan végződött a két nagy vezér számára. Hunyadi és Kapisztrán a táborban kitört ragályos betegség áldozatai lettek.

Hunyadi János halála után a még gyermek V. László király hívei a Hunyadi család ellen fordultak, amiből véres hatalmi harc alakult ki, amely a 17 éves király hirtelen halálával ért véget 1457-ben. Hosszú évek viszálykodásai után a magyar rendek egyhangúlag 1458. január 24-én az ifjú Hunyadi Mátyást választották meg királlyá, mellé pedig öt évre kormányzóknak nagybátyját, Szilágyi Mihályt.⁶

A Pestényiek, mint a Hunyadi család hű hívei, nem ültek tétlenül. A fiatal király kegyeit is el akarták nyerni, így írásban fordultak az ifjú Mátyáshoz, hogy erősítse meg ősi javaikat, amit Mátyás király meg is tett az 1459. május 20-án Budáról az Erdélyi káptalanhoz írt levelében, amely a következőket tartalmazta: „Minthogy figyelembe véve a néhai Pestényi László fiának, Mihálynak szolgálatait, a Hunyad megyei Hacak kerületbeli Pestyeni, Pestenicza, Dombravicza, Rekecz és Ohaba birtokokat, amelynek tulajdonában voltak már régóta Mihály elődjei, továbbá édes testvérenek, a néhai László fia, Dénesnek az elődjei is, valamint unokatestvérenek, néhai Dénes fia Tamásnak az elődjei és hogy békés tulajdonban vannak most ők hárman, Mihály, Dénes és Tamás, újra király adomány címen, minden királyi joggal említett birtokokba be

kell őket vezetni, ezért a káptalan küldje ki a tanúsítványt (tesztimóniumot) a jelenlevő birtokos szomszédjaival és határbírtokosokkal és azokat vezesse be a nevezetes birtokok és királyi jog tulajdonába, az esetleges ellentmondásokat velük szembe az Erdélyi vajdák elé idézve.”⁷

A királyi udvar bizalmas emberei

A Pestényi család tagjai Mátyás király uralkodása alatt nem voltak a királyi udvar közelségében, ami különböző magas beosztásokkal járt volna, annál inkább jó kapcsolatokat tartottak fenn a Szapolyai családdal, amely Mátyás idejében közönséges köznemesi rangból feltornázta magát a legmagasabb állásokra és nagy vagyont tett szert. Mátyás halála 1490-ben nagy fordulatot hozott az ország életébe, újabb hatalmi harc alakult ki a királyi trónért. A magyar rendek 1490. július 4-én II. Ulászlót választották királlyá, aki közismerten gyenge jellemével megfelelt a kapzsi magyar főuraknak, akik megkárosítva a kincstárt napról napra gazdagabbak lettek.⁸

Akik tehették, azok a királyi udvar bizalmas embereihez férkőztek, így különböző engedményeket és kincstári javakat kaphattak. Talán így jutott a Pestényi család birtokába a Csongrád megyéhez tartozó Martonos falu egy része, mert már egy 1495-ben kiadott pereskedési iratban megtaláljuk Pestényi Gergelyt és Thibrázi Andrást mint királyi embereket, akik a Martonosi nemesi előnevet viselték.⁹

A családnak ekkor két kiemelkedő tagját ismerjük, Lászlót, aki 1504-ben II. Ulászló udvarnoka és kamarása volt, amely tisztséget csak a legmegbízhatóbb alattvalók viselhették.¹⁰ A család másik befolyásos tagja Pöstényi Gergely volt, aki büszkén viselte a Martonosi előnevet és három magyar király udvarában volt magas rangú beosztásban.

Mint Csongrád megye követe 1505-ben Sövényházi Istvánnal és Dóczi Gergellyel részt vett a Rákos mezei országgyűlésen, amelyen történelmi határozatot hozott a főpapság és a főnemesség, elégedetlenségüket kifejezve az idegen származású magyar király uralkodásával szemben, akinek még akkor nem volt örököse. Az országgyűlés határozata értelmében, amennyiben örö-

kös nélkül halna meg a király, Magyarország trónját csak magyar származású király foglalhatja el. A rákosi végzésnek is nevezett országgyűlés határozatának fő oka a király betegeskedése és engedékenysége, valamint a kincstári javak kirablása volt. II. Ulászlónak akkor még nem volt utódja, ugyanis csak 1506-ban született meg Lajos fia, aki valamennyire meghozta az országban a megbékélést.¹¹

Pestényi Gergely felesége a jómódú nemesi családból származó Paksy Anna volt. Tudomásunk szerint a házasságukból négy fiú: András, Ferenc, István és János, valamint három lány: Erzsébet, Julianna és Katalin született.¹²

Gergely vagyona és birtoka napról napra növekedett a környező vármegyékben. Csanád vármegyében a következő helységeket mondhatta magáénak: Martonos szomszédságában, a Tisza túloldalán Kisgyálát, Nagyszőreget, Deszket szerezte meg zálog címen Sárszegi Istvántól 1511-ben.¹³

A Hódmezővásárhely melletti Szent Királyt Gergely 1516-ban szerezte meg, ahol nemesi udvartelke és háza volt.¹⁴

A Pestényiek terjeszkedését a csanádi káptalan nem vette jó néven, és ez ellen tiltakozott a királyi udvarnál, de nem nagy sikerrel. Gergelynek nagy befolyása volt a királynál, és támogatást élvezett a magas rangú egyházi körökben.¹⁵ Gyermekai mély vallásos nevelésben részesültek. Lányuk, Julianna 1511-ben a szegedi premontrei szentlélek monostorában levő apácák között nevelkedett, akik később át lettek helyezve a somlóvásárhelyi kolostorba.¹⁶

Fiukat, Istvánt, papnak taníttatták a krakkói egyetemen, az 1511–1513 közötti időszakban megtalálható a tanulók névsorában.¹⁷ A családot István Krakkóban szíven hozta, mert 1515. június 12-én az egyetem rektora elé idézték mint Stephanus Pestényit, váradi kanonokot, akit a tanulóház meglopásával vádoltak. István engedélyt kért 1515. július 30-án, hogy sürgető ügyei miatt hazatérjen és perét 1515. szeptember 29-ig függesszék fel.¹⁸

Pestényi Gergelynek sikerült elsimítani a fia által okozott kellemetlen helyzetet, valamint elintézni, hogy Istvánt felvegyék a váradi püspök mellé mint kanonokot. Az 1524-ben megtartott váradi zsinaton mint örkanonok vett részt. Gergely szoros kapcsolatban volt Perényi Imrével és annak családjával, aki először Ulászló király főpohárnoka, majd nádora, azután pedig az ország főkapitányának és Horvátország bánjának lett kinevezve.¹⁹

Perényi Imre olyan befolyással és hatalommal rendelkezett, hogy 1508-ban a

nyolcadik évét betöltő Ferenc fiát kinevezte váradi püspöknek, aki a humanista tudós, Thurzó Zsigmond halála után, 1513-ban fiatal kora miatt még nem volt képes ezt a tisztséget betölteni, ezért Pestényi Gergely lett kinevezve a püspökség adminisztrátorának és kormányzójának. Az ifjú Perényi Ferenc neve, mint kiválasztott püspök, először 1514. november 19-én kerül említésre. Kiválasztását X. Leó pápa csak 1515-ben erősíti meg.²⁰

A fiatal Perényi Ferenc püspöknek és Pestényi Gergely fiának, Istvánnak a tanítója Váradon Szerémi György káplán volt. A nagy tudású humanista nem egyszer bevádolta a püspöknél Pestényi adminisztrátort és várnagyot, hogy kihasználja magas rangú beosztását. Kapzsisága oly mértékű volt, hogy a püspökség javaiból 10 hordó mézet, 200 ártány disznót és 6000 márkát martonosi házához vitetett. A püspök vizsgálatot indított az adminisztrátor ellen, és sokkal több visszaélésre derült fény, mint amit Szerémi bejelentett.²¹

Az ország válságos évei

A Dózsa György-féle parasztfelkelést az országot jellemző elégtelen állapotok váltották ki 1514-ben. Dózsa seregéhez körülbelül 30 ezer felkelő csatlakozott, akik az egész ország területén véres harcokat vívtak a nemesi csapatok ellen. Pestényi Gergely felfegyverkezve várta bandériumával Váradon a Mészáros Lőrinc pap által vezetett jobbágy sereget. Pestényi nem engedte közel a városhoz a felkelőket, hanem 1514. május 22-én 20 km-re Váradtól összezsúpolt a túlerőben lévő lázadók, akik lekaszábolták a várkapitány seregének zömét. Pestényit és fennmaradt seregét a váradi vár falai mentették meg. A lázadók a várat nem tudták elfoglalni, azonban a várost felgyújtották. A püspöki székhelyet Szapolyai János, erdélyi vajda utasítására Tomori Pál, Fogaras főkapitánya mentette meg seregével, aki Pestényi csapataival együtt szétverte a felkelő jobbágy hadakat.²²

A parasztlázadás után, 1514. október 18-án Pesten összeült az országgyűlés, amely a jobbágyság megbüntetésére lett összehívva. Meghozták a Werbőczy által kidolgozott, három részből álló törvénykönyvet, amely, többek között, a nemesek kiváltságait, valamint a parasztságra és a jobbágságra vonatkozó törvényeket taglalja. A törvénykönyv a jobbágságot megfosztotta szabad költözködési jogától és újabb adóterhekkel sújtotta a pórnépet.

II. Ulászló király 1516. március 13-án halt meg. Fia, II. Lajos akkor még csak 10

éves volt, de már két ország királyának a koronáját viselte. A még gyermek trónkövetőt gyámság alá helyezték, nagykörűségéig az országot kormányzó tanács vezette, amelynek háttérében a hatalomra és királyságra törő Szapolyai János állt. II. Lajos, alig 16 évesen, 1522-ben házasságot kötött Habsburg Máriával, amikor egyben átvette az ország irányítását is.²³

A fiatal király igyekezett a régi, megbízható tanácsadók mellé új alattvalókat alkalmazni. A tanácsosok között volt Pestényi Gergely is, aki hűséget esküdött a királynak és Mária királynénak. A legtöbb tanácsos pártállásuk szerint próbált hatni a királyra, attól függően, hogy kinek az érdekeit képviselte az udvarnál, a lengyel Jagellóké, az osztrák Habsburgoké, vagy az erdélyi vajdáé, Szapolyai Jánosé.²⁴

Pestényi Gergely fia, László már II. Ulászló király idejében szolgált az udvarnál. II. Lajos királynál új beosztást kapott és az udvarnoki állást töltötte be többedmagával. Az udvarnokok mint szervezett társaság működtek egy kapitánnyal az élükön, akik a királyi parancsokat hajtották végre országszerte. László a királyi kúria képviselőjeként egyes törvényes ügyek megoldásában vett részt, pártatlanságát hűségeskü alatt királyi kegyvesztéssel kellett szavatolnia.²⁵

Pestényi Gergely befolyása nagy volt a fiatal királyi párnál. Mária királynő közvetlen környezetéhez tartozott, annak legmegbízhatóbb embere lett. A mohácsi vész előtt nagy volt a széthúzás a királyt támogató párt és a köznemesség között. A hatvani országgyűlés június 24-én 14 000 nemes részvételével zajlott le. A nemesesség a királytól követelte főtanácsosainak menesztését. A köznemesség Werbőczy Istvánt választotta meg nádorrá.²⁶

Szapolyai pártjának megbuktatására Kecskeméten egy titkos szövetség alakult, 200 nemes részvételével és a királynő támogatásával, Kalandos társaság néven. A kalandosok egyik főszervezője és kapitánya Pestényi Gergely volt. Az 1526. április 24-én megtartott rákosi országgyűlésen Szapolyai és nemesei nem jelentek meg, és ezt kihasználva a Kalandos társaság tagjai leváltották Werbőczyt, és újra Báthorit nevezték ki nádorrá. A királyt az országgyűlés teljhatalommal ruházta fel az ország megmentése érdekében a török veszélyt illetően. Ezek az események és hatalmi széthúzások mind a mohácsi csata előestéjén történtek, és részben hozzájárultak a csata végkimeneteléhez.²⁷

A mindent eldöntő csata a törökök ellen 1526. augusztus 26-án játszódott le

a Mohács melletti mezőn. A magyar sereg, Lajos királlyal az élen, alig számlált több mint 27 ezer katonát. A törökök 60 ezer jól felfegyverzett harcost állítottak fel. A magyarok nem várták be Szapolyai János 15 000 fős seregét. A török túlerő a magyar csapatokat szégyenletesen megverte a csatamezőn, harcosainak háromnegyed része odaveszett, élükön Lajos királlyal, aki menekülés közben belefulladt a Cseleptak vizébe. Az elesettek között számos főnemes és egyházfő volt. A kevés túlélő között volt Pestényi Gergely is, az egyetlen főkapitány a Kalandos társaságból.²⁸

A törökök a csata után kifosztották az ország nagy részét, végigsöpörve az egész Duna-Tisza közén, egészen Budáig. A törökök 1526 őszén foglalták el Budát, utána visszahúzódtak Belgrádig, Magyarországot pedig meghódított területként tartották számon.

János király tanácsnoka és országbírója

A király nélkül maradt országban megindult a harc a koronáért, amelyre már régóta Szapolyai János, erdélyi vajda volt a jelölt, valamint Habsburg Ferdinánd is jogosnak tartotta magát a Szent Korona viselésére. A mohácsi csata után a megtizedelt főurak két pártra oszlottak a király megválasztása előtt. Pestényi Gergely felmérte a helyzetet, és jobbnak látta, ha a Szapolyai-féle párt-hoz csatlakozik, akit János vajda ezután tanácsosának nevez ki. A Szapolyait támogató Pestényiről nem jó vélemények alakultak ki, egyik kortársa, Szerémi György így jellemzi Pestényit: „Én János vajdát igen félttem Pöstényi Gergely tanácsaitól. Higgyétek gonosz tanácsok fognak eredni a fekete kigyótól, ismerem én őt jól még káplán koromból, ő akkor tisztartó volt a néhai Perényi Ferenc váradi püspöknél. Pazar volt már akkor és tékozlója a püspöki javaknak.”²⁹

Szeréminek meg volt a véleménye a Szapolyai által választott fő kormánytanácsosokról is. Cibak Imréről, Pöstényi Gergelyről, Tornallyay Jakabról és Dóczi Jánosról is. „Ajkaikról méz, szívükből méreg folyt, ezeknek a főuraknak a céljuk csak az egyéni meggazdagodás és a velük egyet nem értők jószágainak és javaiknak hűtlenség címén való elkobzása.”³⁰

Szapolyait hívei 1526. november 11-én Székesfehérváron magyar királlyá koronázták. Ugyanazon év december 17-én Pozsonyban Ferdinándot is királlyá koronázták. Az országban a kettős királyság miatt belharc alakult ki a két tábor között.³¹

Ferdinánd fegyveres támadást indított Szapolyai és hívei ellen, Budát 1527. szeptember 27-én foglalta el, utána a többi nagyobb várost is. Látna ezt Szapolyai főemberei, Czibak Imre, Erdődy Simon, Pestényi Gergely és Bebek Ferenc elhatározták, hogy foglyul ejtik János királyt és elviszik Ferdinándhoz, így nyernek majd kegyelmet, azonban ezt a titkos beszélgetésüket kihallgatta egy gulyás, aki jelentette Szapolyainak, így megghiúsult a tervük. A főuraknak sikerült magukat kibeszélni és biztosítani hűségüket Szapolyai előtt.³²

Ellenben voltak, akik átálltak Ferdinánd király oldalára, azokat János király birtokvesztésre ítélte, így jutott Pestényi Gergely Csulai Móré László hódmezővásárhelyi birtokaihoz 1527-ben. Hódmezővásárhely több mint 20 évig maradt a Pestényi család birtokában, Gergely halála után pedig András fia kapta meg adományul.³³

A két király közötti csatározást kihasználva nagyméretű lázadás ütötte fel a fejét a déli országrészben Cserni Jovan, végvári szerb származású katonával az élen. A magát Nenad cárnak nevezett fekete ember napról napra mind nagyobb sereget toborozott maga köré, így fosztogatva a bácskai falvakat. Jovan Ferdinánd királyhoz pártolt, így gyengítve János király hatalmát, aki már akkor elvesztette egész Bácska területét, amely Cserni Jovan és Török Bálint kezében volt. János király Czibak Imrét, temesi főispánt küldte Jovan cár ellen, akinek hadait 1527. július 12-én a szögfalvi mezőn szétverte. Jovan cár Szegeden halálos sebet kapott, és a leírások szerint Tornynosnál Török Bálint legyőzte a szerb vezér csapatait, a fejét levágatta és Budára küldte, így János király újra kegyeibe vette Török Bálintot.³⁴

Szapolyai János hatalma gyengülésével mindent elkövetett, hogy szövetségesekre találjon, különösen a török porta segítségére számított, valamint Lengyelországban is toborozta híveit 1528-ban Ferdinánd ellen. Lengyelországi útján a király kíséretében volt Pestényi is, ahonnan 1528.

november 8-án érkeztek meg Makóra. A törökök Mehmed belgrádi bég vezetésével visszaszerezték a délvidéki helységeket Ferdinándtól, ezért Szapolyai november 14-én, Szent Márton napján találkozót beszélt meg a béggel szövetségük megerősítése érdekében. Amikor János király közölte tervét a kíséretében levő magyar urakkal, azok csapdát véve egymás után lemondták részvételüket a megbeszélésen és távoztak Makóról. Szapolyai mellett csak a leghűségesebb alattvalói maradtak, Verbóczy, Pestényi és Ártándy Pál, akik 200 huszárral indultak a török bég elé a Tisza mentén. A két tábor Tápeával szemben, a Tisza túlsó partján üttöt tábort, ahol Szapolyai és Mehmed több órán át négyszemközt beszélgetett és egyezményt írtak alá egymás támogatásáról.³⁵

Szulejmán szultán 1529 tavaszán hadjáratot indított Bécs ellen. A mohácsi csatamező színhelyén augusztus 19-én fogadta Szapolyai János király kisszámú kíséretét. A főurak közül jelen volt Verbóczy, Czibak, Pestényi, Laszki, Frangepán Ferenc és Fráter György. János király a szultánnak kezét



Magyar nemes a XVI. században

csókolt és adófizetésre kötelezte magát, így megerősítette a török támogatását a királyi trónján. Szulejmán még Bécs ostroma előtt, szeptember 14-én, nagyobb csatározások nélkül visszafoglalta Budát a Ferdinándot támogató Nádasdy Tamástól, amit átadott János király híveinek, otthagya egy háromezer főből álló török csapatot Gritti Alajossal az élen.³⁶

Szulejmán bécsi hadjárata kudarcba fulladt, és 1529 végén kivonult az országból. Ferdinánd király 1530 decemberében egy újabb hadjáratot indított Buda ellen, de a magyar és török csapatokból álló helyőrség, Petrovics Péterrel, Dóczy Jánossal, Pestényi Gergellyel, Ártándi Balázssal, Athinai Simonnal, valamint a felmentő török csapatok élén Gritti Alajossal, hőiesen ellenállt és megvédte Buda várát a Rogendorf által vezetett német csapatoktól.³⁷

János király egyik legmegbízhatóbb emberét, Pestényi Gergelyt 1530-tól 1539-ig kinevezte országbírónak. Ez a tisztség a király és a nádor után a legnagyobb ítéllethozó hatalom volt. Az országbíró bizonyítványokat, parancsokat, átírt privilégiumokat és másolatokat is adhatott ki. A végvárak felügyelése is az ő hatáskörébe tartozott, amelyekről évente jelentést kellett írni a királynak.³⁸

Bodrog szigetén 1898-ban folytatott ásatások alkalmával a pálos monostor romjai között találtak egy törött márványtáblát, amelynek szövegét Varjú Elemér egészítette ki. A táblán, a feltételezések szerint, ez állt: „Pestényi Gergely, János király országbírója felújította a várat, amelynek ő volt a kapitánya 1532-ben.” Az akkori történészek között nagy vita kerekedett, hogy melyik várról van szó, egyesek szerint ez Bodrog vára, mások szerint Buda vára, amelynek biztos, hogy Pestényi volt a kapitánya. A kérdés csak az volt, hogy létezett-e akkor a bodrogi vár, amely valamikor a vármegye székhelye volt. Ha nem, akkor a kőtábla, hogy kerülhetett a valamikori kolostor romjai közé.³⁹

Pestényi országbíró, aki a szétesett ország egyik legbefolyásosabb embere lett, mindent elkövetett vagyona gyarapítása érdekében. Gergely lánya, Katalin, a dúsgazdag Albisi Zólyomi Jánosnál volt férjné. Ebből a házasságból egy lány született, Klára, akit 1535-ben fiúsítottak a vagyon megöröklése végett. Zólyomi Klára háromszor ment férjhez, első két férje Makófalvi Miklós és Paksi Ferenc hamar meghaltak, harmadik férje, Varkocs Tamás volt. Pestényi Gergely mindent elkövetett, hogy az elhalt férjek után unokájának megszerezze Szapolyai János király jóváhagyásával a következő

birtokokat: Székelyhíd, Albis, Oláh-Csatár, Monospetri, Otomány, Semlyén, Sámson, Vámos-Percs, Sárfő, Tulogd, Csokaly, Diószeg, Egyed, Jankafalva és Koly helységeket és pusztákat.⁴⁰

Pestényi a mohácsi csata elvesztése után kihalt Buzlai Farkas családjának birtokait is megszerezte magának 1539-ben. Szapolyai János függő pecsétjével ellátott oklevél szerint Simontornya vára, a Fehér megyében levő Vám, Felegres, Hörcsök, Őrs és az igari birtokrész, valamint Pázmánd és Lovasberény helységek egy nemesi udvarházzal az országbíró tulajdonába jutott.⁴¹

Habsburg Ferdinánd és Szapolyai János király több éves belharcának megszüntetése érdekében 1538. február 24-én Nagyváradon békét kötöttek, amelynek értelmében mindkét fél elismeri egymás királyi címét, valamint a tulajdonukban levő birtokaikat. Ferdinánd koronájához tartozott Tót-, Horvát- és Dalmátország, Jánoséhoz pedig Erdély. A megállapodás szerint, ha János utód nélkül maradt volna, halála után az országa részét Ferdinánd öröklötte. Ha Ferdinánd örökös nélkül halt volna meg, a nemzet szabadon választotta volna magának királyt.⁴²

A titokban kötött szerződésről tudomást szerezve a szultán hadat akart indítani János ellen. Fráter György közbenjárásával, gazdag ajándékokkal és hízelt, megbékélő szavakkal meggyőzte a szultánt, hogy fordítsa vissza hadait. Ez idő alatt János király már idős korában, 52 évesen feleségül veszi Zsigmond lengyel király 20 éves lányát, Izabellát 1539. február 23-án Székesfehérváron, ahol királynővé koronázzák, a menyegzőt pedig Budán tartották meg március 2-án.

A szülétszenvedő János királynak és fiatal nejének, Izabellának, 1540. július 7-én Nagyváradon fiuk született, akit Zsigmond János névre kereszteltek. János király érezte közeli halálát, feleségét és a kis trónkövetőt híveinek oltalmába ajánlotta, Fráter Györgyöt és Petrovics Pétert pedig kinevezte fia és neje gyámjának. János király 1540. július 22-én halt meg, temetésére csak augusztus végén került sor Székesfehérváron. János halála után, 1540 szeptemberében, a magyar főurak a csecsemő II. János Zsigmondot királlyá választották, akit a török szultán is oltalmába vett.⁴³

A török félhold árnyékában

Ferdinánd király, Szapolyai halála után, megszerve a váradi békeszerződést, ostrom

alá vette Budát, ezért magára haragította a török szultánt, mint János király támogatóját, így nagy hadat küldött Buda megvédésére. Ferdinánd király, tudomást szerezve a törökök közeledéséről, 1541. augusztus 21-én felhagyott az ostrommal. Szulejmán szultán augusztus 26-án, a Buda alatti táborában a magyar főurakkal, élükön Pestényi Gergellyel és Török Bálinttal, fogadta az alig másfél éves kisdud királyt. Szulejmán szeptember 2-án hadseregével bevonult Budára és elfoglalta azt. A főuraknak ígéretet tesz, hogy a még gyermek királynak, Jánosnak 20 éves korára Budát visszaadja és őt is, mint egykor atyját, királlyá teszi az országban.⁴⁴

A törökök bevonulásával a Tisza és a Duna közé, valamint Buda elfoglalásával Magyarország három részre szakadt. Izabella királyné és gyermeke a szultántól adó fejében elkapta Erdélyt, amelyet Fráter György, mint a gyermek gyámja, irányított. Ferdinándnak sikerült kiegyezni nagy ajándékok árán a szultánnal, és megtartani magának a Dunántúlt és Felső-Magyarország egy részét, valamint Horvátországot és Szlavóniát.⁴⁵

A törökök Magyarország elfoglalt részeit felosztották saját államberendezésük szerint, amelynek központja a budai vilajet volt. Élére a szultán helytartót nevezett ki a budai basa személyében.

Martonos ekkor a többi Bács-Bodrog és Csongrád megyei helységgel együtt a szegedi szandzsákhöz tartozott. Az első részletes török adóösszeírás 1548-ban készült a Tisza-vidék területén. Az összeírásban Martonost falunak, majd városnak említik a török defterek, amelyben nem említik a martonosi várat, de tudjuk, hogy ott török katonai helyőrség tartózkodott. A török adószedők 54 helybeli lakost név szerint írtak össze, de köztük nem találjuk nemes martonosi Pestényi Gergely családját, akik elköltöztek felső-magyarországi birtokaikra.⁴⁶

Evlija Cselebi, török világutazó 1664-ben íródott magyarországi utazásai alkalmával a következőket jegyezte fel Martonosról: „Martonos vára építője nevére elnevezett régi hely, 932. évében foglaltatott el (1526-ban került először török kézre). A szegedi

مارتونوس (Martonos).

Martonos neve törökül
1660-1664 (Budapest, 1904) című könyvből

szandzsákban az egri katonaság javadalma várparancsnoka és 15 katonája van. Vára a Tisza folyó partján fekvő kicsiny erődítmény. Külvárosa 150 nádtetejes magyar házat és egy templomot foglal magába. E várból igen nehezen lehet szárazföldön Szeged várába eljutni, ezért összes lovainkat hajóra raktuk és a martonosi vízen Szeged felé mentünk. Egy óra alatt a vízen átmenvén lovainkra ültünk és Szegedre érkeztünk.”⁴⁷

Pestényi Gergely halála után, 1541-ben családja, özvegyével az élén, átpártolt Ferdinánd király oldalára. Paksy Anna, a nagy vagyont örökölt özvegy, egy befolyásos, magához méltó férjet szemelt ki magának, aki nem volt más, mint Szklabinai Révay Ferenc, Ferdinánd király hű alattvalója, aki 1532-től Thúróc vármegye örökös főispánja, 1538-tól pedig a királyi személy-nök tisztségét betöltő, magas rangú főúr.⁴⁸

A már idős korban levő két özvegynek nem számított, hogy valamikor a két vetélytárs király táborához tartoztak. Mindkettőjüknek első házasságukból már felnőtt gyermekeik voltak. Révay Ferenc 1542. január 26-án írt levelében sógorának, Gyulay Andrásnak bejelentette: „Holt nénéd helyébe, aki énnám örökké jó emlékezetemben marad, feleségül veszem néhai Pestényi Gergely uram feleségét, akivel ha az Isten is úgy akarja, menyegzőt fogok ülni Szent Bálint előtti vasárnapon.”⁴⁹

Ferdinánd király Révay Ferencet 1542-ben kinevezte nádorrá, és ezzel még jobban megnőtt a hatalma és befolyása az országban. Révay a nádori hatalmát nem egyszer használta saját érdekében, a királynál kieszközölte, hogy az elhunyt Pestényi Gergely birtokai új adományként 1544. június 1-jén részben Paksy Annára és fiaira, Pestényi Jánosra és Andrásra, valamint az ő nádori méltóságára szálljanak.⁵⁰

A Pestényi gyerekeknek nem volt olyan sikeres pályafutásuk, mint apjuknak. János a nagy hírű diplomata és tudós Frangepán Ferenc érseknek volt a kedves embere, aki 1543-ban írt végrendeletében 80 aranyat és néhány lovat hagyott rá.⁵¹

András sokáig Drégely várának volt a várnagya, apja halála után ő is nagy vagyonnal rendelkezett.

A törökök 1551-ben nagy katonai hadjáratot indítottak Magyarország ellen. Ennek fő oka a két valamikori ellentábor, Ferdinánd és Szapolyai országrészeinek titkos egyesítése volt. Szulejmán szultán serege több irányból támadta meg Magyarország területét, a délvidéki várakat harc nélkül foglalta el. A török csapatok látványos sikere Eger ostromáig tartott, 1552-ig, amikor a magyar vitézek 40 napon át

hősiessé védtek a várat a túlerővel szemben. Tinódi Lantos Sebestyén 1553-ban Eger vár viadaláról írt énekes históriájában említést tesz Pestényi János hadnagyról, aki a Dobó-bástyát védte többbedmagával hősiessé. A vár védői között volt János anyai nagybátyja is, Paksy Jakab, aki 200 harcos élén kitört a vár ostromlóira. Nagy harc közepette nem bírtak a túlerőben lévő törökökkel, akik lefegyverezték a vitézeket és kegyetlenül megölték őket a várvédők szeme láttára, kivéve Paksy Jakabot, akit fogságban tartottak.⁵²

A család kihalása

Ferdinánd király 1552-ben a törökök által elfoglalt Csongrád vármegye főispánjának Pestényi Andrást nevezte ki.⁵³

Révay Ferenc nádor 1553. november 1-jén halt meg Pozsonyban, akit Túrócszentmártonban temettek el. Ferenc első házasságából született hat gyermeke nagy vagyont örökölt apjuk után.⁵⁴ Paksy Anna, Révay Ferenc özvegye, férje halála után nemsokára elvesztette mindkét fiát, akik örökösök nélkül haltak meg.

Ferdinánd király a Pestényiek birtokait, amelyek a koronára szálltak, eladományozta. Özvegy édesanyjuk és közeli rokonságuk ellent mondtak a királyi adományoknak 1559-ben, ezért tudjuk, hogy az eladományozott birtokok a következők voltak: Heves megyében Hegyesbor, Szentivány és Százbereg, Szurdokpüspök és Nagyréde helységekben részirtokok;

Nógrádban Csecse;

Zarándban Apáti;

Csongrádban Martonos, Bikintő, Böld, Csongrád mezőváros, Tömörkény mezőváros, Szer (ma: Ópusztaszer), Felgyő, Szentés, Derekegyháza, Bökény, két Ellés, Máma, Szelevény;

Csanád megyében: Ráros és Kopáncs;

Külső-Szolnok megyében: Ballaszentmiklós (ma: Törökszentmiklós) mezőváros és az abban levő várkastélyoknak fele;

valamint Szenttamás, Nagypó, Kispó helységekben részirtok, valamint Tenyő és Alcsi helységek.⁵⁵

A király a felsorolt Pestényi birtokokat 1559. december 6-án Bécsben érdemeikért Zay Ferenc naszádos kapitánynak, Lisztly János királyi titkárnak és Wiczmány János zempléni adminisztrátornak ajándékozta.

Mivel a megnevezett birtokok nagy része török területen volt, ezért a beiktatás 1560. április 11-én az egri káptalanban történt, amelynek Paksy Anna és Móré László fia, János, ellent mondott. A birtok körüli pereskedés még sokáig elhúzódott,

ezért Miksa király 1567-ben a birtokok egy részét visszaszármaztatta Paksy Annának, de az új tulajdonosok nem voltak hajlandók azokat átadni, így tulajdonukban maradt.⁵⁶

A Pestényi család birtokainak elvesztésére az egyik leszármazott, Teremhegyi Byka János nem tudott belenyugodni. Ő ugyanis Pestényi Gergely lányának, Erzsébetnek és Byka Andrásnak a fia volt. Neki sikerült kieszközölni Rudolf királynál, hogy visszakapja a régi Pestényi-birtokok közül a Csongrád megyei Szentgyörgy várát és a Tolna megyei Simontornya várát 1591-ben.⁵⁷

A martonosi Pestényi családnak a XVI. század második feléig meghatározó szerep jutott a magyar történelem egyik legválságosabb korszakában. Ez a rövid tanulmány csak egy próbálkozás, hogy a nehezen összegyűjtött adatokból, ötszáz év távlatából, jobban megismerjük e nemesi család érdemeit, amely fiúágon megszakadt, és így letűnt a magyar középkori történelmi családok sorából. ♦

Jegyzetek

¹ Blazovich László: 500 éve történt. In: Bácsország 2014/4. 2-7. o.

² Bán Mór: A hadak villáma, Debrecen, 2010, 359. o.

³ A Pallas Nagy Lexikona IX. kötet, Budapest, 1895, 483. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Diplomatikai levéltár, DL-DF: 29484.

⁴ Makka László – Mócsy András: Erdély története I. kötet. A kezdetektől 1606-ig, Budapest, 1986, 347. o.

⁵ A Pallas Nagy Lexikona XII. kötet, Budapest, 1896, 728. o.

⁶ Szakály Ferenc: Magyarok Európában II. Virágkor és hanyatlás 1440–1711, Budapest, 1990, 54. o.

⁷ MNL OL, Erdélyi országos levéltárakból, DL-DF 29820, 1459.05.20. Regesza

⁸ Tolnai világtörténelme VI. kötet, A középkor története, Budapest, 1910, 372. o.

⁹ MNL OL, Diplomatikai levéltár, DL-DF: 20348.

¹⁰ Fogel József: II. Ulászló udvartartása 1490–1516, Budapest, 65., 70. o.

¹¹ Gróf Mikó Imre: Erdély különválása Magyarországtól, In: A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyve, 9. kötet, Buda, 1859, 20–22. o.

¹² Hornyik János: Pusztaszer története, Kecskemét, 1865, 29–30. o.

¹³ Borovszky Samu: Csanád vármegye története 1715-ig, II. kötet, Budapest, 1897, 289. o.

¹⁴ Uo. 559. o.

¹⁵ A Borovszky Samu által szerkesztett Csanád, valamint Bács-Bodrog vármegye monográfiákban (Magyarország városi és vármegyei sorozat) tévesen van írva Pestényi Gergely neve Györgynek, ami a latin Gregorius rossz fordításából ered.

¹⁶ Bálint Sándor: A somlóvásárhelyi premontrei apácák, In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (11), 1972, 293. o.

¹⁷ Fraknói Vilmos: Hazai és külföldi iskoláztatás a XVI. században, Budapest, 1873, 262. o.

¹⁸ Tonk Sándor: Erdélyiek egyetemre járása a középkorban, Bukarest, 1979, 334. o.

¹⁹ Révai Nagy Lexikona XV. Budapest, 1922, 328. o.

²⁰ Bunyitay Vince: A váradi püspökség története az alapítástól a jelen korig I., Nagyvárad, 1883, 367–370. o.

²¹ Szerémi György emlékiratai Magyarország romlásáról 1484–1543, közli Wenczel Gusztáv, Pest, 1851, 131–132. o.

²² Bori Imre: Szerémi György emlékirataiból, Újvidék, 1996, 35–36. o.

²³ Tolnai világtörténelme – A középkor története II. Budapest, 1910, 383–384. o.

Emlékezés a Szabadkán történt népiirtásra

**Dr. Bogner István (szerk.): Memento 70 (Szabadka gyásznapija).
Keskennyúton Délvidéki Tragédiánk 1944-45 Alapítvány,
Budapest–Szabadka, 2014**

Szabadkán az 1944-es tragédia kutatása lassan és körülményesen folyt. A város érzékeny nemzeti, ideológiai egyensúlya nem tette lehetővé, hogy a témával szervesen, elmélyülten, intenzíven foglalkozzanak. A helyzet inkább annak kedvezett, hogy a város minden áldozatát kutassák, így 2000-ben egy rendkívül alapos munka jelenhetett meg (Hegedűs Antal, Mirko Grlica, Milan Dubajić, Lazar Merkovici: Szabadka község II. világháborús áldozatainak névsora. [Bácsország könyvek 6.] Szabadka, Grafoprodukt, 2000. 445 o.) Az ilyen átfogó viktimológiai kutatásoknak természetesen van értelme, és az is igaz, hogy az áldozatok, azok áldozatok, akármért is veszítették életüket, sőt ez a kutatás alapul szolgált az 1944-es áldozatok kutatásához is. Mégis joggal érezték az 1944-ben meggyilkolt emberek hozzátartozói, valamint az erre érzékeny polgárok is, hogy 1944-gyel külön is foglalkozni kell (ahogy a Szabadkán 1941 és 1944 közötti történéseivel is foglalkoztak, az akkori áldozatokra monumentális emlékmű, valamint utca- és intézménynevek emlékeztetnek).

Az eddig megjelent három kiadvány szerényre sikeredett, hiszen a megemlézők fókuszra azon volt, hogy egyáltalán legyen megemlékezés, valamint azon, hogy a neveket összegyűjtsék. A 2014. november 14-én a Szabadkai Városi Könyvtárban bemutatott negyedik, bővített, átdolgozott könyv már terjedelmében és tartalmában is komolyabb, noha közel sem mondhatjuk, hogy kimerítette a témát. Valójában még ez a kiadvány is szerény, más települések (pl. Temerin) kapcsán komolyabb könyvek jelentek meg. A Memento 70 stílusát tekintve nem egységes könyv, vannak benne tanulmányok, újságírói szövegek, valamint érzelmekkel telített irodalmi szövegek is. A könyvet gyorsan kellett összeállítani, ezért a szerkesztő részéről olyan döntés született, hogy a magyarok kívül, német, szerb, horvát szövegek is megjelenjenek a kötetben.

A könyv hét fejezetre tagolódik, azonban lényegében három témát dolgoz fel. Egyrészt magáról a történekekről, azoknak az előzményeiről írnak benne (az utóbbiról e sorok írója). A másik fontos téma maga a történekek sora és az áldozatok minél pontosabb névsora, ehhez Stevan Mačković, a levéltár igazgatója jelentősen hozzájárult több mint 100, eddig nem ismert nevet találva. A harmadik fontos rész a megemlékezés történetét – hiszen ennek is van története – dokumentálja, illetve annak egyes aspektusait járja körül.

A Memento 70 című könyv minden eddigi Szabadkát érintő feldolgozásnál jobb, de minden szegmensén van mit javítani. A világháború szabadkai eseményeit érdemes lenne pontosabban, részletekbe menően feldolgozni, főleg a hatalomváltások napjait, de az 1941 és 1944 közötti időszakot, a mindennapokat is. Az áldozatok névsorán is van mit dolgozni, hiszen jó lenne egy név mellett több adatot látni (ilyen értelemben az elmúlt évek kutatásai és a kialakuló adatbázis nagy segítség lehet). Ezen kívül a szabadkai kiadványból hiányoznak az egyéni visszaemlékezések, amit nehéz lehet pótolni. És végül a megemlékezések megszervezésének elejét, az emlékparkon történt munkálatokat, rongálásokat is újragondolva jobban be lehet mutatni.

A sok javítanivaló ellenére a könyv az eddigi legkomolyabb munka. Végre akadt szerkesztő, aki elvállalta a sok egyeztetést, és a munkák begyűjtését, a képek beszerzését, akadtak szép számmal szerzők is, akik önkéntesen és ingyen megírták szövegeiket, és akadt kiadó is, amely szívügyének tekintette a könyv kiadását. Lényegében véve ez a kötet az első lépés afelé, hogy majd egyszer sietség nélkül, egy valóban komoly munka foglalkozzon a Szabadkán 1944-ben történtekkel.

Dr. Mészáros Zoltán



²⁴ Fogel József: Il. Lajos udvartartása 1516–1526, Budapest, 1917, 39. o.

²⁵ MNL OL, DL-DF 38041.

²⁶ Palugyay Imre: Werbőczy István rövid életrajza, Buda, 1842, 27. o. és Kalotay Noémi: Werbőczy István életpályája, In: Bácsország, 2014/4. 9-10. o.

²⁷ Borovszky Samu: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, II. kötet, Budapest, 1911, 328. o.

²⁸ Révai Nagy Lexikona, XIII. kötet, Budapest, 1915, 827–828. o.

²⁹ Jászay Pál: A magyar nemzet napjai a Mohácsi vész után, I. kötet, Pest, 1846, 150-151. o.

³⁰ Uo., 150., 224. o.

³¹ Pach Zsigmond Pál: Magyarország története 1526–1686, Budapest, 1987, 159., 168. o.

³² Szerémi György: Magyarország romlásáról, Budapest, 1979, 173. o.

³³ Szeremlei Sámuel: Hód-Mező-Vásárhely története I-V, Hódmezővásárhely, 1900–1913, III. kötet, 11. o.

³⁴ Borovszky Samu: Bács-Bodrog vármegye, II. kötet, Budapest, 1909, 95. o.

³⁵ Fenyvesi László: Makó mint hódoltsági nagyváros a XVI. században, In: Makói Múzeumi Füzetek, 64., Makó, 1989, 7–9. o.

³⁶ Molnár Erik: Magyarország története I, Budapest, 1964, 165. o.

³⁷ Veszprémi László: Buda és Pest legkorábbi ostromai a kezdetektől 1542-ig, In: Budapesti Negyed, 2000, 3/4 (29-30)

³⁸ Frankl [Fraknói] Vilmos: Náadori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti fejlődése, Pest, 1863, 145-149, 170. o.

³⁹ Borovszky Samu: Bács-Bodrog vármegye II, Budapest, 1909, 96. o. és Dudás Gyula: Bodrogh-Monostor szegi köemlék, In: Archeológiai értesítő, Budapest, 1899, 302-303. o.

⁴⁰ Bunyitay Vince: Az egyedi apátság története, Nagyvárád, 1880, 7. o.; Nagy Iván: Magyarország családjai XIV kötet, Pest, 1865, 424-427. o.; Szálkay Tamás: Az albsi Zólyomy család története, 2012, <http://biharkutatás.hu/wp-content/uploads/2012/01/em209.pdf>

⁴¹ Erdős Ferenc: Lovasberény, In: Fejér Megyei Történeti Évkönyv 23, Székesfehérvár, 1994, 10. o.

⁴² Kemény József: Erdélyország történeti tára, I. Kötet, 1540–1600, Kolozsvár, 1837, 3–4. o.

⁴³ Vály Dániel: Magyarország története, 2. k., Zápolya János és I. Ferdinánd ellen királyok, Debrecen, 1888–1889, 25–26. o.

⁴⁴ Hunfalvy János: Budapest és környéke, Pest, 1859, 40–42.; Budai Ferenc: Magyarország polgári históriára való lexikon a XVI. század végéig, Nagyvárád, 1835, 101. o.

⁴⁵ A Pallas Nagy Lexikona XII. kötet, Budapest, 1896, 907. o.

⁴⁶ Kanizsa monográfiája, I., Kanizsa, 1995, 116–125. o.

⁴⁷ Karácsony Imre: Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664, Budapest, 1904, 220. o.

⁴⁸ Révai Nagy Lexikona XVI. kötet, Budapest, 1924, 214. o.

⁴⁹ Frankl Vilmos: Közlemények a Révai levéltárból, In: Századok, Budapest, 1873, 47. o.

⁵⁰ MNL OL, Királyi könyvek A 57. Magyar kancelláriai levéltár, Libri regii – 2. kötet, 57. o.

⁵¹ Budai Ferenc: Magyarország polgári históriára való lexikon a XVI. század végéig, Nagyvárád, 1835, 102. o.

⁵² Alber Ferencz: Heves és külső Szolnok törvényesen egyesült vármegyék leírása, Eger, 1868, 528. o.

⁵³ MNL OL – Királyi könyvek A-57 – Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii – 3. kötet, 19–20. o.

⁵⁴ Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal, Pest, 1862, 711. o.

⁵⁵ Hornyik János: Pusztaszer története, Kecskemét, 1865, 29–30. o.

⁵⁶ Bagi Gábor: Besenyőszög történeti vázlata a török hódítástól a XVIII. század közepéig, In: Tisicum, A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, XV., Szolnok, 2006, 121–122. o.

⁵⁷ MNL OL – Bécsi levéltári delegáció, bécsi segédletek, ÖSTA HKA Hoffinanz-Ungarn, RN 58. Konv. 1591. november fol 1037-1037 a.

Mindszenty Antal nagy útleírásából, Az egy fordulás az Alföldön címűből már több részletet közöltünk a Bácsország korábbi számaiban. Ennek legutolsó részlete kevésbé ismert, pedig ennél a résznél a szerző több személyes megjegyzéséből látszik, hogy igen kedvelte ezt a vidéket. Talán ezért is ez lett a leghosszabb része művének. Ennek most csak nagyobb részleteit közöljük, néhány hosszabb lábjegyzetét, pl. a huszárokról, vagy a sör áráról szólót most kihagyjuk, ahogy a tájleíró részeket is. A szövegben a szerző Titelt végig Tételnek írja, és a sajkásokat csajkásoknak – ahogy a korábbi részeket, ezt is az eredeti helyesírás szerint közöljük, tehát nem változtattunk.

A titeli vár javítását a karlócai béke tiltotta meg, végső elbontására II. József, a kalapos király idejében került sor.

VISSZATEKINTŐ

Mindszenty Antal:

Titel/Tétel

– a Sajkás kerület központja –



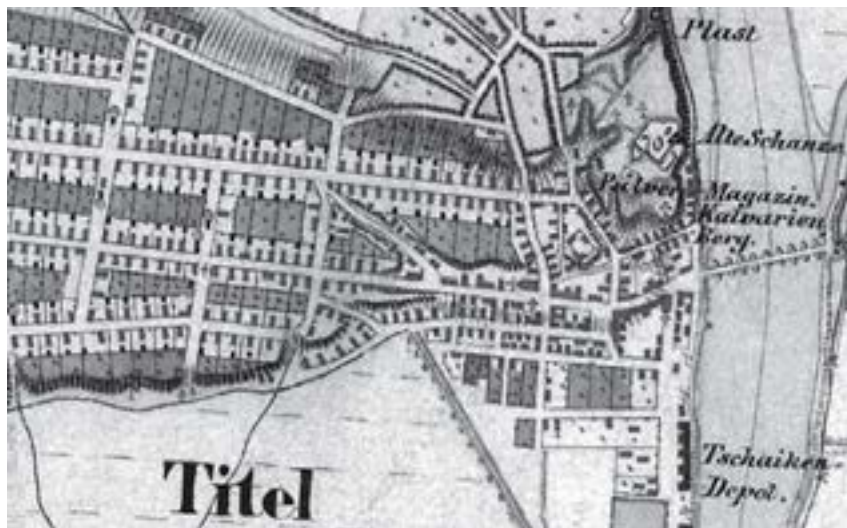
A titeli Nepomuki Szent János oltárkép részlete Titel látképpel
(fotó: Pecze Rózsa)

Tétel hazánknak a legrégebbi helységei közül való. Miféle nemzet, s kik által, és mikor építetett? kitudná azt megmondani! annyi bizonyos, hogy a Rómaiak alatt itt már helység és vár is volt, melyet bizonyítanak az it kiásott sok Római régiségek, u. m. pénzek, oszlopok, s azokon való felírások, fegyverek. [...]

A Töröktől való vissza vitetése után Tétel a M.K. Kamara kezén maradt egész Maria Terézia Király asszonyunk idejéig, a mikor 1771ben a Duna, Tisza és Száva védelmezésére Tételből, s a Vidékéből egy sajlás fegyveres erő állítottatott fel. A sajkások kerületének kiterjedése tizenhat és fél mérföldet téssen, s egy Mezővárost, tizenhárom falut és tizenkét pusztát foglal magában, melyekben 22450 lakosok tartózkodnak, kik nemzetjeikre nézve Ráczok, vallásokra nézve nagyobb részént ó-hitűek. Az egész kerület Bács Vármegye alsó csucscsában fekszik a Duna és Tisza öszve folyása között. [...] A sajkások kerülete egy Zászlóalyból áll, mely tizenhárom századra van elosztva, s szolgáltatját szárazon és vízen teszi, hidakat épít, ront, a hajókat

vízen ide, s tova hordja és ha kívántatik harcol is. Fegyverk rövid kardból, s rövid puskából áll, viseletjek épen olyan szabású mint a magyar gyalog katonáké, kabátjuk és nadrágjuk világoskék, hajtókájuk világos veres. Az egész Zászlóaljat egy Stabilis tiszt commendirozza: a kerület a Pétervári főhercegi Kormánytól függ; belső elrendelések megegyez a többi határnak ezredekéivel.

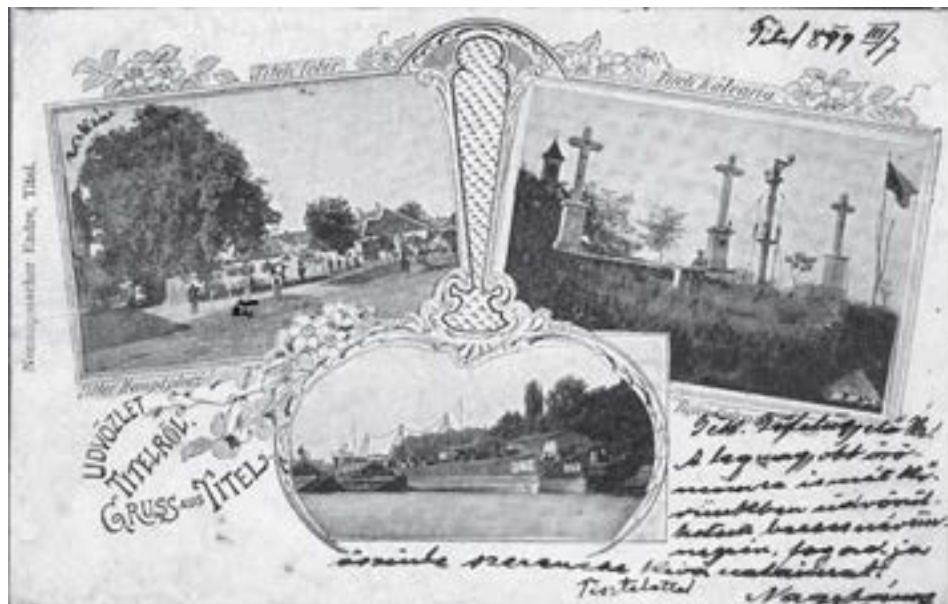
Tétel a sajkások kerületének fő helye, fekszik a Tisza parton egy hegysornak a végeződésénél térségen, mely a Tiszának a Dunába való szakadásáig lenyulik, mely ide egy órányira van. A Mezőváros jókora nagyságu, utszái rendesek, kivéven azokat, melyek a hegy oldalra nyúlnak fel: a benne való házak csupán parasztházak, kivéven a Zászló-alynak, s némelly itt lakó tehe-



A 2. katonai felmérés térképének részlete

tős kalmárok épületeiket. Nevezetesebb épületek Tételben a' Római catholicusok templomjok melly 1812ben épült, a' mellette való csinos plebániával a' Tisza parthoz közel: 's az ó-hitűek templomjok a' hegy oldalban.

A' Fegyvertár a' Tisza parton fekszik a' Mezőváros fő útszája végén balról, hosszúság négyszegletű, ámbár nem emeletes, de elég magas is, kiterjedése nem igen nagy, 's a' régi vár köveiből épült, mint szinte a' Tételben való többi közönséges épületek is azokból valók: a' homlok oldala középen van a' kapuforma bérjárás. A' kapu előtt kívülről két kerek Római oszlopok állanak, melyeket a' várból hoztak le ide [...] mind a' két oszlop mészkőből van. Az oszlopok felső végeikbe két kis Török ágyú¹ vagynak helyeztetve 's önna a' kőbe béöntve; a' béöntött vas rudacskán vella forma vas szerszám, e' felébe egy fontos vas ágyú van csinálva, melly két tengelyen mozgatható: az ágyú egészen ki van fúrva még hátul is, úgy hogy keresztűl lehet rajta látni, a' hátulsó végénél vas-rudacskák nyúlnak ki az ágyúból, mellyek hosszúság kocsarat formálnak mellyeknek a' végénél vasból fogó nyele van. ha löni akarnak véle; egy tarackot melly a' kosárba illik, megtöltnek, a' kosárba teszik az ágyú végéhez oly formán hogy a' tarack szája az ágyú hátulsó lyukához illik, akkor az ágyúzós megfogja a' kosár nyelét, az ágyút oda fordítja a' merre löni akar, 's mivel a' vella forma machina között alá is, fel is mozgathatja az ágyút azt a' nyelvvel célba teszi, 's elsüti: lehet gondolni, hogy hány haszontalan lövés eshetett a' háború alatt csak egy ágyúból is! – a' most leírt oszlopok hátokmegett, épen a' fegyvertár kapuja kétfelől két, hosszúság négyszeget formáló oszlopok vagynak a' fegyvertár oldalfalába bérakva, balról való 's alabastromból készült oszlop felébe homok kőből faragott emberi ábrázolás van, melly az egyik kezében buzogányt tart. ez



a' képszobor minden bizonnyal nem ehez az oszlophoz tartozó. [...]

a' fegyvertárnak a' Tisza felől való szegleténél a' földön elnyulva hever egy öl hosszúságú kerek fehér mészkő oszlop, pad helyett szoknak rajta üldögeléni; a' felírása a' föld felé van fordítva, a' honnét csak az A u r e l i a n u s nevet olvashatni el rajta: ezen oszlop mellett a' szegletet egy másik hosszúság négyszegletű oszlop van leásva, de a' felírását nem olvashattam el mivel igen el van már kopva. A' fegyvertárnak a' Mezőváros való szegleténél is vagynak kerek oszlopok leásva a' földbe, de azokon is igen hiányosok a' felírások [...] közel mindjárt ezekhez, valamely fő Papnak veres márványból kifaragott állóképe van a' fegyvertár falába bérakva: minden bizonnyal valamelyik hajdani Tételi Praepost ábrázolása lehet. In pontificalibus van, jobb kezében a' mellyén kelyhet, azon alól pedig a' balban kinyitott könyvet tart; a' faragás szép, feje és lábai elvagynak törve, s 1809ben más kódarabokkal együtt a' fegyvertár előtt az útszán hevertek, de a'

következett esztendőben már nem láttam ott, s azolta elvagynak veszve. Hogy magamat gyengén fejezzem ki, az illyekkel nem gondolni nagy értéktelenség: a' régiségeket vigyázva kellene kiásni, s ha eddig erre figyelmeztetek volna, nem vesztett volna el végképen oly sok ritkaság, mellyet örökre sajnálhatunk. Sak az utóbbi nagyven, s ötven esztendőt említem a' mellyekben a' gondatlanság², tudatlanság, s helytelen gazdálkodás³ igen nevezete és szép régi emlékektől fosztotta meg hazánkat, a' mellyekkel akármely Ország is dicsekedhetett volna: így enyésztek el sok apróbb nemesi várak pompás maradványaik és Praelaturák, s Templomok⁴ pusztult falaik. Sok szép apróbb várak, mellyek egész vidéket ékesítették, s mellyek hazánk történeteire nézve nevezetesebbek már vagy egészen lerontattak, vagy a' még most rajtok kegyetlenkedő pusztításon sóhajtoznak. Nem vádolhatjuk csupán a' tudatlan parasztot a' ki falusi oskolájában semmit sem hallott a' hajdani kor pusztai falainak, emlék köveinek, s t. E'f. Nevezetességeikről, mert az,



A vár helye a dombtetőn napjainkban
(fotó: Pecze Rózsa)

az elmlt idket besúlni nem tudván, azok reája nézve semmik: az ilyen pusztításokat a Felsőség megakadályozhatná, a parasztot fel kellene világosítani az erént, hogy a mit talál az mind szentség, s addig nem szabad neki ahoz nyúlni, míg az meg nem vizsgálattván reá szabadíttatik; a tisztviselőknek pedig azt kellene paracsolni, hogy magok fejektől nem határozhatják el az illyek állapotját, hanem a felsőség rendelkezéseit várnák el. Az ilyen esetekre illő törvényt kellene szabni, s egy tudományos biztosságot állítani fel, a mely a dologhoz érte itélné meg a dolgot, s a melyet min esetben meg kellene kérdezni, mikor a környül állások az illyen hajdani emlékek elrontásokat tanácsolják: csak illyen módon lehetne az illyen Vandalismusnak gátot vetni. - voltak itt több illyen oszlopok is, mint a fellyebb leírtak, de mindenfelé elhordották őket: a Mezővárosban egy Kalmár bolt előtt van egy öl hosszúságú fehér márvány kerek oszlop, szinte illyen forma a legfinomabb törésű halavány rózsaszín márványból készült kerek oszlop a kovácsműhely előtt ülő gyanánt szolgált, az általmérője két láb; egy másik Kalmár bolt előtt grádicsnak, s a mellett a földbe leásva egy nagy darab alabastrom hever. Mind ezeket a régiségeket, 1780ban Juniusban ásták ki a várban fent, mikor azt II. József Császár elbontatta.

A Fegyvertárban csak épen annyi fegyver van készen a mennyi a Zászlóaly szükségére elegendő, a honnét az nem is igen nagy. Belől a négy oldal fal mellé, négy oltár forma alkotmány készült fegyverekből, egyikre II. József Cs., másakra most uralkodó I. Ferencz Cs. és K. Harmdikra Lajos Cs. K. Fő Herczeg mint végbéli Fő Kormányzó; a negyedikre néhai albert Szász – Tescheni Herczeg vászonra festett, s aranyozott rámaíba foglalt képeik helyeztettek: Károly Cs. K. Fő Herczeg melyképe bronzírozott gypsből van készülve. Középpet két sorban a csajkákhoz szükséges ágyúk és mozsarak állanak, az oldal falakon a csajkákon szokásban való lándzsák, kardok és pusák. Patron táskák, lodingok, s t. m. Szükséges készületek elegendő mennyiségben tartanak itt. A stucaturától a csajkákhoz tartozó, s fehér, veres és kék matériából készült hosszú lobogók – Flagge – és zászlók lógnak. Fegyverbéli ritkaságok és régi fegyverek nincse-

nek benne: ha valamely fegyver, vagy más készület hijján vagynak, azt Pétervárról a nagy fegyveres-tárból kapják meg. Két nagy fa szekrényben egy század számára, bőrből készült és dugó-cserfa forgáccsal töltött uszó gömbölyök is tartatnak itt, melyeket kenderhámmal ölt magára a katona, de ezek a nem használás, s a molyok és nyári hévség miatt nem a legjobb állapotban vannak.

A Modellák kamarája az előt a Tisza parton a Fegyvertár előtt egy épületben volt, de 1812. olt a fegyvertár padlásán tartatik. Ebben mindenféle apró ladikokat, dereglyéket, tengeri apró ladikokat, kompot, lábos és bolthajtásos fa hidakat; pontonokat a hozzájuk tartozó gerendákkal, deszkákkal, vasmacsákkkal, szerszámokkal és szekerekkel: evedzőket, hosszú kormányokat, tengeri hajókhoz való timonyokat, csajkákat mindenféle formákban a mikép építődnek, már egészen készeket, s ismét olyakat mellemeknek még csak a bokonnayaik és gerendázatjaik rakodtak össze oldal és fenék deszkázat nélkül, s t.f. lehet látni. Ez a modellák kamarája a megnézést, s a figyelmet megérdemli: a modellákat valamely Keller nevű Miskolczy születésű fő Hadnagy készítette maga. A fegyvertárra, s a Modellák kamarájára mindég egy pattantyús Hadnagy visel gondot, de a ki a csajkások forma ruháját viseli.

A csajka színek a fegyver tárral által ellenben, a Tisza parton, annak folyásában hosszában fekszenek: ilyen szín kető van épen egymás végében, az allyok téglából épült, az oldalak deszkából, a fedeléek pedig zsindelezett. Ha valaki olyan lép be a csajka színekbe, a ki még ott nem járt, valóban meglepő látás

várákodik reá: tölgyfa nagy rámaikon egy sorban tizenhet hadi csajkák lehet látni fedél alatt, a földről felemelve, azon állásban mellyben a vízen vagynak, d úgy elkészülve, hogy a minden csajka előtt való nagy kapu felnyittatván a szín oldalán, s csajkák akármely szempillantásban a kapuk előtt folyó Tiszába erestethetnek le. Legelől mindjárt a nagy dupla, s egy egész csajka van, utánuk pedig a többiek egymásmellett sorjában felállítva: az egész mintegy három-ezer mázsát, a fél csajkák pedig 1500-2000ig vló terhet bírhatnak el. A csajkákról levagynak szedve a hozzájuk tartozó készületek, melyeket csak akkor raknak fel reájok mikor már a vízben vagynak. A csajkákhöz tartozó kötelek, vasmacsák, kormányok, evedzők, csáklák, s t. éf. a hajó építéshez és felkészítéshez szükséges szerszámok, részerént lent a csajka színekben, részerént fent azoknak padlásaiikon tartatnak.

A most említett színeken alól vagynak azok a színek, mellyekben a csajka építéshez megkívántató tölgyfa deszkák, gerendák, bókenyok, s t. éf. szükséges eszközök tartatnak: mind ezeken alól pedig a csajkát építő szabad hely van.

A csajkák tengeri fegyvers bárkáék formájokra vagynak építve, a fenekek gömbölyű, hátuljok tompa, elejek pedig hegyes, mellyből egy megvasalt hegyes gerenda nyúlik ki a végre hogy azzal az ellenséges hajókban kárt tehessen. Az Arbocza az elejében van, s annál kezdődnek a legények ülléseik, mellyek a hajó farában való csárdáig tartanak: középpet, az üllések között hosszában végig befedett szekrény nyúlik el, mellyeben szok lenni a legénység holmije. A farában van a csárda, melly

a csajkát commendirozó tiszt tanyája, e nem igen nagy, úgy hogy csak egy-néhány ember fér el benne. A tiszt és a kormányos a csárda felett áll, a hol ez a hosszú kormányt tartja. Az arbocz feől a csárdáig a csajka közepe felett egy gerenda nyúlik el, mellyre sátozt lehet huzni, melly az egész hajót befedvén a legénységet a nap és eső ellen védelmezi. A legénység azon a padon hál, a mellyen ül mikor evedz, minden pad olly széles és hosszú, hogy két legény egymásmellett elülhet és fekhetik. Az ágyúk az elején, kétfelől az oldalain, s

A titeli római katolikus templom
(fotó: Pecze Rózsa)



a' farán vagynak a' csajkának, a' szükséges töltések pedig az ágyúk mellett, veres rézből készült hordó forma nagy medenczékben tartatnak, mellyeknek szinte réz, lecsukó fedelek vagynak. Most mind öszve huszonhat csajka van u. m.

Egy Dupla, mellyen nyolcz három fontos ágyúk – dreh-basse – harminczhat evedzők, hetvenkét közlegények, ezeken kívül minden ágyúnál két legény, a' kormánynál kettő, az úgy nevezetett kranzlin elől kettő; egy Kapitány, egy Főhadnagy, egy Strázsamester, hat Káplár, nyolcz gefreyter és egy dobos van.

Három Egész: mindenikénhat, három fontos ágyú, harminczkét evedző, hatvannégy közlegény, egy Kapitány, egy subalternus tiszt, egy Strázsamester, négy káplár, hat gefreyter, egy dobos, két kormányos, és minden ágyúnál két legény van.

Két Fegyveres Bárka tengeri formára: mindeniknek az elejében egy huszonnégy fontos ágyú, a' hátuljában egy tíz fontos Haubitz, oldalról pedig az egyikén hat három fontos, a' másikén négy három fontos ágyúk vagynak. Nagyságok akkora forma mint az egész csajkáé, de annál rövidebbek és szélesebbek. A' huszonnégy fontos ágyúnál öt legény, a' Haubicznál is öt van, s ezeken feljül még egy pattantyús tiszt, különben pedig ugyan annyi fő és al-tisztek, s közlegények vagynak rajtok mint az egész csajkákon.

Tíz fél csajka, mindenikén négy egy fontos ágyú, tizenhat evedző, harminczkét közlegény, egy Hadnagy, két káplár, két gefreyter, egy dobos, egy kormányos, és minden ágyúnál két legény van.

Nyolcz fertály csajka, két Olasz patroill csajka. A' nagyságok és formájok igen megegyez, mindenikén egy, egy fontos ágyú, tíz evedző, húsz közlegény, egy sub-alternus tiszt, egy káplár, egy vice káplár⁶, két gefreyter, egy kormányos, az ágyúnál két legény van.

A' ki tengeri hadi-hajó maneuvirozását nem látta, annak nagyon szép valamely csajkát látni maneuvirozni: vízmentében alá is, fel is, oldalt, előre, s hátra mikép forog, mind e' pedig csendesen minden láрма nélkül történik meg. Különösen szép, mikor esztendőnként ősszel megtörténni szokott közönséges hadi gyakorlás alkalmatosságával, mind együtt vagynak vizen a' csajkák. Először egy sorban állanak, azután így egy sorban mindnyájan hol alá, hol felfelé úsznak, hol jobbra, hol balra forognak, hol pedig csoportonként defilíroznak. Hol egyenként tüzelnek, hol bataill tüzet adnak mind az ágyúkból mind az apró fegyverekből: a' jelentéseket – signelemans – a' linea

közepén álló fő hajóról a' commendans, az árbócfára felvontató, hol tiszta veres, hol vers és fehér, hol tiszta fehér, kék és fehér, s t. e'f. lobogókat a' jegyeket felvonó strázsamester a' commendans mellett álló dobosnak mindenkori, ahöz alkalmaztatott, de egymástól különböző dobolásaira váltóztatja, mert a' commendans csak a' dobosnak szól hogy mit doboljon, ezt meghallván a' strázsamester a' lobogókat a' szerént vonja fel, s a' többi hajókon való dobosok is mindég azt dobolják a' mit a' commendansé, s ezek a' változtatott dobolások és obogók a' commendó szó ghelyett vagynak, mert itt, mint a' szárazon való hadi testeknél szokás, a' nagy zörgés és a' hajóknak egymástól való távol létel miatt szóval nem lehet commendirozni. A' csajkás katonáknak fele evedz, fele pedig fegyverrel dolgozik mikor maneuviroznak. Külömben pedig mind evedzhet, a' hajókban két sorban ülnek, s minden padon kettő egymás mellett. Mikor a' csajkás katona a' csajkán teszi szolgálatját; a' már fellyebb kitétt fegyvereihez, még egy lándzsát is kap, mellyel szurja az ellenséget.

A' Zászlóaly cancellariájának épülete, s a' Zászlóallyat commandirozó Stabilis tiszt lakó háza, derék, de csak földszínt való és közönséges ízléssel készült nem szép épületek, egymás mellett fekszenek a' Tiszához közel. A' helybeli század cancellariája; az Oskola épülete, melly a' norma szerént van elrendelvé, s mellyben egyik fő tárgya a' tanulásnak a' katonai rendnél elmulthatatlanul szükséges német nyelv⁷; a' Fő Strázsamester lakó háza; a' Zászlóalynak a' Tisza partján a' fegyvertár szomszédságában fekvő hosszú épületje; ugyan a' Tisza partján a' csajka színek mellett a' rév-ház; a' Mezőváros derekán a' fő útszában való Fő Strázsahely, s a' Tisztek számokra épült némelly lakó házak Tételben a' nevezetesebb épületek.

A' Vendégfogadó a' catholikusok templomával átalellenben a' Tisza parthoz közel fekszik, egy emeletesderék épület, a' vendégek számokra fent az emeletben több szobák vagynak, mellyek között a' nagy útsza felől való kettő legtestetösebb az ablakokból való szép kilátásra nézve. A' mikor még Tételben voltam, mind annyiszor a' tizenkettődik stzám alatt való, s a' fő útszara menő szobában laktam, s most is: így tehát ismét ugyan azon helyben, ugyan azon vendégfogadóban, s ugyan azon szobában lévén, úgy tetszett mintha az utolsó itt voltam utolsó, és a' mostani itt létem első pontja egymásba öszve

folyott, s a két vég pont között való idő csak éalom lett volna.

Sertfőzőház is van itt, de a' ser, mellyet eddig benne ittam igen olyan forma, mint a' millyenről néhanapián egy némelly Anglus utazó Brémában azt mondotta, hogy addatur pix et parum salis, et erit infernalis.

Tételben mindöszve 1401 ó-hitű, 503 római catholicus, 8 reormátus és 10 zsidó lakik, a' lakosok többnyire ráczok, kivéven némelly katona tiszteket. A' kalmárokon és mestrembereken kívül az itt lakók mind földmivelők. Megtetszik a' helységen hogy katonai igazgatás uralkodik itt, minden rendes, tiszta, s olly csendesség van, mintha senki sem volna odahaza; lármát, zsbongást nem hall az útas, s estve kilencz órakor már úgy elcsendesedtek, mintha mind üresek volnának a' házak, kivéven a' strázsák kopogásaikat, kik minden fertály órában a' Werdó-t kiáltozzák, s mire a' sok között az utolsó elvégzi, akkora az első ismét különben való nagy csenddel különösen contrastiroz. Az egész zászlóaly fő őrhelye Tételben van, a' hová minden szombaton délután a' falukról a' szerént a' mint következnek egy század megy bé őrizetre és a' csajka színek körül való munkára, mellyek hajó-építésből, kötélverésből, faragásból, révészségből, s t. e'f. állanak. A' Zimonyi és Pancsovai vízi őrhelyekre menő századok is, a' most említett időszakasban gyűlnek bé ide, s úgy indulnak ismét elrendeltetések helyekre Vasárnap reggel, minekutánna a' Zászlóallyat commendirozó Stabilis tiszt megvizsglta volna őket. Két fő őrhelyek van a' csajkasoknak, a' hol teszik vízi szolgálatjokat, u. m. Zimonban és Pancsován: a' Zimoni fő őrhelyhez, mellyen egy fél és egy fertály csajka állanak strázsát, következő strázsahelyek tartoznak:

1) a' Dunán a' Zimon és Belgrád között fekvő úgy nevezetett hadi szigeteknél két fertály csajka van őrizeten,

2) a' Cservenka nevű nádasnál egy fertály csajka áll éjjel,

3) a' Száva, Zimonhoz szárazon harmadfél mértföldre fekvő Bolyevcza helységén egy fertály csajka,

4) a' Zimonhoz szárazon mintegy hét mértföldre fekvő Klenák falunál Sabácsal által ellenben egy fél csajka: a' szaván ez az utolsó vízi őrhely mellyen a' csajkasok strázsálnak;

ezekre a' most nevezett őrhelyekre a' Zimonynál őrségen való csajkás kapitány vigyáz. A' Pancsovai fő őrhelyen egy fél és egy fertály csajka van, s ettől a' fő őrhelytől ezen kisebb őrhelyek fügnek, u. m.

1) az Uj-Brochi csárdánál Belgráddal által ellenben a' Dunán egy fertály csajka

2) Pancsovához szárazon négy mért-földre fekvő Kubinnál a' dunán egy fél csajka, s ez az utolsó ór hely a Dunán; s a' Pancsovai fő őrhelyhez tartozó apróbb őrhelyek a' Pancsovánál álló csajkás kapitánytól függenek.

[...]

Ezen most leírt hewgysor dél felől való legutolsó ormán feküdt hajdan a' Tételi vár, mellynek nyomai még most is meglátszanak: már ma ezen várnak csak a' helye van meg, pusztult falait pedig II. József Császár alatt 1780ban bontották el, mellyekből építették lent a1 helységben a' Zászlóaly közönséges épülete is. Hajdani mekkorságára az árkaiból, s falainak alapjaiból megtetszik. Észak és napkelet között egész a' hey széleig volt, melly itt fal meredekségű most az omlások miatt, s mellyet alól a' Tisza mos; ezen a' tájon még némely fal darabok megvagynak, mellyekből látni lehet, hogy a' vár falai erős téglából voltak építve. Minden felől árok kerítette, azon kívül pedig a' Várhegy körül volt sánczolva: csak egy kapuja volt, melly a' mint most is meglátszik, északra nyílt. A' vár rendes négy szegyet formált, de nem volt nagy, a' honnét, a' benne őriző sereg számát olvasván úgy kell vélekednem, hogy a' benne volt hajdani épületeknek magossáknak kellett lenni. Már ma semmi épületje sincs meg többé, de az alapokból kilehet venni, hogy melly helyen voltak épületek: a' Marsigli 13dik Táblája szerint a' legerősebb torony négy-szegletes volt, s a' kapu bemeneteltől jobbról a' helység felől állott, a' kisebb torony pedig kerek volt a' kapu bal részén a' Tisza felől állott, s mind a' kettő szegeletet formált; középen volt a' tornyos Templom,

hátral pedig Slankamennek a' Duna és Tisza össze folyások felől egy nagy rondella, melly a' várnak egész hátulját elfoglalta. Most a' vár közepe táján omladékoktól félig eltemetve egy gödörben három kerek oszlop hever, az általmérőjük mint egy másfél lábnyi, kettő fehér mészkőből egy pedig setétkéssel pettegetett szürkés kőből készült, felírás nincs rajtuk ha csak a' földfelé fordult részeken nem. A' várbán volt épületek alap köveik többnyire kővévált tengeri csigákból össze állott massákból állanak. - A' Várhegy oldalában a' Mezőváros felett van egy kisded, de erős épület, mellyben tartatik a' Zászlóaly szükségseire megkívántató puskapor. - Számtalanon járnak itt, de nem esmerik a' Rómaiak nagyságának ezen maradványait: ez a' hely vissza bájolt az elmúlt századokba, s az előidők képeik mint valamely árnyék ábrázolatok úgy tűntek fel előttem: azok a' nemzetek, s emberek jutottak eszembe, a' kik hajdan itt laktak, s már most nincsenek meg, s az az idő, mikor majd mink sem lészünk. ♦

Jegyzetek

¹ Ezek az ágyúk azokról a' Török sajkákról valók, mellyeket 1789ben Belgrádnál fogtak el a' ieink az utolsó Török háborúban: 1809ben még kettő ezek közül meg volt – a1 többiek elromlottak – a' Tiszán a' Tételi sajka színek előtt állottak. 1812. pedig már ezek is elpusztultak. Építések módja a' mieinktől különbözött: a' fenekek, lapos volt, a1 hátuljuk és elejek szegletes de hegyes, az orrokon egy vasas gerenda nyúlt ki, hogy azzal az ellenség sajkáiban kárt tehesse-nek, igen helytelenek voltak, s nehezen forgathatták őket a vizen.

² P. o. Csak a' Nyitra Vármegyei Korlátköi, és Poson Vármegyei borostyánkői várat említem.

³ T. Tolna Vármegyében a' Döbrökövi, régi vár egy részét a' Tisztartó maga fejtétl lerontatta, más részéből egy zsidó izgatásából pálin-

kát főző házat csináltatott. H. Vmegyében a' Szt. Kereszti pusztá várbán a' veresmárvány ablak és ajtó ragasztókat kiszedték, s a' J... szinte régi vár egyik részébe – mellyet megújítottak – használtak. Visegrádon a' Duna mellett egy új útát készítettén a' K. Kamara a' Duna parton állott kerek bástyát elbontották, s helyére és köveiből az országutat csinálták, s t. m.

⁴ Csak a' Báth. Monostori Praelaturát, a' Haj. Szt. Lőrinczi Templomot Szentánál. K. Vármegyében a' Praepost szigete mellett fekvő Praelatura romjait, s a' legszebb ízléssel épült Majki templomot hozom fel, mellyeket még magam is láttam, de most már csak a' pusztá helyek van, kivévén a' Majkit mellyből még valami fent áll.

⁵ Keller fő Hadnagy ámbár a' neve német, magyar születtől született, gyermek korában ács mesterséget tanult, legény korában katonának megfogták, s a' Pontonneurók közé adták ötét, Mária Terezia Kirány asszonyunk a' Csajkásokat állítván fel, s' csajkákat a' tengeri fegyveres bárkák formáikra szándékozott készíttetni, azért is Kellert tizenegy más Pontonneurel 1780 táján Hollandiába küldötte hogy ott a' hajó építés mesterségét, s a' tengeri hajókkal való bánás módját tanulják meg: hat esztendő mulva Hollandiából vissza hozattatván ismét a' Pontonneurókhöz adattatott, a' hol Káplár és Unter – Brnokmeister lett, melly tisztséget a' Francia háború elején Clairfai fő vezérsege alatt a' Rheniúsi hadi seregnél néhány esztendőig viselte. Később mint Hadnagy a' Csajkásokhoz tevődött által, a' kiknél hajós építő mester, a' fegyver tás és tsajkák gondviselőjévé lett: itt ment fő Hadnagyságra is. A' hajó építés mesterségét tökéletesen értette, mellye az általa épített csajkákon látni lehet, ezeket a' munkákat pedig ő tulajdon maga csak egy olasz ács legénynek, s a' csajkás közlegények segítségével minden más tanult mester emberek nélkül vitte véghez. Öregségére hypochondriába esvén, magát egy ladikon a' Tisza közepére bevedtette, s ott a' vízbe ugrott; a' ladikon volt csajkások azomban kifogták szerencsésen: fél esztendő mulva a' partról ismét a' vízbe ugrott, s akkor csak ugyan bele fult a' vízbe. Holta után tiszt társai a' czopfját elvágták, s a' fegyvertár kapuja belső felére szegezték fel a' hol most is látni lehet azon. - Élétében jó esmeretségben voltam vele, s élete viszontagságait magától hallottam.

⁶ A' csajkásoknál a' gefreytereken kívül még vice-káplárok is vagynak.

⁷ A' Zászlóaly oskolájában ha valamely tanuló alkalmazatosnak ítéltetik arra, hogy tovább tanuljon, Vizkovczára küldetik az ott való Cs. k. Gymnasiumba, mellynek a' Directora mindég egy General – Major, ez után egy Praefectus, az után pedig egy Catecheta van, a' Humanitas Classisokban két, a' Grammaticalisokban pedig négy Professorok vagynak. Vinkovcze a' Brodi Határnok Ezred vidékén fekvő ki város, s az ott való Gymnasium az egész Határnok Ezredre kihát.



Kincsek a sajtóban

Kosztolányi Árpád berlini beszámolója a Szabadkai Közlönyben

Hicsik Dóra, Szabadka

Kosztolányi Árpád 1859-ben született Szabadkán. Itt érettségizett, majd a berlini egyetemen tanult tovább. Helmholtz ígéretes tanítványa volt, aki azonban a tudományos munka helyett a tanítást választotta, 1883-tól 1918-ig tanított a szabadkai főgimnáziumban. Fiatal korában verseket írt, amelyek az Üstökösben és a Képes Családi Lapban jelentek meg. Tudományos cikkei a Természettudományi Közlönyben, a Matematikai és Fizikai Lapokban, valamint a gimnázium Értesítőjében jelentek meg. Főbb művei: *Az ingamozgás elmélete* (Eszék, 1883), *A kamatszámítás reformterve* (Szabadka, 1897). 1901-től a szabadkai gimnázium igazgatója, s családjával az újonnan épült iskolába költözött.

1926-ban halt meg. Kosztolányi Árpádot mindenki ismeri. Róla szól a *Tanár az én apám* című Kosztolányi Dezső-vers.

Az alábbi írásai a Szabadkai Közlöny című újságban jelentek meg 1879. november 9-én, 16-án és 30-án. Beszámolók a berlini életről, tudósítás a nagyvárosi forgatagról. De bármennyire is szebbek és gördülékenyebbek az ottani hétköznapiak, az itthoni levegőt és a szeretett hazát nem pótolja semmi.

Érdekesség: amíg a fiú írásai megjelentek a lapban, az apa, Kosztolányi Ágoston is szerepel az újságban: kiadó szobát hirdet. A Berlinben tanuló fia szobáját.

(Az írások eredeti helyesírással szerepelnek.)

Berlini tárcalevél.

– Apróságok egy nagy városból –
1.

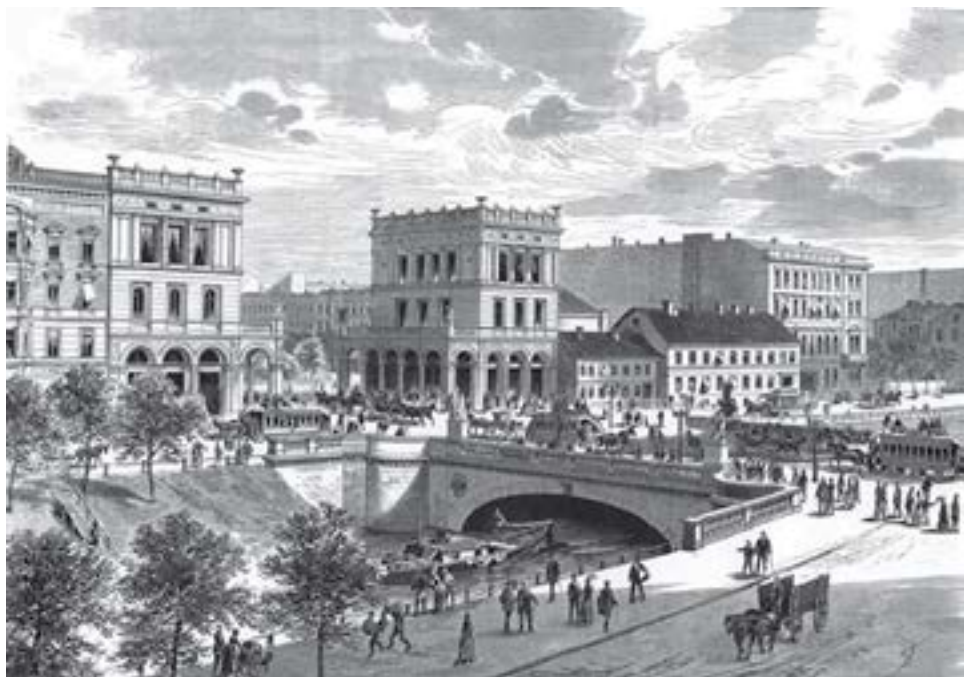
Ha az ember idegen városba érkezik, első gondja kocsit után nézni, mely őt a vasutról vendéglőbe szállítsa. Illesse meg tehát e tollrajzockák között az első hely a berlini Droschkét¹. „No hisz gondolhatná valaki – lehet olyan nagy világvárosban hova a vonatok mindenikével annyi utas érkezik, láрма, sürgés-

forgás a pályaudvarok előtt; ajánlkozás a kocsisok, kapkodás az utazók részéről” Pedig nagyon csalódik, ki azt véli. A mi kis Pestünkön sokkal nagyobb ilyenkor a zsvivaj, mint a legalább háromszor akkora Berlinben: nyugodtan, szép sorba áll itt a több százra menő fogat, a kocsisok várnak békével, míg a szerencse egy utazót nem vezet hozzájuk. Nem kell azonban valahogy e nagy nyugodtságot a német phlegmatikusságnak tulajdonítani, mert bizony a berlini kocsis sem lenne különb a pestinél, ha hivatalos buzgalmában a felsőbb hatalom, a rendőrség nem korlátozná. A pályaudvarok mindenikének kijáratánál ugyanis két rendőr áll, egy nagy csomó számozott pléhtáblácskával kezében. Minden utazó, ki kocsit akar, kap egy ily táblácskát s azzal megy fölkeresni ama kocsit, melynek száma a táblán áll (a mi nem nehéz dolog, miután a kocsik szám szerint vannak felállítva) s azután szépen bele hajtat az előtte elterülő háztengerbe. Ime, mily egyszerű s mégis mily célszerű intézmény. Mintha csakarra volna számítva, hogy az idegen mindjárt megérkezésekor tapasztalja a „deutsche Gründlichkeit”-ot.



Id. Kosztolányi Árpád

A mi magát a kocsit illeti, engem először igen meglepett az, hogy itt az egyfogatú kocsik is két ülésessel vannak ellátva. Később tudtam meg aztán, hogy Berlinben egyáltalán csak egy fogatú bérkocsik léteznek, a két lovasok mint magán- tehát luxus³ fogatok. Ime, mily jellemző ez is! A takarékos német nem alkalmaz sehol fölösleges erőt, szegény ember két lovát csak akkor fog be, ha terhet szállít. Négy lovas fogatot pláne csak egyet láttam, azt is ércből t. i. a győzelem istennőjének kocsiját a brandenburgi kapun. Már e tekintetben a mi Szabadkánk nagyobb város, mint Berlin, ott négyesen jární mindennapi dolog, itt csak az ó-kori



Berlin egyik hídja 1880 körül

istennők szobrai foglalnak négy lovas kocsiban helyet.

Csak hogy az a kérdés, miben áll egy város nagysága: abban-e, hogy utcáin négyes fogatok vágtassanak végig, vagy talán egyébben?

Áttérve a mozgó erőktől, a lovaktól a kormányzó hatalmak: a kocsisokhoz, azonnal feltűnő, hogy ezek mind egyenruhába vannak bújtatva. S ez, valljuk meg, ez ismét célszerű intézmény, első sorban esztétikai tekintetből a szemnek sokkal tetszetősebb az uniformis, mint a pesti fiakkereseknek a világ minden részéből összeszedett toilettjei, aztán meg a bérkocsisok bizonyos tekintetben a rendőrség kiegészítő részét is képezik, mely őket sokféleképpen igénybe is veszi. S így teljes jogot tarthatnak az egyenruhára. Áll pedig ez fekete, viaszos vászon cilinderből, sárga bőrszalag- és forgóval, sötét-kék frakk- és hasonszínű pantolóból, ez utóbbi mindkét oldalán fehér gombokkal megrakva, végre egy kettős gallérú francia köpönyegből. Nem valami tetszetős costume ugyan magyar ember szemében, hisz megszoktuk mi ezt már, hiszen a magyar mágasaink kocsisai is ily öltözékben parádéznek Magyarország fővárosában. De a miben leginkább különbözik a berlini bérkocsis a pestitől, ez az, hogy szigorúan alkalmazkodik a tarifához, nem kíván soha sem többet, mint amennyit a törvény szab neki, jelül annak, hogy a német rendőrség sokkal inkább ellenőrzi őket, mint budapesti constablerek⁴ az ottani fiakereseket.

De kissé hosszabbra is nyúlt e droschke ismertetés, mint szándékom volt. Azonban a ki fővárosban lakott, tudni fogja, hogy milyen fontos szerepet játszanak e perpetuum mobilék egy város gépezetében, s nem fog elítélni e talán bizonyos tekintetben jellemző ismertetés hosszadalmasságáért.

A mivel az ember második sorban legközvetlenebb érintkezésbe jő, az a kövezet, mely Berlinben igazán egy világvároshoz méltó. A gyalogjárók nagy négyszögű természetes kőlapokból állanak, melyek hossza némely helyen 3-4 métert is teszen. Szélesebb járóknál e táblák apró kavicszerű kővecskékkel vannak szegélyezve, melyek azonban egész szilárdan be vannak verve a talajba, s melyeken ezért igen kényelmes járni. Különösen szépen veszik

ki ez utóbbiak magukat a kertek utain, melyek rendszeren 3-4 különféle színű ily kicsi kővecskéből vannak készítve, s a melyek aztán együtvéve csinos ablakokat képeznek. Az asfalt is terjedelmes hódításokat tett, a mi sugárutunk hosszával vetekedő Friedrich-Strasse jó nagy része, a Wilhelm-, Charlotten-, Mohren-Strasse szóval a legnevezetesebb utcák már mind e modern utca szőnyeggel vannak borítva. A csatornák vizének levezetésére a gyalogjárók nagy kőtáblái között kis vályúcskák szolgálnak, melyek azonban vaslemezekkel vannak befödve, úgy, hogy teljes biztosan haladhat az ember, s e mellett a legnagyobb esőben sem kell félnie, hogy cipőit a csatornák torkából kiömő víztömeg elárasztja. Nem hiába német mondás, hogy "Nichts über die Komodität", de meg is szerzi ezt a német minden áron.

Berlini tárcalevél.

– Apróságok egy nagy városból – 1. (folytatás és vége)

Azonban a kövezettanulmányozás járással lévén összekötve, a séta pedig fölkeltnél az ember étvágát, meg fogja engedni az olvasó, hogy őt gondolatban egy berlini étterembe vezessem. Hanem hát könnyű ezt mondani, de egy idegenre nézve nehéz végrehajtani. Én legalább nem szégyenlem megvallani megérkezésem napjának estéjén 2 teljes óráig kerestem egy restauratiót⁵. Elégge bosszankodva, hogy itt minden lépten nyomon talál az ember kávéházat, de éttermet nem. Másnap reggel tudtam meg aztán midőn kávézni akartam, hogy itt tulajdonképi restauratiók vannak "Café" felirattal ellátva, hogy tehát a tegnap este kávéházaknak nézett helységek mind jóféle sör csarnokok. Tulajdonképi kávéház ("Wiener Café" felirattal) Berlinben mind össze csak néhány van, ezek is kongnak az ürességtől. Oka ennek az, mert a berlini mind otthon reggelizik, ebéd után a sörházban issza meg a fekete kávéját ugyan itt olvas újságot, itt kártyáz, kockáz és biliárdoz. Szóval a berliniek "Café" név alatt a sörház mindene, itt vesz magához úgy testi, mint szellemi táplálékot, itt társalog, szórakozik. S nincs-e ez helyesebben így, mint nálunk, hol a kávéházak nap hosszában telve vannak lármás fiatalsággal, hol azok

nem szórakozási, hanem henyelési helyül szolgálnak? Míg itt a "café"-k az étkezési időt kivéve üresek, hanem annál inkább tele vannak a könyvtárak és muzeumok, hol bizony a helyiségek óriási nagysága dacára sem lehet oly kényelmesen járni-kelni, mint fájdalom a magyar tudományos és művészi gyűjteményekben.

Maradjunk azonban egyelőre csak a testi eledeleknél, mert a mily mértékben jellemző egy nemzetre nézve a nyelv, ruházat, társadalmi szokások bizonyos tekintetében a konyha is az. Itt is elég csak egy tekintetet vetni a fölterített asztalra, hogy lássuk, miszerint a Kárpátokon túl vagyunk. Számúzva van ugyanis innen a magyar nemzeti fűszer: a paprika s helyét két idegen konyhai nagyhatalmasság: a bors és mustár foglalja el; a paprikáéval hasonló sorsban részesülnek a magyar borok is, a sörnek engedvén át teljesen a tért. Nem is kérde a pincér a belépőtől, hogy bort vagy sört parancsol-e mint a magyar vendéglőben, hanem csak a sörfajtákat számlálja el választás végett; Patzenhofer, Potydamer, Pilsener, Bairisch weiss Bier stb. megjegyezvén, hogy ez utóbbi a berliniek ősrégi, hagyományos itala. Ezt tudva lehetetlen volt meg nem ízlelnem e nevezetes italt; egy kortyot szerencsésen le is nyeltem belőle, hanem már a másodiknak torkomon lévén e sör íze: savanyú. Már hiszen bátor nyulat, kék füvet, fehér hollót előbb tudtam volna képzelni, mint savanyú sört. Tisztelet, becsület a berlinieknek, de az én gyomrom soha sem bocsájta meg nekik azon vakmerőséget, hogy elvették a sörtől annak költészetét; a keserűséget. Csak így is ezen sörnek csúfolt limonádét, én majd csak a többi valóságos árpa-nektár mellett maradok. Magát az étlapot illetőleg az a magyarországi vendéglőkével annyiban megegyez, hogy szintén németül van írva. Maguk az eledelek sem igen különböznek a miénktől, sőt, némely helyen még "Gollasch Fleisch"-t is lehet kapni. Én azonban nem vetemedtem azon vak-



Szabadka és Vidéke, 1878. 11. 10.



Szabadkai Közlöny, 1879. 11. 16.

merőségre, hogy ezt megkóstoljam, mert valószínűleg a mily rosszul van írva, ép oly siralmasan lehet készítve. A többi eledetek azonban, eltekintve a minden nagyon kiérző borstól, meglehetősen ízletesek és táplálók.

Kielégítvén ily módon a testi étvágyat, nézhetünk most szellemi táplálék után. Tekintsék meg tehát falragaszokon, hogy mit adunk a 14 berlini színház valamelyikében? Hanem hát falragaszt hiába keresünk, mert bizony itt a szép olajfestésű falakat nem éktelenítik el reájok csirizett papírrongyokkal, hanem e célra minden utcasarkon körülbelül 1 méter átmérőjű oszlopok vannak építve s ezekről kiabálnak le aztán a mindenféle hirdetések. Az oszlopra való ragasztásnak az az előnye is van, hogy a gömbölyű oszlopot egyszerre több ember is körülállhatja, s így nem kell egyiknek a másik hátán keresztül olvasni, mint a mi falragaszainkat. E mellett végre a tarka-barka oszlopok különösen messziről tekintve csinosan is néznek ki. Denique⁶ mégis huncut a

német! Mily ügyesen tudja a szépet a célszerűvel egyesíteni.

Különben nem is épen szükséges a színházat fölkeresni szellemi szórakozás végett, hiszen itt az utcán sétálva is tanul az ember. Bármennyire néz is a szem, az utcákon, tereken, házak homlokzatain, hidakon, mindenütt nagy művészek vésője alól kikerült szobrokat lát: nagy királyok, hadvezérek, költők holtok után is élő alakjait s a görög mythológia ezredévek után felelevenített eszményeit. Oh, nem csoda, hogy ez a nép a leghatalmasabb, legműveltebb egész Európában, hiszen itt a legegyszerűbb kézműves is akármerre tekint, csak szépet, eszményt lát, nem is kell neki felkeresnie, lépten-nyomon találkozik véle, akaratlanul is művelődik, tanul. Hol vagyunk ehhez képest mi magyarok? hol vannak a mi nagy elődeink szobrai? Bányában hever még ezekhez a kő és érc anyag. Hazánk fővárosában mindössze 2 szobor áll csak s az idegen bámulva kérdeheti: hát nem volt-e több nagy férfiak eszményei? Vagy talán a görög mythológia ezredévek után felelevenített eszményeit? Oh nem, több van, mint kellene, legalább azt látni bizonyítva azaz körülmény, hogy a németek, felelősek mind költőink, költőinknek meg-megszerezni képességük. De legyen elég a mostani adathoz; most, midőn a harmadik szobrot állítják fel hazánk fővárosában, nézve hozzá a szemem hátsáig, hiszem, hogy csak egy eszményiség az anyag és a művészi anyagilag megadottság, ha nagy óvatossággal szemléljük, hanem azaz költőnk is több kifejezést ad.

csenek? Oh nem, több van, mint kelleni, legalább ezt látszik bizonyítani azon körülmény, hogy szobrászaink, festőink mind külföldön kénytelenek megkeresni kenyerüket. De legyen elég e szomorú adatokból; most midőn a harmadik szobrot állítják fel hazánk fővárosában, nincs helye a szemre hányásnak. A nemzet végre ébredni kezd a hosszas tespedésből, kezdi belátni, hogy csak úgy emelkedhetik az anyagi és szellemi nagyság magaslatára, ha nagy őseinek emlékét nem csak szívében hordja, hanem annak külsőleg is méltó kifejezést ad.

Berlini tárcalevél.

– Apróságok egy nagy városból – 2.

A Droschkekről, mint a személyközlekedés főtényezőiről már első levelemben megemlékeztem. Mivel azonban nem lehet mindenki olyan szerencsés, hogy néhány ezer Markkal jött légyen a világra; azért a szegényebb osztályra bézve a drága bérkocsinál mindig fontosabb közlekedési eszköz marad az olcsó omnibus és lovasút. Az idegenre is nagy jelentőségű e két utóbbi dolog, mert ezek segítségével az ismeretlen várost minden fő irányba bejárhatja s oly módon legkönnyebben megszerezheti a tájékozottságot. Így például, a ki Berlin nagyságáról fogalmat akar alkotni, az leghelyesebben tesz, ha felül a Ringbahnra, mely az egész várost egy óriási gyűrű gyanánt körülkeríti; megtekintvén óráját az elindulás - és leszálláskor, azt fogja tapasztalni, hogy más fél óra szükséges, míg a lovak gyors ügésben az egész utat megfutják. De büszkék is a berliniek ezen lovasút vonalra, melyhez hasonlót egyetlen európai város sem mutathat fel; pár hét előtt, midőn átadták a forgalomnak, terjedelmes tárcacikkben ismertették a lapok e valóban nagyszerű vállalatot. - Az omnibusokat illetőleg ezek első sorban az által különböznek a miénktől, hogy nincsenek eléjük oly elcsigázott gebék fogva, mint a pesti "sár-ga rigók"-ba (így neveztetnek színükről a józsefvárosi omnibusok) jelöl, hogy itt léteznek állatkínzás ellen alakult társulatok is. Alakjukra nézve azonban a mieink tetszetősebbek, az itteniek ugyanis rövidek és rendkívül magasak, úgy hogy az ember folytonosan attól fél, miszerint az

egész toronyhoz hasonló alkotmány felborul, szerencsére a kövezet oly jó, hogy e félelem alaptalan; a kerekék is rettenetes aránytalanok, lévén a hátsók legalább harmadfélszer nagyobbak az elsőknél úgy, hogy kerületeik legfeljebb csak arasznyi távolságban állnak egymástól. - A lóvasúti waggonok berendezésökre nézve nem sokban különböznek a miéinktől, legfeljebb abban, hogy a kocsis a vágányon járónak a kitérésére nem túlkölés, hanem csengetéssel ad jelt, mi - mellesleg mondva - aestetikusabb is. Annál nagyobb azonban az ellentét kényelem tekintetében : minden kocsira ugyanis rá van írva, hogy hány ülő és hány álló hely van benne, s ha valamennyi el van foglalva a conducteur senkit felszállani nem enged; míg nálunk nincs meghatározva a helyszám, hanem annyi embert beszorítanak egy kocsiba, a mennyi csak befér. Végül az utazó jegyek sem oly parányiak, mint a pestiek, meéyek mintha csak arra lennének számítva, hogy az ember elveszítse őket s még egyszer megfizetvén a vitelbért, dupla hasznot hajtson a társaságnak.

Nem fejezhetem be a különböző járművel ismertetését, hogy meg ne említsek egy fogatot, minő ha Pest utcáin végig haladna, bizonyára fél város megbámulná, míg itt a legközönségesebb dolgok közé tartozik. Ez pedig semmi egyéb, mint a kutya fogat. 2-3 hatalmas neufoundlandit vagy bouldogot felszárkosaraznak, nyakukba akasztják az istrángot s azok szegények oly buzgalommal huzzák a kisebb teherrel megrakott kocsit, mintha más hivatásuk nem is volna; legfőljebb ha valami pajkos iskolás fiú ingerkedik velők, akkor kezdenek el az improvizált lovak ugatni. - Oh ti boldog alföldi komondorok, mint irigyellhetik berlini kollégáitok a ti sorsotokat! Ti értetek nem fizetnek adót, ti nem viseltek szájkosarat, nem húztok kocsit, összes dolgotok csak abból áll, hogy egy-egy szegény vándor legénynek vagy tollas zsidónak különben is rongyos ruháit méginkább megszabadjátok.

A sok mindenféle tényező között, melyből egy város nagyságára következtetést lehet venni, kétségkívül első rangú helyet foglal el a reklám. Mert bármennyire ne vessük le azon ameri-



kai gyárost, ki portékáinak jóságát egy halálra ítélt által hirdetteti a kivégzésre összegyűlt néptömegnek, mégis bizony az öreg Európa városai is lassanként sokat elsajátítottak az új világ módjaiból - annál többet, minél nagyobb az illető helyen a concurrencia. Ép azért mindenki természetesnek fogja találni, hogy a berlini kereskedő sokkal inkább hasonlít az amerikaihoz, mint a budapesti. Itt már az újsághirdetések, a falragaszoknak az utcákon hordárok által való körülhordoztatása nem elégséges feltűnési eszközök : itt a hirdető tábla szerepét kell az aszfaltnak is teljesíteni, melyre óriási betűkkel van az illető cég rányomtatva : minden nagyobb üzlet előtt a cég feliratával ellátott lámpák gyújtatnak meg, minők nálunk csakis a trafik boltokat és vendéglőket jelzik; gyakran a felírás betűn óramű által folytonos mozgásban tartatnak, hogy ekként méginkább magokra vonják a figyelmet. Ne vélje azonban senki, mintha e nagy reklámot csakis a schwindler üzletek fejtetnének ki, mert a legtekintélyesebb "Hoflieferant" címmel bíró kereskedések hirdetményei ép a leglármásabbak bizonyosságul annak, hogy a mai világban legfőljebb csak fél érvény nyel bír ama magyar közmondás, mely szerint "a jó bor cégér nélkül is elkel".

Egy tekintetben azonban Berlin rettenetes kis város, a mennyiben tudniillik itt házmesterek nincsenek, hanem ezek helyett minden utcának egy úgy nevezett Nachtwachter⁷-je,

kik éjelenként egyszersmind a rendőrnek (Schutzman) helyettesei, tehát körülbelül oly funkciót teljesítenek, mint nálunk a bacterek. Minden lakó kap egy kapukulcsot, melyet ha esetleg este otthon felejt, szépen kiáll az utca közepére, s tele torokkal mind addig kiabálja a Wachttert, míg csak elő nem kerül az utca másik végéről s a nála levő kulccsomó valamelyik tagjával a zárt föl nem nyitja. Valóban alig hinné az ember, hogy egy ilyen világvárosban ily Spiessbürger intézmény létezhetik!

A hiányok sorában kell fölemlítenem a házalókat is kik itt nem gyönyörködtek a lakókat nap hosszában melabús "handlé" kiáltásaikkal. E helyett azonban a népesebb utcák sarkain van az ember kitéve annak, hogy egy ily leendő Rothschild meginterpellálja, hogy vajjon nincs-e néki eladó régi ruhája?

A minek azonban Berlin legnagyobb hijával van s miben őt Budapest hasonlíthatatlanul felülmúlja, ez a szép fekvés. Először is folyója a Spree igen kicsiny és árszegény, úgy hogy csak ladikok és pontonok közlekedhetnek rajta, ezek is a víz sekélyesége miatt csak ügyvel bajjal. Hegy pedig egyáltalán nincs Berlinben mert az a Kreuzbergnek csúfolt homokhalom, mely a város délkeleti részén emelkedik, csak vakondtúrás a mi budai hegyeinkhez képest. Valóban csak akkor látja az ember mennire meg van áldva hazánk a természettől, ha azt más földdel hasonlítja össze. Mint ha a természet csak azért halmozta volna el adományával ama tejjel- mézzel folyó Kánaánt, hogy alkalmat nyisson nekünk megmutatni: mit létesíthet az emberi ész és erő ama dús földön. Adja Isten, hogy valóban így legyen, hogy az idegen hazánkban ne csak a természet, hanem az ipar, tudomány és művészet remekeit is bámulhassa.

Kosztolányi Árpád ♦

Jegyzetek

¹ fuvar

² német alaposág

³ luxus

⁴ rendőrök

⁵ éttermet

⁶ végül

⁷ éjjeliőr

„A Decsy-család múltját firtattam”

- Adalék Csáth Géza családfájához -

Fábián Borbála, Baja

A Séta Kosztolányival kötetben olvashatjuk, hogy Brenner József, vagyis Csáth Géza édesanyja, Decsy Antónia Szabadkán született.¹ 1987-ben megjelent centenáriumi Csáth Géza-émlékkönyvébe Dér Zoltán még azt írta, hogy „Decsy Etelkának még a pontos születési dátumát sem sikerült megállapítanunk, csupán a szabadkai Teréz-templom házassági és halotti anyakönyvében található bejegyzés alapján következtethetünk az évrre.”²

Ha fellelőzzük a szabadkai Szent Teréz plébánia anyakönyveit, akkor azt találjuk, hogy 1886. június 15-én Decsy Etel (Adelhaidis) Szabadkáról, de ez a táblázat fejléce szerint nemcsak a születési, hanem a lakóhelyet is jelentheti. Csáth Géza gyermekori naplóiból tudható, hogy édesanyja családjával Szabadkán élt ekkoriban. Gyanúra adhat okot, hogy Etelka egyik testvére, aki Aradon lett tanár, Decsy Géza Szinnyei József írói lexikonja szerint 1850. február 4-én Baján született.³ Ezt a nyomot ifj. Brenner József gyermekori naplója nem erősíti meg, hiszen édesanyja családjának származásáról, hogy hol töltötték a testvérek közös gyermekkorukat, nem ír. A naplójában ezt jegyezte fel: „Édesanyám apja volt Decsy Károly ügyvéd, kinek első feleségétől nem született

gyermek, hanem második feleségétől, nagymamától, Deron Antóniától 1. Gyula, 2. Dezső, 3. Géza, 4. Károly, 5. Béla, 6. Jani, 7. Lajos, 8. Etelka (a sorrend nem pontosan így van). Károly meghalt. Gyula jegyző Csanádon. Géza képezdei tanár Aradon. Béla jegyző Mado-csán. Jani honvédszázados Budapesten. Lajos (a volt kedvenc) kereskedősegéd Aradon. Dezső itt Szabadkán patikáros.”⁴

A bajai levéltár iratai közt kutatva Borsay Jenő gyűjteményében két iratra

bukkantam a Decsy család történetével kapcsolatban.

Az első:

„Főtisztelendő Prépost és Plébános úr!
Vitézlő Dechy Károly helyv. Vallású bajai lakos ügyvédnek, elhunyt neje tetvére Klauzer Antóniávali vétkes szövetsége, és azzali házassulhatására szükséges pápai fölmentvény követelése tárgyában f.é. Febr.4én kelt hivatalos fölterjesztésére főtiszt uraságodnak ekövetkezőképen kívántunk válaszolni: miszerint Dechy Károly ügyvéddel, mint helvet vallásúval, következőleg joghatósága alá nem tartozóval, és különben is - fentebbi följelentése után itélve - illedelmetlen alkalmazkodású - és olyanmal, kitők kevés hajthatóság várható, a' szóban forgo ügybeni minden egyenes érintkezést mellőzve, arra nézve inkább - egyenes joghatósága alá tartozó - Klauzer Antóniával tegye magát főtiszt uraságod értekezésbe; elébe terjesztvén neki illedelemmel ugyan és lelkipásztori szelidséggel, de egyszersmind komolysággal: hogy miután olly közel sogorsági akadálytól, csak romai pápa ő szentsége és az is egyedül katolikusok között s nem egyedül a' felek kívánságára, hanem fontos okok igényletése szokott fölmentvényt adni; ollyannak kieszközlésére nézve pedig a' jelen esetben minden remény hiú lenne: nem marad fen egyéb, minthogy saját és gyermekei lelke

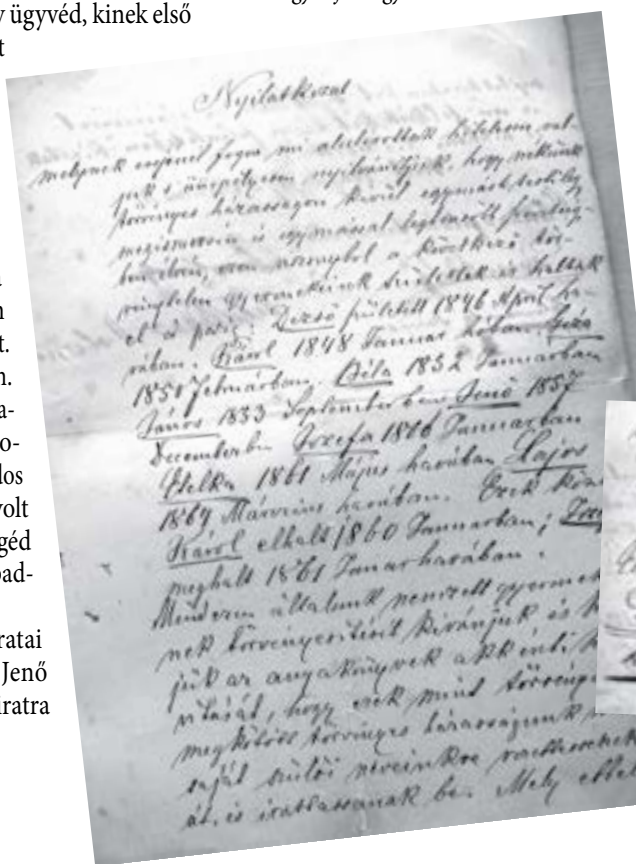
örök üdvösségének, bizonyos veszedelmét, mellyben jelen állapotjában forog, szívére vévén, vagy helvét vallásúb sogorát imént érintett nézetek felőli méltó aggodalmának előterjesztésével arra bírni törekedjék, mi szerint a' rom.kath. hitre, mellyet egyedül hiszünk mi üdvözzítőnek lenni, eddigi vallás elveinél fogva szinte nem tagadhat, áttérjen; vagy pedig ha az nem sikerülne, legalább saját és gyermekei lelkét az örök kárhozattól mentse meg, és szem előtt tartva az örök igének Máté 26. r. 26v. nyilvánított amaz intését „mit használ embernek ha az egész világot megnyeri lelkének pedig kárát vallja?”. Magát eddigi vétkes helyzetéből Isten malasztjával szabadítsd ki; annyival inkább mint hogy jelen helyzete miatt honi törvényeink rendeletéből is súlyos büntetés alá eshet. Kelt Kalocsán 1848ik évi martius 21én tartott érsek sz. széki ülésből.

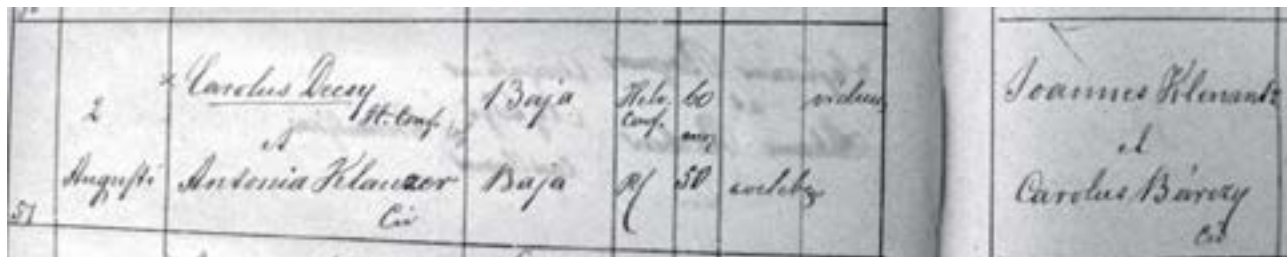
Főtisztelendő Uraságodnak
Krisztusban lekötelezett Atyafia
Girk György -mk.
Fel-Adrási Püspök és Érseki
Hely eng.”⁵

A második irat:

„Nyilatkozat

Melynek erejénél fogva mi alulírottak hitelesen valjuk s ünepelesen nyilvánítjuk, hogy nekünk törvényes házasságon kívül egymást testileg megismervén egymással legbensőbb szövetségben élvén, ezen viszonyból a következő törvénytelen gyermekeink születtek és haltak el és pedig: Dezső született 1846 April havában. Károly 1848 Január hóban. Géza 1850 februárban. Béla 1852 Januárban János 1853 Septemberben, Jenő 1857 Decemberben Jozefa 1860 Januárban Etelka 1861 Május havában Lajos 1864 Márczius havában. Ezek közül Károly elhalt 1860 Januárban; Jozefa meghalt 1861 Jan ar havában.





Mindezen általunk nemzett gyermekünknek törvényesítését kívánjuk és kérjük az anyakönyveknek akkénti kijavítását, hogy ezek mint törvényesek, megkötött törvényes házasságunk után saját szülői neveinkre vezettetessenek át, és irattassanak be. Mely ebbeli nyilatkozatunkat nevünk aláírásával az erre felkért két tanu jelenlétében kiadtuk és hitelesen kiállítottuk.

Kelt Baján 1875 Junius hó

Előttünk felkért tanuk előtt:

Bárczy Károly, Decsy Károly, Klenantz János, Klauzer Antonia⁷⁶

Az iratokból meg tudható, hogy a valláskülönbőség ellenére katolikus templomban szerettek volna házasságot kötni. 1848-ban – mikor már két közös gyermekük született – ezt elutasították, huszonhét évvel később mégis engedélyezte a kalocsai érsek. Közben nemcsak a kalocsai érsek személye változott, hanem az is közrejátszhatott, hogy már a vegyes házasságok megítélése is változott. Ennek a házassági engedélynek a pontos történetét már nehéz lenne feltárni. Szerencsére a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár iratai között fennmaradt az ügygel kapcsolatos akta. Ebből most Decsy Károly kérvényét idézném, aki 1871-ben így fordult a kalocsai érsekhez:

„Klauzer Mária hitvestársammal alig egy évre terjedő házasságunk ideje alatt, 1842. évben terjedő gyászos elhunytával, - annak hajadon nővére klauzer Antoniaival a' legjobb hizsemű szövetségénél fogva 9. gyermekeket nemzettem név szerént: Dezső, Károly, Géza, Béla, János, Izabella, Jenő, Etelka és Lajos, mindannyian Apai és Anyai közös gondviseléssel kísérve az életpályáján, kik közül Károly mint a pesti kir: egyetemben 1^{ad} éves jogász 3. évek előtt, Izabella pedig alig ¼ éves korában – nagy szomorúságunkra elhunytak, az

életben lévők közül Dezső és Géza a' pesti kir: Egyetemben bölcsészet hallgatók, s a többiek részint a' bajai fő gymnasiumban, részint női nevelő intézetben tanulók.

Ezen kötelék házasság általi szentesítése végett, az egyházi, s polgári törvényekhez képest – fő Tisztelendő Bartók Mátyás akkora bajai plebános urnál kezdetben mindjárt jelentkeztem, ki is a' fent forgó vegyes házasság – miután én Reformált vallású leendő nőm pedig Rcatolicus, és első ízben sogorság miatt – ebből származó házassági viszonyokat az egyházi törvényekkel ellenkezőnek nyilvánítás házassági kapcsolatunkat illetőleg anyi évek során mind két részről óhajtott siker mind ez ideig nem koronáza.⁷⁷

A belvárosi katolikus anyakönyv szerint az esküvőre 1875. augusztus 2-án került sor. A református özvegy Decsy Károly 60 éves volt, Antonia 50. A házasságkötésük tanúi megegyeznek a nyilatkozat tanúival. A július 18-i érseki engedély, mely engedélyezte a házasságkötést és a gyermekek utólagos törvényesítését is. Ezek olvashatók a Baja Belvárosi Szent Péter és Pál plébánia anyakönyveiben.

A házassági akadály nem létéről a városi hatóságtól is kaphattak igazolást, mivel az 1875. évi mutatókönyvben fennmaradt, hogy Decsy Károly kérelmezi „hatóságiilag igazolni mikép közte és véle 1845 óta együtt lakó Klauzer Antonia közt házassági egybekelésüktetektéből első foku sogorságon kivülegyebb akadály nem forog fenn.” Sajnos az irat nem maradt fenn.⁸

A házasságot nem sokáig élvezhették, mert még 1875 október 25-én köszvényben meghalt Decsy Károly.⁹ A Csáth-naplóban így szerepel: „anyika apja gerincsorvadásban halt meg. Anyikának kellett őt ápolnia.”¹⁰



Özv. Decsy Károlyné

A Decsy Károlyt a Kálvária temetőben temették el Baján, ugyanis ennek egyik része a református temető.

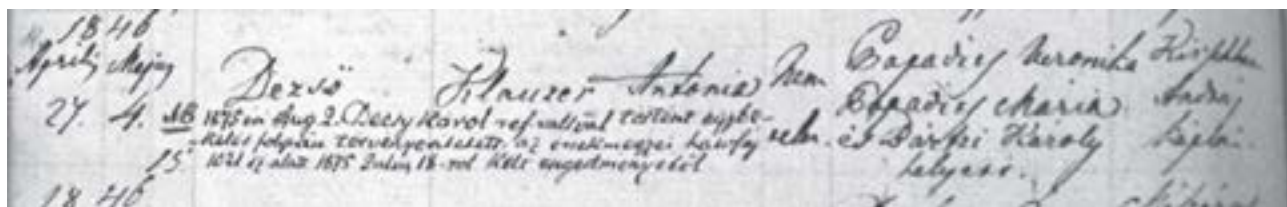
Decsy Etelka születése

A Baja belvárosi római katolikus plébánia születési anyakönyve szerint Decsy Etelka **1861. május 29-én** született Baján Klauzer Antonia gyermekeként, egy nappal később keresztelték, keresztanya ugyanúgy Rábl Jozefa, Klenantz János felesége volt, mint az egy évvel korábban született – de korán elhunyt – nővérének, Jozefának (Izabella). A megjegyzés rovatban olvasható szüleinek házasságkötési dátuma is: 1875. augusztus 2-a.

Ez a bejegyzés szinte az összes Decsy gyerekénél olvasható. Az elsőként született Dezső még külön a nem törvényes származású gyermekek anyakönyvébe került. Példaként álljon itt az ő születési anyakönyve:

MATRICULA					
ANNUS et Dies	BAPTISATI				
	Matriculatus	Collocatus & Baptizatus	SEXUS		Signa
			Matr.	Bapt.	
1861. 29. 20. Maj.	Antonia	Klauzer Antonia	-	franz.	Baja

BAPTISATORUM					Observationes
Matr. Pater, Matr. Pater	Matr. Pater, Matr. Pater	Matr. Pater, Matr. Pater	Matr. Pater, Matr. Pater	Matr. Pater, Matr. Pater	
Antonia Klauzer	Baja	Josephus Rábl	Joanna Rábl	Joanna Rábl	Antonia Klauzer
1861. 29. 20. Maj.	1861. 29. 20. Maj.	1861. 29. 20. Maj.	1861. 29. 20. Maj.	1861. 29. 20. Maj.	1861. 29. 20. Maj.



A Decsy gyerekek

Ifj. Brenner József gyerekkori naplója és levéltári iratok felvetik a kérdést, hogy Decsy Károlynak hány gyermeke volt, és az első házasságából született-e gyereke. A gyerekek számának kérdését két gyászjelentés is alátámasztja:

Csáth Géza édesanyja 1895-ös gyászjelentésén így szerepelnek a testvérei: „Gyula nejevel Kompóth Ilkával és gyermekeivel, Dezso nejevel Brenner Lujzával és gyermekeivel, Géza nejevel Fiedler Etelkával és gyermekeivel, Béla, nejevel Bacsó Szerénával, János nejevel Zehetgruber Helénnel és gyermekeivel, Jenő és Lajos.” Decsy Gyula 1904-es gyászjelentésén is ezek a fiú testvérek szerepelnek: Géza, Dezso, Béla, János, Jenő és Lajos. Ezek ugyanazok a nevek, melyek a nyilatkozatban is szerepelnek.

Miért nem szerepel Gyula a Nyilatkozatban? A válasz egyszerű: az ő édesanyja nem Klauzer Antónia volt, hanem Decsy Károly első felesége. Róla Csáth Géza úgy tudta, hogy nem született gyermeke, de a bajai református egyházközség egyes anyakönyve és az érsekcsanádi állami halotti anyakönyv szerint Decsy Gyula édesanyja Klauzer Mária volt. A többi testvérrel ellentétben Gyula református vallású volt, mint édesapjuk, Decsy Károly, míg Antónia gyermekei római katolikus vallásúak voltak.

Csáth Géza gyermekkori naplójában 1900-ban, amikor összeszedte édesanyja testvéreit, valamiért a naplóban egyébként többször emlegetett „Jenő bácsit” kihagyta, aki szintén gyógyszerész volt Szabadkán és később nősült. Jenőt Dér Zoltán is kihagyta, sőt elfogadta a naplóban említett sorrendet, hogy a legfiatalabb gyermek lett volna Etelka. Etelka testvéreiről ezt írta: „Gyula jegyzőként dolgozott Csanádon, Béla viszont Madocsán, Dezso patikusként Szabadkán, Géza képezdei tanárként Aradon, Lajos kereskedősegédként ugyanott, Károly meghalt, János pedig századosként szolgált Budapesten.”¹¹

Ezek az életpályák is azt mutatták, hogy Decsy Károly nagy gondot fordított gyermekei oktatására. A fennmaradt bajai gimnáziumi iratok azt mutatják, hogy mindegyik Decsy fiú, nem az édesanyjuk, hanem az

édesapjuk nevén szerepel.¹² A gyermekek jól tanultak. A fiatal korában elhunyt Károly többször volt beteg, egyik gimnáziumi évét ezért nem fejezte be, az utolsó évben magántanuló volt. Az elemi iskolába Baján jártak. Néhányan közülük a református iskolába is járhattak, hiszen amikor a Kaszárnya (ma: Czirfusz Ferenc) utcában laktak, akkor ez



Decsy Etelka

közelebb volt hozzájuk. Borza Nándor a bajai református iskoláról írt művében felsorolja az 1862 és 1887 közötti tanulókat. Ebben a névsorban csak a legkisebb gyerek, Decsy Lajos szerepel.¹³ Próbáltam utánajárni, hogy Decsy Antónia hol tanulhatott. Decsy Károly 1871-es kérvényében azt írja, hogy női nevelőintézetben tanuló. Az 1870-ben Baján alapított Miasszonyunk Szegény iskolanővérek bajai iskolájában – a zárda – a tanulók névsoraiban nem találtam a nevét. Könnyen elképzelhető, hogy az egyik magániskolának volt a tanulója, például Beyse Augustáé.¹⁴

1868-ban Decsy Károly egyikük ösztöndíj kérelméhez kérte egy vagyontalansági bizonyítvány kiállítását a városi tanácstól. E szerint: „Decsy Károly ügyvéd úr bajai lakosnak semmi nemű ingatlan vagyona nem lévén, számos tagból álló családját jelesen 9 élő gyermekeit csak és ügyvédi keresménye utáni jövedelemből tartja

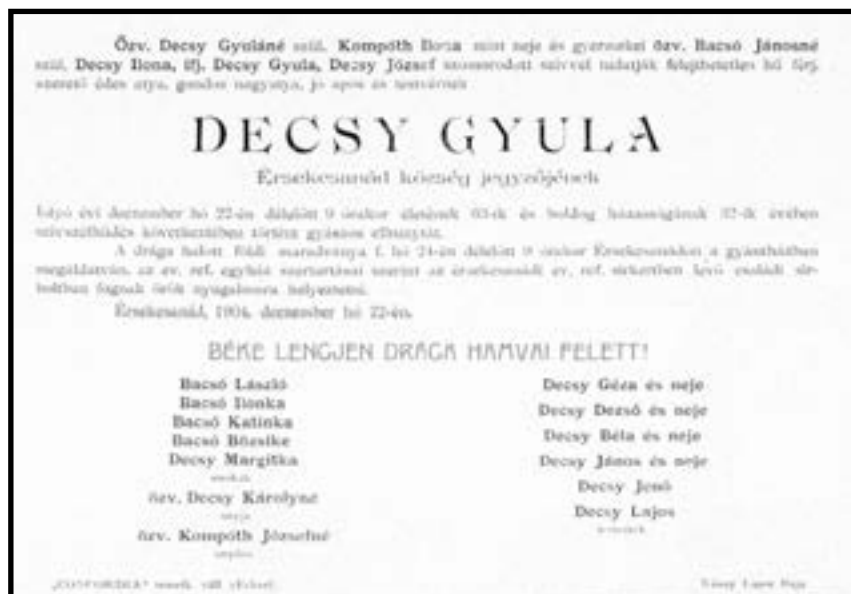
és ápolja és állásához illő neveltetisben részesíti.”¹⁵

Decsy Károly társadalmi életéről a bajai iratok keveset árulnak el. A lövészegylet tagnévsorából tudjuk, hogy 1843-ban lett tag.¹⁶ A reformkori iratok a Gótzai Keresztély csődpere kapcsán emlegetik nevét. Ismert lehetett a városban, hiszen 1848-ban, amikor Baján is a forradalmi követeléseknek először egy népgyűlésen hangot adtak, akkor a határozatok végrehajtását Joannovics Ignác főbíró, Paukovics János szószóló és Sándor József mellett rá bízta. Az események későbbi alakulásakor a városi tanács ellenzékének maradt meg Decsy Károly, például 1848. augusztus 10-én a főbíró.



Decsy Károlyné Klauzer Antónia

Pilaszanovics József¹⁷ bekísértette – azaz elfogatta „az Orszlán című vendéglőben a városi Tanácsot becstelentítő, s garázdalkodásaik miatt” Gunics Mihállyal és Bárczi Károly szentistváni kasznárral. Az esetet felterjesztették Szentkirályi Móric királyi biztosnak is, hogy „a márciusi napok óta lázító szónokatairól ismeretes Decsy Károly”-t és társait az „ily botrányos, a közcsendet veszélyeztető jelenetek előidézésétől” eltiltsák.¹⁸



Későbbiekben is gyakran tűnik fel a neve a mutatókönyvekben – hogy az ügyvédi munkájához kapcsolódó – iratokat kézbesítették neki. A keresztszülőként az anyakönyvben olvasható Papadics Mária Bárczy Károlynak volt a felesége, míg Rábl Jozefa Klenantz Jánosé, tehát házassági tanúként régi barátait, gyermekeik keresztszüleit, a komáikat kérték fel. Klenantz János a Lövészegylet főlövész mestere, Baja egyik gazdag fűszerkereskedője volt, akinek háza és boltja a főtéren állt.¹⁹

Klauzer Antóniáról²⁰ szinte semmit sem tudunk, hiszen a bajai városi iratok mutatóiban csak férje halála után tűnik fel neve. Vezetéknévét a Séta Kosztolányival és más kötetekben²¹ is Klauserként írják, holott a levéltári iratokban és az anyakönyvekben (például a szabadkai halotti anyakönyvben) is KALUZER szerepel, sőt az egyik iratot ő maga így írta alá.

Decsy testvérek születési dátumai:
Dezső: 1846. április 27., keresztes: május 4.

Károly (Ernö): 1848. február 1.
Geiza: 1850. február 5.
Adalbert (Béla): 1852. január 7
János Károly: 1853. szeptember 28.
Jenő: 1857. december 23.
Josepha (Izabella): 1859. május 30.
Adelheid Antónia (Etelka): 1861. május 29.

Lajos: 1864. március 21.

Összegezve: Decsy Károly valamilyen gyermekét Baján született, és a fiatalon meghalt két gyermekét itt is temették el. Halála után a többi gyermek elköltözött Bajáról. A legidősebb gyermeke, Gyula maradt a legközelebb a városhoz, bár egy másik vármegyébe költözött, de a Bajától

10 kilométernyire lévő Érsekcsanád lett községi jegyző.

Csáth Géza nemcsak utolsó hónapjaival kötődik Bajához, mert a kórház elmeosztályán ápolták 1919 nyarán, hanem gyökereivel is, hiszen édesanyja ebben a városban született. Ezzel az írással pontot tehetünk annak a kutatásnak a végére, hogy hol és mikor született Csáth Géza édesanyja. Talán nemsokára többet megtudhatunk a Decsy és Klauzer felmenőiről, a család többi tagjáról is.

Írásom címének azért választottam a fenti idézetet, mert maga Csáth Géza is tervezte a család történetének írását, ahogy a naplójában 1904. június 12-én feljegyezte: „Ma délelőtt kimentem Palicsra nagyma-



mát meglátogatni. [...] Délig beszélgettünk. A Decsy-család múltját firtattam”²²... ♦

Köszönöm Binszki József plébános úrnak és a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár munkatársainak a kutatáshoz nyújtott segítséget.

Képek

A fotók a Petőfi Irodalmi Múzeum (Budapest) gyűjteményéből valók.

Jegyzetek

¹ Séta Kosztolányival, szerk.: Raffai Judit, Lovas Ildikó, Ninkov K. Olga, Forum Könyvkiadó Intézet – Szabadkai Városi Múzeum, Újvidék – Szabadka, 2014. 82.

² Dér Zoltán: Adalékok Csáth Géza életrajzához, In: Emlékkönyv Csáth Géza születésének századik évfordulójára, szerk.: Dér Zoltán, Életjel Könyvek 38., Szabadka, 1987. 200.

³ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái (<http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/d/d03811.htm>)

⁴ Csáth Géza: „Méla akkord: hinak lábát mosni”, naplófeljegyzések 1897-1904, Magvető – Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2013. 230-231.

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára (MNL BKML) XV. 33. Borsay-gyűjtemény, 1. d.

Az irat szinte szó szerint megegyezik Kalocsai Érseki Levéltár (KFL) I. 2. d. Szentszéki jegyzőkönyv 1848-1849 1848:552. folyószámú bejegyzéssel

⁶ MNL BKML XV. 33. Borsay-gyűjtemény, 1. d.

⁷ KFL I. 1. b. Baja Belváros 2. c. 052. Decsy-Klanczer3

⁸ MNL BKML IV. 1407. b. 1875 évi mutatókönyv és iratok

⁹ A bajai református egyházközség anyakönyve.

Köszönettel tartozom Bán Béla lelkész úrnak a kutatásban nyújtott segítségéért.

¹⁰ Csáth Géza: „Méla akkord: hinak lábát mosni”, 232.

¹¹ Dér Zoltán: Adalékok Csáth Géza életrajzához, 200.

¹² Például A bajai kath. Főgymnasium értesítvénye és ifjúságának érdemsorozata az 1867/8-iki tanév végén, Baja, 1868.

¹³ Borza Nándor: A bajai reform. Iskola története, Baja, 1887. 23.

¹⁴ MNL BKML XV. 33. Borsay-gyűjtemény 11. d.

¹⁵ MNL BKML IV. 1105. b. 738/1868.

¹⁶ MNL BKML X. 259. 2.

A Bajai Czellövész Társaság határozatát magában foglaló Jegyzőkönyv 1842ik évtől, 23.

¹⁷ Fábrián Borbála. Pilaszánovits József, Baja 1848/49-es főbírája, In: Honismeret, 2011/2. 45-47.

¹⁸ Baja mezőváros szerepe az 1848-1849. évi szabadságharcban, szerk.: Kemény János, I. kötet, Kecskemét, 2008. 130., 286. és A mai Bács-Kiskun megye az 1848-49-es forradalom és szabadságharc idején, szerk.: Iványosi-Szabó Tibor, Kecskemét, 1988. 40. és 259.

¹⁹ Fábrián Borbála: A bajai piac 1863-ban, In: Bácsország, 2012/2. 29.

²⁰ Ómoravica (?), 1825. febr. 27. – Szabadka, 1916. jún. 2.

²¹ Csáth Géza gyermekkori naplóiban az anyai nagyanja a „nagy-mama”. A naplók mindkét feldolgozásában a lábjegyzetekben, névmutatókban őt Klauserként említik. (Például Csáth Géza: „Méla akkord: hinak lábát mosni”, 548.) Ugyanígy szerepel Brenner József testvére naplójának kiadásában is. (Jász Dezső: Hasznok és keserűségek, egy szabadkai gimnazista század eleji naplója (1908-1910), Életjel könyvek 85., Szabadka, 2001. 8., 64.) Utóbbi lábjegyzetben mint anyai nagynénje (!) szerepel.

²² Csáth Géza: „Méla akkord: hinak lábát mosni”, 515.

A jugoszláviai alkalmazott, gyakorlati nemzetpolitika egy képben kifejezve

Mészáros Zoltán, Szabadka

Jugoszláviában 1971-ben ünnepelték az 1941. június 7-i felkelés 30. évfordulóját. A kommunista legendárium nem vette figyelembe a Ravna gora-i, valamint a horvátországi (az akkori ún. Független Horvát Állam) szerbek ezt megelőző felkelését, azonban minden településen ünnepelték a helyi felkelés időpontját minden szinten, a munkaszervezetekben és a településeken is. Így keletkezett az az 1971-es nyomtatvány, amelyet az alábbiakban vizsgálunk meg. A szabadkai Birografika nyomda adta ki a községbeli falu, Tavankút 1941. szeptember 18-i meghívóját, amikor a település felkelésére emlékeztek. A jugoszláviai kommunizmusban a felkelés népi voltát igyekeztek kihangsúlyozni, ezért került a meghívóra az emlékmű stilizált fekete-fehér rajza a villákkal és a kiegyenesített kaszákkal.

Az érett titóizmusban mindennek megvolt a maga helye, és minden jelenségnek a minősítése is. Azonban ez a rendszer sok tekintetben hazug is volt, hiszen azt hirdette, hogy nem fontos, hogy ki milyen nemzetiségű, mégis a pártban és munkaszervezetekben használt kérdőívek elején találkozunk a „nemzetisége” rubrikával. És a meghívón található zászlók is gondosan vannak összekombinálva.

A titóizmusban különbséget tettek a nemzetek és nemzetiségek között is. Sőt, megvolt a nemzetek és nemzetiségek látható hierarchiája, és ezt mindenki láthatta is, ha volt szeme a nézésre és értelmezni tudta azt, amit látott. Azonban, ha nem is tudta vagy akarta értelmezni, átérezhette az egész helyzetet. A szimbólumok ugyanis a tudatosságot megkerülve, esetleg azt kizárva is hatottak.

A meghívó, és ahogy értelmezhető

A nálunk használatos írásrendszer következtében mi balról jobbra és fentről lefelé olvasunk, és így „olvassuk” a más típusú jeleket, sőt a fényképeket is, ezen kívül egy vizuális ábrázolásban az is érdekes, hogy mi van a közepén.

A meghívó színes oldalán legfelül az összes kommunista közös jelképe, a vörös zászló a sarlóval és a kalapáccsal található, a többi zászlón pedig rajta van a közös elem, a

vörös csillag. A vörös lobogó mellett, de kis helyre beszorítva és egy kicsit lejjebb a Szerb Szocialista (tag)Köztársaság zászlaja került. Középen pedig a Horvát Szocialista Köztársaság (tag)állami lobogója. Bal oldalon alul a jugoszláv állami zászló látszik, hogy legvégül a jobb oldalon a jugoszláviai magyarok zászlója legyen.

A jelképek másik olvasata a zászlórudak szerinti lehet. Ebben az első a jugoszláv, majd a kommunista, a horvát, a magyar és végül a szerb. Érdekes észrevenni, hogy a horvát zászló eltakarta a szerb zászlórudat...

A zászlók pozíciójának még egy olvasata lehetséges, mégpedig az, hogy elképzeljük mélységében, hogyan állnak a zászlórudak a zászlókkal. Itt az első az állami, majd egy escheri fordulattal a magyar, a horvát, a kommunista és a szerb.

A zászlók elhelyezkedésének kvantitatív elemzése

Ha megpróbáljuk az egészet számszerűen értelmezni, akkor a következőt tehetjük. Mindhárom dimenzióban értékeljük a zászlók helyzetét, 1 és 5 között pontozhatunk, mégpedig úgy, hogy az első helyen álló kapja az 5 pontot.

Így a fentről lefelé haladó dimenzióban:

5 pont: a kommunista zászló

4 pont: szerb

3 pont: horvát

2 pont: magyar

1 pont: jugoszláv

A balról jobbra dimenzióban

5 pont: jugoszláv

4 pont: kommunista

3 pont: horvát

2 pont: magyar

1 pont: szerb

A mélység szerinti dimenzióban:

5 pont: jugoszláv

4 pont: magyar

3 pont: horvát

2 pont: kommunista

1 pont: szerb

Összesítve az eredményeket a következő jön ki:

11 pont: jugoszláv

11 pont: kommunista

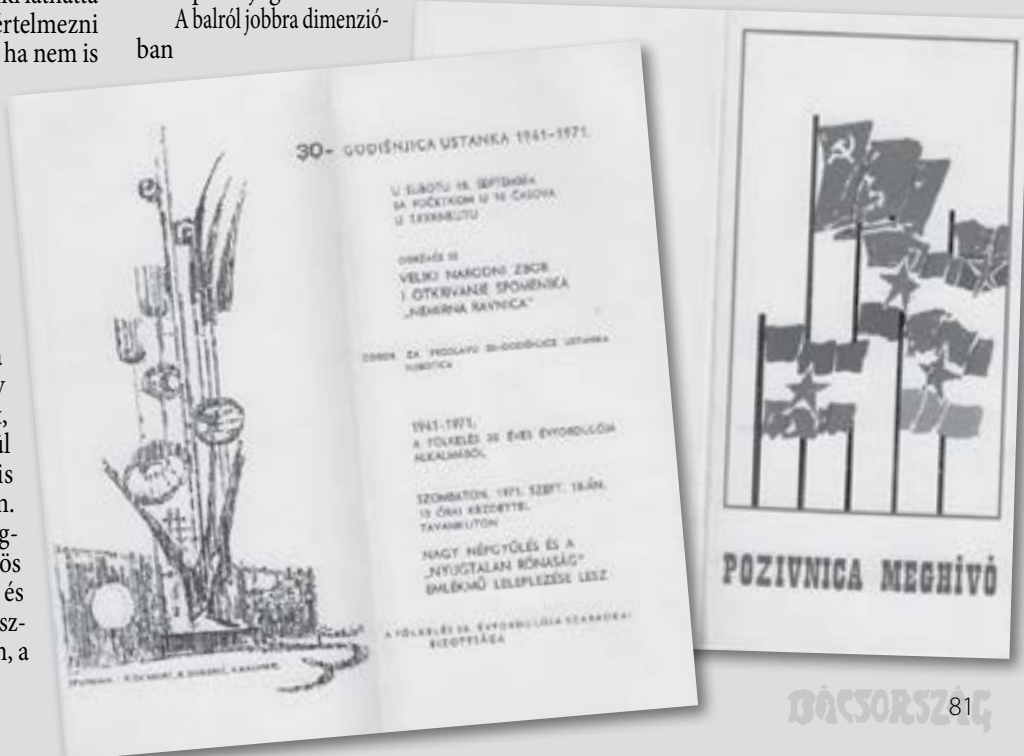
9 pont: horvát

8 pont: magyar

6 pont: szerb

Mindehhez azonban hozzá kell vennünk, hogy csak a magyar zászlóban van zöld szín, az összes zászlóban van piros szín, és három zászlóban kék is. Így egyértelműen a magyarság jelképe a perifériára van szorítva, mutatva a magyarság nemzetiségi jellegét is. A másik szélre szorított szimbólum a szerb zászló, ami a Szabadka községben akkoriban létező erőviszonyokat tükrözi, ugyanez látszik abban is, hogy a meghívó szöveges részeiben mellőzték a cirill írásmódot.

A kvantitatív elemzésünkbe belevonhatjuk azt is, hogy melyik zászló milyen felületen látszik. Azonnal kiténik, hogy a szövetségi



zászlón kívül a többi összeér, és ezek közül a magyar látszik teljes felületével, letakarva a horvát zászlót, az pedig részben fedi a szerb és a nemzetközi kommunista lobogót. A kompozícióban a horvát zászló is kiemelkedik, hiszen központi helyzetben van. Ez logikus is, hiszen Tavankúton a lakosság nagy többsége horvát.

Következtetés

Az ábrázolás elkészülése mintegy tökéletes patikamérlegen mérte meg és helyezte egyensúlyba a szimbólumokat. Egy szerbiai községben, ahol a magyarok voltak többségben, viszont egy olyan településen, ahol a horvátok vannak többségben, természetesen a horvát zászló került középre, és a szerb zászló kapott kisebb felületet, noha magasan van, az utolsó zászlórúdon lobog. Felül a vörös lobogó a mindenkit egyesítő ideológiát jeleníti meg, ami felette áll a népeknek és a nemzetiségeknek. Bal oldalon pedig az első zászlórúdon lobogó zászló a mindenek felett álló állami egységet mutatja. Ez a minden országos zászlón látható csillag funkciója is.

Elképzeltük az alkotó gondosságát, és beláthatjuk, hogy ezt a meghívót akkor nem is lehetett volna másképpen megrajzolni. Alkotója a Mátyás királyhoz érkező okos lányra emlékeztet, aki a magyarok zászlaját egy leheletnyivel magasabbra rajzolta, mint az államit, hogy ne nézzen ki úgy, hogy ez a közösség csak a „futottak még” kategória rangjában van Szabadka községben. Ugyanezt tette a szerb közösséggel is, amelynek ugyan magasra rajzolta a zászlaját, de kis felületre szorította.

A jugoszláv vezetés nemzetpolitikája komplikált volt, az efféle patikamérlegen kimért szimbolikus politizálás egyszerre jelenthette a „mindannyian ott vagyunk, mindannyian győztesek vagyunk” politikáját állami szempontból, azonban másokból a mindennapok hatására a futottak még és a visszaszorítottság érzését válthatta ki. Mindezek a szimbólumok nem csupán szimbólumok, hanem egy kreált valóság, amelyet a titóizmus látni és láttatni akart. A valódi politizálásra is utalnak ezek a zászlók, amelyben – mint minden politikában – nem lehetett mindenki nyertes. Sőt, a titóizmusban bizonyos szempontból minden közösség érezhette magát vesztesnek. Nem csoda tehát, hogy majd a nyolcvanas évek végén milyen hévvel fordul a szerb lakosság a cirill írás visszaállítására felé, és hogy ez milyen ellenérzéseket váltott ki az ahhoz érzelmileg nem kötődő lakosságban.

Nem véletlen az sem, hogy az efféle patikamérlegen kimért közösségből nem kértek később, és mindenki csak a saját zászlaja alá akart felsorakozni. ♦

A szabadkai borvidék

Szlávics Károly, Szabadka

A szabadkai homokvidéken is a szőlőtermesztési ágazat fejlesztésében az „úri” birtokosok jártak az élen. A korszerű szőlőtermesztés előfutárainak is nevezhetjük őket. Tagjai az értelmiségiek (ügyvédek, orvosok, köztisztviselők) és a módosabb iparosok köréből kerültek ki. Ültetvényeiket éves munkással, *szakmánnyossal* műveltették. Szaklapokat olvastak, figyelemmel kísérték a „szakma” legújabb eredményeit, amelyeket természetesen először saját ültetvényeikben próbáltak ki. Az új fajták kivizsgálása és a különböző fitotechnikai eljárások alkalmazása mellett különös hangsúlyt fektettek a megtermelt szőlő feldolgozására és a bor minőségére. Ők alkalmazták először a korszerű borászati felszerelést és technológiát. Közvetlenül a filoxéra megjelenése előtt, valamint a röviddel azutáni időkből a jelesebb „úri” birtokosok közül elsősorban Malachovszky László gazdasági tanácsnokot, Polyákovits Alajos gimnáziumi tanárt, Léway Simon tanácsnokot és Piukovics József ügyvédet említhetjük.

A filoxéra után telepített szőlők termőre fordulásával a szőlőbirtokosok új pincék építésére, vagy a meglévők bővítésére kényszerültek. A tehetősebbek korszerű pincészeteket építettek, amelyeket a legkorszerűbb feldolgozó és borászati eszközökkel láttak el.

A szabadkai homokvidéken a pincék építését legtöbb helyen a magas talajvíz gátolta, ezért helyüket nagy körütekintéssel választották ki. Ebből az okból a mélyített alapú pincék terjedtek el. A pince mélységét a talajvíz szintje határozta meg. Általában a pince belmagasságának csak egy része volt süllyeszthető. Vastag falait téglából építik, erős menyezettel, amely általában vasgerendák és téglaburkolat kombinációjával készül. Leggyakrabban a lakóházak alatt találhatók, de voltak különálló pincék is. A mélyített pincék két típusát különböztethetjük meg. Egyik a földdel, náddal vagy cseréppel borított pince különálló szőlőfeldolgozó helyiséggel, másik a tetőszerkezetes (nád, cserép) pince, amelynél egy fedél alatt található a pince és a szőlőfeldolgozó helyiség. Ebben az esetben két változatát ismerjük. Az egyiknél a feldolgozó részlegből közvetlenül le lehet jutni a pincébe (pl. dr. Bruck Mátyás pincéje Királyhalmon), a másikonál a szőlőfeldolgozó helyiség a pince felett áll (pl. Szabadka város Földművesiskolájának pincéje Palicson). A szőlőfeldolgozó helyiségben a legkülönbözőbb szőlőfeldolgozó eszközök, darálók, szőlőprések, kádak, borszivattyúk stb. álltak.

Nagyobb pincék építését a jelentős anyagi beruházás miatt csak módosabb szőlősgazdák engedhették meg maguknak. Ebből kifolyólag kapacitásukat, felszerelésüket hosszú távra tervezték. A korabeli szaklapokban, újságokban a legkülönbö-



Piukovics pince 2012-ben (Dejan Vuković felvétele, 2012)

első üveghordós pincéje

zőbb cégek hirdették a szőlőfeldolgozó és borászati eszközöket. A szabadkai homokvidéken a bor tárolására kizárólag tölgyfából készült boroshordókat használtak.

Minden nagyobb pincészethez kisebb-nagyobb pálinkafőzde tartozott. A pálinkafőzde elsősorban a szőlőfeldolgozás során keletkezett melléktermékből (törkölyből) és a szőlő közt termesztett gyümölcsökből készült pálinka készítésére szolgált.

Az üveghordók (cementhordók) valójában vasbetonból épített, általában üvegcsempével bélelt bortartályok, onnan ered a népies elnevezésük. Az első vasbeton bortartályokat az 1850-es években készítették. Elterjedésük az 1870-es évekre tehető. Ehhez hozzájárult, hogy olcsóbbak voltak a fahordóknál, kisebb helyet foglaltak el, és gyakorlatilag méretre készíthetők. Más előnyeik is voltak. Anyagukból kifolyólag tartósak, kipárolgásuk minimális, vastag falai kevésbé voltak kitéve a hőingadozásnak stb. Felül töltőnyílással, elől pedig ajtónyílással rendelkeznek, éppen úgy, mint az ászokhordók. Ezen kívül folyadékszintjelző próbacsappal és biztonsági csappal vannak ellátva. Rendszerint kocka vagy téglalakúak.

Piukovics József szabadkai nagybirtokos (1860-?), neves közéleti személy volt, aki bár jogi egyetemet végzett, nem vállalt állást. A gazdálkodást választotta, családi birtokát irányította, mégpedig olyan hatékonyan, hogy azt mintagazdasággá fejlesztette. Anyagi helyzetéhez mérten nagypolgári életet élt. Rajongott a színházért, a szabadkai színház bizottságának éveig az elnöke, adományozója, mecénása volt. Sokat utazott. Azt mesélték róla, hogy Párizsban, Londonban és Rómában is egyaránt otthon volt, akárcsak Budapesten, ahol több alkalommal országgyűlési képviselőként járt. Távollétében birtokát, a tulajdonos teljes bizalmát élvezve, Cohn Mózes intéző vezette.

A családi birtok, az ősi fészek a kelet felé mentén feküdt, a mai határátkelő közvetlen közelében. Ott volt a több épületből álló *majorja* (a birtokos úri lakja, az intéző lakása, a béresek háza, istállók,



Borsari & Comp. cégtáblája Piukovics József pincéjében, 2012 (Dejan Vuković felvétele, 2012)

ólak, magtárak stb.). Szőlőtermesztéssel is foglalkoztak, a pálinkát egy kisebb, domboldalba vájt, a bort egy nagyobb, mélyített alapú nádfedeles pincében tárolták. Ezen kívül az úri lak alatt is volt egy kisebb boltíves pince.

Piukovics vélhetően akkor kezdett el gondolkodni az új pince megépítéséről, amikor a filoxéra utáni új telepítéseinek következményeként a régi pincéjének befogadóképessége már nem volt elegendő. A megnövekedett termésmennyiség nagyobb részét nem tudta kellő idő alatt megfelelő szinten feldolgozni és tárolni. Mivel csak a jól kezelt, minőségi borok után volt kereslet, és hogy termékei megfeleljenek a kor követelményeinek, új pincéjét korszerű felszereléssel kívánta ellátni, hogy alkalmazhassa a legújabb technológiai eljárásokat. Ez az 1900-as évek elején lehett. Figyelmét nem kerülhette el a zürichi *Borsari & Comp.* cég reklámhirdetése a korabeli újságokban, amely felhívta a szőlősgazdákat, pincészetek figyelmét a cementtartályok előnyeire, és hirdette az ilyen pincék kivitelezését. Piukovics abban az előnyös helyzetben volt, hogy ebből a szempontból kikérhette az ország legjobb szakembereinek véleményét Budapesten vagy Bécsben.

Végül a szabadkai homokvidéken addig ismeretlen, kb. 2000 hl-es, cementtartályos, üvegcsempével bélelt (*üveghordós*) pince építése mellett döntött. Tervezését és kivitelezését a nagy tapasztalattal rendelkező svájci *Borsari & Comp.* cégre bízta.

Sajnos az építkezéssel kapcsolatos dokumentáció nem maradt fenn. A cement, azaz vasbeton tartályoknál legfontosabb követelmény, hogy szivárgásmentesek legyenek. Megépítésük után belső felületét vízzáró cementvakolattal látják el.

Utána következik a vízpróba, amely legalább egy hétig tart, majd a sikeres vízpróba után következik a tartály belső burkolása. A belső burkolás leggyakoribb módja az üvegcsempés borítás.

Az új, mélyített alapú, földdel borított borpince közvetlenül a régi mellett épült fel 1909-ben. A régi és az új pincét egy ajtóval kötötték össze. Építtetőjének neve és építésének éve ma is jól látható a pincelejárát felett. Ez volt az első *üveghordós* borpince a szabadkai homokvidéken, amelyhez egy különálló nagy teljesítményű, hidraulikus



A Piukovics pince cementtartályai (Dejan Vuković felvétele, 2012)



Hajdan a majorhoz tartozó „kis pince” (A szerző felvétele, 2012)

sajtókkal, motoros borszivattyúkkal felszerelt szőlőfeldolgozó helyiség (présház) tartozott. A mustot külön vezetéken juttatták le a pincébe. Ott erjesztették, ülepítették, szűrték, majd egy másik üveghordóba vagy a mellette álló, régóta pincében álló ászokhordókba fejtették és ott érlelték.

A pince T alakban épült. Az egyik ágán helyezkedik el a 2x2 méteres, vaspántokkal megerősített tölgyfaajtó. Az ajtó mögötti betonlépcsőkön jutunk le a folyosóra, mely 13,5 m hosszú és 2 m széles. A folyosó mindkét oldalán összesen 6 cementhordó áll. A folyosó előtt egy 4,5x5 m-es tér van kialakítva. A cementhordókon töltőnyílás, folyadékszintjelző próbacsap, biztonsági csap és ürítő nyílás található, mely lezárására faajtó szolgál.

Az új pince megépítése után Piukovics József tulajdonában volt a legnagyobb kapacitású pincészet a szabadkai homokvidéken. Addig a „legnagyobb pince” elnevezés az 1890-es évek végén épült Szabadka sz. kir. város Földművesiskolájának ászokhordós pincéjét illetve Palicson.

Piukovics József az 1920-as években összesen 870 kat. holdon gazdálkodott, ebből volt 150 kat. hold szőlő és gyümölcsös. Gazdaságának központját a helybeliek ma is *majornak* nevezik, amelynek első épületei már 1879-ben álltak.

1925-ben Szabadkán megtartott I. Általános Suboticei Nagy Vásár és Kiállításon Piukovics termékei, a bor, cognac, rum és pálinka mellett fényképeket mutatott be pincészetéről, amelyek nagy érdeklődést váltottak ki a közönség és a szakma részé-

ről. A Bácsmezei Napló 1925. augusztus 23-ai számában többek között a következőket olvashatjuk: „...és Piukovics József, aki mintagazdaságáról pazar illusztrációkat mutat be, fotográfiákat híres pincéjéről, amelyben üveggel bélelt cementhordók sorakoznak föl. Inhof József (a kiállítás egyik igazgatója, s. m.) maga is elragadtatással nézi a pincéről készült fényképeket és megjegyzi, hogy szakszerűség dolgában a mintagazdaság hatalmas pincéje egyedül áll az országban.”

1928-ban Piukovics több mint 15 000 liter bort exportált Pozsonyba. Birtokát 1945 után államosították, pincéjét a kele-

biai Földműves Szövetkezet használta egészen az 1960-es évekig. Itt dolgozták fel a keletkező szőlők termésének nagyobb részét. Később a társulások folyamán a Peščara vállalatához került, és csak alkalmanként tároltak benne bort. Utoljára 1973-ban a Podrum Palić használta. Jelenleg üres és elfogadható állapotban van. Kisebbségi javítások mellett újból használható lenne.

Mint a szabadkai homokvidék első, 1909-ben épített cementtartályos pincéje rendkívüli gazdaságtörténeti értékkel bír. Továbbá ez az egyetlen teljes épségében megmaradt nagyobb borpince. A többi már mind tönkretettük, elbontottuk, átalakítottuk. Még csak ez a pince maradt, szakszerű borászatunk jeles emléke, amely szerényen hirdeti a hajdan virágzó szőlő- és borkultúrát a szabadkai borvidéken. Védett épületté, műemlékké kellene nyilvánítani, borászati múzeumná átalakítani. Kérdés, megvalósul-e? ♦

Irodalom

Branko Čupurdija: Stambena arhitektura subotičkih salaša, majura i poljoprivrednih kombinata. Odeljenje za etnologiju i filozofskog fakulteta u Beogradu. Beograd, 1990, 84.

Kádár Gyula (Szerk.): Borászat. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest, 1973

Miljković Dragutin: Peščani vinski put. Arena Zabatkiensis, Subotica, 2012, 40.



A régi, elbontott nádfedeles pince helye (A szerző felvétele, 2012)



Becherer Károlyra emlékezünk (1934 – 2014)

Örökre eltávozott Becherer Károly, az éremtan jeles művelője, neves képeslapgyűjtő. Ezzel az írással emlékezünk a tudományos eredményeit folyóiratunkban is rendszeresen publikáló numizmatikus és képeslapgyűjtő szerzőnkre.

Becherer Károly 1934. december 21-én született az egykori Bács-Bodrog vármegyében lévő Hódságon. Még kicsiny gyermekként alakult ki a bélyegek iránti érdeklődése az édesapja által, akinek értékes gyűjteménye volt a Monarchia bélyegeiből, elsősorban szerbiai és montenegrói példányokból. „A szép, színes, változatos rajzú bélyegek megragadták fantáziámat” – mesélte e sorok írójának, aki gyakran vitte társaival éremtani találkozókra és cserenapokra.

Hódságon járta az elemi iskola három osztályát. A második világháború végére így emlékezett vissza egy vele készült interjúban: „1944-ben a szerb partizánok elfoglalták Hódságot, emlékeim szerint 1944. október 18-án történhetett. Arra ébredtünk, hogy a községet egy puskalövés nélkül szállták meg. Az első intézkedések egyikeként a német származású lakosokat összetartották és táborba zárták. A második menetben, 1946 január végén mi is sorra kerültünk. Gádor községbe vittek Zombor mellé, ez megsemmisítő tábor volt. Rokonságom jelentős része odaveszett, Gádorban közös tömegsírba temették el őket.”¹

1946 decemberében édesanyjával és nagyszüleiével Magyarországra

költöztek. Bácsalmáson fejezte be az általános iskolát, majd a kalocsai mezőgazdasági szakközépiskola következett. A Gödöllői Agrártudományi Egyetemen szerzett diplomát. 1958-ban kezdő mérnökként Bajára került, házasságot kötött Fodor Rózsával, és 1960-ban megszületett leányuk, Rita. Ez évtől kezdve, 1995-ben történt nyugalomba vonulásáig, a Bajai Földhivatalnál megbecsült munkatársként, talajbecslőként dolgozott.

1962-ben tagja lett a Magyar Bélyegyűjtők Országos Szervezete (MABEOSZ) bajai csoportjának. Kezdetben a szakmájával kapcsolatos bélyegeket – állatok, növények – gyűjtötte, miközben megismerkedett az érem-, illetve az éremgyűjtéssel is. Éremtani szakkönyveket olvasott, és felfedezte, hogy városának, Bajának nagyon sok numizmatikátörténeti érdekessége van. Megkezdte a gyűjtésüket. Amikor összeállt egy-egy témakör teljes anyaga, az eredményeket feldolgozta és publikálta. A következő lapokban és folyóiratokban jelentek meg tanulmányai: *Az Érem, Éremtani Lapok, Bajai Honpolgár, Bácskai Napló, Petőfi Népe, Értesítő* (numizmatikai lap), *Bajai Éremgyűjtők Híradója, Bácsország*.

1973-ban belépett a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete bajai csoportjába, amelynek egy időben elnöki tisztét is ellátta. 1990-ben megjelentette *Magyarország fém- és papírpénzei 1867 – 1892* című, a numizmatikusok által alapműnek tekintett munkáját.

Gyűjtőtársával, Hernádi Tiborral 2000-ben megalapították a Bajai Éremtani Egyesületet, melynek titkára is volt. Az egyesület célja nemcsak a pénz, érem, plakett, kitüntetések gyűjtőinek összegyűjtése és gyűjteményeik gyarapításának segítése volt, hanem képes levelezőlap, telefonkártya és papírrégiség iránt érdeklődőké is. Az egyesület keretében folytatta éremkiadói tevékenységét is. Egyebek mellett az első bajai okmánybélyeg kapcsán emlékvét, Mészáros Lázárról, Türr Istvánról, Csermák Károlyról (az első világháborús uzsoki hősről), Szent István királyról emlékérmét bocsátott közre.

Érmészeti tevékenysége közben került kapcsolatba a képeslapgyűjtéssel. Ekkor a bajai képeslapokkal foglalkozott. Teljességre törekvő gyűjtőmunkája során a képeslapok történetét is feldolgozta. Baja várossá válásának 300. évében, 1996-ban jelent meg társszerzővel írott albuma *Üdvözlét Bajáról régi képeslapokon* címmel. Újabb képeslapos könyve, *Baja régi képeslapokon* 2012-ben jelent meg.

Az utóbbi években nagy lelkesedéssel gyűjtötte szülővárosa és a Vajdaság más helységeinek régi képeslapjait. Tervei között szerepelt egy Bács-Bodrog vármegye régi képeslapjait bemutató album is. A 2000-ben alakult bajai helyismereti klub (ma: Bárdos Ferenc Helyismereti Klub) alapító tagja és előadója volt.

Becherer Károly munkásságát számos kitüntetéssel ismerték el. Birtokosa volt a Széchényi Ferenc jutalomérem III. és II. fokozatának (1989: 1992), a Reizner János jutalomérem II. fokozatának (1992) és a Pro Numizmatika jutaloméremnek. (1999). ♦

Gál Zoltán



Fém- és papírpénzek könyv borítója



Képeslapos könyv borítója

Irodalom

¹ Albert Iván: „Az tud lázba hozni amikor 19. századi bajai képeslapokat látok”, Beszélgetés Becherer Károlyval. In: Bajai Tükör, 2007. dec. 7. 4.p

A jelen erőfeszítése – a jövő építése

Tanácskozás Szegeden

Némethné Balázs Katalin, Szeged

A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület regionális tanácskozást rendezett december 5-én a szegedi Dugonics András Piarista Gimnáziumban, amelynek házigazdája Károlyi Attila igh. volt. Ezen az eseményen, a helyi egyesületeken és civilszervezeteken kívül, délvidéki, valamint aradi és temesvári honismereti és anyanyelvápoló szervezetek és iskolák képviselői vettek részt. A megbeszélés célja az *Anyanyelv és hagyomány határon innen és túl* című III. országos és VI. regionális, határon átvelő konferencia előkészítése volt, illetve régiós partneri együttműködés tervezése, a tanácskozás résztvevői által képviselt egyesületek, intézmények bemutatása. 18 szervezet képviselőjében 9 településről, köztük Aradról, Horgosról, Óbecséről, Szabadkáról, Temesvárról és Zentáról érkeztek meghívottak.

Prof. dr. Blazovich László, az egyesület elnöke, köszöntő gondolataiban a múltbeli példákra hivatkozva hangsúlyozta a mai értelmiség felelősségét, szerepét a Kárpát-medencében élő magyarság összetartozásának erősítésében. Tudatos munka, világos gondolkodás, hit szükséges a jövő építéséhez. Ezt szolgálhatja a nagy jelentőségű márciusi konferencia, amely az együtt gondolkodás színtere lehet.

Bartha Éva, a Honismereti Szövetség titkára ismertette a tavaszi rendezvény tervezetét, hangsúlyozva, hogy a program véglegesítéséhez szükség van egyrészt az ország más régióiban szervezett tanácskozások tapasztalataira, másrészt az előkészítő tanácskozás résztvevőinek előre mutató megfontolásaira. Az előzetes elképzelés alapján a konferencia első napja a múlt feltérképezéséről, a tapasztalatokról szól, a második napon a résztvevők temesvári kirándulás keretében a Bartók Béla Elméleti Líceum foglalkozásait, majd a városban található magyar emlékhelyeket tekintik meg. A harmadik nap programjában interaktív tapasztalatcseré szerepel problémafelvetéssel, háló-

zatépítéssel, módszertani ötletek összegyűjtésével.

Dr. Bodó Barna, a temesvári Kisebbségi Szórványkutató Központ képviselője hangsúlyozta, hogy a tanácskozáson meg kell vitatni a problémákat, szólni kell az anyagi nehézségekről, a pályázati lehetőségekről, a kapcsolatépítésről, és egyértelműen meg kell fogalmazni kéréseinket, javaslatainkat, határozatot hozni a további közös munkával kapcsolatban.

A honismereti, anyanyelvi egyesületek, szervezetek tevékenységének összehangolását sürgeti a tanácskozás résztvevőinek beszámolójában hangsúlyosan megfogalmazott félelem a határon túli régiókban élő magyarság létszámának csökkenése miatt. Matekovits Mihály, aki a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségét képviselte, beszámolt a megfigyelt gyereklétszámról és annak következményeiről, valamint a helyi magyarság erőfeszítéseiről, feladatairól. Cseri Angéla, az óbecsei gimnázium magyartanára hangsúlyozta, hogy a nehéz körülmények ellenére sok órán kívüli programot, versenyt szerveznek az iskolában, művészeti vetélkedőket rendeznek. Tanulóik sikeresen szerepelnek a magyarországi anyanyelvi versenyeken, de szomorú, hogy a helyi megmérettetésre egyre kevesebben vállalkoznak. Amellett, hogy az anyaországi kapcsolatokat ápolják, érzik a határon túli magyar tanárok és tanulók kapcsolattartásának szükségességét, hasznosnak tartanak, ha egymás munkáját megismernék.

Több résztvevő is kiemelte, hogy az egyesületeknek mindenképp a gyerekekre kell figyelni programok szervezésével, a régió belüli mobilizáció serkentésével. A zentai dr. Zsoldos Ferenc, a Ci-Fi Civil Központ képviselője ennek érdekében hosszú távú stratégia lefektetését tartja szükségesnek.

Fodor Enikő és Tóth Kinga tanárnő prezentációjában éppen a felvetett problémákkal kapcsolatban mutatott be pozitív példákat. A tanácskozás résztvevői jó érzéssel és elismeréssel hallgatták a beszámolót a hagyományok megismerését célzó

vetélkedőkről, tematikus kirándulásokról, szerepjátékokról, táborokról, kerékpártúrákról, amelyek célja a honismeret és a magyarságtudat erősítése, amelyek egyben élményszerűek és motiválók is.

Szívmelengető volt az is, ahogy Kiss-Iván Anna a horgosi gyerekeknek szervezett hagyományőrző játékokról, szüreti napokról, Luca-játékról beszélt. Az Iringó Civilszervezet a gyerekek programjaiba igyekszik bevonni az egész falut.

A tanácskozás további részében Pál Lászlóné a vendéglátók nevében bemutatta az 1991 óta működő Csongrád Megyei Honismereti Egyesületet. A legerdekesebb programok felsorolása mellett javaslatot tett arra is, hogy milyen területen lehetne bővíteni az együttműködést. Többek között elhangzott, hogy a határon túliak is megrendezhetnék a honismeret napját, az általános iskolások honismereti versenyén vegyenek részt a határon túli gyerekek is. A partnerek is küldjenek bemutatkozó és egyéb honismereti írásokat a Szegeden megjelenő évkönyv számára. Az egyetemistáknak meghirdetett kutatópályázatra, amelynek témája az I. világháború, határon túli egyetemisták is jelentkezhetnek. Kíváncsú lenne az iskolák közötti testvérkapcsolatok feltérképezése, további kapcsolatok létrehozása, tartalommal való megtöltése. A személyes kapcsolatok erősítését szolgálná, ha a minden ősszel megrendezett Ifjúsági Honismereti Akadémiára a társszervezetek is küldenének tanulókat.

A tanácskozáson felvetett problémákra választ adni, megoldást keresni csak hosszú távon lehet. A márciusi konferencián már vélhetőleg körvonalazódik az óhajtott rövid és hosszú távú stratégia az együttműködés bővítésére. A decemberi összejövetel legfontosabb hozadéka az volt, hogy a déli régióban dolgozó szervezetek képviselői megismerték egymást, beszámoltak örömeikről, gondjaikról, tevékenységükről, és megfogalmazódott az igény a kapcsolatok kiterjesztésére, tartalmas, hasznos, motiváló közös rendezvények lebonyolítására. ♦

Anyanyelv és identitás

Régiós konferencia Szegeden

Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna, Makó

A III. Országos Határ Menti És Határokon Átívelő Anyanyelv és Hagyomány című konferenciát a Honismereti Szövetség és a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület szervezte meg Szegeden, 2015. március 27–29-én.

A konferencia ünnepélyes megnyitása a rendezvény fővédnökének, *dr. Grezsa István*, nemzetpolitikai miniszteri biztosnak köszöntő szavaival kezdődött, majd *prof. dr. Blazovich László*, jogtörténész, a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület elnöke fejezte ki örömét, hogy mintegy száz résztvevő tisztelte meg jelenlétével a konferenciát. Ezt követően *Juhász Judit*, az Anyanyelv-ápolók Szövetségének elnöke emelte ki beszédében az anyanyelvápolás jelentőségét a nemzeti kultúra megőrzésében, utána pedig *Debreczeni-Droppán Béla*, a Honismereti Szövetség elnöke szólt a rendezvény jelentőségéről a Honismeret Napja méltó megünneplésében.

Az előadások sorát *dr. Bogoly József Ágoston* szegedi irodalomtörténész Nyelvben él a nemzet című előadása nyitotta meg, amelyben művelődésünk megújulásáról és a nyelvújítás tudománytörténeti példáiról szólt. *Dr. Kováts Dániel*, Kazinczy-díjas ny. főiskolai tanár előadásának vezérgondolata, hogy az anyanyelvvél való foglalkozás nélkül a honismereti tevékenység elképzelhetetlen. *Dr. Bodó Barna*, a temesvári Kisebbségi Szórványkutató Központ tudományos vezetője hangsúlyozta, hogy a szórványban élő magyarság megmaradását pozitív önértékelés, vonzó kulturális, oktatási tevékenység és egységes érdekérvényesítő fellépés segíti elő.

Fábiánné dr. Szenczi Ibolya, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság alelnöke szerint a nyelvi megközelítés az irodalmi mű értékeire és anyanyelvünk gazdagságára hívja fel a figyelmet, hiszen minden nyelvi eszköz lehet művészi



A konferencia a szegedi városházán
(fotó: Fábián Borbála)

kifejezőeszköz. *Némethné dr. Balázs Katalin* szegedi tanárnő az általános és középiskolai anyanyelvápoló körökben végzett színes tevékenység érdekes és hasznos oldalait mutatta be. *Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna* makói tanárnő, a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület titkára előadásában az anyaországi és szórvány-iskolák együttműködési lehetőségeit, az iskolakapcsolatok motivációit, tartalmi sokszínűségét és személyiségformáló szerepét fejtette ki konkrét projektek alapján. *Fleisz Judit*, a nagyváradi Ady Endre Elméleti Líceum ny. igazgató-tanára az anyanyelv- és helytörténettanítás megtartásáért folyó kitartó törekvésekről és eredményeikről számolt be.

Az anyanyelv, a hagyományok őrzését szolgáló kiadványok kiállításának megtekintése után a *Mentés Másként Trió* és a *Népzenei Kamaraműhely* együttese autentikus népzenere épülő zenés irodalmi műsorral szerzett kivételes élményt a konferencia résztvevőinek.

Szombaton a vendégek Temesváron, a helyi magyar közösség összetartását és a beiskolázást elősegítő magyar nyelvű

játszó- és alkotóház foglalkozásainak megtekintése után nagy érdeklődéssel hallgatták meg *dr. Erdei Ildikó* igazgató asszony Magyar sziget a Bánságban – a temesvári Bartók Béla Elméleti Líceum a magyar nyelv megtartásáért című előadását. Az iskola nevelőtestületének a szórvány-helyzetet pozitívan felfogó szemlélete, valamint rengeteg munkája élteti és teszi vonzó kulturális központtá az intézményt, amely a helyi magyarságtól, a civilszervezetektől, a magyar államtól és alapítványoktól pályázatok útján kapott támogatásokból fejlődik korszerű, magas oktatási színvonalú, az óvodától a főiskoláig magyar nyelven oktató tanulási és művelődési iskolacentrummá. Az érdeklődő kérdések megválaszolását követően a Bartók Béla emléket őrző dombormű megkoszorúzásakor a konferencia négy országból érkezett magyar résztvevői együtt énekelték el a Himnuszt. A temesvári történelmi városnézésen a magyar emlékek nyomában jártak. Szegedre visszatérve még esti baráti beszélgetéssel, tapasztalatcserével mélyítették el a honismerők barátságát.

A honismereti értékek átadásáról és a kisebbségi identitásról szóló konferencia vasárnap délelőtt a szegedi Városháza dísztermében folytatódott dr. Marjanucz László történész, a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület alelnöke irányításával.

Dulka Andor, ürményházi tanár hangsúlyozta, hogy a szórványban az iskola ne csak nyelvben, hanem szellemében is magyar legyen. Ilyen módon a valódi érték nagyobb, míg a pénzközpontú világ idegen értékrendje kisebb teret kapjon. A hagyományok megismerésével a diákok a saját kultúrájuk megismerése felé forduljanak. Dr. Hódi Éva, a Szarvas Gábor Nyelvművelő Társaság vezetője az adai Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok 45 éves hagyományáról elmondta, hogy napjainkra a nyelvvédelem terén meghatározó szerepet tölt be ez a nagyrendezvény. A szellem szabadsága nélkül nem lehet a kitűzött célokért eredményesen küzdeni, és arra kell törekedni, hogy a nagy eszméket, a népet, nemzetet, hazát, kultúrát, anyanyelvet szolgáljuk. Fábíán Borbála, a szabadkai szerkesztőség képviselőjében a Bácsország mint helytörténeti műhely szerepéről elmondta, hogy azoknak a vajdasági, anyaországi, Kárpát-medencei szakembereknek és amatőr kutatóknak ad publikálási lehetőséget, akik ennek a régióknak a történelmét, művészetét, társadalom- és természetrajzát kutatják. A szemle a helytörténeti kutatások ösztönzője, kiadványok megjelentetője, kulturális missziót lát el, a délvidéki magyarság

körében értékörzést, értékmentést hajt végre és hagyománytisztelőre is ösztönöz. A szabadkai Szabó Lajos,



a Vajdasági Honismereti Társaság elnöke vázolta a civilszervezet és a Bácsország szoros együttműködését a Délvidéken a magyar identitás és hagyományok megőrzése érdekében. A Társaság által évente más-más témában szervezett történelemversenyek, táborok megrendezését támogatják. Olasz Angéla aradi tanárnő a magyarországi honismereti táborokban és ifjúsági akadémiákon való részvétel legfontosabb céljaként nemzetünk szellemi kincseinek feltárását és az új generációk számára történő átöröklését, a nemzeti azonosságtudat megőrzését, a szülőföldhöz való kötődést jelölte meg. Kövesdiné Panyi Antónia ismertette a Kárpát-medencei fiatalok részvételével 29. éve megvalósuló mesztetgnyői honismereti táborok történetét. Ott a Kárpát-medence magyarságának múltjáról, történelmi, irodalmi évfordulóiról, nemzeti sorskérdésekről szerveznek előadásokat, beszélgetéseket, amelyek

életre szóló élményekkel kötik a fiatalokat a Kárpát-medencéhez, magyarságuk megélésének színteréhez. Dr. Zsoldos Ferenc, zentai tanár, a Magyar Nemzeti Tanács tagja a magyar identitás őrzésének nehézségeit, a magyar népesség számának csökkenését, a Nyugat felé irányuló migráció következményeit érzékeltette, ugyanakkor a megmaradás fontos tényezőjeként a kultúrát, az anyanyelvet

hangsúlyozta, mondván, csak pozitív hozzáállással lehet a jövőt építeni, kesergéssel, búsongással nem. A fiatalokat maradásra leginkább a jó közösség bírja. Az új társadalmi folyamatok közepette elsődleges az identitás felvállalása.

Debreczeni-Droppán Béla, a Honismereti Szövetség elnöke zárszavában leszögezte, hogy a szórványban élő magyarság erősítéséről nem szabad lemondani, hiszen nemcsak a múltban, a jelenben, hanem a jövőben is nemzetünk részét képezi.

Végezetül dr. Kozma József, Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata Kulturális, Oktatási, Idegenforgalmi és Ifjúsági Bizottságának elnöke üdvözölte a konferencia résztvevőit Szeged város nevében, amely jelenét és jövőjét a tudás fejlesztése által képzei el. A következő gondolatokkal zárta a konferenciát: „A hon ismerete olyan átfogó tudást jelent, amelyet gyarapítani, mélyíteni, szélesíteni kell, és semmiképpen nem engedni, hogy elveszzen a bennünk értékekkel átformálódott tudás és ismeret! A mi felelősségünk, hogy hogyan ápoljuk, gondozzuk nemzetünk fáját, amely közös múltunkban gyökerezik, rajtunk múlik, milyenné



nővekszik. Semmit nem szabad elmulasztanunk, amit megtehetünk, hiszen a mai elszánt tetteink határozzák meg közös jövőnket.” ♦



Szekernyés János:
A magyarság emlékjelei a Bánságban
(HangArt könyvek,
Temesvár, 2013, 707 p.)

Monumentális kötettel jelentkeztek Temesvár magyarjai szülővárosuk és tágabb lakókörnyezetük, a ma három országhoz tartozó Bánság magyar vonatkozású emlékjeleiről. Szekernyés János temesvári művészettörténész könyvét a Temesvári Nőszövetség adta ki.

A Bánság az egykori déli vármegyék: Torontál-, Temes- és Krassó-Szörény nagy kiterjedésű területei északon, a Maros folyónál kezdődtek és lenyúltak egészen az Al-Dunáig. A táj központi részét még Ajtony vezér legyőzésével szerezte meg István király, aki vezérének, Csanádnak adta a földet. Itt jelölte ki a király a csanádi püspökség székhelyét, a később vértanúhalált halt Gellért püspök közreműködésével. E nagy múltú egyházi kerületnek azonban szinte semmi emléke nem maradt, hiszen ez a vidék állt a legtovább oszmán-török megszállás alatt a Szent István-i országból. Az 1720-as évektől kezdve kincstári irányítás mellett hamarosan a szervezett betelepülők egyik célállomásává vált a Bánát, aminek munkabíró telepesei egy vallásilag színes és soknyelvű világot hoztak létre. A 19. század közepére azonban a különbségek meghatározóvá váltak, a nemzeti fejlődés útjára lépő népek már nemcsak a jó szomszédot látták a másokban, hanem a legyőzendő konkurenciát is. A bánáti németek, szerbek, románok és a viszonylag későn visszatérő magyarok különbözőségeit még a kiegyezés utáni osztrák-magyar világ sem volt képes megnyugtatóan integrálni, bár a polgári korszak békés évtizedei nagyarányú fejlődést produkáltak. Ennek hatására Temesvár, a Temesköz egykor váráról ismert kaszárnya-városa, Magyarország egyik legdinamikusabban fejlődő, iparilag is meghatározó helyévé vált. E kultúrtáj együvé tartozása sejlett fel abban a konfliktusban is, amiben a magyar állam 1918-as őszi összeomlását követő területszerzésekben egyaránt érdekelt Szerbia és Románia kis híján nyílt háborúba sodródott egymással. A szembenállást végül is a győztes nagyhatalmak francia gyarmati katonáinak a közbelépésével tudták csak

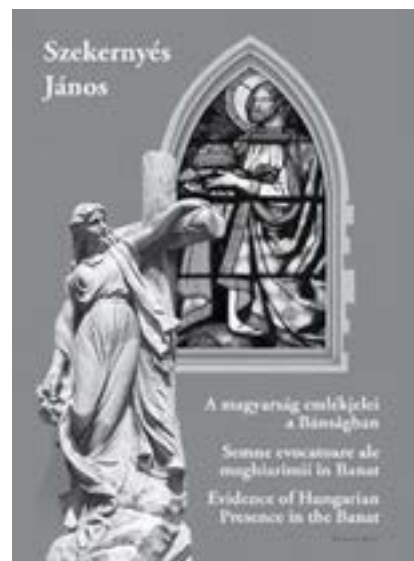
elkerülni, ők vonultak be Temesvárra, Aradra, sőt Szegedre is.

Az A/4-es formátumnál valamivel nagyobb méretű könyv már megjelenésre, súlyra is tekintélyt parancsoló, színes a borítója, kemény kötessel ellátott komoly munka. A könyvet *A magyarság emlékjelei és emlékművei* c. fejezet nyitja meg, amely 10 alfejezetben igyekszik ismertetni Bánát 1100 éves történelmét a középkortól kezdve, a török ellenes küzdelmeken át a betelepítésekig, a magyarság 19. századi térnyerésétől annak Trianon utáni térvésztségéig. Majd ezt követi a település-regiszter, amire a szerző is egyfajta leltárként tekint.

A szerző országonként, három nagy fejezetben, alfabetikus sorrendben veszi sorra a településeket, leírva röviden azok történetét, megadva a népesség adatait az 1910-es és a 2011-es népszámlálások tükrében. A tájékozódást országonként más-más lapszél-szín és sorszámozás segíti. A könyv háromnyelvű, hasábkba szedve követi egymást a magyar, a román és az angol szöveg. Ettől viszont némileg „túlsúlyossá” vált a mű. A fejezeteket mindhárom esetben térkép indítja, ezek viszont egynyelvűek, így a hivatalos szerb és román nevek nincsenek magyarul feltüntetve.

A Bánság magyar részei 9 település leírását tartalmazzák, a szerb részek 35-ét, a románoké pedig 68-at. Ez eléggé beszédes, kevés meggyőzőbb adatsor szükséges a trianoni békeszerződés lényegének bemutatására. Mivel a Romániához került falvak és városok alkotják a legnagyobb arányt, és a munka is magyar-román összefogásban készült, ezért lett a román a kötet társnyelve, az Európai Unió felé pedig kellett az angol. Így viszont kimaradt a Bánát másik két tősgyökeres nyelve: a német és a szerb.

A Magyarországon „maradt” kilenc bánáti falu közül a legismertebben Kis-zombor neve cseng, hiszen Árpád-kori körtemplomát és az 1350-es évekből származó freskóit sokan ismerhetik,¹ de olvashatunk még a templom előtt álló barokk Nepomuki Szent János-szoborról, Bánát védőszentjéről és a helyben birtokos Rónay család kriptáiról. Érdekes módon a Rónay család klasszicista stílusú tornyos kastélyáról nem tesz említést a szerző, holott a megmentésre váró épületről olvashatunk a Honismeret lapjain is.² A közeli Tiszaszigetről pedig megtudhatjuk, hogy



itt található Magyarország legmélyebb pontja (75,8 méteres tengerszint feletti magasságban), ezt azonban több geodéta és topográfus is tagadja, ők ugyanis azt a Tisza túlsó partjára teszik, Röske irányába, tehát már Csongrádba. A dolgot a helyiek annyira komolyan veszik, hogy a területet már tölggyafozslappal, kötömbbel, kerámiával és térplasztikával is megjelölték, sőt ma már egy egész Mélypont Emlékhely található itt.

A Szerbia fennhatósága alatt álló 35 bánáti település is tartalmaz jó néhány ismert helyet, mint a Magyarországon is egyre közismertebb aracsi templomrom, a bukovinai székelyek által lakott Székelykeve és Sándoregyháza, vagy Versec, Herczeg Ferenc író szülőhelye. Itt megtudhatjuk, hogy a verseci 1848-as honvéd emlékművet, Riedl Antal alkotását 1892-ben állították fel a főtérre, amit azonban ma senki ne keressen, mert a szerbek még 1918-ban, bevonulásuk után nem sokkal lerombolták.

Nagybecskerekéről, Torontál egykori megyeszékhelyéről is számos érdekeset lehet olvasni, többek között a város szerb nevének a változásairól. Először Petrogradnak nevezték el a régi jugoszláv időkben (1935-től), Karagyorgyevics Péter (Petar Karađorđević) szerb királyra emlékezve, majd 1945-ben Zrenjanin lett a város új neve (és az ma is), Zsarko Zrenjanin (Žarko Zrenjanin) bánági partizánhőse utalva. A város vezetőinek névcsereére való hajlandósága kihatott a város köztéri szobraira is. Ugyanis Kiss Ernő honvéd tábornok 1906-ban közadakozásból fel-

állított egész alakos bronz szobrát,³ az új hatalom nevében nemcsak ledöntötték, de a biztonság kedvéért még fel is robbantották 1919. január 26-a éjjelén. A szobor helyére 1926-ban felállították a városnak is nevet adó Péter király szobrát, amit a változatosság kedvéért a Bánságot megszálló németek döntöttek le 1941-ben, majd a II. világháború után jött Zrenjanin partizán, akinek szobra évtizedekig állt kitaróan Nagybecskerek központjában, de végül emléke lefokozódott és áthelyezték, hogy helyét újra átvegye a megint népszerűvé váló háborús hős, Péter király lovas szobra. Szobor-keringő, vagy inkább kóló délszláv módra. (Érdeemes megjegyezni, hogy Radnai Béla szobrászművésznek egy másik alkotását is elpusztították a Délvidéken, a nem túl távoli Törökbecsén. Leiningen-Westerburg Károly vértanú, honvéd tábornok egész alakos szobrát ma egy testvérvárosi ajándék mellszobor pótolja a Tisza-parti városban.)

Azonban akadnak jó példák is. Az 1890-ben magyarok által telepített Muzslyán, Nagybecskerek egyik kerületében napjainkban is magyar szótól hangosak az utcák. Petőfi Sándor mellszobra közelében, a templom közvetlen szomszédságában található a község alapításának centenáriuma készült, nem túl látványos kocka formájú emlékműve, mellette viszont egy egészen friss emléktábla állít emléket az 1956-os magyar menekültek befogadásának. A Jugoszláviába menekülők egy részét ugyanis a közelben létesített táborban szállásolták el, ahová elsősorban Budapestről, Szegedről és Bajáról érkeztek magyarok. Mivel 2014. november 8-án került sor az új emlékmű felállítására, ezért nem szerepelhet a kötetben. A példa jól mutatja, hogy a szórványban élő bánsági magyarok nehéz helyzetük ellenére is igyekeznek megmaradni, és ennek lehetőségeikhez mérten hangot is adnak.

A Romániához tartozó települések ismertetésében messze kimagaslik Temesvár bemutatása, amely önmagában 176 oldalt tesz ki. A Bega-parti város történelme évszázadokon át szorosan összefonódott várával, amit kezdetben földből, majd Károly Róbert idejében kőből építettek fel. Szolgált királyi székhelyként és rendi országgyűlés helyszíneként is. Falai közül olyan hadakozó főurak igazgatták a vidéket, mint Ozorai Pipo és Hunyadi János. Temesvár neve összeforrott a török elleni harccal, majd a bukás után a rá váró 164 éves török uralommal. A felszabadulást

követően a vár fontossága megmaradt, falait a kornak megfelelően átépítették, 1723–1765 között egy modern Vauban-típusú téglavár jött létre, benne és körülötte a barokk várossal, ahová visszaköltözött a római katolikus Csanád Egyházmegye, aminek 1732-től Temesvár lett az új székhelye. Mária Terézia alatt fokozatosan megszűnt a Bánát katonai-határőr jellege, 1779-ben visszaállították a vármegyerendszert, az újjászervezett Temes megye székvárosa Temesvár lett. A város katonai jellege azonban még sokáig fennmaradt, amiből 1848 forradalmi napjaiban konfliktus is támadt a császárhű várórség és a magyar kormány honvédserege között, akik 107 napon át ostrom alatt tartották a körülfalt várost. A 19. század második felében a város fejlődése azonban megállíthatatlanul haladt előre. A jelentőségét veszített vár helyett végre a város és polgárai kapnak nagyobb teret és figyelmet, köz- és magánépületek tucatjai épülnek, megjelent a gyáripár, 1899-től megindult a város utcáin a villamos közlekedés. Mára több mint 300 ezer lakosával Románia harmadik legnagyobb városává nőtte ki magát Bukarest és Kolozsvár után, legújabb kori történelme pedig összefonódott az 1989-es decemberi forradalommal, a Nicolae Ceausescu diktatúrájának megdöntését eredményező tiltakozó megmozdulások, tüntetések kezdetével, amik Tőkés László református lelkes lakásától indultak ki.

A város magyar vonatkozású emlékei közül több tucatnyit mutat be a szerző fényképek kíséretében. A belvárosi temető nevesebb síremlékei mellett külön kitér a város határában 1945-ben működött hadifogolytáborban meghalt magyaroknak 2000-ben felállított emlékművére is. A városban fellelhető épületek, szobrok és emléktáblák közül kiemelkedik I. Ferenc József 1872-es látogatásának márvány domborműve (Kugler Pál Ferenc szobrász műve egykor a vármegyeház előcsarnokának oldalfalába bemélyesztve állott, majd a román uralom beálltakor kiemelték onnan, most múzeumban van), Hunyadi János mellszobra (aki családjával együtt hosszú ideig élt a várban, emlékét napjainkban is elevenen őrzik, ahogy azt 2011-ben felállított bronz mellszobra is mutatja), Klapka György honvédtábornok emléktáblája szülőházán, a Szent György székesegyház (dóm) és sírkövei, Dózsa György egész alakos szobra (terve még 1946-ban fogalmazódott meg, de Szobotka András helyi szob-

rász pályaműve csak jóval később készült el, és minden ceremónia nélkül 1971-ben állították fel),⁴ valamint a Mária-kápolna és -szobor Dózsa György megkínzásának és kivégzésének a helyszínén (az 1906-ban emelt, neoromán stílusú kis kápolna évszázadokon keresztül kegyhelyként működött a ferencesek gondozásában) és végül a református templom és bérház, aminek falán az 1989-es forradalom kezdetét emléktábla őrzi és egy graffitiszerű felirat: „Éljen Tőkés László! Szabadság!”

A könyv kiválóan használható helytörténeti munka, örömet lelheti benne művészettörténész, építész, illetve a táj megismerését célul kitűző utazó egyaránt.

Balahó Zoltán

Jegyzetek

¹ Marosvári Attila: A kiszombori rotunda. In: Bácsország 2012/4. 37–45.

² Bakai Boglárka–Czagány Blanka: A kiszombori Rónay-kastély. In: Honismeret 2012/2. 45–46.

³ Précz István: Kiss Ernő, aradi vértanú szobrának leleplezése. In: Bácsország 2012/2. 97–99.

⁴ A két temesvári Dózsa-emlékmű a Bácsországban is megjelent. (Blazovich László: 500 éve történt. In: Bácsország 2014/4. 4. és 6.)

Teleki Júlia:

Göröngyös utakon

A szerző magánkiadása, Lux Color Printing, Óbecse, 2014

Nagy meglepetéssel hallottam egy újabb 1944/45 témájú könyv megjelenéséről és annak bemutatásáról a szabadkai Magyar Főkonzulátuson. Annál is inkább, mivel a téma érdekel, meglehetősen jártas vagyok benne, ugyanakkor messzemenően tisztetem és becsülöm a szerző rámenősségét, megalkuvást nem ismerő kitarását megnyomorított családjá becslétének, ártatlanságának megvédésében. Részben ezért tettem ígéretet a munka bemutatására a Bácsország Könyvespolc című rovatában.

Miután előbb felületesen átlapoztam, majd tüzetesen átolvastam (egyes részeket, fejezeteket többször is), arra a következtetésre jutottam, hogy valami nagyon zavaróan hat ebben a kiadványban. Hosszan elgondolkodtam rajta, mi válhatta ki bennem a „negatív hullámokat” gerjesztő érzést. Talán a szerkesztés (egy gyakorlott szerkesztő) hiánya, esetleg a némileg megévesztő cím, amely nem igazán felel meg

egy új információkra váró olvasó igényeinek. Vagy az a kétszólamúság, párhuzamos utakon futtatott célirány, hogy valójában egy dokumentumgyűjteménybe szépen becsomagolt életutat tart kezében az olvasó.

Pedig az előszóban nagyon frappánsan megfogalmazódik a személyes bemutatkozás. A szerző rossz helyen, rossz időben született, egy brutális háború (de melyik nem az?) forgatagában, ami azonban igazán tragikus, hogy ez éppen Csúrogon volt. Nemi szarkazmussal mondhatnánk, ennek egyenes következményeként már tíz hónapos korában árva lett. Édesapját kivégezték, hazája új névre váltott, a családot kiűzték szülőfalujukból, kifosztották és koncentrációs táborba zárták őket. Az aktuális hatalom megalázta, földönfutóvá, sőt hontalanná tette a Szabó családot. Élete folytonos küzdelemben telt el.

Egy ilyen felvezető már magában igazolja mindazokat a küzdelmeket, amelyeket akarva-akaratlan kompromisszum nélkül meg kellett vívni, ugyanakkor azokat az elismeréseket is, amelyek az utóbbi néhány évben értek be, néha irigylésre méltó, látványos formában. A bemutatott nagyszámú, különböző forrásokból ismert közszereplés mellett okvetlenül szót kell ejtenünk a teljes terjedelemből képest aránytalanul kevésnek mondható, de annál értékesebb VALLOMÁSOK c. fejezet két alanyának (egy megnevezett és egy anonim) visszaemlékezéséről. Ezeknek köszönhetően meglehetősen tiszta képet kapunk az 1941-45 közti csúrogi események egyes szomorú epizódjáról, vagyis durvábban mondva: a vérengzésekről.

A nevet is adó, 24 éves korára két piciny gyermekkel megözvegyült asszonytól halunk a Jugoszláv Királyság szétesését (a Független Horvát Állam zágrábi deklarálása) követő napon, 1941. április 12-én, húsvétkor a Csúrogra bevonuló honvédséget ért alattomos csetnik támadásról. Egyebek között a pravoszláv pap lányunokája virágokba rejtett pisztollyal lőtt rá egy katonára! A sors furcsa fintora folytán a lány nagyapját és annak családját, éppen azt a Dupp Bálint katolikus plébánost menti meg, akit néhány év múlva a magukat partizánoknak nevező vérszomjas gonosztevők állati kegyetlenséggel napokig kínoznak, majd teátrálisan nyilvánosan kivégeznek. Amióta világ a világ, valójában attól a pillanattól kezdve, amikor a Homo sapiens a



földi élőlények egyeduralkodójává nőtte ki magát, nem volt olyan hadsereg vagy hadvezér, aki meg nem torolta volna a katonái ellen elkövetett merényleteket.

Sajnos az adatközlő nem beszél az 1942-es razzia történetéről (feltehetőleg, mert nem is sokat tudott róla), csak egy utalást tesz, miszerint egy véletlenül hallott rádióadás alapján 1941/42 telén a szerbek felkészésre készültek. Mintha ezt a magyar katonai elhárítás a híres-hírhedt VKF 2 nem tudta volna!

1944 őszén a tervszerűen evakuált németek példájára mind több csúrogi magyar család is menekülésre adta a fejét. Az otthon maradt magyar családok számára október 22-ével kezdődött meg a pokoljárás. Ekkor lepték el a falut a magukat partizánoknak nevező fegyveresek, akik között szép számmal voltak helybeli szerbek. Még aznap megkezdődött a magyar férfiak begyűjtése, valójában likvidálása, ami hetekig eltartott. Három hónap múlva, 1945. január 22-23-án kezdetét vette a kitelepítés. Gyalogmenetben hajtották a gyermekekből, asszonyokból és idős férfiakból álló menetet egészen Járekig, az egykori gazdag sváb faluig, ahol bezsúfolták őket a megüresedett házakba. Néhány hónap után, miközben aratott a halál, Szépligetre (Gajdobra) telepítették át az életben maradtakat. Innen szabadtak egy elbocsájtó levéllel, amely szigorúan tiltotta, hogy visszatelepüljenek szülőfalujukba, Csúrogra.

A névtelen forrás feltehetőleg katonai személy (volt), vagy olyasvalaki, aki megkülönböztetett figyelemmel kísérte a történeteket, többek között a front mozgását.

Október 1-jén híre jött, hogy a szovjet hadsereg bevette Makót, ahonnan menekültekre számítottak. Ekkor már nagyszámú (tábori) csendőr állomásozott a faluban, akik szuronyos puskáikat géppisztolyokra váltották. Ők tanácsolták a lakosságnak, hogy legalább 30 km távolságra hagyják el otthonaikat, mivel a német-magyar haderő itt a Tiszánál védelmi állásokba vonul.

Ettől kezdve teljes lett a zűrzavar. A magyar ajkú lakosság mintegy 40%-a döntött úgy, hogy elmegy. Ezt vonattal szándékozták megtenni, ami szinte lehetetlennek bizonyult, mivel Újvidék felől már túlsúfoltan érkeztek a szerelvények. Az utolsó vonat október 8-án hat óra tájban indult, s rajta távoztak a közbeeső állomások hivatalnokai. Ezen a napon a szovjetek Becsénél és Adánál hídfőt létesítettek a Tiszán, elvágvá ezzel a Sajkás vidéket az északi nagyvárosoktól. A Tisza menti harcok október 22-ig tartottak, ekkor megtört a német-magyar ellenállás. Hajnalban a csendőrség és a helyi rendőrök elhagyták a falut, ahová még a délelőtti folyamán bevonult egy partizán csapat, bizonyos Danilo Kekic Daka osztaga.

Azonnal megkezdődtek a letartóztatások, majd nem sokkal utána a kivégzések. Az első áldozatok Makó környékéről menekült leventék voltak, akiket a helybeli magyar származású férfiak, valamint nők is követtek. November közepéig folytak a letartóztatások, kegyetlen vallatások, majd kivégzések, amelyeknek áldozatai között nem csak helybeli, hanem környékbeli magyarok is akadtak szép számmal.

Ezt követően január 22-én éjjel, miután egy nappal korábban félméternyi hó esett, megkezdődött a kitelepítés, ami a vegyes házasságban élőket egyelőre nem érintette. A járeki halálmenet 1945. január 24-én a hajnali órákban zárult. Ekkor érte el a csúrogiak halálmenete az életet jelentő egykori takaros német település szellemházait.

Ami a kiadvány DÍJAK, ELISMERÉSEK fejezetét illeti, csak gratulálni lehet a szerzőnek a sok értékes jutalomhoz, amelyek azonban sajnos nem tudják kellő módon pótolni mindazt a sok kínt és szenvedést, amit az érintetteknek el kellett viselniük, mindössze azért, mert rosszkor voltak rossz helyen magyarként.

Ricz Péter

Egy évezred magyar pénzei

II. István (1116–1131)

Gerlovics Szilveszter, Szabadka

II. István 1101-ben született Kálmán király és első felesége, Felícia (?) szicíliai normann hercegnő ikergyermekéként, az 1112-ben elhunyt László nevű testvérével együtt. Kálmán király már 1105-ben trónörökösként megkoronáztatta, hogy a trónkövetelő Álmossal szemben István (Stephanus) nevű fiának biztosítsa halála után a trónt. Néhány nappal Kálmán halálát követően, 1116-ban Székesfehérvárott királlyá koronázták. Róbert capuai normann herceg lányát vette el feleségül. Nem született gyermekük. Örökösül nővérének, Zsófiának a fiát, Sault jelölte ki 1127 táján. Háborúba bonyolódott a német, cseh, orosz és velencei szomszédaival. Komnénosz (II.) János bizánci császárral is, miután a trónkövetelő, megvakított Álmos herceg Bizáncba menekült. II. István Bizánc ellen 1127-ben indított hadjárata során lerombolta Belgrádot – ennek köveiből építtette fel a zimonyi várat – és egészen a mai Plovdivig hatolt. A császár megtorlásul a Duna menti Haram városánál súlyos vereséget mért a magyar csapatokra, ezt követően feldúlta és kifosztotta Szerémséget. A súlyos vereségek belpolitikai feszültséget okoztak, ezért igyekezett kibékülni unokaöccsével, Vak Bélával. Bélát Tolnán telepítette le és a Bizánc ellen harcoló szerbekkel kötött szövetség megpecsételéseként feleségül kérte számára I. Uroš fejedelem leányát, Ilonát. Sikertült ugyan megszilárdítania hatalmát, de hosszú betegeskedés után, alig 30 évesen, 1131. március 1-jén vérhasban meghalt. Nagyváradon, Szent László mellé temették el.

Figyelemmel a kétévenkénti pénzüjtásra, II. Istvánnak 16 évi uralkodása alatt legalább nyolc pénztípust kellett kibocsátania, a neve viszont csak három dénártípuson és ezek változatain szerepel. Minden kétséget kizáró bizonyossággal tehát csupán három dénártípus tulajdonítható II. Istvánnak. A XII. századi, Kálmánnal



II. István koronázása
(miniatura a Képes krónikából)

kezdődő aprópénzkorszak II. Istvántól Imre uralkodásával bezárólag jelzett időszakban a magyar ezüstpénzeket nem csupán egyre apróbb veretük, hanem **anonim**, azaz néma, felirat nélküli érmeképük jellemzi és különbözteti meg a kor Európában vert pénzeitől. II. István sikertelen hadjáratai, az 1117-ben bekövetkezett katasztrofális éhínség, amikor az élelmiszerek ára a tízszeresére ugrott, a belviszályok egyre apróbb és gyengébb minőségű pénz veretését eredményezte, ami rontotta a forgalmi pénz hitelét. Az apró dénárook előlapi érmeképét leginkább geometrikus ábrák díszítették, erre a kibocsátójukra utaló köriratot nem is lehetett volna helyezni. A hátlapi érmekép az előlapinál mindig lényegesen kisebb, II. István és II. Béla dénárjainál jellegzetesen azonos módon, két vonalkör között, egyes típusoknál még kiolvashatóan ugyan, elnagyolt +LADLAVSRE körirat, de a legtöbbnél az írás csak vonalakkal, pontokkal, félholddal, kereszttel imitált, a belső körben kereszt, szárai közt egy-egy ékkel. A besorolható érmék korrendjét tekintve a

szakirodalomban többé-kevésbé egységes álláspont alakult ki, az anonim típusok konkrét uralkodóhoz kötésének szakmai megerősítése viszont még várat magára.



II. István első dénártípusának kisebb, egyoldalú változata.
Átmérője 14,0 mm, súlya 0,14 g
(a szerző gyűjteményéből)

Első dénártípusa (U36, H44)
Kálmán első dénártípusának mintájára nagy, vékony lapkára vert. Az előlapot keretező külső félholdsoros és belső gyöngykör között a magyar rovásírás mintájára az óramutató járásával ellenkező irányban, fordítva haladó, fordított állású betűkből kialakított +STEPHANVSREX körirat. A belső körben szembenéző koronás királyfej, az abroncskorona tetején háromágú oromdisz, kétoldalt felül háromágú oromdisz, alul gömbös végű halántékcüsngő. A hátlapon két vonalkör között vékony betűkből formált +LADLAVSRE vagy LADLAVSE körirat. A belső körben egyenlő szárú kereszt, szárai közt egy-egy ékkel. A vékony lapka következtében az előlapi érmekép egyes kiemelkedő részei a hátlapon brakteátaszerűen, bemélyedésként rajzolódnak ki. Egyes veretek teljesen egyoldalúak, a hátlapi érmekép nyomokban sem létezik (H44a). A nagylapkás típusnak az átmérője különböző, 17,0–19,0 mm, átlagsúlya 0,31 g, ezüstjének finomsága 90,9%. Leggyakrabban egy még kisebb, 13,0–17,0 mm átmérőjű, sima vonalas keretezésű brakteáta változatban fordul elő, ennek átlagsúlya 0,16 g.

Második dénártípusának (U35, H45)
előlapján két félholdsoros kör között +CEHANVS REX körirat, amely a Stephanus névalak Cephanus változatának hibás vésete,



II. István második dénártípusa és ennek egy ismert és egy publikálatlan köriratú változata. Az első átmérője 12,0 mm, súlya 0,45 g; a második átmérője 12,5 mm, súlya 0,44 g; a harmadik átmérője 13,00, súlya 0,41 g (a szerző gyűjteményéből)

és amelyet közepén aszimmetrikus, balra és felfelé meghosszabbított szárú kereszt két helyen tagol, mindkét meghosszabbított szár végén keresztvonalka, a bal oldali pedig egyben az R betű szárát képezi. A kereszt szárai közt egy-egy, hegyével a középpont felé mutató ék. A hátlapon két vonalkör között +LADLAVSRE körirat, gyakran elnyújtott betűkkel. A belső vonalkörben egyenlő szárú kereszt, szárai közt egy-egy ékkel. A lapka az előző típusnál vastagabb, átmérője 12,0–13,0 mm, átlagsúlya 0,53 g, ezüstjének finomsága 90,9%. E dénártípus lényegesen ritkábban előforduló **változatán** (H46) az előlapon +STEPHANUS REX körirat szerepel. Gyűjteményemben szerepel ez utóbbinak egy további, eddig még nem publikált **változata**, +TEPANVS REX körirattal, fordított állású P betűvel.



II. István harmadik dénártípusa. Az első előlapi érmeiképen a két félholddal, átmérője 13,5 mm, súlya 0,44g; a második előlapján szabályos S – S betűkkel, átmérője 12,0 mm, súlya 0,33 g; (a szerző gyűjteményéből)

Harmadik dénártípusának (U37, H47) félholdsoros körrel szegélyezett előlapján a Szent László és Kálmán némely dénártípusáról ismert három hosszú szárú kereszt érmekep, körirat nélkül, a középső, magasabb szárú kereszt től jobbra és balra S – S betűk, szabályos vagy fordított állással, alattuk egy-egy ék, a két szélső kereszt mellett egymáshoz viszonyítva tükörképes állású TE – TE felirat.

A legnagyobb méretű, 13–13,5 mm átmérőjű, ritkán előforduló veretek szélső keresztjei felett egy-egy csúcsaival kifelé forduló, pontozott végű félhold, amelyről vitatott, hogy vajon az érmekep része vagy pedig szigla. Az előlapi érmekepnek van egy másik, igen ritka, a Magyar Nemzeti



II. István harmadik dénártípusának T – T előlapi feliratú változata. Átmérője 13,0 mm, súlya 0,55 g (a szerző gyűjteményéből)

Múzeum Éremtárának gyűjteményében is csupán 6 példányban található változata, amelyen csak T – T felirat szerepel. E változat csupán a kisebb, 9,5–11,0

mm átmérőjű veretek esetében volt ismert, a gyűjteményem 4 darabja közül 3 szintén ilyen méretű, 1 viszont 13,0 mm átmérőjű. A két vonalkör közti hátlati körirat valamennyi példányon csupán a +LADLAVS köriratot imitáló jelsor. A veretek átmérője és súlya egyaránt nagy szórást mutat, átmérője 9,5–13,5 mm, átlagsúlya 0,44 g, ezüstjének finomsága 49%.

Unger Emil a fenti három érmetípus mellett, Hóman Bálint állásfoglalását elfogadva, további öt, anonim érmét sorolt II. István veretei közé a következő időrendben: U38 (H94), U39 (H84), U40 (H94), U41 (H92), U42 (H76). A különféle mértani elemekből álló elő- és szinte részleteiben azonos hátlati érmekepű dénároknak egyértelműen II. Istvánhoz kötése ugyan nem nyert még kellő tudományos igazolást, viszont a nagy valószínűségére való tekintettel, a kor e jellegzetes anonim érméi bemutatásának sorozatom II. István érméit ismertető részében látom a helyét. Az öt érmetípus átmérője 10,5–11,0 mm, átlagsúlya 0,34 g. ♦

Irodalom

HÓMAN Bálint: Magyar pénztörténet 1000–1325. MTA, Budapest, 1916

HUSZÁR Lajos: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. Corvina Kiadó, Budapest, 1979

KINCSES Gyula: Az Árpád-házi uralkodók pénzverése és királysága. A szerző kiadása, Debrecen, 2003

KOVÁCS László: A kora Árpád-kori pénzverésről. MTA Régészeti Intézete, Budapest, 1997

PALLOS Lajos – TORBÁGYI Melinda – TÓTH Csaba: A magyar pénztörténet. Kossuth Kiadó, Budapest, 2012

UNGER Emil: Magyar éremhatározó I. kötet (1000–1540). Ajtósi Dürer Kiadó, Budapest, 1997



Vélhetően II. István érméi közé sorolható öt anonim dénártípus, U38, U39, U40, U41, U42 sorrendben (a szerző gyűjteményéből)

Szulik József papköltő

– mint az óbecsei katolikus plébánia és a székesfőváros közötti szellemi kapcsolatot kiemelkedő alakja a XIX. században –

Rokay Zoltán, Budapest–Szabadka

A cím annyiban szorul magyarázatra, amennyiben a XIX. században egyetlen plébánia és templom volt Óbecsén: a mai belvárosi Nagyboldogasszony főplébánia-templom. A másik két plébánia (Páduai Szent Antal – „alsóvárosi” és az Árpád-házi Szent Margit – „újfalusi”) csak később létesült, és templomuk később épült.

Amikor az említett óbecsei Nagyboldogasszony templomban eltöltött tizenöt év plébánosi szolgálat után felerültem Budapestre, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemre tanárnak, úgy tűnt, a székesfővárosban körülbelül annyit tudnak Óbecséről, mint Óbecsén Vásárosnaményről a Tisza vízállása kapcsán. Nem csoda. A történelem viharai és az idő, az érdekek és érdeklődés változásai megtették a magukét.

Mint egykori óbecsei plébános mindössze egyházi szempontból szeretnék rámutatni arra az élénk kapcsolatra, amely egykori plébániám és a székesfőváros között a XIX. században kialakult.

Az óbecsei főplébánia-templomban a „hívek kegyes adakozásának” legrégebbi írásbeli bizonyítéka az 1820-ban készült későbarokk monstrancia a pesti Szentpéterei ezüstkovács műhelyéből. A Than Mór-oltárképekről (főoltár: Mária mennybevétele, Szent József, Szent Mihály – a temetőkápolnában) nem kell külön írni, hiszen Than Mór Budapesten híressé tette magát a Szent István-bazilika homlokzatát ékesítő mozaik tervével, valamint a Magyar Állami Operaház és a Nemzeti Múzeumot ékesítő falképekkel.

A legintenzívebb kapcsolatot azonban az 1896-os millenniumot megelőző és azzal összefüggő felújítások, beruházá-

A Bácsország hasábjain több kiváló

írás jelent meg Szulik Józsefről: a

24. számban Laczkovics Imre: Szulik

József emlékezete (1841–1890) és

a 35. számban Gleszer Norbert –

Klamár Sára: Szulik József emlé-

kezete. A 28. számban a költőtárs,

Csupor Gyula emlékbeszédét is

olvashatták (Dicsbeszéd / Elhang-

zott az óbecsei temetőben 1895.

szept. 23-án, Szulik József emlék-

kövének leleplezése alkalmával).

Ezeket időben megelőzte az álta-

lam (részben kéziratokból) sajtó

alá rendezett Szulik József össze-

gyűjtött költeményei és műfor-

dításai, és jelent meg ugyancsak

az én szerkesztésemben Szulik

József prózai írásaiból – Szulik

József emlékezete című kötet.



sok eredményezték a székesfővárossal: Szent István király képe Feszty Árpádtól és a Jézus Szíve kép Székely Árpádtól. A templom színes ablakai (szám szerint nyolc) Pesten, Kratzmann Ede cégénél, 1892-ben készültek. 1895-ben a pesti





Walser cég öntötte a templom két legnagyobb harangját. Ezek az első világháború harangrekvirálásának áldozatai lettek. A nagyharangból egy töredéket befalaztak a toronyfeljáró mellett, ahol ma is őrzi az adakozó nagylelkűségének és a háború borzalmainak emlékét. Ezen felül – mint szerte a Kárpát-medencében – nem egy miseruha őrizte meg belésén az „Oberbauer Alajos utóda” kegyszergyár címkéjét („Budapest, Váci-utca 14”).

Mindez Fonyó Pál, a Katolikus Hitoktatás című szaklap elindítójának plébánossága idején történt (1890–1899). Fonyónak azonban voltak ellenségei. Mindjárt megválasztásakor sajtóhad-

járatot indítottak ellene egyesek. Személyes okok mellett hozzájárult ehhez az is, hogy elődjével, Szulik József pap-költővel ellentétben, aki kimondottan széplélek volt, Fonyó inkább erélyes, kevésbé alkalmazkodó alaptermészetű volt.¹

A Fonyó Pál plébánossága alatt történt felújítások, beruházások nem lettek volna kivitelezhetők, ha előde, Szulik József nem gyarapította volna kétszeresére a plébániai pénztárt. Bár Szulik is szíven viselte a templomot (ő szerezte be többek között a keresztúti ájtatosság 14 stációképét), az ő kapcsolatát a székesfővárossal inkább szellemi kapcsolatnak lehet mondani. Kálteményeinek 1868-ban (bezdáni káplán korában) megjelent gyűjteményét Pesten Emich Gusztáv, a magyar kormány nyomdásza és Petőfi verseinek kiadója tette közzé. Kalocsai működése idején Szulik volt a budapesti Magyar Állam kalocsai tudósítója. A lap hasábjain többek között értesít Liszt Ferenc egyik kalocsai fellépéséről (1874). A világhírű zeneszerzővel személyesen találkozott ebből az alkalomból Kalocsán. Ennek emlékét kéziratos naplója is őrzi.



A főoltárkép (fotó: Hevér Miklós)



Feszty Árpád: Szent István (fotó: Hevér Miklós)

Szulik alapító tagja volt a Szent István Társulat tudományos és irodalmi osztályának, melynek közgyűlésére 1890-ben, néhány héttel halála előtt, félholtan felutazott Pestre. Ugyancsak



Székely Árpád: Jézus szíve (fotó: Hevér Miklós)



Kartzman Ede: Szent Miklós (fotó: Hevér Miklós)

1890 elején jelent meg a Magyar Szemlében Szulik recenzója Fischer Sándor *Petőfi élete és munkái* című könyvéről. Ő maga mondja el, hogy az álmatlanságtól és fájdalomtól gyötörtén írta a kritikát.

Ugyancsak a Magyar Szemlében jelent meg egy szerb népdal (Krájevits Márkó szántása) és Betty Paoli (Elisabeth Glück) két dalának (Jó éjszakát és Későn) fordítása. Paoli Betty költőnőt (1814–1894) nagyra becsülte Grillparzer, Lénauval és Adalbert Stifterrel közvetlen kapcsolatban volt. Ez utóbbi a *Nyárutó*-ban (Nachsommer – Nyárutó) „állított emléket” a költőnőnek, Lenan pedig latba vetve tekintélyét, elérte, hogy Betty Paoli költeményeit kiadják Pesten, Heckenastnál, aki Landererrel társult. (Az ő nyomdájukból került ki a Nemzeti dal és a 12 pont.)

Szulik József 1890. május 30-án halt meg, 49 éves korában. Bár kifejezett kívánsága volt, hogy sorba temessék (nem kiemelt helyre), s ne emeljenek neki síremléket (ha már életében nem részesült elismerésben: fájlalta, hogy a Kisfaludy Társaság nem választotta be tagjai közé), a Szent István Társulat mégis emlékművet emelt neki 1895-ben.² Az emlékmű felavatására küldött-ség érkezett a Szent István Társulattól: Hummer Nándor és Kisfaludy Árpád Béla Budapestről, valamint Szekré-

nyi Lajos és Lévy Mihály. A síremléket Kisfaludy Strobl Alajos cége készítette, akinek oly sok alkotását látni Pesten a Fiumei úti (Kerepesi úti) temetőben. 1896-ban megjelent Lévy Mihály előszavával Szulik verseinek és műfordításainak újabb gyűjteménye, amely Nagy Sándor Könyvnyomdájában készült, Budapest, a Papnövelde utca 8. szám alatt.

Sajnos Szulik síremlékéről ellopták a bronzplakettet. Ezért a papköltő földi maradványait a katolikus plébánia az 1990-es években a temetőkápolna alatti sírboltban helyezte örök nyugalomra. A síremléket új bronzplakettel a kápolna mel-

lett állította fel.

Ma már, a „kommunikációs” világban és korszakban, úgymond megszűntek a távolságok. Ez a szerény írás szolgáljon az óbecsei katolikus egyházközségek és a székesfőváros közötti távolság áthidalására. ♦

Irodalom

Az óbecsei belvárosi egyházközség jegyzőkönyvei.

Cennerné Wilhelmb Gizella: Than Mór (1826–1899). Budapest, 1982

Eva Geber-Karim S. Wozonig: Betty Paoli. Wien, 2001

Gedichte von Betty Paoli. Pesth Verlag von Gustav Heckenast, 1841

Horváth Miklós: Szentpéteri József (1781–1862) (kiállítási katalógus). Budapest, 1981

Magyar Állam. 1874. április 19. Buda-Pest

Magyar Szemle, 1890/4., 44.

Nach dem Gewitter. Gedichte von Betty Paoli. Pesth. Verlag von Gustav Heckenast, 1843

Paoli Betty. Világirodalmi lexikon, X. köt. Budapest, 112.

Petrányi Ferenc: A templom százéves jubileumához. Tiszavidék, 1930. augusztus 10.

Szulik József összegyűjtött költeményei és műfordításai, Óbecse, 2002 (szerkesztette: Rokay Zoltán)

Szulik József prózai írásából. Szulik József emlékezete. Óbecse, 2004 (szerkesztette: Rokay Zoltán)

Tímár Kálmán: Liszt Ferenc és Kalocsa. Kalocsa, 1936

Jegyzetek

¹ Fonyónak végül el kellett hagynia Óbecsét, mert nem volt hajlandó a kalocsai érsek rendelkezése megosztani a plébániai javadalmat az akkor létesített alsóvárosi plébániával. Nagyküüllő vármegyébe távozott, Szent Ágota községbe. Segesváron halt meg a kórházban 1911-ben.

² Ennek felállításán mondott beszédet Csutor Gyula (Csutor Gyula. Dicsbeszéd / Elhangzott az óbecsei temetőben 1895. szept. 23-án, Szulik József emlékkövének teleplezése alkalmával, In: Bácsországi 2004/28. 8.)

Az egyhajúvirág

Bulbocodium vernum subsp. versicolor (KER GAWL.) SPRENG.

Czékus Géza, Szabadka

Mik a tavasz hírnökei? A hóvirág, az ibolya, a nárcisz, a jácint – tanultuk meg még kisgyerek korunkban. Pedig a sértetlen természet is megajándékozott minket kora tavasszal nyíló, lenyűgöző szépségű növényekkel! Egy ezek közül az egyhajúvirág.

Az őszi kikericshez nagyon hasonló, de kora tavasszal nyíló érzékeny vadvirágunk. Ezért hívják még tavaszkericsnek, rózsakericsnek is. A tarka sáfránnyal egy időben (és egy helyen) virágzik. Tudományos neve a hagymagumót borító, durvább felületű hagypikkelyekre utal (bolbosz=hagyma; kodion=bőröcske).

Egyes szerzők (Szabados et al., 2007) fajnak, mások (Udvardy, 2008) alfajnak tekintik. A szakirodalom a *Bulbocodium* nemzetség mintegy 60 faját ismeri. A kikericsfélék (*Colchicaceae*) családjába tartozik.

Geofiton életformájú növény, azaz a téli, kedvezőtlen időszakot a hagymagumója vészeli át. Ez 2-3 cm átmérőjű, barnás színű. A terméséréskor megnyúló szára mindössze 5-12 cm. Levelei a virággal együtt jelennek meg, szálaskák, élénk zöldek. Február végén, március elején virágzik. Virágai tőállóak, rövid csövívek, sötétlilás-ibolyás színűek. A lepel csaknem a virág tövéig szabad. A lepellevelek lándzsásak vagy keskeny hosszúkasak. Hosszuk 10-12 cm, szélességük 3-10 mm. Hat porzója és egy bibeszála van. A bibeszál hosszú, hajszálszerűen lóg ki a virágból (innen az elnevezés?). A kifejlett bimbók a kedvező hőmérséklet és megvilágítás hatására nyílnak ki. Minden este becsukódnak. Kb. két hétig nyílnak. Toktermése június elejére érik be. Eldől és elrothad. A benne lévő, mintegy 100, több évig csíráképes magot a hangyák viszik szét.

A meleg, meszes, laza, humuszos homok-, lösz- és vályogtalajt kedveli. Előfordul széltől védett déli vagy délies homoktalajon, homoki tölgyesek tisztásain, de erdőssztyeppén is.

Elterjedt a Pireneusoktól és az Alpoktól Magyarországon, Szerbián és Románián át a Volga-vidékig, illetve a Kaukázuson túl.

Nagyon felszabdalt elterjedési területe tehát a Kelet-Pireneusoktól (legnyugatibb rész) a Volga folyó mentéig (legkeletibb élőhelyek) nyúlik. Kontinentális jellegű közép-európai flóraelem. Nálunk posztglaciális sztyeppmaradvány.

Magyarországon az Alföld déli és keleti felében szórványosan található meg. Emellett a tiszántúli Sárándon és Hosszúpályi mellett, a Duna-Tisza közén Tompa–Kelebia környékén is feljegyezték (Csapody, 1982). A hódmezővásárhelyi és debreceni állománya kiveszett.

Hazai előfordulásáról többen is írtak: Sturc (1973, 1997), Szabados és munkatársai (2007), Czékus (1976).

Sturc (1973) így írt: „Itt kell megemlíteni még néhány ritka és érdekes sztyeppelemet, erdei és erdős sztyepp-növényt melyek különleges jelentőséget kölcsönöznek ennek a területnek (Bácska északkeleti része – a szerző megjegyzése). Az 1950-es években kora tavasszal a szabadkai piacon még árulták hagymásan vagy anélkül. Az utóbbi években már nem láttam. 1963-ban találtam meg több példányát a tőzegbánya közelében Gagea

pusilla, *Crocus variegatus*, *Adonis vernalis*, *Pulsatilla nigricans* társaságában.” Ugyan-ez a szerző 1997-ben megjelent könyvében írta: „Erdőssztyeppnövény. A gyöngyvirágos-tölgyest és a pusztagyepet jellemzi. Kalciumigénye nagy, hő- és nedvességigénye közepes, nem kíván nitrogénban gazdag talajt. Az Alföldön, a Duna-Tisza közén, Szeged és Kelebia környékén fordul elő. Hazai lelőhelyei: Királyhalom (Degen, 1904), Királyhalom, Szabadka – Körös-erdő, (Lányi 1914), Királyhalom (Lengyel 1915), a Körös-erdő előtti homokon (Prodan 1915), a tőzegbánya környékén (Stantić-szállás, Petrović-szállás) (Sturc, 1963, 1973), Szabadka (Czékus in Obradović, 1981), Szabadka (Obradović et al. 1984), Gajić (1986) két formát különböztet meg: f. *versicolor* (KER-GAWL.), keskenyebb levelű, egyvirágú, ritkábban kettő, és a f. *dioszegianum* (RAPCS.) SOÓ szélesebb levelű, és 2-3 virágú. Gajić mindkét formát Bukvaéről említi. Újabban a volt tőzegbánya közelében a Hajdújárás-erdő északi peremén megfigyelhető a f. *roseolum* PRISZTER is, fehér rózsás virággal (a Csornai Richárd



Palics, egy virágmező a Tőzegbánya (Stantić-tanya) közelében (2008. 02. 24)

Ökológiai Egyesület botanikai munkacsoportja 1991, 1992 tavaszán)."

A legrészletesebb leírást Szabados (2007) adta. Kutatásai alapján az egyhajúvirág jelenleg ismert szerbiai előfordulásai a szabadkai homokvidék Kőrös-ér menti, mintegy 10 km hosszú és 0,5–2,5 km széles szakaszára korlátozódnak. Állományai a Kőrös öntésterületéből kiemelkedő kis buckákon, a telepített erdősáv északkeleti peremének tisztásain és sarjzatatott akácosaiban, földutak mezsgyéiben, valamint tanyák melletti gyepeken maradtak fenn. Az egyes élőhelyeken számlált, illetve becsült virágzó tövek összesített száma 40–45 ezer.

Habár a virágzó egyedek száma életképes populációra utal, az általuk elfoglalt élőhelytöredékek összterülete kevesebb, mint a feltételezett hajdani élőhely 1,5%-a (ma kb. 9 hektár). Arra, hogy élőhelye hogy zsugorodott ily mértékben össze, nem térünk ki, de nem hagyhatjuk szó nélkül a Kőrös szabályozását, a gyümölcsösök telepítését és felszámolását, a biogazdálkodás-próbálkozást, és a 2002-ben történt ösziepek felszántását. A szigetszerű élőhelyfoltok többsége kisebb fél hektárnál, alakjuk kedvezőtlen, eredeti növénytakarsulásuk leromlott vagy megsemmisült. Jellemző az özöngyomok terjedése, a cserjésedés, valamint a szomszédos szántók műveléséből eredő zavarás. Védelmének elsődleges feladata a részpopuláció 95%-át magába foglaló, zöld folyosókkal összekötött élőhelyfoltok kialakítása, illetve helyreállítása (Szabados, 2007).

Mi veszélyezteti az egyhajúvirág megmaradását?

Több állomány a védett területeken kívül található (Szabadka és Palics környékén a *Bulbocodium* élőhelyei védettek). Termőhelyének jó része mezőgazdasági művelés alá került. Ez is a populációk zsugorodásához vagy kihalásához vezet. A kora tavaszi gypégetés az egyhajúvirág virágzási idejére esik. Még nem ismeretes, hogy e műveletnek milyen hosszú távú következményeire számíthatunk. Több populáció is ültetett erdőben él; a fakitermelés és újabb erdősítés mérhetetlen károkat okozhat. Az özönnövények (ostorfa, bálványfa, zöld juhar) elnyomják ezt az érzékeny növényt. A helyenkénti alacsony egyedszám is veszélyeztető tényező. A gyepek degradálása, a túl vagy alig legeltetés és a vadkár kisebb veszélyt jelent.

Szépsége, korai virágzása és ritkassága miatt is veszélyeztetetté vált. Sturc (1997) közli, hogy a '60-as években még bőven volt belőle. Gyönyörű színfoltja volt a határovezetnek, de sajnos az évek folyamán száma csökken. Feltűnő virágáért hagymástól kiásva a piacra viszik. Kertekbe ültetik, de a hagymástól kiásott



A fiatal, virágos hajtás az avarszintből csak akkor bújik elő, miután a hagymaszint hőmérséklete eléri a 7 °C-ot. A virágrészek erőteljes növekedéssel és az összeboruló szálak, élénkzöld levelek szétválásával a bimbók kibújnak a levelek közül, és túlnövik azokat. A lepellevelek viszonylag sötétek, sötétlilas-ibolya színűek. Elviselik mind a fagyokat, mind a rovarok súlyát. A korábbi virágok sokkal tovább nyílnak (több mint két hétig), mint a későbbiek (egy hét – tíz nap)

növény túlélése kétséges; a letépett virág pedig igen hamar lepelleveleire esik szét. Egyes területeket felszántottak, tehát léte végveszélyben van.

A gyűjtés mellett az is gond, hogy viszonylag kevés magot hoz, tehát szaporodása kismértékű.

A nyugat-európai országokban élő populációk nincsenek veszélyben, mert azok az élőhelyek viszonylag sértetlenek. A Közép- és Kelet-Európában élő népségek viszont erősen veszélyeztetettek, mert itt a sztyeppén és erdős-sztyeppén a táj-átalakítás igen intenzív.

Magyarországon eszmei értéke 100 000 Ft, de gyűjtőjét egy év szabadságvesztéssel is sújthatják. Még a botanikus kertek kialakítása céljából is tilos a gyűjtése! A Természetvédelmi Világszervezet (IUCN) veszélyeztetett fajokról szóló Vörös listáján szerepelnek a romániai és magyarországi populációk is. Az ukrainai Vörös Könyvben is szerepel. A szerbiai Vörös Könyv az egyik legvesélyeztetettebb, közvetlen kihalás szélén álló fajként említi.

Vajdaságban 1978 óta védelem alatt áll, de megfelelő ellenőrzés hiányában állománya csökken.

Védelme a nem védett állományok védetté nyilvánításában, az élőhelyek természet közeli visszaállításában, a faj további állományainak felderítésében, esetleges telepítésében és szaporodásában kereshető.

Szabados és munkatársai szerint a faj hosszú távú megőrzéséhez elengedhetetlen az élőhely területének növelése. Ehhez termőföld-kisajátítás és művelési ágának megváltoztatása is szükséges. Sürgős feladat az élőhelyek természetvédelmi kezelése (az özönnövények visszaszorítása, kaszálás, a cserjésedés és erdősülés kezelése) és a gyűjtés megakadályozása. A szerb-magyar természetvédelmi együttműködéstől is eredmények várhatók. ♦

A fotókat a szerző készítette.

Irodalom

Czékus Géza (1976): Szabadka környék flórája - északi rész. Diplomamunka. Újvidéki Egyetem Természettudományi Kar, Újvidék.

Csapody István (1982): Védett növényeink. Gondolat, Budapest.

Gajić, M. (1986): Flora i vegetacija Subotičko-horgoške pešcare. Šumarski fakultet, Beograd & Šumsko gazdinstvo, Subotica.

Sturc Béla (1973): Mit kell megtartanunk és megvédenünk Bácska északkeleti részének növénytakarójában. Letünk, III/4:119–133.

Sturc Béla (1997): A Szabadka–Horgosi-homokpuszta természetes flóráképe és megőrzésének kérdései. Életjel, Szabadka.

Szabados Klára, Szekeres Ottó, Mikes Bence (2007): Az egyhajúvirág (*Bulbocodium versicolor*) szerbiai állományainak felmérése. Természetvédelmi Közlemények 13, 393–402.

Udvardy László (2008): A kertészeti növénytan kompendiuma. Corvinus Egyetem Kertészettudományi Kar, Budapest.



A tőálló virágok száma 1-5. A lepel csaknem a virág tövéig szabad. Az egyhajúvirággal ellentétben a kikerics lepellevelei összenőttek. A lepellevelek (általában 6) lándzsásak vagy keskeny hosszúkasak. Hosszuk 10-12 cm, szélességük 3-10 mm. Minél idősebb a virág, annál világosabb, kifakul. Hat porzója és egy bibeszála van. A több napja virágzó virág lepellevelei, mivel csak apró fogacskák tartják őket össze, de nem nőttek össze, a nagyobb testű rovarok tömegére érzékenyek, sérülékenyek, könnyen lehajlanak, eldőlnek, a lepel szétesik, miután a fogacskák szétnyílnak. De a virágzás végére annyira megnyúlik, hogy magától eldől, és csakhamar elszárad. Az idős virág sötétédeskor már nem csukódik össze

A kishorgosi Árpád-kori templom és temető



Ricz Péter, Szabadka

Eszak-Bácska egyetlen szakszerűen rekonstruált középkori szakrális objektuma.

1993-ban Ricz Péter régész vezetésével, dr. Fábián Gyula építész – egyetemi docens szakmai útmutatása alapján, Szekeres László régész közreműködése mellett került sor a három évtizeddel korábban feltárt kishorgosi templom alapjainak visszaállítására az építészeti törvényben szabályozott 0,8 méter magasságig. Ebből 2/3 rész maradt a felszínen, az egykori pusztatemplomot tükrözve.

1964 tavaszán a horgosi „Bácska” mezőgazdasági birtok kishorgosi majorjában (egykor Kárász-major), a Templom-érnek nevezett vízfolyás mellett található Templomdombon talajgyengetés közben emberi csontvázak, illetve építkezési anyagmaradványok kerültek elő. Szerencsére a birtok akkori igazgatója, Erdélyi Béla leállította a dózeroló erőgépet, és jelentette a szabadkai múzeumba, hogy a terep „régészetileg gyanús”, ezért ha érdekel valakit, néhány napon belül ejtsék meg a vizsgáldást, addig nem folytatják a munkát.

Talán megfordult a fejében a gondolat, hogy ezt az enyhe magaslatot nem vélet-

lenül nevezik Templomdombnak, és nem véletlenül jelölik a 98-as kótát (magaslattot) a régebbi térképeken is ugyanazzal a névvel. Arról nem is beszélve, hogy a népi hiedelem szerint a környező mocsár „szőröstül-bőröstül” elnyelt egy régi templomot, melynek falai most a domb gyomrában szunnyadnak. Ezt látszik bizonyítani az a monda is, miszerint néha, ha valaki – elsősorban a gulyások, pásztorok, csordások – a partoldalon a fűre fekszik, még a harang bűgő szavát is meghallhatja. Ám a törvény szigoráról sem szabad(na) megfeledkezni, amely bizony rigorózus büntetésekkel védi a föld alatt rejlő romokat és egyéb más régiségnek nevezhető tárgyakat. Mégpedig napjainkig, de ugyan kit érdekel mindez manapság!

Szekeres László, a Szabadkai Városi Múzeum régésze, közvetlenül a bejelentés utáni napokban elvégezte egy Árpád-kori, ún. pusztatemplom típusú épület alapjainak feltárását, 15 sír kíséretében. Valójában az ásatás egy közepes nagyságú, egyhajós középkori falusi templomromot hozott felszínre, amelynek hosszúsága a négyszögletű toronnyal együtt összesen 18, míg szélessége 7,5 méter volt. Alapjait a közeli vízmosásból kitermelt (kibányá-

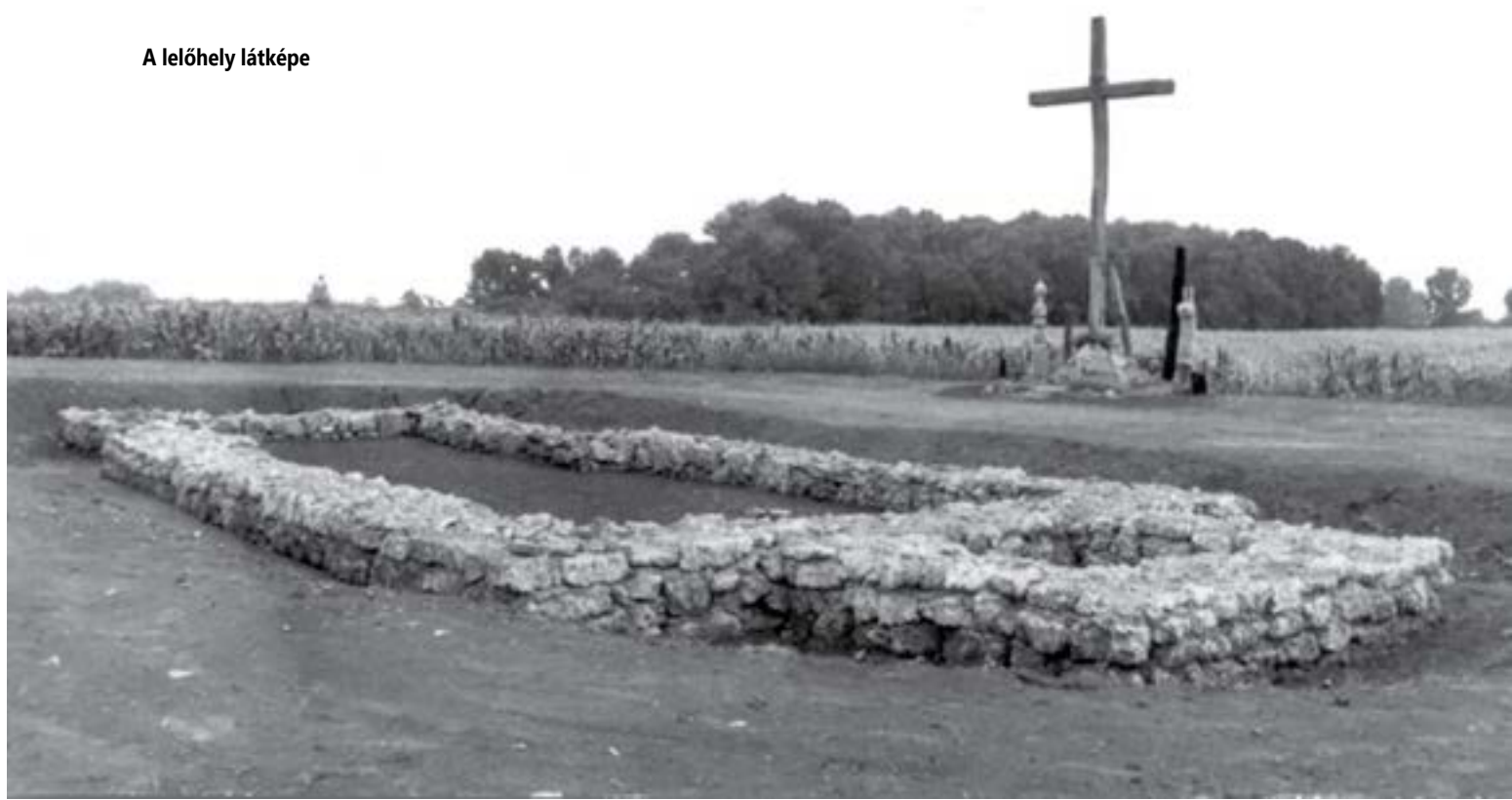


Készül a nagyméretű kereszt

szott) ún. darázkövek (gyenge minőségű mocsári kőzet) döngölt agyaggal lefedett három rétege képezte. Ennek sajnos csak a legalsó sora maradt meg, ami az újrépítéskor nagy segítséget jelentett.

A templom, stílusa szerint a román építészeti emlékek sorába, azok között pedig az egyenes záródásúak közé tartozott. Az ilyen jellegű, egyenes szentélyzáródású templomokat a ciszterci rendbeli barátok kezdték vidékünkön alkalmazni

A lelőhely látképe



a XIII. század elején. Ekkor épülhetett a kishorgosi is, amely nem lehetett hosszú életű, mivel minden jel szerint a tatárjárás idején (1241/42) felégették. A törmelékben talált nagyszámú deformálódott kovacsoltvas szög a templom zsuppfedeleének tűzben való pusztulásáról tanúskodik. Az aránylag kisszámú sír viszont arra utal, hogy a pusztítás után a temetkezést már nem újították meg, mivel nem volt kit eltemetni. Ezt az állítást azonban csak akkor fogadhatjuk el maradéktalanul, ha majd megtörténik a templom tágabb környékének TELJES régészeti feltárása.

Ha már e ritkaságnak számító (már ami az újjáépített alapokat illeti) középkori szakrális objektumról beszélünk, szót kell ejteni néhány dologról, amelyek objektív vagy szubjektív értelemben magukért beszélnek, ugyanakkor hűen tükrözik mindennapi életünk kaotikusságát. Mindezeket pontokba foglalva röviden a következőket kell róluk tudni:

A LELŐHELY FÖLDRAJZI FEKVÉSE: az egykori templom romjai mindössze néhány kilométerre találhatók a szerb-magyar adminisztratív határtól, de egyszersmind éppen egy geológiai határvonalon is. Valójában egy ősi vízgyűjtő rendszerről van szó, amely ÉNY-DK irányban összeköti a két nagy folyót, a Dunát a Tiszával és az északról terjeszkedő futóhomok, valamint a lösz alapú törésvonalában helyezkedik el. Az egykoron hatalmas kiterjedésű vízfelület máig látható részei a tavak (Palicsi-, Ludasi-, Kapitány rét), patakok (Kőrös, Csikér, Bács-ér), valamint azok a névtelen mocsármaradványok, amelyek csak a magas talajvíz idején jelennek meg. Ez a vízi világ évezredekken keresztül nagyon alkalmas megtelepedési helyet biztosított a különböző irányokból érkező embereknek.

MEGKÉSETT KÖZSÉGI FELKÉRÉS: 1993 tavaszának vége felé a kanizsai község illetékesei, Bacskulin István polgármester és Erdudac Zsuzsanna jogász, felkérték a Szabadkai Városi Múzeumot egy olyan munkára, amelyre ezen a vidéken még nem volt példa. Nevezetesen az 1964-ben Kishorgoson feltárt középkori templom alapjainak helyreállítására. A tervek szerint a község egy emlékparkot szándékozott kialakítani a természetben, vagyis távol az urbánus helyektől (amit az akkori háborús

hangulat bőven igazolt), ahol jeles ünnepeken, mint pl. a közelgő augusztus 20-i Szent István-napon rendezvényeket lehet tartani. A gond ott volt, hogy ilyen jellegű munkák elvégzéséhez a Tartományi Műemlékvédelmi Intézet (TMI) engedélyre szücségtetik, amelynek megszerzése nem megy egyik napról a másikra. Ennek kiküszöbölésére merült fel az ötlet a szabadkai Építészeti Kar szakembereinek bevonását illetően, ami az adott pillanatban jó ötletnek bizonyult.

KERESZT EMELESE: a szervezők a középkori templom alapjainak rekonstrukció mellett egy kereszt felállítását is tervbe vették. A szegedi katolikus egyházközség hathatós támogatásával a nagyméretű (7 méter magas) keresztet egy „somogyországi” (somossárdi) szobrászművész, Csikós Nagy Márton készítette el, akinek ez már a sokadik ilyen jellegű munkája volt. A művész egy tucatnyi, különböző jelképekkel bíró kopjafát is kifaragott.

REKONSTRUKCIÓ ÉS FELSZENTELÉS: az 1993-as rekonstrukciós munkálatok első lépéseként újra fel kellett tártani a templomot, majd a régire ráépíteni a közeli Koncz tanyáról begyűjtött új darázső alapokat. Az augusztus 20-án megtartott ünnepség keretében a visszaállított templomrom mellett sor került a nagyméretű kereszt, illetve a kopjafák megszentelésére is a katolikus egyház eminens tagjainak részvételével.

ZSAROLÁSI KÍSÉRLET, MAJD KIEGYEZÉS: a következő év elején a Szabadkai Regionális Műemlékvédelmi Intézet és az újvidéki TMI, mint később kiderült, kvázi bírósági feljelentést tett Kanizsa község ellen az elmulasztott építési engedély beszerzését illetően. Nagy volt a riadalom, de kiderült a turpisság, miután a község felvállalta egy régészeti ásatás kifizetését. Sajnálatos módon ez a munka rablóásatás jellegénél fogva semmi érdemleges eredményt sem hozott. Ami még bosszantóbb, a feltárt állítólagos bronzkori (?) anyag, valamint a tucatnyi sír csontanyaga a teljes dokumentációval együtt eltűnt. Legalábbis nem került Szabadkára, ahogyan az akkor még érvényben lévő régi múzeumi törvény értelmében kellett volna.

EMBERI NEMTÖRŐDÖMSÉG: az 1994-es archeológiai kutatásokból teljesen kizárt szabadkai régészek kollégái, felrúg-

va minden szakmai szabályt, rendszertelen próba jellegű (orientációs) feltárást végeztek, majd angolosan távoztak, maguk után hagyva az igencsak veszélyes, mély gödröket. Ezeket végül a birtok munkásai temették be. Sajnos a tervezett emlékparkból nem lett semmi. Sőt, ahogy múltak az évek, a lelőhely, azaz a romok és a fából készült szimbólumok mind rosszabb állapotba kerültek. Ha nem lettek volna a szabadkai és a horgosi cserkészek, ki tudja milyen sorsra jutott volna a középkori templomrom. Szerencsére ez utóbbiak a mai napig becsülettel gondozzák őseik hagyatékát, habár mostanra a megközelítése szinte lehetetlenné vált.

Végezetül, félretéve az emberi felelőtlenséget, nemtörődömséget, a kanizsai község illetékeseinek vagy (és) a horgosi helyi község vezetőinek össze kellene fogni a templomromot illetően. Hiszen aránylag közel van az autópálya északi nagy parkolója, valamint a felüljáró is. Csúppán utat – utakat – kellene nyitni, azt/azokat karban tartani, ha már adott egy hely, maga a templomrom, amely akár a délvidéki magyarság újabb kegyhelye lehetne. ♦

Irodalom

Szekeres László: Kanizsa múltja a régészeti leletek fényében. In Kanizsa monográfiája I. Kanizsa, 1995

Szekeres László: A kishorgosi templomrom ásatásáról, Kanizsa, 1993

Urbán János: Templom a tatárjárás előtti évekből Subotica környékén. Magyar Szó, Újvidék, 1964 (április 5.)

Mihályi Katalin: Múltunk egy darabja. Magyar Szó, Újvidék, 1993 (augusztus 20)

Balla Lajos Laci: Mindennapi keresztünket, kenyerünket add meg nekünk. Napló, Újvidék, 1993 (szeptember 1.)

